

Коваль Г.П.

Географія України на сторінках українських газет періоду Другої світової війни

МИКОЛАЇВ – 2021

Книга присвячується моїм рідним, любимим, коханим, найкращим, неперевершеним дідусям та бабусям – Коваль Григорію Федосійовичу, Коваль (Каретіна) Катерині Олексіївні, Коваленко Онисиму Романовичу, Коваленко (Мірошніченко) Марії Володимирівні. Ріднесенькі мої!!!! Ви в моєму серці, в моїй душі, моїй пам'яті!!!! Пам'ятаємо, любимо, сумуємо!!!! Вічна пам'ять!!!!

Рецензенти: В.А.Пархоменко – доктор історичних наук, професор кафедри історії факультету педагогіки та психології МНУ ім. В.О.Сухомлинського.

В.С.Дробний – аспірант кафедри історії МНУ ім. В.О.Сухомлинського, краєзнавець, голова правління ГО "ОКМР" "Світовид", член ГО "Краєвед".

Ф.І.Кокошко – кандидат історичних наук, доцент кафедри історії Міжнародного класичного університету імені Пилипа Орлика.

Олексій Геннадійович Коваль: дизайн обкладинки.

УДК

Коваль Г. П. Географія України на сторінках українських газет періоду Другої світової війни / Коваль Геннадій Павлович. – Миколаїв – 2021. – 522 с.

В книзі розказано про географію України на сторінках українських газет періоду Другої світової війни. Розкрито розвиток різних галузей господарства України в той час. Подано кількість населення в містах, його національний та соціальний стан. Показано діяльність органів окупаційної влади нацистської Німеччини та її союзників в Україні. Вказано розміри окупованих частин України, та їх зміни. Подано розповідь про українську пресу цього періоду. Розміщено величезний цифровий матеріал з географії України та світу. Надано вісті з українських земель періоду Другої світової війни. Наведено великі матеріали статей про розвиток заповідної справи в Україні. Подано величезний статистичний матеріал по географії населення, промисловості, сільського господарства України. Вказано на величезне значення вивчення географії України.

ЗМІСТ.....	4
ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ПРЕСА УКРАЇНИ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ.....	11
РОЗДІЛ 2. ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ШКОЛІ.....	43
РОЗДІЛ 3. МІНЕРАЛЬНІ БАГАТСТВА УКРАЇНИ.....	108
РОЗДІЛ 4. ТОПОНОМАСТИКА УКРАЇНИ.....	137
РОЗДІЛ 5. ГЕОГРАФІЧНІ ОБ'ЄКТИ УКРАЇНИ.....	157
РОЗДІЛ 6. ГОСПОДАРСЬКА СТРУКТУРА УКРАЇНИ: УКРАЇНА В ЦИФРАХ.....	197
РОЗДІЛ 7. КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО МІСТА ТА МІСЦЯ УКРАЇНИ.....	251
РОЗДІЛ 8. ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ.....	327
РОЗДІЛ 9. ПО УКРАЇНІ МИЛІЙ, УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД.....	396
РОЗДІЛ 10. ЗАПОВІДНІ МІСЦЯ УКРАЇНИ.....	466
ВИСНОВКИ.....	510
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	511

ВСТУП

Історія, географія рідної **НЕНЬКИ УКРАЇНИ** – наскільки все переплетено в житті нашого українського народу, який століттями знаходився в ярмі сусідніх країн-поневолювачів, загарбників, які бачили в ньому народ-жертву, «неотемлемую часть» свого народу. Чужинці-поневолювачі століттями викачували з України людський потенціал, всі існуючі ресурси, денационалізували народ, перетворюючи його на частину своїх народів, нахабно перебріхували історію України, відмовляли нашому народу в праві на існування та окремий цивілізований розвиток. Сподіваюсь, нікому не потрібно доказувати, що сталінський комунізм-соціалізм в радянському червоному кривавому СРСР та гітлерівський коричневий націонал-соціалізм в кривавій фашистській Німеччині були братами-близнюками, які в своєму розвитку та страшній діяльності знищили сотні мільйонів людей в страшних репресіях, кривавій бані Другої світової війни, страшному нелюдському знищенні великого єврейського народу у вогні Голокосту, жахливій, страшній русифікації українського народу та сотень інших народів, народностей, націй.

Після майже 23 років ленінсько-сталінського терору та тотального знищення, на землю України прийшов інший ворог нацистська Німеччина, яка розірвала, розірвала Україну на різні частини, встановила терористичний окупаційний режим. Українська преса періоду Другої війни була частиною величезної гебелівської пропагандистської машини, яка говорила абсолютну правду про СРСР, його політику в Україні, роблячи страшний наголос на колективній вині комуністів і всього єврейського населення за ленінську революцію, сталінські нелюдські злочини та політику СРСР. Якою страшною, ненависною, антилюдською, знавіснілою було політика нацистської Німеччини, пропаганда гебелівська проти єврейського народу автором показано в його трьох книгах [1] [2] [3]. Коли виникає замилювання до безперечно надзвичайно талановитих матеріалів статей в українській пресі періоду Другої світової війни, потрібно почитати вирок

надзвичайних судів періоду війни, це надзвичайно добре ставить все на свої місця і пояснює «хто є хто».

Наведемо один-єдиний у Вступові та один в тексті книги.

ВИРОК ПОЛЬОВОГО СУДУ від 7. 2. 1942 року

СЛУЖБОВИЙ 1-й ПОЛІЦІЙСЬКИЙ ЗАГІН

Проскурів, 11.2.1942 року

1. Олександр Цимбар, народження 10.12.1924 року, проживав у Старокостянтинові; за грабіж зі збройною силою визнаний винним та присуджений до смертної кари – розстрілу. Вирок виконаний 7.2.1942 року о 14-й годині.

2. Никифор Катасов, народження 6.7.1918 року в В. Туховичі, в теперішній час безквартирний, за намовлення до грабіжу та переховування, а також носіння без дозволу зброї, визнаний винним та присуджений до смертної кари – розстрілу. Вирок виконаний 7.2.1942 року о 14-й годині.

3. Якилина Медведовська, народження 1911 року, проживала в Старокостянтинові, за прийняття участі в переховуванні бандитів та вороже ставлення до німецької влади, визнана винною та присуджена до смертної кари – розстрілу. Вирок виконаний 7.2.1942 року о 14-й годині.

4. Михайло Коломієць, народження 21.11.1916 року в Ростові, в даний час безквартирний, обвинувачений у прийнятті участі в грабежі, визнаний винним та присуджений до смертної кари – розстрілу. Вирок виконаний 7.2.1942 року о 14 й годині.

5. Софія Ароновна Грушко, жидівка, народження 25.12.1914 року в Дарніці при Києві, в даний час безквартирна, за фальшування документів та в підозрінні шпіонажу, визнана виною та присуджена до смертної кари – розстрілу. Вирок: виконаний 7. 2. 1942 року, о 14-й годині.

Голова Підп. ГАГН.

Члени: МАР та МОСТИСЬКИЙ.

Перекладач БЕКЕР.

Письмоводитель КАЛЬТЕНГОЙЗЕР [4].

Також наведемо тільки дві карикатури, які теж абсолютно ясно пояснюють всю політику сталінського СРСР з погляду гітлерівської Німеччини, ненависть до єврейського народу.

У вказаних книгах автора таких карикатур декілька десятків.

[5].

[6].

Я маю величезну честь мати законні стосунки з двома своїми коханнями – ІСТОРІЄЮ (Миколаїв, 1991) та ГЕОГРАФІЄЮ (Херсон, 2000). Два омріяних диплома про вищу освіту дають мені право й щастя ділитися своїми знаннями зі своїми прекрасними учнями вже майже 31 рік. Так, мої уроки й контурні карти сняться їм після школи ще 7 – 10 років, але це варто того, що вони дізналися, що я зміг їм відкрити, навчити, передати, поділитися своїми знаннями, вміннями, враженнями.

Життя прекрасне тим, що можна подорожувати. Якби я мав можливість – об’їздив би весь світ. Дякувати Господу Богу, мав честь і нагоду, величезне задоволення побувати в деяких містах, місцях України та за межами нашої прекрасної країни.

Миколаїв, Одеса, Херсон, Запоріжжя, Дніпропетровськ (Дніпро), Кропивницький (Кіровоград), Львів, Івано-Франківськ, Тернопіль, Ужгород, Мукачево, Чернігів, Харків, Донецьк, Каховка, Скадовськ, Меджибіж, Кам’янець-Подільський, Чернівці, Хотин, Моршин, Трускавець, Жовква, Полтава, Вознесенськ, Білгород-Дністровський, Ялта,

Севастополь, Сімферополь, Бахчисарай, Підгірці, Біла Церква, Переяслав, Канів – в Україні милій.

За кордоном – Росія – Ленінград, Москва, П'ятигорськ, Кисловодськ, Мінеральні Води, Ростов Великий, Ярослав, Переяслав-Залеський, Волгоград;

Ізраїль – Єрусалим, Тель-Авів; Болгарія – Софія, Варна; Австрія – Відень; Угорщина – Будапешт; Італія – Рим, Флоренція, Піза, Венеція.

Куди б я ще хотів поїхати?! КРУГОМ!

До нас із моєю Ніною 15 років приїздили американці – нащадки наших новосафронівських німців – Лорани, Антони, Мессери, нащадки Клейнів та інші.

Роберт Шнайдер одного разу, коли ми стояли на дорозі біля в'їзду в Новосафронівку, не далеко від німецького цвинтаря сказав такі слова: «Гена, Ви живете в раю і цього не розумієте». Я йому відповів: «Я це знаю і прекрасно це розумію, що ми живемо в раю прекрасного українського, німецького села Ново-Сафронівка в прекрасній коханій, рідній Україні».

Коли я дивлюся із кабінета своєї хати у вікно, то бачу прекрасну річку Гнилий Єланець, річку Солона, те Щербанівське водосховище, яке затопило прекрасні луга, знищило десятки хат. Але яке є фантастично гарним, привітним, рідним, чудовим. Бачу берег, схил річки, на якому знаходиться територія Вознесенського району, а далі видніється територія вже колишнього Єланецького району, лісосмуга з тополі за якою Куйбишівка (нині і раніше Велика Солона), від неї до рідного села моєї коханої красуні бабуні Коваль (Каретіна) Катерини Олексіївни Великосербулівки йти «дві молдовські пісні», як кажуть великосолонівські хлопці. Вночі, коли йдеш зі шляху три кілометри до села, то видно, як світяться вогнями хат, вулиць села Новосафронівка, Кам'янка, Зарічне, Щербані, Куйбишівка (Велика Солона), Богодарівка, та, напевне, Маложенівка. Дивишся на ці вогні і розумієш наскільки малесенький, тісний і водночас прекрасний наш світ, наша земля, наша кохана, любима Україна.

Наші шикарні балки, лабрадоритові скелі, перекази на річці, схили річок, ліс із берестка, старий непролазний ліс із глядючі, фантастичної краси першоцвіти, вапнякові скелі, що впали в балці, ставок, дамба, яку вщент розмила вода, кар'єри жорстви, кущі гльоду, шипшини, лоху сріблястого, дерева дикої груші та інші. Цю красу тільки потрібно побачити, відчути, доторкнутися до неї, зрозуміти до щему в серці, яка краса перед тобою.

Пташині леопарди – лебеді, жагучої краси, лиски, сіра, біла – велика та мала чаплі, орли, беркути, яструби, вовки, знахабнілі лисиці, що вдень йдуть в село на полювання, єнотовидна собака, зайди – шакали із Кінбурна, страшні в своїй люті – прекрасні дикі кабани, зайці, білки, ласки, косулі, тхори, ондатри (колись були), також колись були ховрахи. Всі ці звірі є нашими сусідами.

Краса нашої прекрасної України є просто неперевершеною.

Я не хочу говорити про сміття, не на часі. Шкода, що ми гадимо, де живемо.

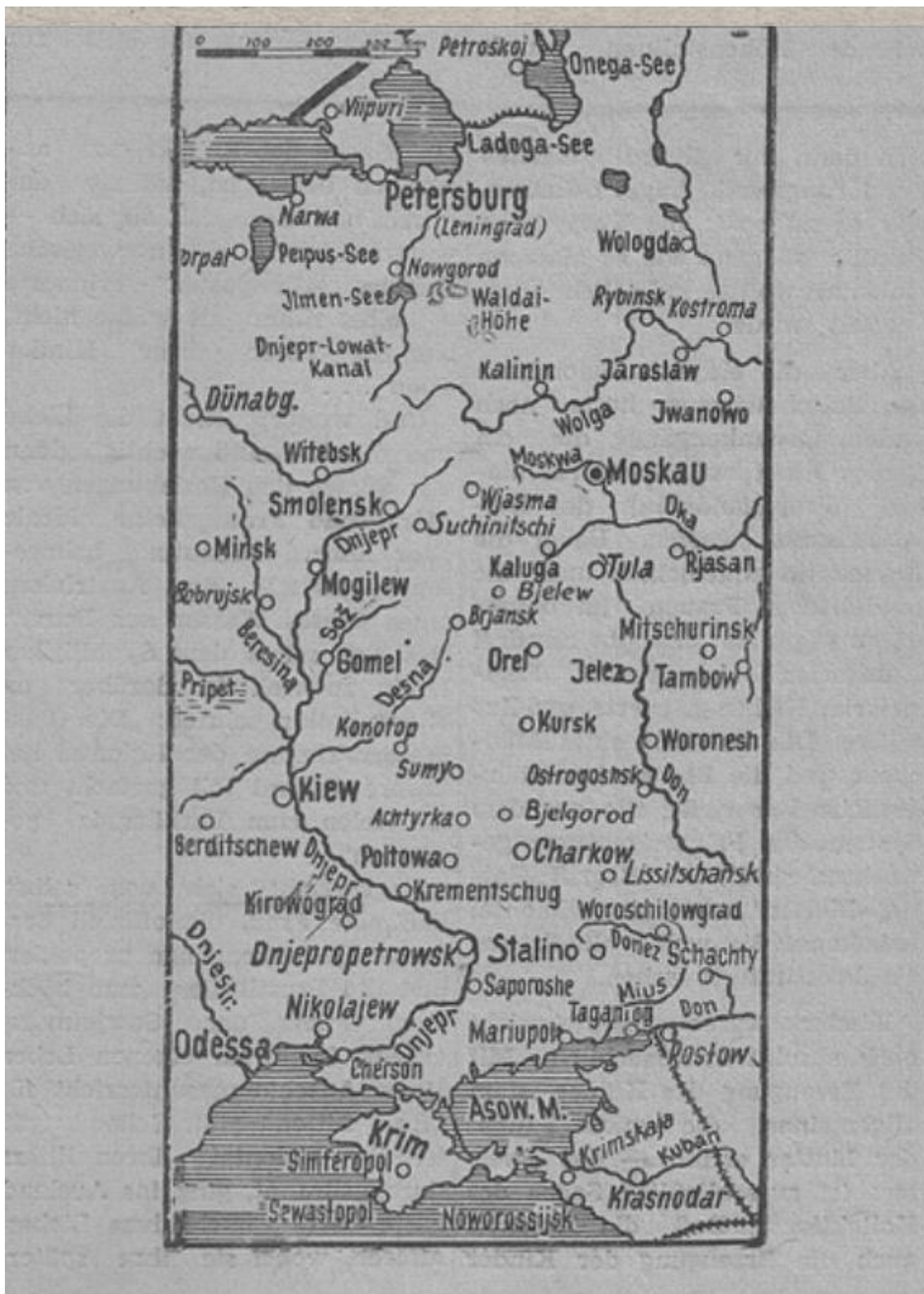
За наші справи нам і дано...

Ця книга не є, звичайно, ніяким підручником з географії України. Вона є розвідкою, оглядом матеріалів про «Географію України на сторінках української преси під час Другої світової війни», подорожжю по окупованій нацистської Німеччиною і її союзниками Україні, переказом вістей з українських земель. Розірвана, розідрана, розділена окупантами-загарбниками Україна в матеріалах газет постає ніби найщасливішою, надзвичайно вдячною новим «визволителям» із великою прекрасною щасливою перспективою. Ми всі знаємо, що було на самому ділі, як знищувалися українці, євреї, представники інших народів в Україні і всьому світі «новими визволителями».

Географію і історію України повинні вивчати українські історики і географи і, звичайно, добрі, розумні гості – вчені із інших країн. А не криваві завойовники, загарбники – коричневого, червоного чи будь-якого іншого кольору, ідеології.

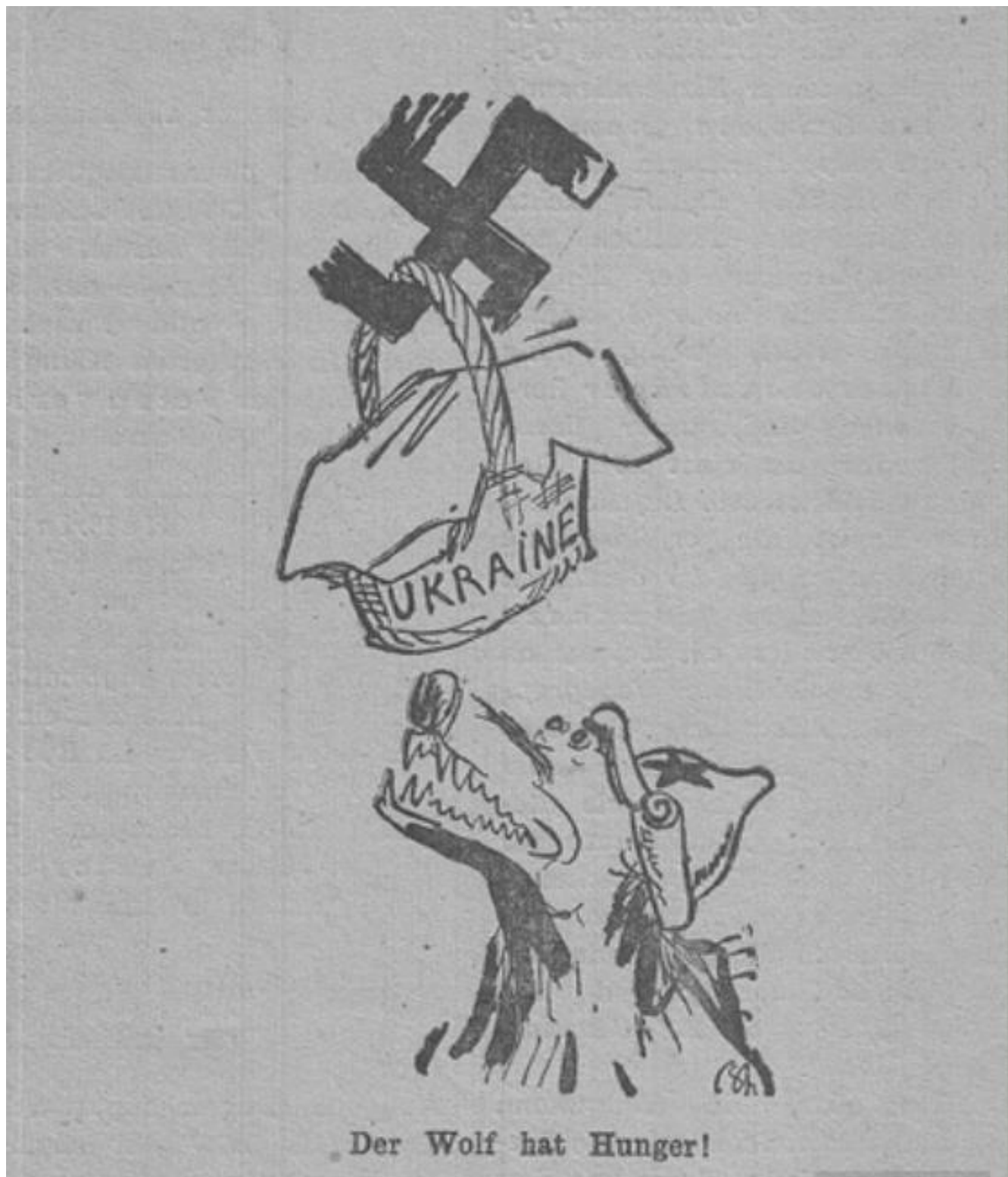
СЛАВА УКРАЇНІ!!!! ГЕРОЯМ СЛАВА!!!!

РОЗДІЛ 1. ПРЕСА УКРАЇНИ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

[1].

Карта. Deutsche Bug-Zeitung (Nikolajew). – 1943. – №61, 4 August.

[2].

2. Карикатура. Deutsche Bug-Zeitung (Nikolajew). – 1943. – № 71, 8 September.

Територіальний поділ України в роки фашистського окупаційного режиму

[3].

Карта та схема поділу України нацистською Німеччиною та її союзниками та карикатура – вони повністю показують і пояснюють положення України та, відповідно, направлення діяльності, ідеологію статей, матеріалів преси України під час Другої світової війни.

Українська преса в Генерал-Губернаторстві була схарактеризована в газеті «Львівські вісті» 20 листопада 1941 року.

З хвилиною, коли большевики зайняли Галичину, українська преса перестала тут існувати, бо цих часописів, що стали появлятися за большевицького панування не слід уважати українськими, хоч були друковані українською мовою й хоч мали шумні назви, в роді „Вільної України”. Вони доцільно послуговувалися українською мовою, щоб легше впровадити їдь комуністичної доктрини у серця і душі нашого народу... Те, що вони пропагували не стояло у ніякому зв'язку з потребами, вимогами та інтересами нашого

народу, навпаки виходило йому на шкоду, мало його нищити й розкладати. На кожній сторінці своїх нібито українських часописів оплюгавлювали большевики те, що було для нас – найсвятіше національні й релігійні почування.

Та складалося так, що не вся територія заселена українським народом дісталась під большевицьку кормигу. Частина наших земель опинилася під охорою Великонімецьчини в рамках Ген.-Губернаторства. Тут найшли теж пристановище й опіку ті українці, що мусли покинути рідну землю.

Завдяки цьому мала нагоду розвинутися тут також українська преса й продовжувати свою працю та сповняти ту місію, яку стільки літ вела. Потреба нашого національного, культурного, економічного й громадянського життя покликала незабаром до життя в Кракові часопис „Краківські Вісті”, який зразу виходив двічі в тиждень, але незабаром став щоденником. Згодом ця одна газета не була в силі заспокоїти усіх потреб українського населення по той бік Сяну. Поруч щоденника зачинає виходити тижневик „Краківські Вісті”, призначений для села. Маленькі діти й шкільна дітвора діждалися свого журналика «Малі Друзі» з додатком «Маленькі Друзі», що старанно редагований і прекрасно люстрований здобув собі величезну симпатію серед маленьких читачів. Старша молодь має теж свій журнал «Дорога» з гарними статтейним і ілюстраційним матеріалом. Великий місячник «Ілюстровані Вісті», присвячений літературі й мистецтву, об’єднує біля себе письменників і мистців та заспокоює естетичні потреби нашого громадянства. Всі згадані часописи й журнали виходять у Кракові.

З хвилиною приходу німецької армії до Львова й Галичини та прилучення цієї області до Ген.-Губернаторства відродилась тут зараз українська преса. Першим часописом, який видавала Управа міста Львова були «Українські Щоденні Вісті». З хвилиною, коли повстало спеціальне «Видавництво журналів і часописів для Дистрикту Галичини», на місце цього першого часопису прийшли «Львівські Вісті». Для села виходить «Рідна

Земля». Незабаром появляться теж інші журнали, щоб заспокоїти всі потреби нашого життя. Крім журналів і часописів у Львові появляється теж на провінції ряд газет [4].

В газеті «Український вісник (Берлін)» 31 жовтня 1943 року детально проаналізовано положення преси в Україні станом на цей час, перелічено міста та українські газети, що в них виходили.

В зв'язку з наступом німецьких військ та відступом большевиків, зразу же в перших місяцях війни на сході у звільнених районах почалась розбудова видавничої справи, яка проявилася в першу чергу у видаванні часописів. Умови воєнного часу сприяли розвиткові преси. Газети з'являлись як гриби по дощі, постачаючи жаждущему народові діушване слово. Очевидно, що не обійшлося без корект, які робило саме життя, й політичні та адміністративні зміни, що наступили на українських землях в бігу дальших подій. Одні періодики зроджувались, інші зникали, або ліквідувались. Важко зараз встановити скільки й які саме періодики перервали своє життя після короткого часу існування. Згадати б з них хоч щоденник «Українське Слово» та літературний тижневик «Літаври», що виходили в Києві, коли перше було переіменоване в «Нове українське Слово» а другі перестали виходити зовсім. Важко також дати загальну, цифру періодиків, що виходили й виходять на Україні. Але, всеж, стежучи за розбудовою преси в Україні та збираючи інформації вдалось встановити такий стан української преси на першу чверть 1943 року (поазбучно подаємо місце видання й назву періодиків):

- Антоніни – «Світлий промінь»,
- Арбусинка – «Українські Вісті»,
- Александрія – «Український Бюлетень»,
- Бердичів – «Нова доба»,
- Богуслав – «Звільнена Україна»,
- Біла-Церква – «Дзвін Волі»,
- Бар – «Тижневик Барської Округи»,

Близниці – «Близницівські Вісті»,
Бобринець – «Бобринецькі Вісті»,
Богодухів – «Рідний Край»,
Бердянськ – «Світанок»,
Берестя Литовське – «Наше Слово»,
Вінниця – «Вінницькі Вісті»,
Васильків – «Васильківські Вісті»,
Вознесенськ – «Новий Час»,
Верходніпровськ – «Верходніпровська Газета»,
Гайсин – «Гайсинські Вісті»,
Гадяч – «Гадяцька Газета»,
Горлівка – «Український Донбас»,
Дніпропетровське – «Дніпропетровська Газета»,
Дубно – «Школярник»,
Дунаївці – «Урядові Дунаєвецькі Вісті»,
Заслав – «Заславські Вісті»,
Звенигородка – «Рідне Слово»,
Золотоноша – «Українське Слово»,
Зв'ягель – «Зв'ягельське Слово»,
Золотоноша – «Золотоніські Вісті»,
Запоріжжя – «Нове Запоріжжя»,
Житомир – «Голос Волині»,
Житомир – «Визволена Україна»,
Іванків – «Іванківські Вісті»,
Костопіль – «Костопільські Вісті»,
Костопіль – «Українська Дитина»,

Костопіль – «Українка»,
Кам'янець-Подільський – «Подільчанин»,
Крем'янець – «Кременецький Вісник»,
Київ – «Нове Українське Слово»,
Київ – «Останні Вісті»,
Козятин – «Нове Життя»,
Кіровоград – «Українські Вісті»,
Кіровоград – «Дзвін»,
Кіровоград – «Український Голос»,
Кіровоград – «Кіровоградські Вісті»,
Калинівка – «Калинівські Вісті»,
Козятин – «Козятинська Газета»,
Коростешів – «Коростишівські Вісті»,
Константоград – «Константиноградські Нові Вісті»,
Купянськ – «Новий Час»,
Кривий Ріг – «Дзвін»,
Кам'янське – «Кам'янські Вісті»,
Кременчук – «Дніпрова Хвиля»,
Кременчук – «Вечірній Листок»,
Конотоп – «Визволення»,
Ковель – «Ковельські Вісті»,
Корсунь – «Корсуньські Вісті»,
Кахівка – «Українська Газета»,
Константанівка – «Відбудова»,
Луцьк – «Український Голос»,
Любомль – «Наші Вісті»,

Літня – «Літинські Вісті»,
Лубні – «Лубенський Вісник»,
Лохвиця – «Вісті Лохвиччини»,
Мінківці – «Вісті»,
Миргород – «Миргородські Вісті»,
Мелітополь – «Мелітопольський Край»,
Миколаїв – «Українська Думка»,
Новогеоргієвськ – «Українська Думка»,
Нікопіль – «Промінь»,
Ніжин – «Ніжинські Вісті»,
Олевськ – «Олевські Вісті»,
Остер – «Новий Шлях»,
Остер – «Вісти Остерщини»,
Охтирка – «Голос Охтирщини»,
Проскурів – «Український Голос»,
Пирятин – «Рідна Нива»,
Пінське – «Пінська Газета»,
Переяслав – «Переяславські Вісті»,
Полтава – «Голос Полтавщини»,
Первомайськ – «Нове Життя»,
Петриківка – «Новий Час»,
Павлоград – «Українець»,
Прилуки – «Вісті Прилуччини»,
Рівне – «Волинь»,
Рівне – «Орленя»,
Рівне – «Український Хлібороб»,

Рівне – «Вісті для українських селян»,
Ружин – «Ружинський Вісник»,
Ромни – «Відродження»,
Сарни – «Голос Сарненщини»,
Симферополь – «Голос Крима»,
Сміла – «Українські Новини»,
Слов'янське – «Донецька Газета»,
Сновське – «Нова Сновська Газета»,
Синків – «Життя Синківщини»,
Суми – «Сумські Вісті»,
Смоленськ – «Українські Новини»,
Старокостянтинів – «Нове Життя»,
Тараща – «Відродження»,
Тараща – «Останні Вісті»,
Тараща – «Таращанські Вісті»,
Тальне – «Тальнівський Вісник»,
Умань – «Уманський Голос»,
Шепетівка – «Нова Шепетівщина»,
Шостка – «Новий Час»,
Чернігів – «Українське Полісся»,
Чуднів – «Визволена Україна»,
Черкаси – «Українська Думка»,
Харжинськ – «Харжинські Вісті»,
Херсон – «Голос Дніпра»,
Хорол – «За краще життя»,
Харків (потім Полтава) – «Нова Україна»,

Юзівка – «Донецький Вісник»,

Ярмолинці – «Вірним Шляхом»,

Яготин – «Рідна Нива».

Отже разом виходило в першій чверті 1941 р. 114 українських газет [5].

В цьому ж номері часопису було повідомлено, що редакція київського журналу «Український Хлібороб» перенесла місце свого осідку до Луцька з 30 вересня ц. р. [5].

У випуску цієї газети 6 вересня 1942 року було вміщено декілька знакових статей для України, що пояснювали роль України в політиці нацистської Німеччини.

РІК ПРАЦІ В СІЛЬСЬКОМУ ГОСПОДАРСТВІ.

Київське «Нове Українське Слово» в передовій статті ч. 155 дає підсумки річної відбудовної роботи в сільському господарстві. Передруковуємо найхарактерніші Уривки цієї передової.

«В зв'язку з аграрним характером цієї частини України (зайнятих областей минулого року – прим. ред.), одразу ж, у міру просування вперед фронту, в зайняті місця були виряджені німецькі представники і знавці сільського господарства. На них було покла дена завдання керувати сільським господарством країни і забезпечити належне збирання і переробку врожаю 1941 року. Спочатку число їх не перевищувало кількох сот, але незабаром воно збільшилось до 2.000. Сьогодні ж (липень 1942 прим. – ред.) загальне число німецьких керівників сільського господарства в звільнених уже частинах України, становить 7.000 чоловік... Після збору врожаю (1941 року прим. – ред.) одразу повстали нові завдання – підготовка і проведення осінньої сівби, яка на українських землях завжди грала велику роль. З великим напруженням сил вдалося більшу частину земель засіяти озиминою... Зимою був розроблений докладний план проведення весняної сівби. Був зібраний потрібний посівний матеріал, а також утворений на всякий випадок резерв розміром 100.000 тон, або 300 % нормального резерву. Населення зимою було заняте готуванням потрібного реманенту, упряжі, тощо. Тим часом на початку нового року уряд

Німеччини видав закон про новий земельний лад, що поклав край колгоспному поневоленню. Закон цей викликав велике піднесення серед українських селян і дуже сприяв ходові весняної сівби. Не зважаючи на пізню весну, було засіяно 65 % усієї Оброблюваної в країні землі; коли ж додати ще 5 % присадибних земель, теж повністю обробле них, кількість засіяної землі становитиме 70 %. Звичайно, в цьому році ще не можна буде мати нормального врожаю... Але все ж у царині сільського господарства загалом була пророблена величезна робота. Сотні тисяч тон хліба, мільйони яєць, сотні тисяч голів худоби і свиней, тисячі тон масла, велика кількість картоплі та інших овочів були направлені для харчування армії...» [6].

ЕРІХ КОХ ПРО УКРАЇНУ.

Райхскомісар України, гауляйтер Е.Кох, помістив у «Фелькішер Веобахтер» ч.232 з 20.8.1942 під на головком «Рік німецької України» статтю, в якій подано основні думки про річну працю в Райхскомісаріяті Україна. Подаємо ці думки в скороченні.

«Ходило в першій мірі про те, щоб підсилити та забезпечити німецьке воєнне господарство та воєнний провід надзвичайними джерелами сирівців прохарчування, щоб Німеччина й Європа змогли витримати довільно довгу війну...» Здійснюючи засаду особистого ведення й волі до праці «поставлено в Україні до праці на вирішальних постах випробуваних партійних керівників, повітових провідників, керівників з СА, СС, НСКК, юнкерів з ордену, адміністративних урядовців, повітових старостів та випробуваних сільських господарів. Вони мусіли на найтяжчих постах виявити свої здібності та працездатність. Пізніша історія зможе вияснити, що виконали ці мужі в брунатних уніформах на Сході, часто здані самі на себе, з допомогою лише невеличкої кількості помічних поліційних сил... НСДАП післала на Схід творчих людей зі всіх своїх формацій та з усіх слоїв нашого народу. В цьому році витворився в Україні керівний адміністративний корпус, з яким ми можемо взятись і до найтяжчих завдань.»

Говорячи про відбудову сільського (господарства України, як будучої житниці Європи, розбудову ремісництва, урухомлення за водів та використання залежів си рівців в Кривому Розі та Нікополі для німецького воєнного промислу, розбудову в області, техніки та фінансів, Е.Кох ствердив, що весняні засіви в Україні вдалися й що німецький народ може очікувати додання, засобів для Райху, що поліпшить прохарчування. Не дивлячись на місцеві потреби робочої сили, вдалось з України вислати сотні тисяч робітників, головно в збройну індустрію. Про поставу українців, райхскомісар пише: «Воєнні обставини заставили пороби ти деякі заходи, що є для українців тверді. Мимо того населення ті заходи зрозуміло і оцінило їх як причинок в боротьбі проти большевиків. Великодушна аграрна рефор ма доказала їм, що Німеччина чесно підходить до розбудови країни та звільнення населення. При жни вах, хлібоздачі, і м'ясоздачі укра їнське населення виказало, що воно є на шляху зрозуміння вимог часу. Українські мужі виявили в охоронних відділах та при поборюванні банд, що й вони хочуть причинитися до боротьби проти большевизму...» [6].

РОЗБУДОВА УКРАЇНИ ЗАБЕЗПЕЧУЄ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ ЄВРОПИ.

Райхскомісар Еріх Кох, уділив своєму шефові преси, д-р. Пфафферотові, інтерв'ю на тему німецької політики на Україні. Реферуємо це інтерв'ю за «Дойче-Україне Цайтунг» ч. 178 з 18.8.1942.

Основні завдання, що обумовляють німецьку політику на Україні, є: мобілізація всіх сил України для боротьби європейських народів проти большевизму, забезпечення прохарчування воюючої армії, постачання додаткових харчів і сирівців для Райху, мобілізація робочих сил України для збройної індустрії та воєнного господарства Німеччини.

Говорячи про сільське господарство, райхскомісар сказав, що помимо всіх труднощів вдалось при помочі населення засіяти 90 % площі, яку засівали большевики. Ра хується зі задовільними цьогоріч ними жнивами в Україні. Особливі труднощі зустрічаються у

транспорті і то навіть на недалеку віддаль. Торкнувшись достав України до Європи, Е.Кох сказав, що коли б подати їх до відома конкретно, то вони викликали б здивування.

Заговоривши про охоту українського населення до співпраці та її вияви, райхскомісар вказав на те, що вдалося звільнити з України понад 500 тисяч українських робітників для Німеччини, чим Україна дала найвищий контингент зпоміж всіх чужинецьких робітників у Німеччині. В тягу дальшої розмови заповів місцеву само допомогову акцію в Райхскомісаріяті Україна. «Щоб ця оздоровча акція велась однаково всюди, будуть на днях закладені, в усіх повітах місцеві само допомогові організації. Ці організації переймуть завдання колишнього Червоного Хреста та організацій Півмісяця. Всі старання про здоровля та до бробут перейдуть на цю організацію ... Творимо дві працівні групи: перша група має зайнятись збіркою та засоблюванням населення харчами, одягами, взуттям, біллям, меблями, домашнім приладдям та грошима. Вона має поробити заходи в справі приміщення, в біді переводити харчування при допомозі публичних кухонь та примістити дітей, що остали без батьків. Друга група дістане особливі завдання для плекання здоровля, тобто влаштування та ведення лічниць, лікувальних домів, лікувальних закладів, стацій скорої помочі.

Гауляйтер закінчив свої виводи про сучасну політику в Україні вглядом в будуччину та дуже ви різно представив німецьке післан яцтво на цьому просторі; «Наша праця в Україні є спрямована на досягнення остаточної побіди німецької зброї. Позатим ми не сміємо забувати, що вже тепер треба покласти основи під велику будову по осягненні побіди. Використання східних просторів, зокрема України, є найбільшим завданням, що його колинебудь мали Германські люди. Ми можемо сміло і без перебільшення почувати себе виконавцями німецької мандрівки на схід на протязі минулих століть. Ми маємо пляни, які своєю великодушністю здивують весь світ. Німеччина і Європа стануть при помочі українських сирівців і харчів раз на все невразливими на бльокаду» [6].

РОСТОВ І КУБАНЬ НАЛЕЖАТЬ УКРАЇНІ.

Чисельні італійські часописи передруковують надіслану телеграфом з Мінхену довідку «Мінхенер Нойстен. Нахрістен» про те, що землі навкруги Ростова, Краснодар та в Кубані, хоча й займали в Советському Союзі окремі правні становища, історично й етнічно складають частину України. Хоча, московські статистики й виказують тут перевагу московського елемента, не можна проте не визнати, що ці землі, що займають 81.500 кв. кіл. з 3 мільйонами і 200 тисячами душ населення, первісно були заселені людьми українського походження, Большевики намагалися змінити цей фактичний стан речей і тому відділили від України навіть район Ростова. Треба отже думати, що в скорому часі цю кривду буде направлено [6].

Попадалися і абсолютно бредові, псевдоісторичні статті- проекти. Один із них було надруковано в газеті «Український вісник (Берлін)» 26 липня 1942 року під назвою «Казакія», автора під псевдонімом М.С.

«КАЗАКІЯ».

Від 22.8.1941 р. виходить у Празі півмісячних «Казачий Вестник». Досі вийшло 19 чисел. Це є орган Групи козаків з був. московської імперії, що зве себе «Казачье Национальное Освободительное Движение». Члени цієї Групи звать себе казаками – націоналістами. В провіді Групи стоїть інж. В. Глазков.

Група ця не нова. Вона існує вже мабуть літ 10 і відома під іменем «Вільного Козацтва». Вона мала в Парижі орган тої самої назви, що з упадком Польщі перестав виходити.

«Казачий Вестник» виходить московською мовою, з окремими статтями в українській мові. По кількості членів Група «Казачьего Национального Освободительного Движения» невелика, бо більшість козаків признає себе або москалями, або українцями. Все ж таки вона висуває оригінальну під політичним оглядом концепцію, пропагуючи створення держави «Казакії», з такими границями: ріка Бог, Тетерев, Дніпро, до села Добринська і містечка Стародуб, Михайлівський хутір, Крупець, Ворожба, Миропіль, Білгород, Вовчанськ, Урясово, Валуйки, Принцівка, Новий Оскіл, Острогжск, Толовая,

Новохоперск, Борисоглібск, Поворино, Алексиково, Самойловка, Крестовий Буерак, Красний Яр, Камишин, Троїцке, Полтавка, Красний Кут, Федорівна, Болохов, Спаске, Томилів, Самара, ріка Самара, село Мамбетів, Орєк, Тамринки, Джурун, Темир, ріка Емба, Каспійське море, Терек, Сунжа, Прохладна, Баксан, Учкулан, Ольбрус та Чорне море аж до устя Бога.

Як бачимо, «Казакія» мала б охопити собою й більшу половину української території...

В числі з 1.5.1942 р. «Казачего Вестника» появилась програмова стаття, в якій автор пропонує утворити на «історичних» землях Казакії державний організм, **Казакію або Черкасію**, що була б на місці ворожої Московії, чи «вічно-невдоволеної української державности, галицько-волинського типу», чи Польщі, європейською вартою на Сході. Казачья нація, пишеться в цій статті, – повстала з суміші антів та готів з казахами, чигами та іншими народами черкаського походження на Тамані та Донському Низові. До «казачої нації» зараховуються 12 козацьких військ був. Росії, а саме: данське, кубанське, терське, астраханське, оренбурзьке, уральське, сибірське, семиріченське, забайкальське, амурське, усурійське та єнісейське. Територія Казакії мала б сягати лише до Уралу.

Для обґрунтування існування окремої «казачої нації» на Сході Європи є покликання на історію, які в скороченні наводимо:

В 2 ст. грецький історик згадує на Північному Кавказі про народ Черкаси, або Сераси. В 7 ст. Казакія входила в склад держави хозарів. Туди належали Кубань, Волгодонський простір та низ Дону, Донця та Дніпра. Арабські та грецькі хроніки звать мешканців того простору казахами, або черкасами та визнають їх арійцями анто-готсько черкаського племені. В 8 ст. черкаси кольонізують простір між Волгою та Дніпром і є відомі там ще перед повстанням Київської Держави. В 9 ст. приймають черкаси християнство з Візантії та Колхіди (Грузії). Вони беруть участь у поході Аскольда та Дира на Цар город. Варяги застали казахів над Дніпром. Кажуть, що Олег був князем казахським, а й не українським. В 10 ст. греки знов згадують казахів, як мешканців Хозарської Держави. У війні Ігоря з

печенігами казахи воювали по стороні Ігоря. Трохи пізніше літопис називає казахів берендіями, бо вони переселились у 912 р. знад річки Беренда над південний Бог та заклали в Україні міста Канів і Черкаси. Святослав прилучив був казахів до Київської Держави, а Володимир Великий докінчив це діло і створив Казахське, або Тьмутороканське князівство. В 11 ст. черкаси-берендії закладають над Россю місто Родня, або Торчеськ. Болеславові Хороброму помагають казахи дістатись на польський престіл. У 12 ст. казахи-черкаси переходять знад Донського броду над Дніпровський брід, під натиском Половців, і тоді їх історія зве бродниками, а крім того чорними клобуками, або черкасами. Вони творили, тоді більшість населення Київської Держави. В 1190 році казахи входили в склад держави половців, що повстала на місці держави хозарів. По приході татарів, у татарському війську було більше казахів, як татарів. У 1261 р. казахи мали в Татарії окрему самоуправу та навіть свою подонську (сарайську) єпархію. У 14 віці з казахів вже повстають дніпровські казахи-черкаси, що з Литвою заключають договір. У 1380 р. донські казахи воюють із татарами. Частина їх виходить поза Волгу та творить там киргиз-казахський народ, друга частина йде на південь і творить гребенське військо, а третя на захід, де зєднується з дніпровськими казахами, чи черкасами. В 1409 р. дніпровські казахи дістають грамоту від короля Ягайла. В 1417 р. донські казахи мають союз з Генуенською республікою й заселяють Крим. У 1439 р. казахи, чи дніпровські черкаси помагають польському королеві Жигмонтові у війні. В тому часі вертають над Дніпро казахи-берладники знад річки Берладь. Далі переповідається точно історія донських та запорожських козаків, як історія Казакії. Вишневецький, Сагайдачний, Хмельницький та всі інші українські гетьмани були казахські провідники й войовники. В додатку казахи змішались на просторі між Бугом, Тетеревом та Дніпром з племенем Болохівці. Розселення казахів йшло так скоро, що вже в 1500 р. вони займали весь простір між південнім Богом, Тетеревом, Дніпром, Доном, Кубанню, Терекком, Волгою та Уралом.

З вище наведеного видно, що в цій «історичній» обґрунтуванні казачей нації говориться про казахів, черкасів, берендійців, чорних клобуків, берладників та козаків, при чому в основі залишаються казахи. Проте ж казахи є монголо-тюркського походження й сидять тепер у Туркестані, що залишається далеко за межами плянованої «Казачим Вестником» Казакії. Для нас найцікавіше те, що ця теорія має великі претенсії до українського історичного життєвого простору та зводить українство до ролі «вічно невдоволеної державности галицько-волинського типу».

Ясно, що таке ставлення до української справи розходиться рішучо з історією й життям, тому потребує свого докладного виправлення на підставі наукових даних. Такі дані фіксують виразно українську націю, українські національні простори й український історичний перебіг на підставі численних історичних джерел на різних мовах. Проти цього годі, розуміється, поставитися науково необґрунтованим висновкам прихильників «Казакії».

«Казачьему Национальному Освободительному Движению» не пошкодило б пригадати над тим, щоб згідно того й писати в «Казачьем Вестнике». Треба завжди пам'ятати, що життя – це не мрія й теорія, а реальність і практика! [7].

Докладно і змістовно викладено значення рідної преси в статті Д.Квітки в газеті «Український вісник (Берлін)» 9 серпня 1942 року.

Значення й вагу якоїсь речі найлегше й найсправедливіше можна, оцінити тоді, коли її нема, зн. коли ми втратили, або ще не досягнули. Хто краще й ліпше може оцінити вагу й значення чогось від того, що втратив їх?! Хто сильніше відчуває любов до рідної землі від того, що мусить жити па вигнанні далеко від близьких і дорогих йому сторін?!

Дуже часто не доцінюємо де яких річей тільки тому, що ми їх маємо, і тому думаємо, що так мусить бути. **Мусимо вчитися цінити й держати всіма силами в наших руках те, що ми маємо й що є кінцеве для нашого дальшого існування. Такою** необхідною річчю в нашому житті, як на ці, є й **рідна преса**, рідний часопис. Бо якщо державні нації

називають рідну пресу четвертою силою в державі, то для нас є вона чи не першою. Бо уявіть собі життя української нації, пошматованої кордонами, розкиданої по цілому світі без рідного часопису, який заходить у кожну закутану й говорить до всіх нас **тією сильною українською мовою й вливає в каші душі ті самі по чуття, а в наші голови ті самі думки?!** Уявіть собі життя нашої нації без його часопису, який день-у-день заходить до української хати, приносить українським родинам ті самі вістки, оповідає їм про життя-буття їх близьких, чи далеких братів і сестер по крові та заставляє всі ці українські серця битися в **один український такт?!** Уявіть собі життя великої української нації без цього об'єднувача й керманича українських душ?!. Чи можлива була б, без рідної преси, сама формація української нації, як великої духової цілості? Певно, що ні! Тому, якщо ми сьогодні мо жемо говорити про українську націю, яка росла й формувалася в найбільших несприятливих і ворожих умовах, то одне з чільних місць займає в цьому велетенському процесі якраз українська преса!

Книжка менше доступна широкому заголові, її тяжче розповсюджувати й у наших обставинах майже неможливо кидати в широкий загаль у такій великій кількості, як часопис. До того, книжка не може займати становища до всіх питань, які нуртують у нашому щоденному житті; вона не може відповідати на те все, що денно жде на свою відповідь. Це може сповнити тільки рідний часопис. Він дає відповідь на кождоденний запит, іншими словами він практично направляє й провадить нас, у сучасності, хоч черпає свою силу й значення в нашій історичній минувшині.

І тут, може, найбільша вага української преси. Бо якщо чужа преса тільки інформує, то українська преса **інформує й повчає**, вона заставляє всіх українців **дивитися на всякі події українськими очима й займати до них українське становище**. Вона вчить українців дивитися на всякі події через призму вічних інтересів української нації. Звідцілья впливає не тільки велике значення рідної преси, але, й **величезна відповідальність**, яка лежить перед нею. Одне нерозважне слово може мати для нас не раз фатальні наслідки,

тому до кожного українського журналіста ця відповідальність ставить надзвичайно тяжкі умови.

Суспільство, без своєї преси, є як той мандрівник, що «без ліхтаря блукає серед пітьми в чужій і ворожій країні». А горіння цього необхідного для неї ліхтаря, який єднає її й провадить до великого завтра, залежить виключно від неї. Бо якщо великі нації можуть рахувати в розбудові своєї преси на державну скарбницю, то ми, як бездержавна нація, рахуємо виключно на зрозуміння ваги рідної преси нашого широкого загалу й на його **добровільну жертвенність**. І ми горді на те, що українська суспільність розуміла завжди вагу писаного рідного слова. Ми в цій ділянці зробили й здобули більше, як деякі державні нації. І в цьому полягає наша сила, як нації.

Щоб це здорове наставлення нашої суспільності не притупилося! В сьогоднішній переломевий час рідна преса важніша, як колибудь! Це чейже знає й відчуває кожний із нас. Ми її в певній мірі маємо. Але хай цей факт не притупить нашої чуйності й нашого розуміння ваги цієї преси, бо це означало б її загибель. Чейже українська преса, як ми вже казали, живе тільки нашими силами. Ідеалом нашим є, щоб ця преса була іще краща й ліпша. А щоб вона поліпшилась, треба подвійної нашої сили. Ми це годні зробити. І ми це зробимо, бо хо чемо жити високим культурним життям! [8].

Наведемо короткі відомості про газету «Український вісник (Берлін)». Газета Українського Національного об'єднання. Газета виходила у Берліні у 1937–1945 рр. "на правах рукопису" неперіодично: спочатку щомісяця, потім що два тижня, згодом – тричі на місяць, з 1941 р. – щотижня. Редактори: Володимир Янів, Володимир Панченко-Юревич, Андрій Білинський, Денис Квітковський, Тиміш Омельченко, редколегія під керівництвом В. Маруняка, Павло Богацького (послідовно). Обсяг газети – 8 сторінок. Наклад газети до 15 000 примірників у 1942–1944 роках [9].

7 років існування «Українського Вісника».

(З-нагоди сотого числа «УВ») (Український вісник (Берлін). – 1943. – №1 (100), 10 січня).

Кожний пресовий орган має своє своєрідне життя, свою розвоюєву лінію, своє пульсуюче існування, свої радісні й сумні періоди. Звичайно періодик починає своє існування від запевнення собі фінансової бази. У нас же, українців, мало було таких щасливців в пресовому нашому світі, які починали своє життя з цієї вихідної точки. В українському журналістичному світі вже такий неписаний закон, що творці преси посвячують для її розвитку все найкраще, але ніколи з праці своєї голови не живуть. Мало у нас щасливих, що жили чи живуть з цього, як називають звичайно журналістику, «фаху». Причини для цього є різні. Об'єктивні (бездержавність, брак тяглости пресової а то й журналістичної традиції, не усвідомлення широкими українськими масами великої суспільно-національної функції української преси, як творця публичної опінії то-що) й суб'єктивні.

Ця дійсність з однієї сторони дивна, але з другої і радісна, бо вона вказує на щире відношення до обраного шляху українських і журналістів. Знаємо, що занепад журналістики починається з менту занепаду журналістичної етики, коли журналістику починають **трактувати як фах**, чи навіть ремесло, що її адептам має запевнити можливість фізичного прожитку. Таке трактування журналістики привело до голосного епітету для журналістів – «продажні мужі».

У нас на щастя це явище носить характер білої ворони. По перше тому, що порівнюючи до інших родів вільного заняття (наприклад: без образи для правдивих – до поетів!) – журналістів у нас мало. По друге, тому, що на щастя тарює ще в українському журналістичному світі щира віра та відношення до журналістики не як до фаху, а як до **покликання**, що тягне за собою велику відповідальність.

Хоч це не належить до нашої теми, але мимоволі такі думки насуваються, так би мовити, «на маргінесі» сотого числа «Українського Вісника».

Чому? Річ проста. Родився «Український Вісник» не тому, що «варто видавати» свій орган, а тому, що його було **конечно потрібно**, і не тому, що людям хотілося писати, а тому, що **треба** було писати. Родився він, як більшість і краєвих ца закордонних націоналістичних періодичних видань, з кончею й невідкладною потреби, як один **зі засобів вихови широких мас**. Дивно? Ні, природньо. Бо у нас були і є спроби дати інформативний часопис, але в повному розумінні цього слова інформативного періодика в розумінні первісного призначення «часопису» у нас не було, бо український періодик **родився з національної потреби**. Протилежне заложення – заробіткове – помічається у нас дуже й дуже рідко, а в еміграційних умовах це й неможливо, бо всі такі спроби увінчувались завжди повним неуспіхом.

Отже, над колискою «Українського Вісника» царювала **відповідальність й повна свідомість того, що український періодик має бути форматором загальної опінії в найкращому її розумінні**.

ВІД НЕПЕРІОДИЧНОГО ОРГАНУ ДО ТИЖНЕВИКА.

Перше число «УВ» побачило світ (як в еміграційних злиднях у малочисельної громадської організації й не могло інакше бути), зпід вальця й чорної барви цикльостилю в січні 1936 року. Перші його творці (відповідальний редактор – посол др. Микола Порш) мабуть не передбачали такої цікавої й багатопромовляючої розвоєвої лінії цього часопису, як і основники УНО не мріяли навіть про кольосальний зріст громадської організації, яку в 1933 р. закладали. Не диво отже, що в умовах розбіжностей пульсуючого українського еміграційного життя в Німеччині. «УВ», що був плянований як місячник, став фактично неперіодичним органом УНО. А що УНО в той самий час мало три десятки членів, то його цикльостилевий орган появлявся, в кількості сса 50 – 100 примірників, (докладно не знати, бо даних про це ми не знайшли). На зміст його складалась такаж невиразність, яка в загальному характеризувала тодішнє УНО в цілості.

«Український Вісник» починає набирати виразного ідеологічного обличчя й правильности у видаванні з ч. 9 що вийшло в січні 1938, то є після того, як УНО перебрали нові люди, й коли воно дістало націоналістичні засади. Відповідальним редактором його став новообраний голова УНО, пполк. Т.Омельченко, а редакторські функції виконував інж. Ю.Артюшенко. Ці особи не лише «УВ» редагували, але й друкували, експедиували й адміністрували.

Заява Управи УНО – «Дороговказами в нашій діяльності будуть для нас лише національні Ідеали Борців за Святу Справу. Ідеали державности, що є спільними всім українським землям й українській еміграції Європи, Америки й Азії, ми не відриваємося від свого рідного пня – Українських Земель та кермуємося в першу чергу їх інтересами, ставимо найвище Націю й служення національно-державним ідеалам»... «Світ стоїть перед вирішальним зударом двох ідей, двох світоглядів, що ділять усі народи світу на два табори: націоналістичний та інтернаціоналістичний, цебто комуністичний. Ідея нації, культури й національного росту в одних, а заперечення нації у других – вже давно змобілізували визнавців й борців, що стоять безкомпромісово один проти одного. Україна своїм зривом в 1917 році та зударом відновленої Української Державиз хижим московським большевизмом уже тому 20 років піднесла свій націоналістичний прапор проти інтернаціоналістичного світу – комунізму, цього прапору не схилила ні не схиляє на хвилину, свідома, що їй призначена вирішальна роля в грядучому зударі двох світів» («Український Вісник» з грудня 1937) – стала основною напрямною для «УВ».

На зміст його складалась тоді правильно стаття на загальнонаціональну тему (переважно з приводу якоїсь історичної чи культурної річниці), стаття на організаційну тему й хроніка УНО. Виходив тоді «УВ» нормально на 3 листках цикльостилевого паперу.

В червні 1938 вийшло ч. 14, що є першим числом «Українського Вісника», друкованим у друкарні. Це число складалося з 4 сторінок малого формату. Окреслення змісту «УВ»

знайшло свій вислів у тому ж числі реченням: «друкована газета, присвячена вужчим справам нашого (розумій – організаційного – прим. ред.) життя на німецькому терені».

Це окреслення, досить виразно, хоч і не повно, віддає характер, тодішнього «УВ». Згідно з малочисельністю організації – цей орган УНО, що виходив (і виходить досі) на правах рукопису для членства УНО, не мав ще об'єктивної змоги значно поширитись та поглибитись, хоч, чим далі тим виразніше набирал націоналістичного обличчя. Першим признанням «УВ» була, заборона польського міністерства внутрішніх справ з вересня 1938 розповсюджувати «УВ» на території б. Польщі.

Змістом поширюється «УВ» від ч. 15, відколи почалось вміщуватись в кожному числі «УВ» одну статтю або літературний твір в німецькій мові як допоміжний матеріал для пропаганди між німцями (так в ч. 17 була вміщена ціла інформаційна брошурка «Ukraina»). З цього ж числа виходить «УВ», хоч і не кожним числом, на 8 сторінках малого формату.

З бігом політичних подій в Середній Європі «УВ» неперіодично починає вміщувати й політичний матеріал, що має відношення до української справи. Першим зв'язанням «УВ» з реальною політичною українською дійсністю була справа Карпатської України, яка в часі свого назрівання, вивершення та трагічного закінчення найшла своє відображення на сторінках органу УНО. З того часу «УВ» починає частіше відгукуватись на актуальні внутрішньо-політичні українські події, входячи таким чином в середину кипучого українського життя.

Останні місяці 1939 року є свідком перерви у видаванні «УВ». Фінансові тяжкості, з якими «УВ» бився й беться стало в наслідок того, що виходить «на правах рукопису»; зробили своє...

Але загал членства пекучо відчув відсутність свого друкованого органу. Тому Загальні Збори УНО з 14 січня 1940 виносять резолюцію, якою доручають Управі УНО «поробити заходи для відновлення офіційного органу «Українського Вісника» та для правильного його видавання». Заходи Управи в справі «УВ» увінчались успіхом й «УВ» почав виходити

правильно місячником. З приходом нових людей – «УВ» поширюється об'ємом та змістом. Перше число відновленого «УВ», ч. 30/31 січень – лютий 1940) можна вважати межовим. Наплив нової еміграції з ЗУЗ и звязку з окупацією більшовиками Галичини, – відчувся й в «УВ». Ось що читаємо у цьому числі про завдання органу УНО:

«Уявити сьогодні поважну організацію без власного офіційного органу – важко, прямо неможливо! До цього організацію, що має так широкі завдання, як УНО, що сьогодні нараховує вже понад три тисячі членів, понад п'ять десятків організаційних клітин. Держати безпосередній зв'язок з такою кількістю, людей і осередків при допомозі листів чи поїздок і живого слова, річ неможлива. Живим лучником мусить стати преса! – преса, призначена для членства й спеціально для нього редагована.

Першим її завданням є давати **ідеологічні напрямні**. Це є основа нашої лучности, нашої моральної зв'язи, нашої сили! – це є почесне завдання різьбити душу нового, покоління, що йому призначено багато діл, – почесне завдання – дбати, щоби не тільки на словах, але й на ділі були ми єдині. Зокрема важне це завдання сьогодні, як дається відчутти дошкульний брак ідеологічних, журналів.

Дальше завдання – це дати розв'язку всіх запитів, що до нас кожного дня приходять і на які не встигається дати відповідей. Ряд статей – порад на організаційні та культурно-освітні теми – мусить виповнити прогалину в цій ділянці ... Але часопис має бути відзеркаленням самого життя. Краще ніж якісь сухі поради вчать і потягають приклади. Звіти з праці філій, описи свят, сходин, вечорів, гутірок, знімки – мають зробити наш, часопис цікавіш для кожного. Кожна філія повинна знайти в «Українському Віснику» вірну відбитку власного життя...»

«Український Вісник» як місячник стає (об'єм 8 сторінок) своїм змістом **ідеологічно-виховним органом**, що не обмежується лише чисто організаційними справами, але все більше входить в суспільне українське життя (напр. широка студентська сторінка).

Дальші старання Управи УНО пішли в напрямі ще більшого розбудувати «Українського Вісника». Тогочасні й численні пізніше роблені заходи, щоб «УВ» появлявся як нормальна газета – не на правах рукопису! – не увінчались ізза незалежних від неї причин успіхом. Помітний успіх у розбудові «УВ» прийшов 10 липня 1940 року, коли «Український Вісник» вперше появляється **двотижневиком**.

Ставши з ч. 36 двотижневиком, «Український Вісник» змінив і спосіб редагування. Зміст його доповнюється двотижневими оглядами політичних подій, вістями з українських земель й політичними статтями. Таким чином орган УНО стає своїм змістом третьою українською Газетою на теренах Німеччини й виходить на 8 сторінках вже газетного формату 10 і 25 і кожного місяця.

Бурхливі події в українському суспільно-політичному та громадському житті, що повного силою вибухнули з початком 1941 року, знайшли свій вислів і на терені УНО. Разом з персональними змінами в Головній Управі УНО заходять зміни й на пості редактора «УВ». З 15 грудня 1940 (ч. 46) заміняє тут В.Яніва др. **Володимир Панченко-Юревич**. Зміна в редакції відбилася й на характері «УВ». З однієї сторони «УВ» відіграє видну роль в поборюванні безвідповідальщини в українському суспільному житті, з другої все більше присвячує уваги зовнішньо-політичним подіям, що назрівали з перебігом війни. Рівночасно «УВ» вглиблюється в пекучі проблеми з різних ділянок, українського національного життя, займаючи таким чином одно з перших місць між українськими пресовими періодиками на терені Німеччини. Число співробітників значно зростає й на шпальтах «УВ» появляються голосні українські імена.

Живучість, актуальність й чисто український, характер «УВ» знаходять свій відблиск у великому попиті на нього. Хоч це і ґрунтовно не оздоровляє його фінансової бази, але спричинює радісно прийнятий українським громадянством факт, що з ч. 51 (1 березня 1941) «Український Вісник» появляється вже **тричі на місяць**, то є кожного 1, 10 та 20 в місяці.

Не змінюючи характеру, «УВ» змінює редактора. З 1 квітня на місце др. В.Панченка-Юревича, що переобтяжений працею на інших ділянках перебирає редакцію мгр. **А.Білинський**, якому велику поміч приносить співредактор др. **Д.Квітковський**.

Дальшою межевою етапою у видаванні «УВ» є дата 7 липня 1941 (ч. 64), коли «Український Вісник» появляється вперше як **тижневик**. Масові замовлення, напливають звідусіль, – тому поява «УВ», як тижневика, була доказом його всебічного розвою.

З 1 серпня 1941 редакцію «УВ» переймає **В.Маруняк**, що веде орган УНО аж до його недобровільного припинення. В звязку з поширенням німецько-советської війни – «УВ», крім низки матеріалів документарного характеру, задокументовує українське становище до проблем, які назріли в перебігу сучасної війни на Сході. Наслідком цього дня 26 листопада 1941 року «Український Вісник» мусів ізза незалежних від Управи УНО причин **припинити своє існування**.

Новий період у видаванні «УВ».

Факт недобровільної перерви у видаванні «УВ» дуже скоро відчувся. Найширші круги членства, які в силу обставин були позбавлені свого друкованого органу, заметушилися. Не дивлячись на це, що Головна Управа утримувала дальший контакт з низовими клітинами УНО посередництвом видаваного на місце «Українського Вісника» – «Бюлетеню Головної Управи УНО» (вийшло 13 чисел; перше 15 грудня 1941, останнє – 3 травня 1942) – це не задовольняло найширші круги членства, які полюбили **свій**, як його звуть, «Український Вісник» настільно, що вїїзджаючи на Рідні Землі, ка тегорично домагаються, щоб їм, як членам УНО, «УВ» посиалось і туди.

Піврічна перерва у видавництві «УВ» відбилась негативно й на організації. В наслідок відсутності духової опіки, яку Головна Управа виконувала над своїм членством по середництвом «УВ» – сцементованість десятків тисяч українців у Німеччині слабне...

Такий стан трівав до травня 1942, коли 17 появилось 1 (83) число нововідновленого «Українського Вісника». Членство й прихильники привитали його з правдивим ентузіазмом.

З огляду на об'єктивні обставини прийшлося редакції де-що змінити характер «УВ», відтяжуючи його від політичного характеру. Рівнож треба було пристосуватися до вимог. Прийшлося знову видавати наш орган **двотижневиком з тиражем 8000 примірників**.

Збагачуючи «УВ» численними ілюстраціями, пропорціонально й залежно від змісту розміщеними на 12-ох сторінках, Редакція визначила характер нововидаваного «УВ» в ч. 1 (83) наступно:

«... Редакція витягнула науку з дотеперішнього досвіду й, ідучи за konieczністю дати членству УНО орган – об'ємом збільшений, а змістом поглиблений та поширений, змінила характер «Українського Вісника» на **інформативно-повчаюче-виховуючий** двотижневик. Усвідомлюючи собі різноманітні кола читачів під оглядом інтелектуального розвитку, національної свідомости та соціального складу, – будемо «Український Вісник» редагувати так, щоб у ньому кожний міг знайти цікавий матеріал для себе. Осередком уваги зробимо українське життя на Рідних Землях та еміграції на тлі перебігаючих світових подій. Багато місця присвячуватимемо проблемам національно-культурним, переносячися репортажами у краї, де рішаються події загального значення, та роблячи цікаві екскурсії в поодинокі ділянки життя тих держав, які змагаються за новий порядок в Європі. З метою освітньо-виховною забігатимемо час-до-часу в минувшину, щоб пригадати найцікавіші події з історії, які своєю вагою заслуговують на увагу.

Світові події, українське життя, література, мистецтво, історія, господарство, освітня справа – словом: кипуче життя в минувші та сучасності творитиме зміст «Українського Вісника».

Цього редакція й дотримується, як кожний читач може сконстатувати, переглянувши свій комплет.

Цікаві дані.

Наводимо деякі цікаві дані з життя «Українського Вісника», які освітлять його розвоєвий шлях.

Як виходив «Український Вісник»:

Від 1 – 8 числа – неперіодично з інклінацією до місячника.

9 – 13 числа – місячник; інколи подвійні числа.

14 – 30 числа – друкований місячник, часто подвійні числа.

30/31 – 35 (січень – липень 1940) місячник.

Від ч. 36 (10 липень 1940) – двотижневик; 10 і 25 кожного місяця.

Від ч. 51 (1 березня 1941) – десятиденник: 1, 10, 20 кожного місяця.

Від ч. 63 (1 липня 1941) – тижневик.

Від ч. 83 даліше двотижневик.

Скільки вийшло примірників:

Загально від 1 числа (січень 1936) до 100 (січень 1943) – вийшло **сто чисел** «Українського Вісника» в **743.750** примірниках.

Подрібніше:

на цикльостилі:

1 – 8 примірн. в 50 – 100   500

9 – 13 „   500   3650

Друком:

14 – 23 „   1500   13500

24 – 29 (3 ч. подвійні) 2200   6600

30/31 – 32   4000   8000

33 – 34   6000   12000

35 – 37   8000   24000

38 – 40   9000   27000

41		9500
42 – 47	11000	66000
48 – 49	12000	24000
50 – 63	13000	169000
64 – 67	10000	40000
68 – 70	13000	39000
71 – 77	15000	105000
78 – 81	13000	52000
82	не вийшло	
83 – 100	8000	144000

Зміни в редакції «Українського Вісника».

Відповідальним редактором до ч. 8 був посол др. Микола Порш.

Від ч. 9 (грудень 1937 до сьогоднішнього дня) незмінним відповідальним редактором є пполк. Т.Омельченко, як Голова УНО.

В редагуванні; чергувались такі особи: (Період до січня 1938 не узглядноємо ізза браку відомостей про редакційний склад «УВ»).

Від січня 1938 до грудня 1939 (чч. 9 – 29) обов'язки редактора виконував інж. Ю.Артюшенко.

Від січня 1940 до грудня 1940 (чч. 30 – 45) редактором «УВ» був В.Янів.

Від грудня до квітня 1941 (чч. 46 – 53) – др. В.Панченко-Юревич.

Від березня 1941 до початку липня 1941 (чч. 54 – 64) – мгр. А.Білінський з поміччю др. Д.Квітковського.

Від 7 липня 1941 до закриття в листопаді 1941 (чч. 65 – 81) й від відкриття «УВ» ч. 83 аж до сьогодні редагує «УВ» В. Маруняк.

Дуже тісно пов'язані з видаванням «УВ» такі особи, що як чолові співробітники, співредактори чи технічні редактори, спричинились до розвитку «Українського Вісника»:

др. Д.Квітковський, Б.Беднарський, А.Кісь, П.Олійник, В.Кентржинський,
П.Стефуранчин, інж. М.Селешко.

Кінцеві завваги.

Закінчуємо свій звіт згадкою про **Підручну Бібліотеку**, що нею користується Редакція та Культурно-Освітня Референтура. Основи під цю бібліотеку були покладені в січні 1941 року. За два роки існування вона представляє собою збірку цінних книжок поважного характеру з різних ділянок знання й людського буття в мовах: українській, німецькій, італійській, французькій, чеській та московській. 1037 авторів заступлено в ній 2056 назвами.

Роблячи підсумки 7-річного існування «Українського Вісника», треба ствердити, що у своїх обставинах він вповні вивязався з покладених наданого завдань. Кипуче життя в ньому й навколо нього, попит і популярність його, еволюція від вузько-організаційного до загально-національної ваги органу – це речі, які оправдують енергію, гриш і старання, з якою «УВ» розбудовувався. Критичну оцінку залишаємо стороннім й об'єктивним свідкам, які, маючи на увазі ті важкі об'єктивні умовини його видавання й редагування, дадуть «Українському Вісникові» належну оцінку. Але численні об'єктивні голоси й листи дають нам право висказати погляд, що «Український Вісник» займе належне йому місце в ряді видних українських періодичних видань.

Ми ж працюємо з неослабленою відданістю та енергією в переконанні, що основні завдання «УВ» лише перед ним й у вірі, що незадовго він появлятиметься так, щоб читачі якнайчастіше мали змогу свій орган читати.

Але це залежить це лише від нас.

Референт Преси і Пропаганди [10].

В газеті «Нова Україна (Полтава)» 27 березня 1943 року було надруковано статтю «Українська преса в Німеччині», в якій коротко розкрито цю тему.

Українська преса в Німеччині, яка обслуговує тепер майже двомільйонову масу читачів з усіх українських земель, має широкі й всебічні завдання інформаційного та громадського характеру. Небувалий голод на українське друковане слово вдалося вже до великої міри задовольнити притягненням українських елементів до різних газет, які обслуговують великі групи читачів, споріднених місцем походження, фахом або характером їхньої переходною функції.

Тепер у Німеччині виходить 7 українських видань. Найпоширенішим тижневиком, призначеним для українського заїдлу в Німеччині є „Голос”. Видає його Богдан Кравцев, який редагує цей часопис при допомозі кількох співробітників, здебільшого киян, що прибули сюди з України.

Важну позицію займає редагований Андрієм Луцевим тижневик для українських робітників зі сходу „Українець”. Цей тижневик, редагований живо, з розумінням потреб читача, зумів з'єднати собі симпатії широких мас дуже різнорідного українського елемента.

Молодшим братом „Українця” є часопис „Вісті”, призначений для українських робітників з Генерального Губернаторства включно з Галичиною. Редагує його д-р Н.Стецюк. В першому числі, що появилася на Різдво, редакція заявила, що часопис присвячений головню справам українських промислових робітників у Німеччині. Головне місце займають в часописі фахові справи і проблеми,

Цілком фаховим органом є двотижневик для гірників-українців у Німеччині „На шахті”, видаваний в-вом Глікауф у Дортмунді. Двотижневик вміщує виключно фахові статті.

Ці всі часописи доповнюються старішими політичними органами української берлінської преси, як „Українська Дійсність” і „Український Вісник”, видавані українським громадянством.

Задуманий місячник „На Дозвіллі”, як часопис для розваги українського робітництва, покищо закінчив свою появу. На першому числі і невідомо, коли виходитиме далі.

Окреме місце і зовсім інший характер займає тижневик „Нова Доба”, який від лютого цього року обслуговує не тільки полонених українців з большевицької армії, але стає органом Добровольчих Віддлів при Німецькій Армії. Редагує часопис і далі Г. Которович. КТВ [11].

[12].

Німецька хата в Україні: Ukraine Post. – 1942. – № 12, 3 Oktober.

Таким чином, ми бачимо, наскільки розвинутою, розгалуженою, різноманітною та повністю поставленою на службу гебельсівської нацистської людиноненависницької ідеології нацистської Німеччини та її союзників була українська преса періоду Другої світової війни. Не дивлячись на все це, матеріали, статті, рубрики з історії та географії України були написані напрочуд талановито, гарно, з величезною кількістю подробиць, цифр, статистичних даних, аналізу процесів та явищ.

РОЗДІЛ 2. ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ШКОЛІ

[1]. Карта України (Український вісник (Берлін). – 1941. – № 18 (64), 7 липня).

Професором В.В.Кістяківським в газеті «Українське Слово (Київ)» 4 листопада 1941 року було опубліковано знакову програмну статтю «Географія в школі України минулих часів і перші настанови на майбутнє». Наведемо її текст.

Географія була «Золушкою» серед шкільних предметів і до, і після революції. Предмет цей в школі був поставлений з найменшою педагогічною і науковою солідністю. Тож не диво, що в суспільстві географію не шанували. «Географія – наука поштовиків».

В кол. Росії географія довгий час не вважалася за університетську науку; в Академії наук катедра географії була заміщена лише за совєтів, починаючи з, 1939 року. За старих часів цей предмет викладали лише в середній школі, а в народню її не допускали. І це було в державі, що займала 1/7 (ніяк не 1/6!) світового суходолу, в країні, що залюднила східню

Європу і заволоділа третиною Азії. Географічна наука не користувалась пошаною і науковців. До 1808 р., – пише історик географічного навчання, – «єдиним науковим центром було Російське географічне товариство». Воно цікавилось лише «окраїнами» – Сибіром та Середньою Азією, а внутрішні області залишалися непізнаними.

Правда, з 1884 р. було запроваджено в університеті катедру географії, представники якої читали курс загального землезнавства, а де-не-де і географію Європейської Росії. Не диво, що цитований уже історик географії міг нарахувати до революції тільки три випадки географічних дисертацій і стільки ж виїздів географів-науковців в поле. В старій середній школі географію викладали люди, що закінчили різні факультети університету та різні вищі школи. Всі вони були самоуки. Проте, між ними визначалися науково-освічені люди, що чимало мандрували і стежили за станом світової науки. Чимало було також сумлінних педагогів-практиків. Але учитель, який проголошував вісім відомі речі – «Волга впадає в Каспійське море» – був якраз учитель, що викладав географію. Поєднання інших предметів з географією процвітало.

В чоловічій середній школі довгий час панував ухвалений підручник К. Смірнова. Але атласи завжди в старій школі вживалися, бо карта – точніше її локальна основа – тоді користувалася пошаною. Були підручники й іншого типу в деяких школах та жіночих гімназіях, де географію викладали в старших класах. Цими підвищеного типу підручниками користувались більше самі вчителі.

На початку ХХ століття загальне зростання країни відбилося і на шкільній географії: в V класі було додано таж зване «отечествоведение». Спеціальна військова школа, а також комерційна, де географії надано було в старших класах деякого фахового характеру, визначилась більш науковим і так само педагогічним способом викладання географії. Звідси пішло географічне, а не суто топографічне, читання карти, тут бували географічні екскурсії. Курс географії було пов'язано з іншими предметами, в молодшому класі

географію вивчали серед оточення. Наука важкої війни 1914 – 1917 рр. примусила ввести географію і в старших класах тодішньої середньої школи.

Тоді ж появились наукоподібні і педатогічно-обгрунтовані підручники географії, бо на них виник попит.

Революція і зв'язані з нею величезні матеріальні і культурні зрушення позначилися на географічній науці і на географічному навчанні неоднаково. Уряд УНР, розробивши в 1918 – 1919 рр. статут середньої та вищої школи, встановив в них географію як суто наукову дисципліну. Тоді ж було засновано в Вінниці перший географічний факультет.

Вищу географічну освіту майже тоді ж було введено і в советах. Географічні факультети відкрились в університетах, а пізніше в численних педагогічних інститутах. Але, через велику схоластичну плутанину з економгеографією, вони не могли працювати з належною користю. Проте, коли відновили в 1933 р. старі університети України, то, після напружених шукань, були знайдені в 1940 – 1941 р. найперші початки раціонального фізико-географічного навчання в полі. Але ці шукання не встигли дійти до школи. І не могли вони дійти, бо університетські працівники задихались в лабетах негеографічних програм.

Середня советська школа пройшла через п'ятнадцять років експериментів, шукань нових шляхів та блукань без руля і без вітрил і, не маючи в собі сил для опору, чимало потерпіла. Настав час, коли все де закінчилося. Знищена на деякий час в школі географія (її зміст поділили природознавство і суспільствознавство) знову була відновлена. Знову вона дістала, замість «краєзнавство», стару назву – географія.

В Україні було запроваджено в школі вивчення географії своєї країни. Для сьомого масу було складено, на наукових підставах, підручник географії України. Для протопедевтичного навчання географії України було видано спеціальний підручник для активного опрацювання невеликого змісту його по картах, численних рисунках та легкому тексту. Маючи на увазі особливості дитячого віку, текст було перемішано з художніми хрестоматійними уривками. У виборі і редагуванні хрестоматійних уривків авторіві

допомогли кращі українські письменники та літературознавці. Не зважаючи на тодішні катастрофічні зміни в господарстві та в районуванні, ці підручники щороку виходили свіжими, цілком виправленими виданнями. Всього вийшло 9 (– 2) видань для сьомого класу та чотири для 4 класу.

В 1930 р. географія України зникла з української школи. Пройшли 10 років, а життя не переставало настирливо вимагати її. Керівники української освіти і навіть представники вищої влади зняли питання про запровадження бодай якогонебудь курсу з географії України. Над цим питанням працював багатолюдний інститут економіки. Обдумуючи та розробляючи план дійсно корисного для української школи підручника, довелось чимало ламати голову і окремій людині, що знала і географічну науку, і географію України, і школу.

Логічні наслідки абстрактного педагогічного експериментаторства Москви яскраво виявились в 1932 р. Згори було проклямовано, що «навчання в школі не дає достатнього обсягу загальноосвітніх знань а незадовільно розв'язує підготовку до технікумів і до вищої школи цілком грамотних людей, що добре володіють основами наук (фізика, хімія, математика, рідна мова, географія тощо)». Справа була в тому, що тоді якраз запроваджувалися колгоспи та радгоспи і почали будувати заводи-велетні: отже, була потреба в «точно окресленому колі систематичних знань».

Анархічна сваволя в школі зразу ж перетворилась на мертву, для всіх однаково, абстрактну схему стабільних програм – для всіх республік, для всіх міст та всіх сіл.

Стабільні програми було складено похапцем, і тому вже на наступний 1936 рік довелося «зробити в них деякі уточнення і скорочення». А, проте, стабільні підручники 1935 р. вийшли такими, що в них виявилось «більше матеріалу, ніж вимагає програма». Тому «кожний вчитель повинен заздалегідь намітити те, що в підручнику не є обов'язковим і що можна випустити». Це було педагогічним банкрутством!

Почалось інсценування на сцені в 1/6 [1/7] світового суходолу байки «Тришкин кафтан», та й затяглося воно до останнього часу.

Бо одночасно в багато разів розширилася шкільна мережа і так само кількість учнів. Клопоти про педагогічні кадри були постійно, болючим місцем останніх часів. В самі останні роки думали виправляти хиби заочної і взагалі скороспілої, недостатньої підготовки учительських кадрів через посередництво інститутів удосконалення вчителів. Можливо, що деякі інститути декому де в чому й допомогли. Але скільки ж це коштувало?

Взагалі ж склад учителів, що викладали географію, як був колись, так залишився недостатньо науково підготовленим. Щодо методики, то товстелезні, незграбні, пересичені назвами, числами і подробиця підручники географії не відповідали вікові, знанням і вільному часові учнів. А, проте, вимагалася, як ідеал, 100-процентна успішність.

Для України становище погіршувалося тим, що одержані з Москви підручники перекладались і перевидавались «Радянською школою». Через це жодного року українська школа не була своєчасно забезпечена належним комплектом підручників.

Щодо атласів, то «Атлас України» встиг вийти 1928 року. Але шкільного географічного атласа українська советська школа так і не побачила. Якийсь універсальний атлас після 10 років роботи вийшов таким «оригінальним», що його не можна було видати. Кількома роками пізніше, в 1940 р., не спромоглися навіть грамотно перекласти з російської на українську мову географічні назви і терміни, і цілком готовий атлас для молодших класів не побачив світу, пішедши на макулатуру.

Отже, учні не могли ґрунтовно вивчати географію дома.

Звичайне для минулого періоду протиріччя між високими, недоступними вимогами і несприятливими обставинами для їх виконання спричинилось до великого зниження методичного рівня. Не зміг допомогти навіть заснований в 1934 р. спеціальний шкільно-географічний журнал: «не до жиру, бути б живу!» І тому спроби наукової методики викладання географії були доступні тільки небагатьом одиницям, що працювали в

особливо сприятливих обставинах місця і школи. Взагалі ж кажучи, учителям треба було дбати про досягнення високого процента успішності. Яка вже тут методика!

Програми, що, складаються з географії на 1941/42 р., в зв'язку із згаданими обставинами, не мусять обтяжувати учителів, що викладають географію, нереальними, нездійсненними вимогами!

Але зараз же слід серйозно подумати, щоб вимоги на 1942/43 р. відповідали реальним обставинам нової української школи.

Отже, ні для якої іншої науки і ні для іншого предмета навчання ця постанова не є такою актуальною, як для географії [2].

Надзвичайно цікавою, інформативною та знаковою була стаття в «Кутку вчителя» В.Яровенко з міста Кам'янець-Подільський «Про викладання географії в школі» в газеті «Подільський (Кам'янець-Подільський)» опублікована в 26 жовтня 1941 року.

Одним з найбільших недоліків у викладанні географії було те, що учні мали надзвичайно низькі знання про свою країну. Наведемо декілька прикладів. Учні знали про існування Великого Австралійського Бар'єрного Рифу. Але про існування, як залишку від діяльності стародавнього і тепер зниклого моря, на поверхні Поділля великого рифу в вигляді півколового гірського ланцюга, що має назву Товтри, цього єдиного в світі знаходження рифу на континенті, цього унікаму природи – учні не знали. Так само вивчали каньони в Північній Америці, але ніхто не звертав уваги на існування каньонів, правда менших за розмірами, по долині річки Смотрич. Приклади для пояснення меандрів брали з усього світу, але завжди обминали чудовий меандр річки в м. Кам'янці-Подільському. Для пояснення опейрогенетичних процесів – вікового коливання суші, ніколи не брали піднесення Подільського плато, з його обезголовленими річками, з його підпиранням верхньої течії річки Буга. Адже ж факт переходу з перебігом часу притоків Буга до басейну Дністра, зі зміною течії на протилежний напрямок і загубленням своїх верховин, надзвичайно важливий і не заслуговує на забуття при викладанні географії.

Чому не використати для пояснення гірського типу річок – річки Надністрянщини, для пояснення водопадів, хоча б Купинський чи Кам'янецький водопад, для пояснення річкових террас – такі знамениті чудові тераси, як в Бакоті. Руйнування скельних гірських порід, при бажанні, ми можемо показати по багатьох наших річках Надністрянщини. Досить пригадати про численні підколення скель по долинах річок Студениці та Смотрича.

Небагато ми зможемо знайти вчителів, що при вивченні рослинності показали б хоча два типи найбільш поширених лісів східного Поділля з п'яти типів, що загалом тут зустрічаються. Показали б чорний ліс та діброву в природі, а не за книжним матеріалом. А де можливо, то не обминути й рідко поширені – березовий ліс та одну саганівську бучину.

Перерахування об'єктів, здатних для ілюстрування, можна продовжувати, але й з цих наведених прикладів видно, яка багата природа нашої місцевості й які невичерпні можливості маємо в унаочненні та насиченні місцевим матеріалом викладання географії.

Ближче до нашої розкішної й багатой природи – таке мусить бути першочергове завдання вчителів географії наших шкіл. Тим більше вдячна буде ваша робота.

При вивченні географії України вчителі обмежуються матеріалом, що вкладається в 6 – 8 навч. годин, подаючи його в дуже узагальненому, а тому й дуже поверховому вигляді. Такі знання учнів про нашу країну ніколи не задовольняють через свою недостатність. На нашу думку, після вивчення України в цілому, потрібно переводити вивчення її з природньо-географічними частинами. Такими природньо-географічними частинами (краями) або фізико-географічними районами, загальноновизнаними для України є: західне українське Полісся, східне українське Полісся, Надністрянський лісостеп, Дніпровсько-Бугський лісостеповий район або Правобережний лісостеп, Дніпровсько-Донський лісостеповий район, Понтичний або Херсонський район та Надазовський район. Вважаємо за необхідне вказати для практичного використання межі цих районів.

Південна межа Полісся визначається північною межею лісу. Ця межа проходить приблизно по лінії Шепетівка – Житомир – Фастів – Васильків – Київ – Козелець – Ніжин. Дніпро поділяє українське Полісся на західну та східну (Чернігівське Полісся) частини.

Наддністрянський район всією своєю площею лежить у басейні лівої частини Дністра з лівими його притоками й займає в основному Подільсько-Волинське підвищення або Подільське плато. На сході відмежовується вододільною лінією між Дністром та Бугом та проходить приблизно по залізниці Жмеринка – Одеса.

На схід від Наддністрянського району, від вододілу Дністра та Буга, Полісся, на півночі до південної межі лісостепу розташований великий Дніпровсько-Бугський лісостеповий район або Правобережний лісостеп.

Дніпровсько-Донський лісостеповий район на півночі межує з Чернігівським (східним) Поліссям, на півдні з Лівобережним та Надазовським степом і лежить у межах Дніпровсько-Донської низовини.

Понтичний або Херсонський степовий район має за північну межу р. Ягорлик і м. Ольвіополь (Первомайськ), вододіл по якому проходить залізниця від Голти до Єлісаветграда (Кіровоград), ст. Знаменка і до гирла р. Тясмина.

Надазовський район охоплює всю степову смугу України на схід від Дніпра, включаючи Донецький кряж.

При бажанні можна виділяти Донецький кряж в окремий природньо-географічний район. Північна межа Надазовського району іде від гирла Псьолу, далі на південь від Полтави, на південь від Змієва, лівим берегом північного Донця та р. Вовчої. Південна межа йде по північних берегах Чорного моря, перетинаючи Перекопський перешийок, та берегом Азовського моря.

Межі природньо-географічних районів подано за Шарлеманем, крім Донецького кряжу, який дехто з вчених вважає за лісостепову частину. Тому в силу своєрідних поверхневих

та кліматичних умов варт вивчення його переводити, як окремого фізико географічного району.

Матеріал про окремі природньо-географічні райони подавати за загальноприйнятою схемою географічного опису, як-то: територія, її межі, поверхня, річки, корисні копалини, клімат, ґрунти, рослинність та тваринний світ. Такому вивченню варт приділити 25 – 30 навчальних годин. Лише тоді учні набудуть мінімум видимостей про нашу країну [3].

Часопис «Українські Вісті (Кіровоград)» 10 січня 1942 року велику увагу приділяє шкільній справі, вміщуючи статті різного характеру з життя школи. Зараз в школах при вивченні загальної фізичної та економічної географії, при вивченні географії держав світу, серйозну увагу треба приділити , вивченню географії України. В радянській школі, як відомо, географія України, як окремий предмет, не викладалася. У 8 класі вивчалася економічна географія Радянського Союзу, при чому, програм був побудований так, що Україна вивчалася наприкінці року, коли діти були вже перевтомлені.

На вивчення географії України було виділено небагато годин, так що навіть поверхового уявлення про свою батьківщину учні не мали. Тепер, на нашу думку, слід виділити географію України, як окремий предмет.

Коли в 5-й класах вивчається загальна фізична географія та географія частин світу, то географію України треба вивчати в 7 класі. Викладання географії України повинно бути спрямовано так, щоб дати дітям глибокі і ґрунтовні знання є детальним вивченням географічної карти, виховати у дітей почуття національної свідомості, гідності, безмежної любові до своєї батьківщини, до свого народу.

На нашу думку, програм по вивченню географії України можна реалізувати так:

1. Географічне положення України – 2 години.
2. Поверхня України — 3 »
3. Внутрішні води та моря – 4 «
4. Підсоння – 3 «

5. Ґрунти – 3 «
6. Рослинний і тваринний світ – 5 «
7. Природні багатства – 5 «
8. Населення і визначні міста – 4 «
9. Сільське господарство – 6 «
10. Промисловість – 6 «
11. Шляхи сполучення – 3 «
12. Освіта – 3 «
13. Повторення – 5 «

Разом 52 години.

При вивченні теми «Ріки України» за фізичною картою треба зупинитись на характері цих рік та їх значенні в народному господарстві. В розділі «Моря» треба зупинитись на транспортному та промисловому значенні окремих портів. В розділі «Підсоння» особливу увагу звернути на підсоння західної і східної частини, на кількість опадів та на пануючі вітри. У кожній школі, по цій темі, легко організувати досліди по вимірюванню атмосферних опадів, спостереженню за напрямком вітрів, визначенню пересічної температури. При вивченні «ґрунтово-рослинних зон» потрібно скласти карту розподілу ґрунтів і рослинності, зібрати колекцію ґрунтів своєї місцевості та гербарій рослинності. При вивченні «корисних копалин» найбільше звернути увагу на промислові райони: Донбас, Нікополь, Кривий Ріг, зібрати зразки корисних копалин своєї місцевості, а, якщо можливо, то й області.

У розділі «населення» звернути увагу на кількість, густоту, побут, віру тощо. Дати опис найвидатніших міст України – Києва, Харкова, Одеси, Дніпропетровська тощо. При вивченні «сільського господарства» треба розглядати Україну за природними районами — полісся, лісостеп і степ; умови, що сприяють розвиткові сільського господарства по кожній

природній зоні. При вивченні теми «сільське господарство» слід зібрати колекції культур, що вирощуються по окремих районах нашої області.

Велике місце займав розділ «промисловість»: харчова, текстильна, хемічна, металургійна тощо. У розділі «шляхи сполучення» треба розуміти, як основні: залізничні, морські, річкові, автомобільні та гужові.

Підручником при вивченні географії України для вчителя може бути, «Географія України» – Кістяковського.

Природу України треба вивчати не в формі подачі сухої абстрактного матеріалу, що викликає нудьгу їв учнів, а, навпаки, в живій, цікавій розмові штабового характеру. Треба в яскравих фарбах подати чудову природу України, широко для цього використовуючи літературну творчість. Гарна постановка вивчення географії України створить у дітей дійсне уявлення про велич і не вичерпні багатства нашої батьківщини – України.

Автор статті обрав собі цікавий, промовистий псевдонім «Блискавка» [4].

В цьому ж номері газети викладено, доведено «Методичні зауваження до програми з геології і мінералогії» автора Лисенко для вчителів окупованої нацистською Німеччиною та її союзниками України.

Завдання цієї дисципліни це дати учням уявлення про геологічні процеси, що відбуваються і відбувалися в земній корі, зокрема на території нашої Батьківщини – України, дати суму практичних звань про найбільш розповсюджені мінерали, гірські породи – надра України та інших країн, дати суму теоретичних звань, які необхідні юнакові при вступі до вищої школи, а саме головне, через вивчення своєї Батьківщини прищепити любов до всього свого рідного.

Програм з геології і мінералогії, що був в середній школі, можна як тимчасово, залишити для користування учителів, лише з такими змінами.

1.Викинути пояснювальну записку до програму.

2. Відкинути місця з програму, де вказувалося на антирелігійне значення цієї науки та моменти партизації.

3. Теми «Основи мінералогії» і «Основи вчення про геологічні процесі і про витворювані ними породи» можна залишити в такому об'ємі як і були.

4. Найбільше змін треба внести до III теми «Основи історії вемної кори», тут треба викинути антирелігійні моменти в таких питаннях як «Походження землі та з'явлення життя».

5. Останню тему «Абсолютна тривалість геологічної історії землі» так само треба зробити, щоб вона була аполітичною і арелігійною.

Вивчаючи мінерали, гірські породи, треба в першу чергу вказувати їх родовища на території України, а потім в інших країнах. Вивчаючи той чи інший геологічний період, слід дотримуватися такого порядку: загальна характеристика періоду, розвиток рослинного і тваринного світу, трансгресії і регресії, горотворення (якщо вони відбувалися в даному періоді), корисні копалини та їх практичне значення.

При проходженні геології і мінералогії учителям-природникам треба особливу увагу звернути на практичне ознайомлення учнів з природними зразками мінералів та гірських порід, навчити учнів розпізнавати мінерали і гірські породи в природних умовах. Вивчаючи геологію і мінералогію, треба використовувати місцевий матеріал, пов'язавши, його з краєзнавством, Треба пам'ятати, що багато тих мінералів і гірських порід, що згадується в програмі можна знайти у своїй місцевості. Для, цього треба запланувати декілька екскурсій, принаймні 4 – 5.

Екскурсії мають велике навчальне та виховне значення: вони дають учням конкретно уявлення про минуло вашої землі, про геологічне минуло нашої України. На екскурсіях учні ознайомляться з мінералами, гірськими породами своєї місцевості, ознайомляться з геологічними процесами, що відбуваються на поверхні землі. Не даром відомий вчений академік Ферсман у своїй книжці «Цікава мінералогія» пише для молоді:

1. Збирай мінерали в природі і спостерігай їх там.
2. Збирай і спостерігай мінерали, якими користується твій завод, фабрика, село, місто.
3. Складай колекції мінералів.
4. Відвідай мінералогічний музей.
5. Вирощуй вдома кристали.
6. Читай книжки з мінералогії.

У будь-якому селі вашої області є місця, куди можна зробити екскурсії по геології.

Коли учителі-природники або географи ув'яжуться в своїй роботі по геології, природознавству, географії, то можна буде навіть видати шкільний краєзнавчий журнал з картою корисних копалин. Як наслідок роботи із зазначених дисциплін можна буде при школі організувати музей, хай це буде невеличкий куток, де буде зібрано колекцію мінералів; гірських порід, ґрунтів, рослинних і тваринних представників. На базі цього матеріалу, що зберуть школи, можна буде організувати краєзнавчий музей в районі.

Такою працею ми виховаємо у ваших учнів любов до праці, до свого краю, до своєї Батьківщини – України. У свій час на Україні були товариства «Вивчення природи», які вивчали її природу та населення. Такі товариства дали багато відомих вчених, діячів України, вони багато поклали енергії і сил на вивчення України і прищеплювали молоді любов до України. З цих людей можна згадати відомих академіків України – Тутківського і Резніченка – фундаторів організації українського національного геологічного музею в Києві. Цей музей відомий не лише на Україні, а й по всьому світу своїм багатством різноманітних мінералів і гірських порід з різних куточків України. Можна згадати ще академіка Яворницького, який, дякуючи краєзнавчій роботі, організував відомий історичний музей в колишньому Дніпропетровську.

Чим більше вивчатимемо ми свою Батьківщину – Україну: чи то її природу, чи то її населення і побут, тим більше ми її любитимемо, тим більше болітимуть наші серця за її майбутнє.

Підручником для учителя можна порекомендувати – «Геологію і мінералогію» академіка Тутківського та інж. Полонського [4].

Захоплюють матеріали статей Юхима Терехуха, опубліковані в декількох номерах газети «Український вісник (Берлін)» опубліковані 31 січня, 13 лютого та друга стаття 16 липня, 30 липня. Наведемо їх без всяких скорочень та коментарів.

Формація української економічно-географічної думки.

Від Редакції:

Українська політична думка не завжди коріниться там, де слід шукати причин великих історичних подій, – в економіці. Ахілевою пятою української преси було і є – господарська сторінка. Керовані бажанням познайомити наших читачів з основами таких важливих дисциплін, як економічна географія, політична географія, соціальна політика та політична економія шляхом коротких статей – з радістю містимо працю Шан. Автора.

Цілком безпідставно поширюється в нас думку, що українці небито не дали ніякого вкладу до загально-людської скарбниці економічно-географічного знання. Такий погляд дуже кривдить українську науку, яка, не зважаючи на дуже несприятливі умовний, постійно йде вперед. Коли б в дійсності такий погляд був правдивий, то наших учених не запрошували б на міжнародні наукові з'їзди та не дозволяли б їм виступати, як репрезентантам науки з власними рефератами.

Правда, в ділянці економічної географії ми не маємо надто великого наукового дорібку, але не ліпше це представляється в багатьох інших народів. Економічна, географія являється зовсім молодого наукою дисципліною, що нараховує всього кілька десятків літ свого існування. Ще й досі не усталився загальний погляд на те, чим є економічна географія, яка найвластивіша метода її досліду, якими явищами вона займається та який має зв'язок з географічними й економічними науками. В цій ділянці панує майже у всіх народів повний хаос. Видається масу всяких популярно-наукових праць, економічних розвідок та фахових часописів, де терміном «економічна географія» кидається на всі сторони, не

знаючи часом, що він властиво означає. Дехто думає, що вистачить зібрати трохи статистичних матеріалів, нагромадити всіляких економічних фактів, переплести це загальним технічно-продукційним описом й – економічно-географічна праця готова. Дарма, що там бракує методичного географічного опрацювання, що ті всі числа й факти не пов'язані зі собою ніякою провідною думкою.

Не бракує й таких, випадків, коли до економічної географії зараховується цілу низку різних економічних явищ лише на тій підставі, що вони взагалі виступають на земній поверхні. Але так, як опис якоїсь події не являється ще історією, так само опис економічного факту не творить економічної географії. (Ф.Баронській: «Вступ до науки економічної географії»).

Дещо краще опрацьовані економічно-географічні проблеми в спеціальних фахових виданнях. Та вони стрічаються дуже рідко й пересічному читачеві є майже недоступні.

Українські економічно-географічні праці також грішать своєю слабкою теоретичною конструкцією. Одначе трапляється в них багато здорових і оригінальних концепцій, які – після їх усистематизовання – творитимуть, основу української економічно географічної думки.

Економічна географія розвивалась головню у зв'язку з практичними потребами економічного життя, яко в нас було під владою чужої політики. Отже не дивно, що економічно-географічна думка зродилась серед українських вчених досить пізно. Формування її властиво не закінчилось ще й досі. Бракує нам передовсім методологічних опрацювань, таких як мають, напр., німці (праці Гетца, П.Т.Шмідта, Б.Дітріха, Е.Фрідріха та інші).

Нині над проблемами економічної географії працюють у нас невтомні, дослідники проф. В.Садовський, доц. Р.Димінський та др. Огоновський, яких оживлена наукова діяльність підносить українську – економічно географічну думку на щораз то вищий рівень.

Економічна географія є тепер досить популярною наукою. Читаємо про неї в наукових та публіцистичних виданнях, в щоденній пресі, чуємо про неї в численних торговельних школах, де є обов'язковим предметом навчання, згадують про неї на зібраннях, відчитках, а навіть в приватних розмовах. Багато людей не орієнтується, звідки у нас взялась економічно-географічна думка, яку еволюцію вона переходила та хто її гідно репрезентує. Відповідь на ці питання, хоч в дуже загальних зарисах – наскільки де дозволяють рямці статті – постараємось дати в цій нашій коротенькій розвідці.

Перші географічні описи економічного життя.

Господарська діяльність людини цікавила географів від найдавніших часів. В старогрецьких географічних трактатах, написаних кілька століть до Хреста, стрічаємо вже згадки про економічне життя поодиноких народів. В деяких з них досить докладно описуються торговельні шляхи, товарову виміну, а навіть вплив природи на господарство. Тодіж повстали перші економічні мапи. Особливо багато про господарське життя писали грецькі географи Гіппократ та Клавдій Птоломей, які цікавились зокрема розвитком торговельний зносин між римською імперією та сумежними краями.

Подібні зацікавлення мали теж арабські вчені. Крім географічних особливостей, описували вони господарське життя, а спеціально торговельні відносини. Найбільшу вартість мали записки відомого арабського географа Едрісі, який побував колись в Польщі і познайомився теж з Україною. Його книга «Розваги людини, що прагне відповідно знати різні частини світу», написана в 1154 р., має багато матеріалів економічного змісту.

З інших арабських письменників заслуговує на увагу Ібн-Хордадбе, який в своєму творі «Книга шляхів для пізнання держав» згадує про руських купців, що «вони – з племені слов'ян – вивозять футра видри, футра чорних лисиць і мечі з далеких кінців Слов'янщини до Румського (Чорного або Середземного – прим. автора) моря і цісар Рума бере з них десятину». Далі каже: «Іноді вони привозять свій крам на верблюдах у Багдад. Іноді вибирають шлях через Вірменію, в країні слов'ян, потім до затоки хозарської столиці,

потім у море Джурджана, потім у Балху і Мавараннагру, потім до Сіна (Китаю)». (Всі цитати про економічне життя давніх слов'ян з праві В. Оічипсь кого «Чужинці про Україну»).

Везир Апь Джайгані в своїм трактаті «Книга доріг для пізнання держав», написанім на початку Х. ст., крім географічних описів, дає низку відомостей про економічне життя наших предків. «Вони торгують, також (їдучи) водою... З трьох міст розвозять вони футра соболів і цину по всіх містах». «Русини в торговельних справах мандрують до Хозарії».

Аналогічний характер мають описи українських земель таких арабських письменників, як Ахмеда Ібн-Фадланда, Аль-Масуді, Ібн-Даста, Ібн-Хаукаля та Ібн-Якуба.

Всі ці згадки про економічне життя були трактовані старожитними географами як щось другорядне – менш важне, бо завданням опису були передовсім географічні явища.

Цікаві економічно-географічні відомості про Україну подає Гійом ле Васер де Боплян (Guillaume Le Vasseur de beauplan) у своїй знаменитій книзі, виданій в 1650. р., п. з. «Опис України» («Description d'Ukraine»). Крім фізико-географічних, етнографічних та історичних відомостей про Україну, Боплян подає багато економічно-географічних матеріалів, які відносяться до ремесла, промислу й торгівлі. Перебуваючи 17 літ на українських землях, він докладно познайомився з нашою країною, з нашим побутом та нашим господарством, і тому його дані є найбільш правдиві з одночасно – як чужинця – найбільш об'єктивні. Про ремесло і промисел Боплян пише: «В країні Запорозькій ви знайдете людей, що вміють всі ремесла, потрібні для громадського життя: теслярів для будування домів і човнів, стельмахів, слюсарів, мечників (зброярів), гарбарів, шевців, боднарів, кравців ітд. Козаки великі мистці здобування салітри, котрою переповнена Україна та у виготовлюванню гарматного пороху. Жінки прядуть лен і вовну, тчуть для свого вжитку полотно і сукно. Усі козаки вміють орати, сіяти, жати, носити, пекти хліб, виготовляти страви, варити пиво, мед і вино, виробляти горілку ітд.» «Вони взагалі спосібні до всіх мистецтв.» Про торгівлю Боплян каже, що київські купці «витворюють

досить значну торгівлю для України хлібом, футрами, воском, медом, салом, соленою рибою та інше.»

Досить багато економічних матеріалів містах дві великі шоститомові праці «Reisen in Sudrusland» написані в першій половині 19 ст. відомим німецьким вченим Йогопом Георгом Колям (Johann Georg Kohl). В одній з книг під наз. «Die Ukraine» Й.Г.Коль дуже докладно описує антропогеографічні особливості України. Про господарське життя Харкова, що «його торгівля більша від торгівлі Києва... Його ярмарок досягає нижегородського, завдяки головно торговельним шляхам.» Далше подає відомости про характер торгівлі та об'єкт товарової виміни.

Майже те саме він пише і про друге українське місто – Одесу. В описах Галичини знаходимо деякі дані про сільське господарство. Коль, побачивши за Станиславом перші угноєні поля, каже: – «земля стає худша та жадніша зі сходу на захід аж до польських пісків...»

Хоч праці Коля носять вже науковий характер, то одначе його описи економічного життя України позбавлені ширшої наукової підстави. З економічною географією мають вони мало спільного. За те дуже добре обґрунтовує він свої політично-географічні думки і в тім його велика заслуга. Антропогеографічні досліді Коля йдуть швидче в напрямі політичної географії, або просто етнографії. Для нас вони цінні тим, що подають до широкого відома європейських націй в науковій і безсторонній формі докладні відомости про Україну і український народ. В своїх дослідіах доходить він до висновку, що «нема і найменшого сумніву, що колись велитенське тіло російської імперії розпадеться й Україна стане знову вільною й незалежною державою. Цей час наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власного мовою, культурою та історичного традицією. Хвилево Україна роздерта поміж сусідами. Але матеріал для будови української держави лежить готовий: коли не нині, то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику і незалежну Українську Державу!»

Як бачимо, усі ці географічні описи економічного життя не мають ще чисто наукового підходу й тому вони і на пізніший розвиток економічно-географічної думки не мали майже ніякого впливу. Це були твори радше хорографічного, або просто описового характеру. (Хорографія (гр.) подрібне описування якоїсь частини краю – ред).

Антропогеографія мати економічної географії.

Новий поштовх для розвитку географічної думки дали відомі праці великих німецьких географів Олександра Гумбольдта та Карла Ріттера. Вони допіру створили наукові підстави географії, надаючи їй дослідчий характер.

О.Гумбольдт у своїм великим науковім творі «Космос» дав основи, фізичної географії, розбудованої потім широко відомим німецьким мандрівником і географом Фердинандом Ріхтгофеном та англійським вченим В.Девісом (William M. Davis). Гумбольдт являється основоположником фізіографічного дослідного напрямку, до якого пізніше примкнули – крім вище згаданих Ріхтгофена і Девіса Гинман (Hinman), Чемберлен (Chamberlin), Зелісберн (Salisbury), А.Пенк (A. Penck), Е. де Мартонн (E. de Martonne), А.Супан, А.Реман та багато інших.

Гумбольдт був не лише відомим географом, але теж освіченим економістом. Його цікавили господарські явища, яні вй старався розглядати під кутом зору географії. Приглядаючись економічному життю поодиноких народів, доходить він до висновку, що господарська діяльність людини залежить головно від природних факторів. Вихідною точкою його географічних дослідів являється природа. Роля людини відсовується на другий план. Отже в нього немає мови про рівновагу між взаємними впливами природи і господарюючою людиною. Гумбольдт твердить, що людина в своїй господарській діяльності невідільно підпорядковується природним умовинам, які її оточують.

Другий корифей географічного знання, Карло Ріттер, в своїх дослідях над господарським життям, поступає, ще дальше. Він також признає за природою у великі впливи на господарюючу людину, а навіть узалежнює від природи історичний розвиток

людства, але підкреслює рівночасно взаємний вплив людини на географічне середовище. Ріттер каже, що не лише самі географічні фактори підлягають, постійним змінам, а змінюються рівнож всі чинники географічного середовища, що в різні часи в різний спосіб впливають на людину.

На його географічних працях, з яких найбільшу вартість має «*Erkunde im Verhaltnis zur Natur und Geschichte des Menschen*», виховалось ціле покоління географів. Він дав під ставу політичної та історичної географії, яку потім Ратцель перетворив в антропогеографію. Після смерти Ріттера, його працю продовжували такі вчені, як великий географ Г.Вагнер, відомий геоморфолог Оскар Пешель (Peschel), французький географ Павло Відаль де ля Бляш (Paul Vidal de la Blache), дослідник земної поверхні Е. де Мартонн, потім Пенк, Геттнер, Деманжон (Demangeon), Бранс (Brunhes), Беровс (Barrows), Гантінгтон (Huntington) та інші. З українських вчених найбільш захоплювався ідеями Ріттера Степан Рудницький.

З числа згаданих дослідників до повстання економо-географічної думки спричинились антропогеографічні праці знаменитих географів Фрідріха Ратцеля, Г.Беровся, П.Відаля де ля Бляша, Е.Гантінгтона, Г.Вагнера та Ст.Рудницького.

Ратцель перший з географів ужив назви антропогеографія і тому його вважають за основоположника цієї научної дисципліни. Деякі вчені кажуть, що першим антропогеографом був. Й.Г.Коль, але з тим трудно погодитись бо властиві наукові підстави антропогеографії дав щойно Ратцель в своїм знаменитім творі п. н. «*Antropogeographie*» Він визначив мету, методи і предмет антропогеографічних дослідів.

Антропогеографія, як одна з головних частин загальної географії, бере за об'єкт своїх дослідів людини та її діяльність на тлі середовища. Вона цікавиться з одного боку впливом географічного середовища на людину, з другого – впливом діяльності людини на середовище. Її завданням є викрити всі ті закони, взаємозалежності та взаємодіяння, які в даній сфері виступають. Антропогеографію звичайно ділять на такі три галузі: 1.

економічна географія, 2. політична географія та 3. історична географія. Отже бачимо, що економічна географія є дуже споріднена з антропогеографією.

Особливо великий наголос на економічну географію робить англійський антропогеограф Г.Берос, який називає географію суспільною наукою. Його праці в немалій ступені спричинились до розвитку економічно-географічної думки на Заході Європи.

Французький географ Павло де ля Бляш висуває, цікаву концепцію посібілізму в розумінню відносин людського суспільства до оточення, протиставляючи його детермінізмові Ратцля. (Наука, що визнає залежність людської волі від внутрішнього та зовнішнього оточення. Ред.). Свої погляди на антропо географію він виявив в географічному творі «Princip de la geographia humaine».

Е. Гантігтон, американський вчений, автор цінних праць «The Human Habitat», «Climate and Civilization» та інших посвятив антропогеографії дуже багато часу. До цікавих висновків дійшов він у своїх дослідках над впливом клімату на цивілізацію, а спеціально на видайність людської праці. Гантігтон ствердив, що поміж видайністю умової та фізичної праці людини як і температурою існує певна залежність. На тій основі доходить від до концепції ідеального клімату, як найбільш сприятливого для людської праці. У висліді довголітніх обсервацій над цим явищем накреслив він мапу розміщення людської енергії на земній поверхні, як головного двигуна господарського розвитку.

Наукові погляди Гантігтона знайшли відгук в працях багатьох сучасних географів. На українських землях методом Гантігтона працював його бувший співробітник, відомий економо-географ, професор познанського університету, Ст.Новаковський, автор відомої теоретичної праці – «Географія як наука» та великої географічної монографії про Східню Європу.

Герман Вагнер, професор університету в Кенігсберзі, був вірним співробітником свого вчителя К.Ріттера. Його праця «Methodischer Schulatlas» дочекалась 16 видань. Свої погляди на географію висловив він у великім двотомовім творі під наз. «Lehrbuch der

Geographie», що була видана в рр. 1882 – 83. Багато антропогеографічних матеріалів має його праця «Die Bevolkerung der Erde».

Антропогеографічні праці згаданих географів містили дуже багато економогографічних матеріалів. Вони дали спонуку пізнішим вченим до розбудови економогографічних дослідів та їх наукового обґрунтування. Тому і методи цих дослідів носять виразні сліди антропогеографії. Та вплив антропогеографії мав теж від'ємні прикмети. Антропогеографи признавали занадто велику роль за натуральними чинниками. Всілякі зміни в господарській діяльності людини вони хотіли пояснювати впливом географічних факторів. Ясно, що таке упрощення дослідження господарського життя мусіло довести до хибних результатів. Тим пояснюється байдуже відношення до економічної географії деяких економістів. Щоби бути добрим економогографом, треба вміти свobodно порушуватись так на терені географічних як і економічних наук. Треба пам'яти, що не всі функції скомплікованого економічного апарату можна пояснювати географічними факторами. Завданням економого-географів саме і єсть дослідити, в яких випадках географічні фактори мають в економічному життю вирішальну роль та викрити закономірності їх діяння [5].

Юхим Терехуха. Формация української економічно-географічної думки.

Економічно-географічні проблеми в працях українських антропогеографів.

Антропогеографічні досліді українських вчених розпочались допіро в біжучім столітті. Вони пішли скорше в напрямі політичної географії, лишаючи економічно- географічні проблеми на другім пляні. Це було вповні зрозуміле. В умовах бездержавности та національного поневолення треба було піднести як каже Степан Рудницький передовсім політично-географічні аргументи, які промовляли за українською незалежністю, обґрунтовуючи наші національні змагання зі становища політичної географії.

Але не зважаючи на те, в працях українських антропогеографів знаходиться багато економого-географічного матеріалу, опрацьованого з усією науковою об'єктивністю.

Великі заслуги для розвитку економо-географічної думки дали праці проф. Степана Рудницького, основоположника української антропогеографічної школи. Особливо цінним науковим твором є «Антропогеографія», видана в 1925 році в Ужгороді, як другий том його великої праці п. з. «Основи землезнання України».

Степан Рудницький, народжений 3 грудня 1877 року в Перемишлі, був учнем відомого географа, професора Львівського університету Антона Романа. Початково цікавився він головню фізичною географією й геологію. Та скоро коло його заінтересовань значно поширилось. Крім геоморфології та геології віддався він праці в ділянці картографії, кермуючи деякий час Картографічним Інститутом Всеукраїнської Академії Наук в Харкові. Найбільше одначе зробив він в царині антропогеографії, а спеціально політичної географії та геополітики. Це є великий синтетик географічного знання, що створив українську географічну школу, яку тепер продовжують його вірні наслідники. На основі своїх географічних дослідів приходять він, до висновку, що «наслідком багатьох причин (передовсім учбового характеру) історія знову повертає в наш бік». Ім'я Степана Рудницького сталося відомим в усім культурнім світі. Він писав багато також в чужих мовах, стараючись заінтересувати українськими національними думками інші народи. Видана в 1916 році у Відні, в німецькій мові, його велика праця «Ukraine Land und Volk» причинилась не мало до популяризації українського питання на Заході Європи. В книзі цій дуже часто заторкуються теж економо-географічні проблеми українських земель. Спосіб їх опрацювання носить в деякій степені сліди впливів німецьких географів Рітгера та Ратцеля. Ст.Рудницький, подібно як інші аптропогеографи, признає велику роллю природних факторів в розвитку економічного життя. Але крім того важним у нього є історичне минуле. Деякі концепції Рудницького відбилися частинно на пізніших працях українських економо географів і це його трівка заслуга для розвитку української економо-географічної думки.

З географічної школи Степана Рудницького вийшов знаменитий сучасний український географ, проф. Володимир Кубійович. Він так само, як і його вчитель, посвятився головно антропогеографії. Великі заслуги положив він теж для української картографії та демографії. Своїми географічними працями спричинився він не мало до розвитку української економо-географічної думки.

Проф. др. В.Кубійович працював початково під кермою відомого географа проф. Л.Савіцького, видатного знавця географічних проблем Східної Європи, а пізніше в семінарі проф. Смоленського, всестороннього дослідника географії, автора цікавої теоретичної праці з ділянки економо-географії під назв. «Завдання і методи економічної географії». Отже економо географічні проблеми були проф. В.Кубійовичеві добре відомі. Про це можна було переконатись вже в перших роках його активної праці в Географічній Секції Української Студентської Громади в Кракові.

Найбільший вплив на нього мала однак українська географічна, школа проф. Ст.Рудницького, якого ідеями захоплювались всі українські географи. Мабуть тому вибрав він за об'єкт своєї наукової діяльності антропогеографію. Погляди на завдання і методи цієї наукової дисципліни висловив він головно в своїй цінній розвідці «Антропогеографія й демографія», поміщеній в III томі Української Загальної Енциклопедії, виданій в 1934 році. Всі праці проф. Кубійовича овіяні гарячою любов'ю до рідної землі. Вони служать, за його власним висловом, для «кращого пізнання дрімучої величини нашої Батьківщини, для додання нам енергії й сили до праці, для побудження серед чужої науки знання про Україну та приєднання для неї прихильників.»

Багато часу присвячує проф. Кубійович проблемам політичної географії, нагадуючи всім свого великого попередника проф. С.Рудницького. Він теж підкреслює надзвичайний динамізм українського народу, актуальність колонізаційної проблеми та впливаючої звідсіля великопростірности української території. Це все мусить довести до створення великої української держави.

Об'єктом географічних дослідів професора Кубійовича є, як він сам каже, «тривкі моменти, які впливають із тривалих взаємовідносин людини з природою, а не з (хвилевих) політичних кон'юктур».

Економико-географічні проблеми знаходять свою розв'язку в його великій «Географія України й сумежних земель», якої перший том вийшов з друку в 1938 році. Найбільш економико-географічного матеріалу містять розділи, посвячені географії сільського господарства, ліса, транспорту та торгівлі. В них проф. В. Кубійович часто згадує про взаємини, які існують між натуральними умовами географічного середовища та економічною діяльністю людини.

Хоч наукова діяльність тих двох великих українських вчених не була спрямована виключно на економічну географію, то все ж таки дала вона цій научній дисципліні не одну цікаву ідею, не одну оригінальну концепцію, кладучи підвалини під будову української економіко-географічної думки.

Формація економіко-географічної думки під впливом економічних наук.

Розвиток економіко-географічної думки йшов в двох напрямках: 1) в межах загальної географії або, зокрема, антропогеографії та 2) незалежно від того, в зв'язку з практичними вимогами господарського життя. Цей другий тип економіко-географічних дослідів ще й досі домінує серед сучасних економіко-географів. Отже вплив економічних наук та розвиток економіко-географічної думки мусів бути безперечно дуже великий.

Першенство тих впливів треба віддати камералістам та статистикам 17 і 18 століття. (Барцінський: Вступ до науки економічної географії). Розвиток бюджетової господарки та поліційна система державної адміністрації не могли обійтись без докладних відомостей про демографію та економічне життя. Тоді почали описувати все те, що бачили на землі в часи об'їздів державної території. В працях камералістів зустрічаємо багато матеріалів про населення, розвиток господарства, фінансовий стан, шляхи й т. п. Хоч завданням тих описів не були економіко-географічні дослідів, то все ж таки трапляються в них дуже цікаві

думки, які ще й досі брешуть й деяких економо-географічних працях. Обсервуючи на місці економічне життя поодиноких округ та стверджуючи їх нерівномірний господарський розвиток, камералісти не раз завдавали собі питання, чому одні райони єсть багаті, а інші зовсім бідні? І тоді приходили їм на думку географічні фактори, які відбивали своє тавро на економічному образі даної провінції. Для того досить часто згадували вони про залежність господарського життя від природи. До таких авторів належить передовсім Фрідріх Бишінг (F. Busching), який в своїм статистичнім описі з 18 ст. зовсім виразно підкреслює зв'язок господарчої людини з оточуючою природою. Такіж думки трапляються в працях Готфріда Ахенвалля (Gottfried Achenwall) та англійських статистиків В.Петти (William Petty) і В.Темиле (W. Temple). Це були перші спроби виявлення залежності людини від географічних факторів.

Скоро економічна географія знайшла ще й другий, новий терен для свого розвитку. Це була розбудова торговельних і промислових підприємств та утворення світового ринку. Замість жаних про багатства та фінансовий стан, потрібні були можливо докладні інформації про джерела дешевих сировинців, ринки збуту. Запотребовання, торговельні шляхи, економічні відносини поодиноких народів й т. п. Статистика стала перетворюватись в описову торговельну географію, яка мала служити для виховання купецьких кадрів. Згідно з тими вимаганнями торговельну географію ділити в залежності від гатунків товарів, уподібнюючи її таким чином до товарознавства.

Найбільший вплив на економічну географію мали, одначе, економічні праці таких видатних економістів як Тинен (I. H. Thunen), А. Вебер, Шефле (Schaffle) та Рошер (Roscher). Тинен написав загально відому теоретичну працю про локалізацію сільсько-господарської продукції п. з. – «Der isolierte Staat in Beziehung auf Landwirtschaft und Nationalökonomie», якою захоплювались деякий час не тільки, економісти, але й географи. Ще більше зацікавлення викликала низка праць Альфреда Вебера про локалізацію промислової продукції. Праці ті відомі під назвою – «Über den Standort der Industrien»

дочекались вже кількох видань. Про локалізацію писали теж згадані Шефле та Рошер, вносячи до цієї проблеми багато нових оригінальних думок. В своїх творах всі ці економісти досліджували вплив сирівцевих джерел та ринків збуту на локалізацію продукції та на географічний поділ праці. Вони дали економічній географії неоцінені услуги, відриваючи її від односторонніх дослідів природних факторів географічного середовища та спрямовуючи її увагу в бік економічних наук. Від того часу економічною географією починають цікавитись щораз частіше економісти. Економ. географія переходить ступнево на сторону економічних дослідів, резигнуючи часто, навіть зі шкодою для себе, з деяких дуже важних географічних проблем.

Багато в цій ділянці зробили теж українські економісти В.Садовський, В.Тимошенко та Р. Димінський. Завдяки їхнім працям українська економ-географічна думка поступила далеко вперед. їх вплив на розвиток економ, географії був ще сильніший ніж українських антропогеографів.

Цінним надбанням економ. географії єсть праці проф. В.Садовського, який, описуючи різні економічні проблеми, не забуває про їх зв'язок із географічними факторами. В порівнянні з українськими антропогеографами, роля природи представлена в нього трохи блідше. Головний натиск проф. В. Садовський кладе на економію, а навіть соціологію, зокрема в розділах про наємну працю.

Проф. В.Тимошенко початково викладав в Українському Університеті в Празі політичну економію. Пізніше звернув увагу па економічну географію. З цієї ділянки відомою єсть його велика праця в німецькій мові «Ihren gegenseitigen wirtschaftlichen Beziehungen», видана в 1928 році Українським Науковим Інститутом в Берліні. У нього також економічні чинники виступають на перший плян перед географічними.

Дещо інший характер мають праці доцента Р.Димінського. В одміну від тих двох вищезгаданих українських вчених, він кладе особливий натиск на всестороннє дослідження

взаємних зв'язків меж природою та господарським життям народів, нагадуючи в тім Гетца, Дітріха, Шмідта, Риля, Чаянова, Баранського та Новаковського.

З цього бачимо, що на заході Європи економ. географія розвивалась початково в рамках антропогеографії, а пізніше перейшла в сферу заінтересовань економістів. Серед українських вчених ці два напрями – антропогеографічний, репрезентований Ст.Рудницьким та В.Кубійовичем і економічний, заступлений В.Садовським, В.Тимошенком і Р.Димінським – розвивались рівночасно, хоча переважно незалежно один від другого. Та ні один з них не здобув ще виразної переваги. Це свідчить про те, що погляди на економічну географію досі не скристалізовані, а сама наука, як висловився проф. В. Садовський, не вийшла ще цілковито зі стану хаосу.

Народини економічної географії.

Майже до кінця 19 ст. економ. географія не виступала як самостійна наука. Податково розвивалась вона, як ми вже згадували, в межах загальної географії та антропогеографії, якийсь час зараховувано її до краєзнавства, створеного Оскаром Пешлем (O. Peschel), а дехто тягнув її навіть до товарознавства.

Перший раз, як самостійна наука, появилась економ. географія на заході Європи. За дату її народин увижається 1882 рік, коли Вільгельм Гетц видрукував в «Zeitschrift der Gesellschaft fur Erdkunde» свого відому теоретичну, розвідку п. з. «Aufgaben der wirtschaftlichen Geographie». Ця відносно невеличка праця містить в собі синтетичний виклад про теоретичні підстави економ. географії. Вона являється наче б першим підручником для економ. географів. В. Гетц надав економ. географії дослідний характер, визначаючи їй за ціль дослідження взаємного зв'язку між природою та господарським життям народів.

Від часу виступу Гетца економ. географія починає розвиватись дуже в скорім темпі. Впливає на це пожвавлення економічного життя на заході Європи та в Америці. Повстають щораз то нові проблеми, яких розв'язка залежить у значній степені від економ. географії.

У зв'язку з концентраційними тенденціями в промислі та продукцією для світового і ринку, стається дуже актуальною справа вибору місця під будову фабрик. Економ. географія вступає на властивий шлях свого розвитку. Появляються дальші теоретичні праці, де економ, географія виступає під назвою загальної економ. географії, торговельпої, комунікаційної та географії копсумції. Розпочинають свою поживлену працю такі німецькі вчені як К.Дове, Е.Фрідріх, И.Т.Шмідт, Б.Дітріх, Заппер та інші.

Тимчасом у східній Європі економ. географія починає допіро народжуватись. До перших творів, виданих в московській мові належить В.Дена – «Очерки економ. географии», яка вийшла з друку в 1908 році. Пізніше йдуть праці Чайнова, Семьонова-Тяньшанського, Н.Баранського, Силантьєва, Кистяковського та інших. В 1911 році в передмові до свого «учебника економ, географии» Кистяковський писав, що «економ. географія, як научна дисципліна, ледви починає тільки виділюватись із інших дисциплін економічного та географічного циклу». Катедри економ. географії на високих школах Московщини появились допіро на початку біжучого століття. Великі заслуги для повстання економ. географічної думки в Московщині мали особливо Чайнов та Н.Баранський. Проф. Чайнов є автором цінної праці п. з. – «Гомографические элементы економ. географии», в якій докладно обосновує завдання і методи дослідів економ, географії. Проф. Н.Баранський, який працює тепер в Московськiм Університеті, писав дуже багато теоретичних статей перед першою світовою війною. Нині займається він головно економ, географією, як предметом шкільного навчання, та пише підручники економ. географії для середніх шкіл. Спроби написання університетського курсу економ. географії зроблені советськими професорами в останніх роках перед вибухом нинішньої війни, скінчилися фіяском. Про це писав навіть советський професор Семевський в «Известиях Всесоюзного Географического Общества» за 1941 рік таке: – «Підручник не є на рівні сучасної науки. Він не лише не продвинув економ. географії вперед, але тягне її назад». І цей підручник для високих шкіл видала... Академія Наук СССР.

Народини економ. географії в нашого другого сусіда – Польщі, польські вчені означають на другу половину 19 століття. Вони в'яжуться з іменем В.Поля та Ф.Черного. Початково економ. географія в Польщі має назву торговельної. В.Поль каже, що вона пояснює взаємовідносини різних економічних просторів та порівнює розміщення господарських явищ в різних державах. Ф.Черний признає її за частину політичної географії, а об'єктом її дослідів являється «земля, як арена обігу всілякого роду дібр і засобів». З цього видно, що дефініція економ. географії у згаданих польських вчених далеко не повна й зовсім не згідна з нинішнім розумінням цієї науки. Отже признати це за народини економ. географії можна тише з певним застереженням. Основоположником економ. географії в Польщі являється скорше проф. А. Суйковський, який в 1907 році видав першу «Економічну географію». Але й він твердить, що економ. географія не є самостійною наукою. Його економ. географічні праці носять занадто великі впливи німецьких антропогеографів.

На Україні виступила економ. географія як самостійна наука досить пізно. Національне поневолення, брак власної держави та підпорядкований господарського життя чужій політиці не побуджувало української економ-географічної думки до дальшого розвитку в такій степені, як це діялось на заході Європи. Вона довго блукала по різних виданнях, з ділянки загальної географії, краєзнавства, економічної політики, товарознавства, а навіть техніки.

Тому перші українські економ-географічні видання побачили денне світло допіро в добі нашого великого національного зриву та незалежної Української Держави. Уваги заслуговують зокрема праці відомого знавця українського господарства проф. І.Фещенка-Чопівського: – «Економічна географія України» та «Економ- географічні нариси України – природні багатства та велика промисловість України», Київ 1918 р.

Правда, вони ще мають багато хиб, особливо в своїй теоретичній підбудові, але їх вартість для розвитку української економ-географічної думки є безперечно висока. Як

популярно-наукові видання вони були досить розповсюджені серед українського суспільства, так що прийшлося в наступних роках їх перевидавати наново.

Пізніші економ-географічні твори треба поділити, в залежності від місця їх видання, на дві категорії. Перша – це праці видруковані в Совегах, головню в добі т. зв. «українізації», друга – це видання українських вчених, перебуваючих на еміграції.

В межах Советів писали про економ. географію такі автори як Воблий, Волобуїв, Фомин, Лозинський, Селінов, Шиманович та інші. Багато економ.-географічних матеріалів містять також «Праці 1-го З'їзду дослідження продукційних сил та народнього господарства України», видані в 1926 р. в Києві.

На еміграції багато цінних праць дали нам проф. Іванис, проф. В.Садовський, проф. Тимошенко, доц. Р.Димінський, доц. К.Коберський, др. Огоновський та інші. Найширшу теоретичну підставу мають праці проф. В.Садовського та доц. Р.Димінського. Особливо цей останній дуже влучно наголошує зв'язок географічних факторів із господарською діяльністю людини.

Праці тих двох українських вчених дають економічній географії сильну теоретичну підставу, підносячи нашу науку до західньо-європейського рівня.

Характеристика українських економ-географічних праць.

Перші українські економічно-географічні праці, що появились на початку нашої державности, мають більше описовий, ніж дослідний характер. В них описується взагалі все, що є на даній території, як воно виглядає, як розвивається й т. п. Про взаємний зв'язок економічного і життя з оточуючою природою згадується лише побічно.

Основними хибамн тих перших економічно-географічних спроб є, недостача ясно виявленого економічно географічного підходу та надмірна розбудова технічно-продукційного опису, який, зрозуміла річ, до економічної географії не належить. Та подібний характер економічно-географічних праць переважає також у інших народів. Домінує він ще й досі в деяких чужих літературах.

До важніших праць того періоду належать підручники економічної, географії України, написані проф. Фещенко-Чопівським.

Економічно-географічні праці, видані на Україні за Советів, можна поділити на три головні категорії. До першої належать шкільні підручники, написані в українській мові, або перекладені з московської. Завданням їх було заспокоїти збільшене запотребовання на того роду літературу зі сторони середнього та фахового шкільництва УССР в періоді так зв. «українізації». Найбільш розповсюдженими підручниками були: Воблого – «Економічна географія України» та такої ж самої назви книжка Сухова (в перекладі з московської мови Козловського). Вони мають виключно описовий характер і по своїй формі нагадують гірші економічно-географічні видання інших держав. Опис технічного визброю народного господарства так пригнічує географічні чинники, що вони лишаються для читача майже непомітними. Великою педостачою тих праць є позбавлення їх вступного розділу, в яким було б написане, чим є економічна географія, якими явищами займається, якими методами працює і т. п. Тим самим зрештою грішать майжі всі українські, а навіть чужинецькі підручники.

Друга категорія – це праці видані у зв'язку з практичними потребами при розбудові плянової господарки, в совітах. Деякі з них написані в московській мові. До того роду праць належить видрукована в 1923 р. в Харкові книжка Фоміна п. з. «Україна. Економічна характеристика», в якій дуже багато говориться про районізацію. Подібний характер має теж: 1. «Праці першого з'їзду дослідження продукційиих сил та народного господарства України», оголошені в 1926 р. в Києві, накладом Держ. Видавництва України, 2. публікація в московській мові п. з. «Єстєственние цроизводительние сіли УССР», видана Укр. Госпланом в 1928 р. в Харкові, та 3. збірник статей п. з. «Степова Україна. Економ-географічні нариси під загальною редакцією Лозинського», виданій в 1930 р. Держ. Вид. України.

Згадані праці містять дуже багато економ-географічного матеріалу, але дуже слабо, з наукового погляду, усистематизованого. В них фізична географія змішується з економією та з економічною політикою, наче олія з водою. Ці дві різні научні дисципліни переплітаються між собою та не можуть ніяк злучитися в одну цілість, бо автори поодиноких розділів, як видно, між собою добре не розуміються.

Це ж саме, зрештою, гнобить советську економічно-географічну думку ще й досі. Одні вчені зараховують економ-географію безкомпромісово до економічних наук. Вони належали деякий час до більшості і тішились певним довір'ям советського уряду. Виразом такого відношення було заснований катедр економічної географії не при університетах або географічних інститутах, а при економічних (планових) та високих торговельних, школах. Видатним репрезентантом того напрямку є проф. Н.Баранський.

Друга частина географів була проти такої концепції: вона бачила, що таке впихання економічної географії силоміць до економічних наук може дати якнайгірші наслідки. Вони мали рацію. Довго не треба було чекати. Вже на початку останнього десятиріччя зробився великий рух серед економ. географів. Всі забили на тривогу – треба було ліквідувати «відірвання економ. географії від фізичної географії», як це вони самі казали тоді, роллю лікаря приняло на себе старе, заслужене «Всесоюзне Географічне Товариство», що так розвивалось під головуванням відомого географа Семенова-Тяньшанського. В 1934 р. більшість економ. географів вступила в члени Географічного Товариства, групуючись в окрему секцію. Та хоч на зібраннях секції прочитано чимало рефератів і всіляких інших докладів, існуюча криза не минулась, бо не створено своєї власної економ. географічної школи, а чужу, західноєвропейську, відкинено, як «буржуазну». Тому, коли прийшлося, нарешті, написати підручник економічної географії для високих шкіл, то завдання це виявилось неможливим до виконання і перші спроби в цім напрямі покінчались цілковитим фіяском, чого не могли приховати і самі советські вчені. Отже про советські

наукові праці з ділянки економічної географії України можна говорити лише з деякими застереженнями.

До третьої категорії економ. географічних праць, виданих на Україні за советської влади, входять всякі статті та публікації популярно-наукового і публіцистично-пропагандивного характеру. До них належать такі більші праці: 1. Селім в «Кам'яновугільні та залізні родовища степової України» (в соціально-економічному аспекті), 2. М.Волобуєв – «До проблеми української економіки» – стаття в часописі «Більшовик України», 3. Шимонович «Галичина – економічно-статистична розвідка». В них економ-географічні проблеми трактовані також дуже загально – без ніякої теоретичної підбудови.

Українські економ-географи, перебуваючи на еміграції (в Німеччині, Чехії, Польщі, Америці), не встереглись від пануючої на всім світі моди й почали собі писати на зразок найбільш розповсюджених економ-географічних праць. Громадили силу економ. фактів та всіляких господарських явищ, переплітали це все технічно-продукційним описом та давали для омасти дещо економ-географічних думок.

Лишень такі корифеї економ-географічного знання, як П.Шмідт та Б.Дітріх почали навертати так чужинецьких, як і наших економ-географів на правдивий шлях. Найскорше на їх голос відгукнулось молодше покоління економ-географів, що відразу захопилась новими західньо-європейськими науковими ідеями. З українських вчених зараз пристав до того новітнього напрямку економ-географічної думки доц. Р.Димінський.

Першими науковими публікаціями на еміграції були праці проф. В.Садовського, друковані в Збірниках Українського Наукового Інституту в Варшаві та розкидані по інших наукових збірниках і часописах. Деякі з них були написані в чужих мовах, знайомляючи світову науку з українськими проблемами.

Проф. В.Садовський викладав в Українській Господарській Академії в Подєбрадах економ. географію та соціальну політику. Був якийсь час головою Товариства Українських і Економістів в Чехії. Багато писав про сучасні економ-географічні проблеми і українських

земель та працю в УССР. Відомі також його праці з історії господарського життя. До особливо цікавих його творів належить книжка про районізацію України. Найбільше уваги присвячує він економічній політиці. Географічні впливи відіграють в нього меншу роллю. Публікації його можна вважати за протиположні тих економ.-географічних або антропогеографічних праць, де роля природних факторів занадто перебільшена. Проф. В.Садовський згадує про економ.-географічні впливи там, де вони дійсно виступають, а не там де їх хотіли б деякі автори (головно перші антропогеографи та взагалі більшість фізіогеографів) бачити.

Другий український економ.-географ, що виріс також на економічній ґрунті, проф. В. Тимошенко, викладав в роках 1922 – 28 на Українському Університеті в Празі політичну економію та в Укр. Госп. Академії в Подєбрадах економ.-географію. В 1928 і році був вибраний ректором УВУ, але становища того не обійняв, бо виїхав до Зпол. Держав Півн. Америки; де розпочав працю як економіст у Вашингтоні та Мечігенським і Каліфорнійським Університетах. Праці його нагадують в дечому видання проф. Садовського. Згадувана праця проф. В.Тимошенка, видана Українським Науковим Інститутом в Берліні в німецькій мові п. з.: «Ukraine und Russland in ihren gegenseitigen wirtschaftlichen Beziehungen» порушує часто економ.-географічні проблеми, хоч вони свідомо відштовхуються на другий плян, уступаючи первенство економічній політиці.

Наукова діяльність тих двох українських вчених мала велике значіння для формації Незалежної української економ.-географічної думки, бо звернула перший раз увагу на роллю географічних факторів в розвитку економічного життя. Як досвідчені економісти, вони добре знали, що не кожне економічне явище можна пояснювати натуральними чинниками і в тім вони перевищували своїх попередників – перших антропогеографів. Може замало уділювали вони місця на підкреслення заїмної залежності господарської діяльності від географічних факторів, – але така була тоді «мода» майже у всіх, народів.

Про географічні впливи на господарство писав також проф. Іванис. На увагу заслуговує його праця в «Географії України й сумежних земель», виданій під редакцією проф. Кубійовича, п. з. «Гірництво й промисловість» та раніш видані публікації «Енергетичне господарство України та північного Кавказу» та «Промисловість України й північного Кавказу», видані Українським Науковим Інститутом у Варшаві. В них одначе цей зв'язок між природою і господарством представлений досить блідо – прикритий обширним описом, не маючи тісного зв'язку з економ.-географією.

Найцікавіші погляди на економічну географію дає нам доц. Р.Димінський, активний співробітник Українського Наукового Інституту в Берліні. Його праці відзначаються цілковитим опануванням новітньої економічно-географічної методи наукових дослідів. При кожній нагоді він старається наголошувати ролю географічних факторів – там, де вони дійсно виступають. Він є сторонником не описового, а дослідного, напрямку в економічній географії. Його наукові праці знаходяться на високому теоретичному рівні й можуть рівнятися з найкращими економічно-географічними працями західньої Європи. Багато цікавого матеріалу має його праця про господарство України, поміщена в збірнику «Handbuch der Ukraine», виданім в німецькій мові Укр. Наук. Інст. в Берліні під редакцією проф. Мірчука. На жаль, доц. Димінський не міг в ній добре «розмахнутися», бо такій просторій темі, як економіка українських земель посвячено лише 120 сторінок. Отже деякі проблеми прийшлося порушувати майже телеграфічним стилем, резигнуючи з теоретичних обосновань.

Перспективи розвитку української економічно-географічної думки.

До цього часу українська економічно-географічна думка була в особливо несприятливих умовах. Під советського владою вона майже спала, чекаючи на «директиви з центра». На еміграції бракувало їй природнього пня, на котрім могла б розвиватись. Була відірвана від того терену, який хотіла досліджувати. Не було ні докладних статистичних матеріалів, ні безпосередньої обсерваторії економічного життя України. Врешті, не було особливої

спонуки зі сторони практичного життя, яке на заході Європи мало, в деяких випадках, вирішальний вплив на розвиток цієї наукової дисципліни. Отже нічого дивного, що формація економічно-географічної думки в нас ще не закінчилася, що між нашими вченими існує ще багато спірних точок, що наша фахова література є ще дуже бідна. Що ми взагалі в таких надто тяжких умовах виплекали у себе економічно-географічну думку, то це теж велике досягнення української нації. Є багато таких народів, навіть державних, що не мають в цій ділянці і такого доробку, як ми. Правда, не створили ми своєї української економічно-географічної школи, – до цього не дуже далеко, але зробили ми стільки, що соромитись нам немає чого.

Наші праці про народне господарство, писані в різних європейських мовах, збагатили загально людську скарбницю знання, вкладаючи до неї так потрібні світові і нам відокремити про український народ, його культуру, його науковий дорібок та його економічний потенціал. Наші вчені економ-географи високо цінилися культурними націями та були запрошені як наукові, експерти до чужих наукових установ, або як визначні фахівці до дорадчих органів чужинецьких урядів. Такий досвідчений економ-географ, як професор УВУ в Празі, др. В.Тимошенко був запрошений американським урядом па виклади до Мечігенського та Каліфорнійського університетів і до спеціальних економічних праць у Вашингтоні.

Тепер економічна географія дістала новий поштовх зі сторони практичного життя. В Галичині засновано мережу українських фахових шкіл, де економічна географія входить як обов'язковий предмет навчання, утворено власну купецьку верству, для якої знання економічно-географічних проблем являється практичною потребою, розбудовано українське організаційне життя, де економічна географія грає не останню роль.

Це все створює для економічної географії кращі умовини для дальшого розвитку, але рівночасно ставить перед нею нові завдання. Розв'язання їх буде залежати у великій мірі від розбудови теоретичної підстави, на яку вже тепер треба звернути особливу увагу.

Час нам залишити застарілу, примітивну методу «фотографічного» представлення економічних явищ на землі та зайнятись дослідженням тих скомплікованих взаємозалежностей, які існують скрізь між природою, та господарською діяльністю людини. Нам ходить не лише про усталення економічного стану в **даній хвилі**, але також про виявлення і узasadнення загальних **тенденцій** його розвитку в часі і просторі.

Коли послуговуємось в економічній географії в значній степені описом, бо без того обійтись не можна, то пам'ятаймо, що його завданням є підкреслення взаємозалежності між географічними та економічними явищами, та виявлення їх спільного розвитку в даному географічному середовищі. Це називають економ-географи «генетичним» описом, який ніколи не охоплює ізолювано індивідуальних явищ, а лише всі разом в їх функціональній взаємозалежності. Підставою такого опису являються так статистичні дані, інформації з існуючої літератури, з анкет і т. і., як і **безпосередня** обсервація географічних та економічних явищ.

Треба теж ясно скристалізувати наші погляди на завдання економічної географії. Здається найкращу дефініцію дав професор Б.Дітріх. Він каже, що економічна географія досліджує **взаємодіння** земного простору і господарюючої людини, що виявляється в економічнім образі землі, в його творенню, укладі та всій його складності. Це підкреслює так статичну як і динамічну сторону економічної географії.

Отже наші майбутні економічно-географічні праці мусять всі ці загально-приняті теоретичні положення брати під увагу, бо інакше вони втрачуть свою наукову вартість, лишаючись тільки інформаційною літературою. Це мусять з'явити всі ті, яким добро української економічно географічної думки лежить дійсно на серці [6].

Юхим Терехуха. Окремішність України як самостійної економічно-географічної одиниці.

Вступ

Географія належить до тих наукових дисциплін, які повинні входити у сферу заінтересовань кожного свідомого українця. Зокрема торкається це географічних проблемів українських земель. Українці знаходяться в такій ситуації, що мусять в більшій степені ніж інші нації знати географію своєї батьківщини. Про вартість географічного знання для українського суспільства багато писав наш великий учений, основоположник наукової географії України, професор Степан Рудницький. Тож послухаймо його голосу в тій справі:

– «Для кожного свідомого українця, – каже Степан Рудницький, нема, найменшого сумніву, що український нарід є окремим народом, рівнорядним з другими європейськими народами... Оце загальне пересвідчення у всіх свідомих дає їм найвиразніше право уважати свій нарід самостійним народом і з цею всенародньою волею повинна рахуватися й політика й наука. Але, на жаль, ця національна свідомість українців, навіть інтелігентів, спочиває звичайно на дуже нетривких основах. Для інтелігента отаке етнографічне почуття національної окремішности рішучо не вистарчає. Не вистарчить тепер сказати: я українець, бо відчуваю свого окремішність від поляків, білорусинів, москалів, словаків, румунів і т. д., бо хочу бути українцем, бо мені дорога українська мова, пісня, історична традиція. Вистарчилоб так сказати для німця, француза чи англійця, що має свою державу, котрому ніхто в світі не може сказати: твоєї народности нема, вона не є самостійна! Українець є в тім положенні, що його сусіди чужинці не хочуть признати самостійности й окремішности його рідного народу. І тому то є обов'язком, кожного інтелігентного свідомого українця добути, собі настільки відомостей з українознавства, щоб могли науково уgruntувати свої погляди на самостійність і окремішність українського народу і стійкість української національної ідеї щоб з'ясувати собі, як слід кожній українській одиниці, поступати, щоб розвинути українську національну культуру і добути українську національну державу, щоб могли кожному ворогові української національної ідеї на його нестійкі, фантастичні закиди відповісти поважними науковими аргументами. До цього не вистарчать відомости з історії,

літератури, фолкльору. Так вузько зрозуміле українознавство мусить спиратись на природознавстві, географії, антропології, етнології, бо інакше буде з огляду на світову науку так само безплідне, як було дотепер 1).

Треба підкреслити, що географічні проблеми дійсно ніколи не тішились в нас великою популярністю. Навіть наші політичні діячі не дуже орієнтувались в скомплікованих питаннях географії України. Проф. Ст.Рудницький, вболіваючи над тим, що «ціле наше, громадянство відзначається нестачею географічного знання», стверджує, що «в практичному напрямкові нестача географічного знання має просто фатальні наслідки». На його думку наші політики «не вмiли досі не то що використати, але навіть і піднести безліч політично-географічних, учбово-географічних та інших аргументів, які промовляють за українською державністю на південному Сході Європи» 2).

Хоч від того часу як це писав Степан Рудницький минуло вже більше ніж двадцять років, відношення нашого суспільства до географії лишилось майже незмінним. Традиційно панує в нас досі цілковита байдужність до поважніших географічних проблемів України. Ця ділянка науки являється об'єктом зацікавлення радше замкненого гуртка покликаних осіб, переважно працюючих науково, ніж широких кол українського громадянства. Наша преса звичайно про це мовчить. Поважніші статті на географічні теми являються в нас рідкістю. Українські географи не користаються в такій степені пресою, як історики, або літературознавці. Уважають, мабуть, що географічні проблеми належать до тих ділянок науки, які пересічного читача не цікавлять. Правда, в останніх часах наші вчені почали уділяти дещо більше уваги популяризації географічного знання. Багато в цій ділянці зробив проф. Володимир Кубійович, що написав велику географію України. Книжка ця – як зазначає сам автор в передмові до першого видання – «подає по змозі обширний матеріал, опертий на наукових підвалинах, але має бути рівночасно доступна й зрозуміла для широкого загалу. Звідсіль її науково-популярний характер 3). Популярні курси географії України публікував теж проф. Іван Тесля. Видання ці безперечно своє завдання

виконали. Але цього ще замало. Новітня географія – це широко розбудована научна дисципліна, що ділиться на цілий ряд окремих наук та охоплює собою найрізноманітніші явища на земній поверхні. За мало знати загальну географію треба орієнтуватись в таких самостійних дисциплінах географічного циклу як фізична, політична й економічна географія та розуміти поодинокі географічні проблеми, що відносяться до української території. І цього нам саме недостає! Після Степана Рудницького так важливі для нас питання політичної географії ступнево зникають з кола наших зацікавлень. В економічно-географічних проблемах українських земель орієнтуємось дуже слабо або розглядаємо їх в кривім дзеркалі чужинецьких підручників. Поодинокі географічні проблеми це для широкого загалу *terra incognita*. Щоб вони дійшли до свідомости всіх українців треба їх подавати в формі популярно-наукових рефератів та оголошувати в пресі.

До цікавих географічних проблемів належить питання окремішности України, як самостійної економічно географічної одиниці.

1 – 7) С.Рудницький: Основи землезнання України. Прага 1923. ст. 245.

8) Кубійович.В.: Географія України й сумежних земель. Краків 1843.

Що розуміємо під назвою «економічно-географічна одиниця».

Весь суходільний простір ділиться на окремі частини світу або континенти. Вони являються найвищими одиницями географічного поділового ряду. Континенти в дальшу чергу розпадаються на комплекси країв. Потім поділяються на поодинокі краї, а ці останні на землі й райони. Концепція поділу на райони набрала особливого значення в новіших часах у зв'язку з практичними потребами та розвитком економічної географії, як наукової дисципліни.

Поділ континентів на краї датується від дуже давніх часів. Відколи існує, географія, цей поділ був вже відомий. Описова географія приймала як критерії поділу на краї переважно політичні границі. Тому поняття краю покривалося з державою. Краї, що не мали своєї держави, не рахувались окремими географічними одиницями. Цей поділ панував в

описовій географії майже до половини минулого століття. Він ще й досі стрічається в деяких шкільних підручниках. В 1919 році писав про це проф. Рудницький таке: – «Правда, поза деякими шкільними підручниками географії, де описи країв кінчаються як ножем втяти на політичних кордонах, не подибуємо в наукових працях такого безоглядного респекту для державних границь – то все таки він існує».

Модерна наукова географія відкидає такі змінливі критерії як адміністративний поділ, а спирається на більш тривких підставах. Нині за основу, поділу на окремі географічні одиниці беруться натуральні фактори географічного середовища та людину. Доцент др. Мирон Дольницький в своїй праці «Фізична географія України» каже, що нинішня наукова географія «приймає лише такі поділи земної поверхні на поодинокі географічні одиниці, які спираються на рівномірне й критично зіставлене трактування всіх критеріїв природних і людських 4). 4) Це підкреслює так фізично-географічний як і антропо-географічний підхід до цієї проблеми. Нарівні з природними факторами береться під увагу людину – її властивости, здібности, нахили, ступінь культури та господарські відносини.

Частіше одначе говориться в нас про поділ на географічні одиниці без конкретизації цього питання окремо для фізичної і економічної географії. Існує тенденція до виділювання самостійних географічних одиниць радше на підставі фізично-географічних прикмет, звертаючи на господарську своєрідність далеко меншу увагу. Тоді як фізіогеографи присвячують цій проблемі відносно багато часу, економісти-географи трактують її в більшості випадків дуже загально.

Економічна географія ставить за ціль дослідження взаємного зв'язку, який існує між господарською діяльністю людини і природними умовами географічного середовища. Отже природні фактори відіграють тут домінуючу роль. Економічний образ землі формується з одного боку під впливом господарської діяльності людини, з другого у зв'язку з натуральними умовами географічного середовища.

Коли існують специфічні фізично географічні властивості якоїсь території, що призначають її наперед до самостійності, як географічну одиницю, то вони впливають теж відповідно на структуру народного господарства, надаючи йому прикмет окремішності. Доцент М.Дольницький каже виразно, що географія «повинна у відповідній мірі узгляднювати теж і людину та її діяльність на земній поверхні, оскільки ця діяльність стоїть у тіснім взаємо відношенні з природою даного земного простору» 5). (4 – 5). М.Дольницький. – Фізична географія України. Подєбради 1934. Ст.. 2 і 107). Край, що має виразно виявлені, крім специфічних фізично-географічних прикмет, також окремі економічні властивості, що в більшій степені підкреслює свою самостійність, як географічна одиниця.

З цього бачимо, що для видалення якоїсь території в окрему економічно-географічну одиницю треба брати під увагу так економічні, як і природні критерії.

На поняття економічно-географічної одиниці складатся такі чинники:

1. географічне положення,
2. тектонічна й морфологічна будова,
3. гідрографія,
4. клімат,
5. рослинний та тваринний світ,
6. людина та господарство.

Коли згадані фактори виступають на данім просторі в індивідуальній, специфічній формі, відріжняючись виразно від сусідних земель, то країна ця рахується окремо, само стійною економічно-географічною одиницею. Політичний поділ світу й повинен спиратись на таких натуральних підставах.

Досліди західньо-європейських учених над географічним поділом Східньої Європи.

Проблемою географічного поділу європейського суходолу цікавилось дуже багато осіб. Найбільш відомі з цієї ділянки єсть праці німецьких дослідників А.Пенка (A.Penck).

А.Геттнера (A.Hettner), А.Філіпсона (A.Philippson). Г. Гассінгера (H.Hassinger) та К.Бранзе (E.Branse). Вони ділять Європу звичайно на дві частини – західню і східню. Поділ цей з географічного боку має цілковите узasadнення. Глянувши на мапу, легко зауважити, що між західньою і східньою Європою існують великі різниці. Тоді як західня частина континенту характеризується значною різноманітністю свого рельєфу, схід єсть слабо розчленований доземо і поземо. Сильні перевероти в земній корі, що відбувались в старих і новіших геологічних добах на заході Європи лишили по собі помітний слід. Земні пласти пофалдувались та порозривались активною вулканічною діяльністю. Отже з тектонічного та морфологічного боку Західня Європа уявляє зі себе дуже, велику різноманітність.

У східній частині таких геологічних змін не було. Тому переважає тут краєвид рівнинний. Східня Європа, складається з невисокої гранітової плити та плосковерстової низини.

Зауважується теж великі гідрографічні різниці. Захід має відносно багато рік, але вони невеликі. У Східній Європі рік менше, та вони відрізняються своєю значною довжиною.

Такіж само індивідуальні різниці помічаються в кліматі, рослиннім та тваринному світі, населенню, господарстві й т. под.

Дальший поділ Європи на поодинокі краї, переведений згаданими географами, видається нам менш влучним. Особливе велике застереження викликає розспектовання адміністративних границь при виділюванні окремих країв як географічних одиниць. В найбільшій степені це торкається Східньої Європи. Більшість географів рахувало цю частину континенту, як один край, тоді як вона являється в дійсності комплексом поодиноких самостійних географічних країв. Проф. Ст.Рудницький в своїй праці «Проблеми географії України», поміщеній в «Збірнику математично природопиено – лікарської секції Наук. Тва ім. Шевченка у Львові», 1919, піддав об'єктивній науковій критиці існуючі поділи Східньої Європи, вказуючи на їх цілковиту безпідставність.

Доц. М.Дольницький вважає, що «таке негеографічне розуміння Східної Європи зумовлювалося двома причинами: малим географічним знанням Східної Європи та її політичного єдністю» б). (б) Це зовсім слушно. Східня Європа, хоч займає такий величезний простір, є ще й досі західньо-європейськими географами в достаточній мірі не досліджена. Чужинецька фахова література про географічні проблеми Східної Європи є незвичайно вбога. Поміщені в ній дані не докладні, мають здебільшого загальний, поверхностний характер, а деякі інформації просто фальшиві. Займаючись цим питанням, проф. Ст.Рудницький в своїй статті п. з. – «Einige Bemerkungen über die landeskundliche Literatur Rusland», опублікованій в 1919 році в «Mitteilungen der K.K. geogr. Gesellschaft in Wien», звернув увагу на те, що Східня Європа є західньо-європейським географам менш відома, ніж більшість позаєвропейських країв.

Поважною перешкодою до опрацювання дійсно наукового географічного поділу Східної Європи був факт підпорядкування всієї території одній державі. Хоч початково на чужинецьких мапах (Бопляпа, Коля та інших) українську територію означувалось окремою назвою «Україна», то згодом, під впливом централістичної політики російської держави, ім'я це зникло, а на його місце появився напис «Малоросія», але вже це для означення краю лише землі, до якої зараховували Київську, Полтавську, Харківську та Чернігівську губернії. Допіро зміни політичних кордонів у Східній Європі після першої світової війни та національні змагання поодиноких народів, що входили в склад російської держави, примусили західноєвропейських географів до ревізії свого становища.

Слід звернути увагу на ще один важливий момент в дослідженні Східної Європи. Це єсть незнання східно-європейських мов. Тільки деякі західно-європейські географи володіли московською а часом ще польською мовами. Українська мова була зовсім невідома. Отже наші наукові географічні праці були їм недоступні. Проф. Ст.Рудницький для популяризації української проблеми багато писав в західно-європейських мовах, але цього було замало. Одна людина, навіть такої енергії, як Степан Рудницький, не була в силі

викоріняти фальшиву думку західньо-європейських географів про уроєну одноцільність Східньої Європи.

Опінія деяких чужинців про окремішність України.

Від найдавніших часів відвідували Україну різні особи чужинецького походження. Вони описували нашу територію, наш нарід, його побут та економічні, відносини. В своїх описах згадували часто назву «Україна», яку вживали для означення окремого краю.

При кожній нагоді чужинці підкреслювали окремішність України від сусідніх московських, білоруських та польських земель. Багато про це можемо довідатись з праці проф. Володимира Січинського п. заг. – «Чужинці про Україну», що вийшла в 1942 році в Празі вже другим виданням. Із заміщених в цій книзі цитат довідуємось, що кожний чужинець, який побував на Україні тратив респект до політичних границь та державної одноцільності Східньої Європи. При першій зустрічі з українською територією переконувався, що вона творить зовсім окремий край зі своїми індивідуальними фізично-географічними та антропо-географічними прикметами. Згадаймо хоч би опінію в цій справі великого німецького вченого і мандрівника Йогана Георга Коля (J.G.Kohl), який побував довший час на наших землях і написав в 1841 р. велику книгу п. заг. «Ukraine». В своїй праці Й.Г.Коль пише дослівно: «Нема найменшого сумніву, що колись велетенське тіло російської імперії розпадеться й Україна стане знову вільною й незалежною державою. Час цей наближається поволі, але неухильно. Українці є нація з власною мовою, культурою та історичного традицією. Хвилево Україна роздерта поміж сусідами. Але матеріал для будови української держави готовий: коли не нині то завтра з'явиться будівничий, що збудує з тих матеріалів велику і незалежну Українську Державу!» 7).

(7). Цитую з праці тірші». В. Січинського: Чужинці про Україну вид. її, Прага 1942, стор. 184).

До подібних висновків доходили теж раніше такі визначні чужинці, як Павло Алепський, Боплян та багато інших. Їх опінія для нас цінна тим, що вона – як чужинців – єсть цілком об'єктивна. Чужинці писали тільки те, що бачили своїми власними очима.

З пізніших дослідників, які цікавились українською проблемою, слід згадати відомого чеського вченого проф. Шафарика, що дав перше наукове опрацювання і картографічне представлення етнографічних меж українського народу. В своїй праці п. заг. «Slovansky narodopis», виданій в 1842 р. проф. Шафарик виразно підкреслює окремішність України від інших країв.

Знаменитий сучасний французький географ проф. Е. де Мартон (Emmanuel de Martonne), досліджуючи клімат Східньої Європи, спиняється довше на кліматичних особливостях України. На його думку Україна має своєрідний клімат, який відрізняється від інших кліматичних типів на землі. На тій основі встановлює він в науці кліматології поняття окремого «українського клімату».

Згадки про окремішність Україна як географічної одиниці стрічаємо також в працях Німецького Східнього Інституту.

Навіть в таких популярних польських виданнях як «Земля і люде Енциклопедія Європи» проф. Г. Мосціцького і д-ра Цинарського говорить про Україну як окремий край, що різниться виразно від сусідньої Московщини [7].

Юхим Терехуха. Окремішність України як самостійної економічно-географічної одиниці (2).

Українські вчені досліджують проблему окремішности України, як самостійної економічно-географічної одиниці.

Правдиво науковий поділ Східньої Європи на окремі краї дав властиво допіро проф. Ст. Рудницький. Йому наука географії завдячує розв'язку цієї цікавої проблеми. Свою концепцію поділу найкраще обґрунтовує він в праці «Морфологічні краї Східньої Європи», виданій в Празі в 1926 р. Крім того написав на цю тему статтю по-німецьки п. заг. «Die

Lander Osteuropas», поміщену в «Kartographische und Schulgeographische Zeitschrift» в 1918 р., намагаючись захопити своїми думками західньо-європейських географів.

Проф. Ст. Рудницький дав доказ, що Східня Європа не являється якимсь одноцілим краєм, лише складається з поодиноких зовсім окремих географічних країв, що мають свої специфічні природні та антропогеографічні властивості. Східню Європу, яку рахує він комплексом країв, ділить на слідуєчі цілком самостійні географічні одиниці – краї:

1. **Біломорщина** – північна окраїна Східньої Європи, наскрізь арктична країна;
2. **Балтія** – обіймає Естонію, Латвію, Литву і Білу Русь – з виразними слідами останньої льодовикової доби та специфічним кліматом, зм'якшеним впливом Балтійського моря;
3. **Московщина** – центральний, чисто континентальний край Східньої Європи;
4. **Каспія** – низинний солончаковий край зі степово-пустинним кліматом;
5. **Уралія** – межова країна між Європою та Азією, що охоплює Уральські гори та прилеглі землі;
6. **Україна** – південна крайня країна, розташована в басейні Чорного моря, оточена гірськими системами Кавказу, Яйли та Карпат і обмежена на півночі й півдні суцільною смугою низів.

Багато уваги посвятив цій проблемі наш географ доцент Мирон Дольницький. Ідучи слідом свого великого вчителя проф. Ст. Рудницького, він теж звертає велику увагу на пропаганду цього питання серед західньо-європейських учених. Праця доц. М. Дольницького п. заг. «Zur Frage der natürlichen Einteilung Osteuropas», надрукована в 1929 році в «Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde», містить в собі багато цікавого об'єктивного матеріалу в справі окремішності України як самостійної географічної одиниці. Вона викликала зрозуміле зацікавлення світових географів.

Для нас незвичайно цінною працею доц. М. Дольницького єсть «Фізична Географія України», видана в формі підручника для студентів Українського Технічно-Господарського Інституту в Подєбрадах в 1934 році. В ній особливий натиск положено на

виявлення всіх тих індивідуальних властивостей, які визначають Україні окреме місце, як самостійної географічної одиниці, серед інших географічних країн Східної Європи. Під тямкою «Україна» розуміє доц. М.Дольницький «не етнографічну територію українського народу, але той земний простір, що менш-більш, покриваючись з простором етнографічної української території, творить окремішн. самостійну фізично-географічну одиницю, природню географічну індивідуальність між другими земними просторами, особливо між сусідними». 8). (8). М.Дольницький, тамже, ст. 1.).

Великі заслуги в ділянці популяризації географічного знання про Україну має зокрема наш великий сучасний географ проф. Володимир Кубійович. Опрацьовані проф. В. Кубійовичем мапи України, показані на виставі, зорганізованій з нагоди географічного з'їзду у Львові, пригадували науковому світові окреме становище України на Сході Європи як самостійної географічної одиниці. Крім того знаходимо окремий. розділ «Україна, як географічна одиниця» написаний по-німецьки проф. В.Кубійовичем в «Handbuch der Ukraine», Leipzig, 1941. У своїй великій «Географії України й сумежних земель», що оце недавно вийшла вже другим виданням, проф. В.Кубійович пише про «українські землі, як природою одиницю». Східню Європу розглядає, згідно з концепцією Степана Рудницького, як комплекс країв, серед яких Україна займає окремішнє місце. «Усі ці краї, – каже проф. В. Кубійович, – різняться між собою географічним положенням, внутрішньою будовою й рел'єфом, підсонням, рослинністю а також й історією заселення, демографічними й культурними відносинами та господарством» 9). (9. В.Кубійович, тамже, ст. 3).

З точки погляду економічної географії цікаво обґрунтовує самостійність України, як окремої економічно-географічної одиниці, наш відомий економіст-географ, проф. Валентин Садовський. В своїй праці п. заг. «Нариси економіки українських земель», виданій Укр. Технічно-Господарським Інститутом в Подєбрадах в 1935 р., проф. В.Садовський стверджує, що «одним з чинників, що утворює господарське обличчя тої чи

іншої територіальної одиниці є людина та її праця. Той факт, що на всіх українських землях, як господарюючий об'єкт і як робітник, виступає українець із своїм особливим психічним складом, з своїми специфічними трудовими звичаями, з своїм певним культурним рівнем – це все не може не відбитись на характері господарської структури української національної території» 10). (10). В.Садовський: Нарис економіки українських земель. Подебради 1935, ст. 3).

Цілком оправдано підкреслює він специфічність природних умовив України, що надають їй прикмет окремішности серед інших географічних країв. «Чинником, що впливає на своєрідність господарських відносин країни, є природні умови, – каже проф. В.Садовський. Підсоння, ґрунт, підземні багатства, географічне положення, кількість і напрям рік – всі ці природні фактори є чинниками, які впливають на своєрідність господарського обличчя тої чи іншої країні. Природні умови українських земель мусять отже так само виявити свій вплив на їхні господарські відносини, а відміни в цих умовах аджеж зовсім не покриваються існуючими нині державними кордонами, якими поділено українську національну територію». 11). Тамже, ст. 4.

В згаданій праці проф. В.Садовський намагається при кожній нагоді підкреслити, як сам каже, «ті риси, які виявляють спільність господарського обличчя цілої української території».

Подібне трактування України стрічаємо в усіх його численних працях, написаних на протязі останнього тридцятиліття.

Українські економісти-географи, проф. В.Тимошенко та доцент Р.Димінський, також згадують часто в своїх працях про окремішність України як самостійної економічно географічної одиниці.

Україна – типова межова країна Європи.

Україна – це типова межова країна, бо лежить на межах Європи, Східньої Європи та Азії, на окраїнах Середземного моря, на переході до степово-пустинної частини Азії, на

пограниччі лісу і степу. «Україна – це типова межова земля, типова земля меж» – каже проф. Ст. Рудницький. Це одинока країна Східної Європи, що тяжить до Середземного моря та має з ним стик через Чорне море. Але середземноморські впливи – клімату, рослинності, історії, культури, господарства – відбивались на українських землях лише слабим відгомном, бо Чорне море являється останнім, далеко висуненим на північний схід, відгалуженням середземноморської системи.

Україна займає виразно помостове положення між Східною Європою та середземноморськими країнами. Це має велике значіння – політичне і економічне. Проф. К'єллен (Kjellen) 12) (12). Kjellen Die politischen Probleme des Weltkrieges. Leipzig 1918, ст. 18), звертає увагу, що наслідком положення України над Чорним морем, яке лучиться зі Середземним, є політично-географічне положення України для цілого середземноморського басейну дуже важне.

Географічне положення України відіграло теж велику роль в історії нашого народу. Україна мала від найдавніших часів легкі культурні й господарські зносини з цивілізаціями Сходу: Халдеєю, Сірією, Ассирією, Малою Азією, Єгиптом. Свідчать про це фенікійські факторії, що існували вже в другому тисячелітті до Христа, порозгадувані на південному побережжі Чорного моря. Україна довго була найкультурнішою країною Східної Європи. На віть коли осередок культурного життя перенісся пізніше на Середземне море, Україна утримувала дальше зв'язок через грецькі колонії на побережжі Чорного моря.

З економічно-географічного боку географічне положення України в давнину було досить корисне завдяки опанованню старокиївською державою важливого водного шляху «З Варяг у Греки», який проходив Дніпром, злучуючи Балтику з Чорним морем. Дніпро був тоді стрижнем усієї князівської держави. Це давало Україні великі матеріальні користі, отже не дивно, що наша батьківщина була тоді найбагатшою країною з усього слов'янського світу.

Нарівні з користями Україна зазнала через своє специфічне географічне положення не мало тяж лиха. Воно було головною причиною ослаблення, а потім упадку стародавньої держави.

Україна лежить в безпосереднім сусідстві «брами народів» (між Уралом і Каспійським морем), якою вдирались до Європи орди хижих кочовиків. Цілі століття кривавилася Україна в боях з дикими наїздниками, боронячи Європу перед страшним ворогом. Тому в запілля України могли організуватись та кріпшати нові держави, які згодом посилювались на стільки, що простягли свої руки по українські землі. 12). (12). Kjellen: Die politischen Probleme des Weltkrieges. Leipzig 1918, ст. 18).

Кочовики перетяли шляхи, які сполучували Україну з такими культурними країнами як Візантія, Персія, Китай та Індія. З часом опанували степову смугу, доходючи аж до Києва. Ні литовська, ні польська держави не зуміли оборонити українські землі від наїздників. Допіро місію цю взяла на себе зорганізована в самому центрі степової країни, над Дніпром, наша слава Запорожська Січ. Проф. В.Кубійович каже: – «Цей зародок другої української держави був типовим вицвітом окраїнного положення, якому трудно знайти інший відповідник в історії інших народів» 13). (13). В.Кубійович: Географія українських і суміжних земель. Краків 1943, ст. 8).

Після знищення татарської орди, міняються ролі України й Азії. Завдяки межовому положенню України, відкриваються нові перспективи колонізації слабо заселених теренів. На протязі досить короткого часу українські хлібороби зколонізували величезні простори, доходючи аж до Каспія та шпилів Кавказу.

З погляду економічної географії, географічне положення України рахується дуже корисним. Наші землі лежать на межі індустріального Заходу та сирівцевого азійського простору. Через Україну проходить найкоротший повітряний та сухопутний, а частинно й річний шлях до Індії. Крім того рідко заселені окраїнні землі Східньої Європи на довгий час будуть тереном української колонізації.

Україна – це одинокий край Східньої Європи, що впирається в масиви молодих складчастих гір Карпат, Яйли та Кавказу. На заході сягає вона до підніжжя Татрів та річок Сяну і Вепра, на півночі – біловізьких пралісів та смуги великих поліських болот, на сході Дону та прикаспійських степово-пустинних земель. Отже Україна не має добрих для оборони природних границь. Під цим оглядом Україна нагадує Німеччину та Францію. Проф. Ст.Рудницький каже, що «так само без природньої охорони є від віків східня і західня границі Німеччини та північно-східня Франції. Їхнім народам і державностям приносила ця відкритість границь теж багато нещастя». Далше робить висновок: – «Та вона тим більше скріплює внутрішню силу цих народів і держав, патріотизм, організаційний змисл, енергію відпорности. Свого часу відкритість границь України насталила українську народню могутність. Може на сталить її й у майбутньому!» 14). (14). Ст.Рудницький. тамже. Том II, ст. 340).

Індивідуальність тектоніки і морфології України.

До важливих чинників географічного середовища, зв'язаних з господарською діяльністю людини, зараховується тектонічна (внутрішня) й морфологічна (зовнішня) будова земної поверхні. Під впливом тих факторів формується в деякій степені економічний образ країни. Від тектонічної будови залежить якість ґрунту а також величина й характер родовищ корисних копалин, які становлять підставу розвитку гірництва. Наслідком тектонічних рухів земної кори, витворюється своєрідна морфологія землі, що в дальшу чергу впливає на характер економіки. Порівняйте пастирське, та лісове господарство високогірських околиць Карпат і Кавказу зі збіжжевими ланами прилеглих підгірських низин, або безмежних рівнин степової України. Переконаємось в як значній мірі рел'єф та ґрунт змінюють економічне обличчя землі. Морфологічна будова має теж великий вплив на будову шляхів – так важливого чинника модерирго господарства.

З цього бачимо, що для виділення України в окрему економічно географічну одиницю мусимо брати під увагу також характер тектоніки й морфології нашої батьківщини.

Геологічне минуле України було зовсім інше, ніж решти країв Східньої Європи. Україна має свою зовсім окрему геологічну історію, яка лишила помітний слід на всій тектоніці українських земель.

В настаршій архейській ері відбувались на терені нинішньої України великочергні фалдування – т. з. архейська дислокація. Фалди ці бачимо на дніпровським гранітно-гнейсовім масиві. Вони мають напрямок з південного заходу на північний схід.

Палеозойська ера принесла деякі зміни в будові Донецького басейну. Особливо помітні тектонічні рухи були в періоді карбону – т. зв. донецька дислокація. Вони дали початок невеликим гірським системам, які нині вже значно знищені діланням вітру й води. Простір України має тоді цілком інший характер, окремий від решти Східньої Європи. Тоді як уся північно-східня Європа була в кембрійському і старшому силурському періоді залита водою, гранітово-гнейсовий терен України був сушею. В девонському періоді велике море Східньої Європи торкалось лише східних та західних меж України. Карбонські і пермські відложення, які стрічаються дуже часто в усіх краях Східньої Європи, на Україні помітні лише в Донецьким басейні.

В мезозої тектонічні рухи землі були слабші. Трісових відложень на Україні майже немає. Помічається лише вульканічна діяльність в Криму та на Кавказі й Волині.

Широкопросторне море, яке в періоді юри, покривало всю Східню Європу, сягало лише окраїнних частин України. Допіро в крейдовому періоді залило воно теж великий простір українських земель.

Найбільші геологічні процеси відбувались на терені України в кенозойській ері – особливо в третьовіковому періоді. Тоді повстали українські гірські системи Карпат, Яйли і Кавказу. В старшій третьовіку моря були переважно на Україні, а в неогені вся Східня Європа була сушею. Середземні моря заливали тоді лише українську територію. В льодовій добі (делювію) сильно піднялись вгору українські гори – Кавказ і Карпати. Уформувались

височини й низини. Потворились глибокі яри та височинні тераси. Ріки вижолобили високі береги. Дніпро, й Бог спіткали сильні кам'яні заборолла.

Україна тоді також була інша від решти країв Східної Європи. Величезний льодовик, що покривав всю північно-східню частину Європи, сягав лише окраїн нашої території.

Порівнюючи геологічну історію України з тими геологічними процесами, що відбувались в решті країв Східної Європи, треба ствердити цілковиту окремішність України як географічної одиниці. Дрц. М.Дольницький каже, що «геологічне минуле України – це один з цих природних чинників, при допомозі якого характеризується індивідуальність України, України як географічної одиниці» 15).

(15) М. Дольницький, тажже, ст. 15).

Українські землі характеризуються специфічністю своєї морфологічної будови. Такого рел'єфу не стрічаємо ні в країнах Західної Європи ні на Сході. Західно-європейські краї (Німеччина, Франція, Італія) мають безперечно більшу різноманітність поземелля ніж Україна. На їх території глибокі низи чередуються з височезними гірськими масивами. Україна знаходиться на окраїнах тих незвичайно різноманітних краєвидів на межі переходу в східно-європейські рівнини. Коли глянемо на рівнінну монотонно поземелля Московщини, Балтії або Каспія, переконаємося, як різниться вона від майстерно вирізбленої поверхні українських земель. Українські височини вищі й стрімкіші зі слідами недавніх тектонічних рухів, затертих дещо зовнішніми деструктивними силами. У зв'язку з сильнішим ніж в решті східно-європейських країв збуренням внутрішньої будови морфологія України – її височин і низин – єсть виразніша й майстерніша. Український простір єсть дещо вищий ніж решти східноєвропейських країн: він має більш височин, попереділюваннх густо глибокими долинами, так що виглядає начеб був покритий увесь горбовинами.

Інші краї Східньої Європи мають шари осадових порід уложені поземо – так як вони осіли на дні моря, рік і озер. Крім того висота їх єсть незначна. Сильніших збурень в земній корі на тих просторах не було. Це все надає їм характер одноманітної рівнини.

Інакше діялось на Україні. Гранітово-гнейсовий масив, що переходить навскоси повз усю Україну, був головною підставою всіляких тектонічних і морфологічних змін на наших землях. Тут відбувались часті, хоч і не дуже сильні, збурення в земній корі. Вони частинно пофалдували та поломали осадові шари, надаючи українським краєвидам більш різноманітний характер. Та й сам факт існування на окраїнах наших земель гірських системів Карпат, Яйли і Кавказу підреслює вже різноманітність українського поземелля.

Низи України на перший погляд видаються подібними до низин решти східньо-європейських країв. Але, придивившись до них ближче, зауважимо, що це типові українські степові й лугові рівнини, яких немає ні піде ні в Західній ні у Східній Європі. Ось головні прикмети морфологічної будови українських земель, що надають нашій країні самостійне, окремішне становище серед інших країв Східньої Європи.

Специфічний характер українського клімату.

Клімат являється одним з найповажніших критеріїв для усталення окремішности України як самостійної економічно-географічної одиниці. Вплив клімату на економічне життя виявляється в такій самій мірі як і рел'єфу. Очевидно найбільшу ролю відіграє він в ділянці хліборобської продукції, яка в найвищій ступені єсть залежна від природних умовин. Останні досліди виказали помітний вплив клімату також на кожний рід господарської діяльности. Проф. Гантінгтон 16) (16). E.Huntington Climat and Zivilisation.) усталив, що поміж видайністю умово та фізичної праці людини і температурою існує певна залежність. У зв'язку з тим доходить він до концепції ідеального клімату – найбільш відповідного для людської праці. В міру віддалення від цієї оптимальної норми видайність праці зменшується. Тому що Україна зараховується до хліборобських країв, проблема клімату набірає тут особливого значіння. Від кліматичних умов залежить в значній

степевні результати господарської діяльності українського селянства – основної суспільної верстви нашої нації.

Клімат України має цілком індивідуальний характер. Він різниться так від західно-європейського як і східно-європейського своїми специфічними прикметами. Український клімат можна назвати коротко чорноморсько-континентальним. Він більш континентальний і суворий ніж в Середній Європі, але менш континентальний ніж в інших країнах Східної Європи. Україна лежить в області понтийського континентального клімату, на межі переходу від теплого, середземноморського підсоння до холодного московського, континентального клімату.

Середні річні температури України досить одноманітні. Вони є нижчі ніж в краях Середньої та Західної Європи але переважно вищі ніж в решті країн Східної Європи. Тоді як в Україні середня річна температура хитається між 6° і 9°C ., то в Ураліі виносить $-1,3^{\circ}\text{C}$ де $+0,6^{\circ}\text{C}$., в Балтії $+6^{\circ}$ до $+6,5^{\circ}$, Московщині $+3^{\circ}$ до $+4^{\circ}\text{C}$. Каспій $+9^{\circ}\text{C}$. 17). (17). За доц.. М.Дольницьким: ФГУ, ст. 63). Зима в Україні лютіша ніж на заході Європи, але менш гостра і морозиста ніж в Біломорщині, Московщині або Ураліі. Це пояснюється впливом Атлантичного океану, який лагодить різкі перемини температури. Тому в міру віддалености від нього стає щораз зимніше, хоч би географічна широта лишилась незмінена. Підчас коли середня температура місяця січня виносить в Лондоні $+3,5^{\circ}\text{C}$., Франкфурті $+0,2^{\circ}\text{C}$., в Празі $-1,2^{\circ}\text{C}$., то в українських містах, які лежать далі на південь, лише $-6,2^{\circ}\text{C}$., в Києві, $-7,4^{\circ}\text{C}$. в Катеринославі, та $-3,2^{\circ}\text{C}$. в Одесі. 18). (18). Тамже, ст. 63)

Проф. Ст. Рудницький зазначає «тому то, хоч клімат України континентальний і зима тут гостра, то всетаки далеко їй до суто-континентальної сибірської чи навіть московської зими».

Характеристичною прикметою українських земель єсть досить висока річна амплітуда в порівнянні з краями Західної Європи. Різниця між середньо-річною температурою літа й

зими виносить в Україні від 20 до 30° Ц. Це потверджує значну континентальність українського клімату. Східня Європа має річні амплітуди від 30° до 36° Ц., що надає їй кліматові ще в більшій степені характеру континентальности. І тим різниться решта країн Східньої Європи від України як окремої природної одиниці.

Що до вогкості повітря та кількості атмосферних опадів, то Україна займає окреме становище серед інших країв Західньої та Східньої Європи. В порівнянні з Заходом, вогкість повітря в Україні куди менша. Тому повітря в нас чисте і прозоре, без чистих густих туманів. Кількість опадів на українських землях хитається від 410 до 540 мм. Західна Європа має їх півтора рази більше. В решті східньо-європейських країв число опадів виносить від 150 мм. (Каспія) до 530 мм. (Московщина). Лише в одній Балтії атмосферні більші в Україні; воин сягають 600 мм.

Проф. Ст.Рудницький ділить Східню Європу на шість окремих кліматичних країн, які покриваються загально з морфологічним поділом. Кожна з тих країн має свій специфічний клімат. Порівняйте субарктичний клімат Біломорщипи зі степово-пустинним кліматом Каспії, або навіть надморський клімат Балтії з українським степовим підсонням. Побачите як дуже ці кліматичні типи різняться між собою.

Одним з перших звернув на це увагу найбільший російський кліматолог проф. Воєйков. Він теж ділить Сх. Європу на поодинокі кліматичні країни. Хоч не мають вони виразних границь, бо розмежовуються широкими смугами переходового клімату, то всетаки, на думку Воєйкова, це цілком окремі кліматичні одиниці. Україна займає серед них виразно самостійне становище. З таким поглядом погоджується так Воєйков як і ті всі вчені, що докладно досліджували клімат Східньої Європи. Особливо ясно виказали це в своїх працях: відомий французький дослідник земної поверхні і кліматолог проф. Е. де Мартен та українські вчені проф. Ст.Рудницький, проф. В.Кубійович, доц. М.Дольницький та проф. Іван Тесля.

На клімат України мають вплив ось які природні фактори: 19)

(19). Ст.Рудницький: Основи т. і., ст. 157).

1. географічне положення,
2. приналежність України до клі матично упривілейованої Європи,
3. положисте поземелля,
4. віддаленість від океану,
5. сусідство Азії.

Характер тих натуральних чинників єсть специфічний для українських земель. Тому клімат України має виразно прикмети цілковитої окремішности і самостійности серед інших кліматичних типів Європи. Доц. М.Дольницький доходить до висновку, що «кліматично Україна займає дуже самостійне місце між іншими краями східної Європи. Клімат України це т. зв. чорноморський континентальний клімат зі специфічними признаками перехідности» 20).

(20). М.Дольницький: ФГУ., ст. 105).

Окремішність України під оглядом гидрографії.

З гидрографічного боку Україна творить цілком окрему економічно географічну одиницю. Вже з, першого погляду на мапу України легко зауважити специфічність української водної системи, що в дальшу чергу відбивається на економічнім образі українських земель. Пригадаймо ролю наших рік – Дніпра, Дністра, Пруту, Дону та інш. в ділянці комунікації й транспорту, іригації засушливих степових теренів, продукції механічної енергії, (гидро-електростанції, водяні млини, і тартаки тощо). Звернім увагу на господарське значення Чорного моря як нашого «вікна в широкій світ», як основу дешевого морського транспорту, підставу рибного промислу й т. п. Отже існують всі підстави до того, щоб при помочі гидрографічних критеріїв виділювати Україну так в окрему фізично-географічну як і в самостійну економічно географічну одиницю. Зрештою практично ці два поділи взаємно між собою покриваються.

Найбільш характеристичною прикметою української водної системи є факт її зосередження в басейні Чорного і Озівського морів. Це остільки специфічне явище, що проф. Ст.Рудницький вважає його одним з основних аргументів для виділення України в окрему географічну одиницю.

Річна система Східної Європи характеризується наявністю великих водних артерій, чим відрізняється вона від гидрографії Заходу, де переважають дрібні та середньої величини річки. Українські ріки займають у східно-європейській водній системі цілком окреме місце. Всі головні пні наших рік проходять близько себе, часто течуть майже рівнобіжно. У зв'язку з тим ріки України не мають великих приток а через те й широкопросторих сточищ. Лише один Дніпро становить під цим оглядом виняток, бо його сточище займає аж 518.500 кв. км. Сточища українських рік мають продовгасту форму; вони є здебільша досить вузькі.

Проф. В.Кубійович називає індивідуальним явищем української водної системи також цей факт, що «українські землі не мають ніяких річкових сполук із положеною на північному сході Московщиною» 21). (21). В.Кубійович: Географія..., ст. 4).

Вододіли на українських землях є переважно рівнинні. Вододіл Дін – ріки Каспійського сточища виносить 150 —190, метрів, Дніпро – Дін – 213 мтр. Це полегшує будову каналів для сполучення річних системів, що має деяке економічне значіння. Рівнинність вододілів українських рік спричинює перехоплювання їх другими річками. Візьмім для прикладу річку Муховець, яку із системи Дніпра перехопила Висла, або верхів'я Бога, що їх полонили притоки Дністра: Збруч, Смотрич та Ущиця. У Східній та Західній Європі подібні явища трапляються досить рідко.

В порівнянні із Західною Європою Україна має мало гірських рік. В нас виразно переважають низинні та височинні ріки, що беруть свій початок не в гірських вічноснігах а в болотах та озерцях. Найбільша українська ріка Дніпро має свої джерела в болотах Смоленщини (витікає з невеличкого озера болота Мшара).

Індивідуальною прикметою українських рік єсть асиметрія берегових долин, яка витворилась у зв'язку з підмиванням правого берега. Особливо помітне це, у Дніпра та Дону. Тим відрізняються наші ріки від водної системи решти європейських країн.

До специфічних явищ гідрографії України належать пороги на Дніпрі й Бугу – в тім місці, де річну течію загородили виступи українського кристалічного масиву. Немає ніодної ріки в Європі, що малаб в своїм бігу такі заборолы, як це стрічаємо на Дніпрі.

Українські ріки вливаються до Чорного моря довгими лиманами, які витворились через обниження морського берегу. Лимани Дніпра й Дністра мають по 65 км. довжини, а Буг – аж 90 км. Ширина Лиманів буває від 2 до 14 км. Вода в них солоня – навіть солоніша ніж в морі, бо сильна інсоляція (освітлення та ogrівання соняшними проміннями – Ред.), спричинює значне випаровання води. Устя Кубані має цілком індивідуальну форму. Її дельта інша ніж Дунаю або Волги.

Водний режим українських, рік відзначається своїм специфічним характером. В Західній Європі водостани рік піднімаються головно в періоді таяння снігів в горах. В Україні гірських рік є небагато, тому цей факт на водостани українських рік, особливого впливу, не має. В деяких краях Східної Європи ріки більшаються після сильних дощів. Хоч в Україні переважають літні опади, висота води в ріках влітку не тільки не збільшується, але різко падає. Отже атмосферні опади на водостани українських рік також не впливають. Це тому, що влітку випаровує води більше ніж її можуть дати опади. Найвищі водостани українських рік припадають на весну. Тоді починаються в нас великі повіні. Ріки заливають усю річну долину, побільшуючи вдсятеро кількість води. Наші ріки стають в цей час подібними до субтропічних. Причиною такого стану єсть таяння снігів. Коли снігу багато і випаде він на замерзлу землю, а на весні почне дуже скоро таяти, повіні стають неминучі. Це характерне головно для рік української водної системи.

Період замерзання українських рік триває від 70 до 100 днів, тоді як в Біломорщині 190 – 220 днів, Балтії 120 – 150 днів, Московщини 140 – 160 днів, Уралії 180 – 200 днів, Камії

– 100 днів. 22). (22) Доц. М. Дольницький; ФГУ, ст. 77). З погляду економічної географії довгота тривання льодової кривлі має велике значіння у зв'язку з річною та морською комунікацією. В періоді замерзання транспортний рух на ріках цілковито припиняється.

В деякій мірі мають індивідуальний характер також українські моря й озера.

Все це вказує на те, що українські землі з гидрографічного боку являються цілком окремою економічно-географічною одиницею [8].

Приділялася велика увага і розвитку краєзнавства в Україні в українській пресі періоду Другої світової війни. Вже 12 січня 1945 року в газеті «Український вісник (Берлін)». Було опубліковано статтю Анатолія Курдидика «**Краєзнавство в Україні і його доля в УССР**». Зацікавлення краєзнавством, історією поодиноких осель і родів, датується на українських землях від яких 30-их рр. 19 ст. Досліди в тому напрямі було започатковано враз з розвоєм української, історії та політичної думки й уже давніше перед 20 ст. маємо багато цікавих вісток про це в російських часописах, головню ж у таких, що виходили на Україні. З того часу, а ще більше починаючи з 20 ст., находимо у різних провінційних урядових і навіть церковних часописах повно статей на тему місцевої історії, тва ринного та рослинного світу, звичаїв, повір і т. д. Засновані тоді ж «Статистичні Комісії» друкували теж побіч чисто статистичних даних такі досліди та посилювали розвій і заснування обласних музеїв і бібліотек. У великих університетських містах, як от Київ, Харків, Одеса, цю роботу науково вели окремі товариства при високих школах (у Харкові, напр., засноване під кінець 19 ст. Філологічне Товариство). Крім цього в різних історичних містах (Одеса, Київ, Катеринослав, Чернігів) були засновані всякі історично-дослідні товариства та обласні музеї: Досліди місцевої історії були ще більше пожвавлені, коли на основі російського закону з 1885 р. засновано провінційні наукові «Архівні Комісії», завданням яких було до сліджувати архіви, а то й взагалі археологічні та історичні скарби провінції. Теж церковна влада творила в різних дієцезіях історичні Товариства, комітети й музеї. До революції 1917 р. таких провінційних наукових установ була в Росії з 14, з чого добра

третина припадала на Україну (пор. «Список учреждений, обществ і редакцій, коім в 1914/15 били висилаєми іздаяія Комісії», додаток до річника Тульської Архівної Комісії, Тула 1915, стор. 1 – 15).

Всі ці товариства й установи мали музеї, бібліотеки й архіви, вели досліди й розкопи та опубліковували низку прецікавих публікацій. Особливо діяльні в тому напрямі були «Історичний Союз» в Одесі, «Історичні Товариства» при університетах у Києві та Харкові та ряд «Архівних комісій» (Полтава, Ставропіль, Катеринослав, Чернігів і т. д.).

Після жовтневої революції всі ті наукові установи закрито, музеї, архіви й бібліотеки пограблено, безліч бібліотечних та архівних матеріалів знищено, вжито на «курильну бумажку», або просто передано для переробу до фабрик паперу. Так пропали в Україні неоцінені скарби, джерела та документи до нашої історії, старовини, що доказували та засвідчували наше минуле – безліч муравлиної праці закоханих у рідну землю її колишніх науковців і дослідників. Історія опублікує колись наші втрати в цьому секторі і майбутнє покоління вжахнеться від варваризму червоних, якими при всій хаотичності та безглузності нищення кермував все таки ясний мотив: винищити в Україні все, що нагадувало б її окремішність, її славетну традицію та її науковий доробок. Навіть большевицькі твори «Памятки усадебного іскуства» (Москва 1928) та часопис «Среди коллекционеров» не промовчують тисячних пам'яток нашої історії, що їх но-шаленому знищено в час революції. Листу тих пропавших скарбів годі, просто, хоч-би, й приблизно, окреслити й ледви чи можна буде їх ще будьколи точно відтворити.

Впарі з тією руйнацією научних установ, музеїв, монастирів та бібліотек загинуло в блльптевпцьких умовах жахливою смертю в ЧК, від голоду та нужди, а то й наложивши на себе руку, велике число українських дослідників, істориків і краєзнавців. Доля проф. Яворницького, якого неоціненої вартості збірки козацької старовини безслідно пропали, «батька української історії» М.Грушевського, основника київського музею І.Б.Хоменка (помер 1917), відомого дослідника українських родів В.Л.Модзалевського з Чернігова

(помер 1922), що згинули в несамоовитій нужді, з недоїдання та виснаження, починає тільки жахливу листу українських учених, що любили рідну землю і її минуле та в умовах советської дійсності пробували продовжувати свою неоцінену вагу працю.

Правда, большевики поспішилися, захопивши владу, заснувати свої товариства й установи для краєзнавства і «Краєведення учрежденія в СССР, Справочник» (Ленінград 1927) начислює їх аж 1761 (!). Вони й намагалися заснувати не тільки в містах, але й по селах музеї, в яких находилися не тільки речі з колишніх музеїв, але й речі зі зруйнованих церков та монастирів). Та ця акція дала типово большевицький вислід: безліч збірок, зокрема в відбитих оселях, за браком опіки й догляду «розлізлося», а з музеїв у більш ших містах, ж от Музейне містечко в Києво-Печерській Лаврі, музей ім. Коцюбинського у Вінниці чи Музей ім. Шевченка в Полтаві – позникали невідомо куди вартісніші речі, а на місці їх появилися комуністичні гасла, афіші та діаграми. Подібна доля зустріла й нову чергу українських учених, що пробували в тих «основних» установах працювати: заслання, якщо не смерть у льохах ГПУ, закінчувало їх трудяще, науково-дослідницьке життя.

Як з цього слід зміркувати, краєзнавство було цариною, в якій під советами пробував виявитись творчий дух всіх національно-свідомих наукових кол. Але для большевиків були всі краєзнавчо-історичні установи тільки засобом виявити ці націоналістичні недобитки й передати їх ГПУ. Це була величезна провокація советського уряду, обчислена на остаточне винищення національно свідомих інтелігентських кол.

Все, що сказано досі про краєзнавство, відноситься і до української науки родознавства, щоправда молоді, але вповні розцвілої, з окремими установами й товариствами для її розвою. Т. зв. Союзи Дворянства, що в Україні наливалися новим, українським змістом, (м. ін. найвидатніший з них у Чернигові під проводом загибших у Советах др. Г.А.Милорадовича і В.Л.Модзалевського, в Полтаві), а теж поодинокі дослідники цієї ділянки, як от брати Стороженки – все це з вибухом революції припинило свою працю і тільки справжні «недобитки» з них коротали ще свою працю до 1922 р., коли остаточо

зліквідовано всі історичні та взагалі зв'язані з минулим України установи. Тоді ж послідувала й остаточна ліквідація «націоналістичних» учених з тієї ділянки, смерть відомою генеальога В.Л.Модзалевського (на дезинтерію) – це один маленький її епізод.

Деякий час пробували ще українські генеалоги містити свої твори в часописах для екслібристів, євгенічних та інших товариств, але скоро й ці заборонено. Їм залишилася тільки одинока змога розробляти біографічні нотатки до видань українських письменників і мистців, як це й робив м. ін. Зеров при критичному розгляді творчості Л.Українки, Самійленка, Щоголіва та інших. Якщо ж іде про родові архіви, що існували в багатьох визначніших родах в Україні, то про їх долю ми вже згадували і їх або розграблено й «розкурено», або просто перероблено на новий папір.

Додаймо до цього ще знищення, яке навідало зацілілі останки українських музеїв та архівів в час цієї війни, коли большевиків опанував справжній шал нищення. І коли, напр., в Києві архівні та музейні матеріали топлено просто паками в Дніпрі. А далі коротке відродження обласних музеїв, бібліотек і архівів в період побуту німців в Україні 1941 – 1943, і чергове знищення цих провісників відродженого українського краєзнавства большевиками – і матимемо картину, яка мусить стиснути болем серце кожного, хто дорожить рідною традицією й рідною землею.

Та впарі з тим виростає перед цими ж зболеними «краєзнавцями» і «традиціоналістами» подвійний обов'язок зберегти все, що ще можна, зберегти – кожную книжку, кожний документ і кожную річ, яка «дає свідоцтво правді», до того часу, коли повстануть нові українські музеї і научні установи й коли вартість такого матеріалу йтиме на вагу золота. Зокрема, особливої уваги вимагає від всіх, хто дорожить своїм, Музей Визвольної Боротьби України у Празі, в якому безумовно повинно знайтися все, що має відношення до минулого й сучасного життя нашого народу, до нашої участі в цій переломовій боротьбі проти варварства і руїни та матеріальна допомога якому в даний мент – просто, наш історичний обов'язок [9].

РОЗДІЛ 3. МІНЕРАЛЬНІ БАГАТСТВА УКРАЇНИ

Багата наша прекрасна Українська Держава на всі багатства світу, які тільки можна уявити, здобути, використати та спожити. Цим неймовірним багатством на протязі багатьох століть притягувала вона всяких завойовників, ворогів різних мастей, ідеологій, які грабували, вбивали, поневолювали, денаціоналізували наш український народ та винищували українців та всіх наших земляків, представників інших народів, що проживали в Україні.

В газеті «Дзвін волі (Біла Церква)» 6 та 11 вересня 1942 року розміщено статтю «Мінеральні скарби України», в якій детально, розлого описано багатства України.

Геологічна будова.

Поверхня України є велика рівнина, на півночі – переважно під лісами, на півдні – степова, що має нахил з півночі на південь до морів Чорного та Озівського. В цю му напрямку вона пересічена долинами систем р. р. Дона, Дніпра, Дністра та Південного Буга.

Але, хоч і невисокі гори, скоріш рештки кристалічних фундаментів колишніх, що лишилися від попередніх геологічних періодів, та горби, що утворилися від впливу руйнуючих факторів часу, тут мають. На заході – Авратинські та Кременецькі гори Волино-Подільської плити, що займає південь Волині й Поділля та заходить до Галиччини, Київщини та Одещини. На сході – Донецький кряж, який складається з Лисичанської й Дружківсько-Костянтинівської гряд та Бахмутської низини між ними. Волино-Подільську плиту з Донецьким кряжем зв'язує Подніпрянська кристалічна гряда, що перетинає Дніпро й утворює знамениті пороги.

Поверхню, таку як бачимо тепер, утворено в результаті низки надзвичайно складних й тривалих процесів. Не раз, ще перед настанням четвертинного періоду, що триває й зараз, протягом багатьох мільйонів років, земна кора тут западала й утворювала обширні моря:

девонське, юрське, крейдяне і, нарешті, третинне. В середині третинного періоду велике море, що вкривало своїми хвилями троє сучасних морів (Чорне, Озівське та Каспійське), затоплювало весь південь України, там, де тепер розташовані Ростов, Харків, Катеринослав, наша Біла Церква, Камінець, Львів. Райони Києва, Полтави, Курська, Воронежа були майже на березі цього моря. Лише Донеччина та південь Криму висилися островами серед морських хвиль.

Напередодні четвертинного періоду земна кора стала триваліша, вона підвищилася, вийшла з моря. Протягом багатьох тисячоліть третинного та четвертинного періодів повставали, й не раз значні, зміни клімату. В першій половині третинного періоду підсоння на Україні було гаряче, ніби то в екваторіальній Африці, в наслідок чого тут розвинулась буйна рослинність, виник обширний світ велетенських звірів – мамутів, слонів, носорогів, величезних ящурів, які тепер вже цілком зникли й тільки часом знаходять в землі їхні великі кістяки. Можливо, що в цю пору з'явилась тут й первісна людина. В четвертинний період з півночі (Швеції, Фінляндії та Московщини) почав насуватись на Україну великий льодовик. Кілька разів край льодової поволоки то наступав, то відкочувався назад. Багато сотень, чи може навіть тисяч, літ лід вкривав північну частину України – всю Чернігівщину, частину Київщини й Полтавщини, а крижаний язик, проходячи через сучасну місцевість Білої Церкви, сягав по Дніпровій долині на півдні до р. Орель. Грубість льодового шару в місцевості Києва складала 440 – 500 метрів. Та потроху крижані поля Великого Зледеніння почали танути, відступаючи на північ, лід в Україні зник і клімат став таким, як тепер.

Таким чином, протягом мільйонів років океани, моря, річки, а також й атмосферні опади, зливи, вітер, спека, холод, – руйнували первісні кам'яні породи, зносили їх продукти до низин, моря валили та заливали величезні ліси, замулювали їх, заносили продуктами зруйнованих кам'яних порід – товстими шарами глини, піску, тощо. З морської води осідали протягом тисячоліть мільярди мільярдів трупів риб, а також тварин, черепашки

яких утворювали грубі верстви крейди й вапняку. З води осідали на дно сіль харчова та інші солі. Другим значним чинником утворення нових геологічних шарів були льодовики, що приносили з собою з Скандинавії й Фінляндії великі кам'яні наметні, дрібне каміння, пісок, глину, всілякий намул, відкладаючи все це в північній частині України. Крім того, льодовики сприяли утворенню льосу – тонко-зернястого, дрібно-піскуватого суглінку, багатого на вуглеквасове вапно, що має велике значення для родючого ґрунту.

Таким чином, надра України складаються ніби то з кількох поверхів, при чому кристалічний фундамент залягає в різних частинах країни на різній глибині, виходячи подекуди на поверхню. На заході Волино-Подільська плита, в підвалині гранітна, вкрита зверху крейдяними та третинними шарами, на сході під третинними та крейдяними шарами залягають пермсько-кам'яно-вугільні шари, переслоєні шарами солі та гіпсу [1].

II. Корисні копалини.

Отже бачимо, що в Україні в попередні часи були вельми сприятливі умови для утворення кам'яновугільних, буровугільних та торфових зложист, покладів кам'яної солі, вапняків, крейди, глини, нафти, тощо. Хоч надра України ще досконально не досліджені геологами й даліше їх вивчення може дати ще багато чого нового, часом й несподіваного (приклад з Роменською нафтою, що відкрито в останні роки), – але можна вже й тепер твердо сказати, що Україна дуже багата різноманітними корисними копалинами, які створюють міцну сировинну базу до широкого розвитку добувної, а також й оброблючої, промисловості, зокрема хемії. Кам'яне вугілля, залізо, манган, сіль та каоліни – ось п'ять головних елементів її багатства, сполучення яких у різних комбінаціях відкриває блискучі перспективи.

З інших корисних копалин відзначимо декоративні породи: граніти, лабрадоріти, вслініти, мідь, цинк, олово, срібло, золото, живе срібло, вапняки, крейду, доломіти, вогнетривкі, гончарські, черевичні, цегельні та інші гатунки будівельних глин, охри,

мергслі, опоки, фосфорити, кварцевий пісок, руде вугілля, торф, нафту, природній газ, графіти, гіпс, рідсісні землі, берілі т. ін.

Особливо потужні енергетичні ресурси України які набагато перевищують її потребу. Перш за все це – Донбас, або Донецький кам'яновугільний басейн, що не спроста уславився як «Всероссийская кочегарка». Величезні поклади, що дорівнюють кільком мільярдам пудів вугілля, знаходяться в Олександрійсько-Грушівській низині й утримують широку гаму гатунків вугілля від чудового Грушівського антрациту до тощих, коксових, ковальських, газових й Лисичанських сухих довгополум'яних вуглів.

Зложища бурого вугілля, що ще зовсім мало використовуються, скупчені головне на Правобережжі (Катеринославщина, Кременчуччина, Київщина, Волинь, Одещина); торфовища найбільш розповсюджені в Чернігівщині, Волині, північній частині Київщини, а також в Харківщині, Полтавщині, Кременчуччині, на Поділлі та в Одещині. Слід згадати про сприятливі перспективи щодо знаходження на Полтавщині нафтових родовищ, а також про природні гази Мелітопільщини.

Криворізький рудоносний район займає значну площу, в надрах якої залягають чималі запаси високоякісної залізної руди з утриманням метала до 70 відс.

Манганові руди, що відіграють у металургії надзвичайно важливу роль, створюють величезні поклади з запасами в кілька мільярдів пудів, з пересічним вмістом мета лу в 45 відс., поблизу м. Нікополя на Катеринославщині.

Особливо багата Україна на глини: від першорядних каолінів – порцелянових та фаянсових – до вогнетривких, гончарських та інших гатунків глини. Дуже мало є на Україні таких районів, де б не було тих чи інших глин; порцеляно-фаянсові та гончарські глини найбільш розповсюджені на Київщині, Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині, Волині, Поділлю та майже по всіх степових районах; вогнетривких глин багато на Київщині Чернігівщині, Полтавщині, Харківщині.

Фосфорити є на Чернігівщині, Поділлі, на Харківщині. Графітові поклади знаходяться на Волині та в районі Верхньодніпровська.

Зложища солі, гіпсу, що з'являються справжнім багатством Бахмутської низини, разом з доломітами Часов-яра та живим сріблом коло ст. Микитівки, в сполученні з донецьким вуглем збільшують економічне значення Донбасу [2].

Газетою «Відродження (Тараща)» 4 та 8 жовтня 1942 року продовжено тему «Мінеральні багатства України». Автор М.

Україна багата на різні мінеральні багатства, серед яких найголовніше значення мають кам'яне вугілля, залізна руда, манганова руда, кам'яна сіль, фосфорити, торф та інш. В енергетичній базі розвитку промисловості на першому місці стоїть вугілля. В наші часи вугілля є головне паливо. Утворилося воно наслідком повільного розкладу рослин в надрах землі. Різні сорти вугілля характеризуються процентом вуглецю, що є в його складі. Розрізняють буре вугілля (максимум 70 проц. вуглецю), кам'яне вугілля (80 проц вуглецю) і антрацит (95 проц).

На Україні є могутній район кам'яного вугілля і антрациту – Донбас, ще простяся Донецьким кряжем вздовж правого берега ріки Північного Дінця на території до 50.000 кв. км. Верстви вугілля місцями виходять на поверхню.

Донбас серед усіх вугільних районів має велике і економічне значення і високими покладами свого вугілля, і географічним положенням коло залізнорудних (Кривий Ріг, Керч, Курська аномалія) і манганових (Нікополь) районів. В Донбасі лежить 2/3 вугілля і 1/3, антрациту європейської частини ССРСР.

Україна своїми запасами кам'яного вугілля посідає порівняно невисоке місце, але її антрацитові запаси більші, ніж запаси Західної Європи, Америки, Австралії разом узятих.

На Україні є поклади й бурого вугілля, запаси якого на досліджених родовищах дорівнюють близько 26 млн. тонн. Поклади бурого вугілля є в кол. Київській,

Шевченківській, Уманській, Волинській Зінов'їській, Харківській (Люботин), Дніпропетровській та інших округах.

Буре вугілля є паливо місцевого значення. Воно добре пресується і у формі брикетів іде на опалення цукроварень, промислових закладів, а також використовується при електрифікації для місцевих силових станцій. Перегонка бурого вугілля дає деякі хемічні продукти, як парафін, дьоготь, штучний бензин, напівкокс та інше. З видобуванням бурого вугілля поєднаний розвиток газифікації і хімізації промисловості.

Після кам'яного і бурого вугілля як місцеве паливо неабияке значення має й торф, що утворюється на дні озер і боліт від розкладу болотяних рослин і моху без доступу повітря. Торфовищ на Україні багато – на Правобережжі, Поліссі, на Лівобережжі. Ці болота можуть мати близько 2 млрд. тони торфу, а недосліджені запаси дадуть ще більше [3].

Поклади залізної руди в Кривому Розі лежать по течії ріки Інгульця та його приток Жовтої і Саксагані вузькою смужкою на 100 км вздовж і й км вшир. Відрізняють залізняк – руду високої якості і залізний кварцит (35 проц. заліза). Запаси залізняка обчислюються в 900 млн. тонн, а залізного кварциту з 7,5 млрд. тонн. Цінність криворізької руди збільшується в близькості до донецького вугілля. Крім Кривого Рогу, поклади залізної руди є ще на Мелітопільщині (Корсак-Могила), коло Бердянська, на Донбасі та в інших місцях. Для української металургії, крім криворізьких руд, мають ще значення керченські руда з запасами до 8.000 млн. тонн.

В зв'язку з залізними рудами слід відзначити наявність на території України величезних запасів охри (продукт руйнування залізних кварцитів) в Кривому розі, Сухій Балці коло Ізюма, коло станції Краматорської, на Київщині, Волині, Поділлі, Полтавщині.

В металургії велике значення має манганова руда, яка іде домішкою до сталі і надає їй спеціальних властивостей (феро-манган).

Манган залягає в Україні на півдорозі залізом і вугіллям біля міста Нікополя. Запаси манганової руди в Нікополі доходять до 107 мільйонів тонн. На Україні ще є поклади

манганової руди в західнім кутку Первомайської округи та в Тульчинській округі по течії ріки Південного Буга, коло міста Грайворону, села Хоцьоватого (запаси обчислюють близьке 3,8 мільйона тонн), Україна своїми мангановими багатствам займає високе місце в світі поруч з Чіатурами Грузії, Бразилією і Індією.

Сіль кам'яна та самоосадна є великої ваги копалина на Україні. В Слав'явсько-Артемівській улоговині, що в давні геологічні часи була морською затокою, лежать величезні поклади кам'яної солі невичерпними багатствами. Тут же з озір, свердловин колодязів добувають виварну сіль. По берегах Чорного моря добувають озірну й лиманну сіль, якої дуже багато. Поклади кам'яної солі супроводяться покладами гіпсу й алабастру.

Фосфорити, що мають значення як мінеральна добриво, теж є на Україні в достатній кількості. Родовища фосфоритів відомі в Подільській та Могилівській округах по течії ріки Ушиці, у Донбасі, коло міста Кролівця.

До корисних копалин України слід зачислити ще родовище цинобри, що дає живе срібло, єдине на Україні, біля станції Микитівни на Донеччині.

Різні технічні матеріали для потреб промисловості знайдено на Україні теж в багатьох місцях в достатній кількості. До них належать, наприклад, літографський камінь (Поділля), жорстяні пісковики (Київщина, Черкащина), графіт, польовий скалинець, лосвяк, динасовий кварцит та інші. Наявність цих величезних різноманітних викопних багатств являється могутнім чинником для розвитку нашої промисловості в недалекому майбутньому [4].

Переглянемо статтю професора доктора Івана Чинченка «Манганова промисловість в Україні», опубліковану в газеті «Український вісник (Берлін)» 10 вересня 1944 року.

Манганові руди використовуються в промисловості чорної металургії. Металургічна промисловість всього світу споживає більше, як 50% всіх видобутків манганових руд, переважно при виробництві криці, хемічній промисловості, шклянній т. інш.

На території України родовища манганової руди розташовані на схід від Кривого Рогу, поблизу міста Нікополя, так зване, Нікопольське родовище.

По кількості запасів і якості, нікопольське манганове родовище належить до числа найбільших у світі родовищ. Все родовище ділиться на два окремих підрайони; західній і східній. Східній підрайон розміщений на північний-захід від міста Нікополя, і безпосередньо прилягає до плавнів правого берега Дніпра, західній підрайон – на північний захід від м. Нікополя, по обох берегах ріки Чортомлик.

В геологічному відношенні нікопольське родовище осадового характеру, залягає на кристаличних породах. Мангановий пласт прикритий осадовими породами, товщина яких доходить до 70 – 80 метрів, а в окремих місцях навіть і до 90 м. Руда залягає поземними або майже поземними шарами, не завжди однакової товщини, товщина його біля 1 – 2 м., а інколи доходить до 4-х метрів. Нікопольські рудоносні жили містять в собі мангану до 32 %, між тим, як металургія вимагає більш багатих манганом руд, а тому перед тим, як пустити цю сировину на виробництво, руда потребує збагачення (промивання).

Досліджені запаси сирових нікопольських руд за підрахунками 1934 року визначені в таких числах:

Підрайони	А	Б	Ц	по всіх категоріях
1.Східній	4.365,6	28.528,7	133.078,5	165.972,8
2.Західній	289,4	63.700,0	173.600,0	237.589,4
ВСЬОГО	4.655,0	92.228,7	306.678,5	403.562,2

З таблиці видно, що запаси (А + В) становлять 96,9 млн. тон, т. т. 24 % усіх досліджених запасів району. Порівнюючи з світовими запасами мангану, нікопольське родовище стоїть на одному із перших місць, як по-якості так і по-запасах. Світові запаси мангану без Сов. Союзу становлять на 1932 рік – 290 мільйонів тон, з них в Бразилії – 140 млн. тон, в Індії – 95 млн. тон, в Африці – 43 млн. тон і 12 млн. тон в інших країнах.

Географічне положення Нікопольського манганового району ставить це родовище в сприятливі умови щодо використання його продукції. Близькість таких центрів України як Кривий Ріг, Запоріжжя, Січеслав, Кам'янське і Донбас надають йому величезне значіння.

Наш український нікопольський манган забезпечував металургійну промисловість не лише України, а й металургійну промисловість майже всієї європейської частини московської імперії, крім того манган з України вивозився і за кордон.

II.

Нікопольські манганові руди були винайдені геологом В. Домгеррм в 1883 році, в північно-західньому на прямкові від м. Нікополя, па лівому березі річки Солоної, притоки Бузулука. Подальші геолого-розвідчі роботи А. Михальського, Н. Соколова та інш., встановили, що родови ще мангану в районі рік; Чортомлика, Томаківки, Солоної мають промислове значіння. В 1886 році на терені покровської економії (поміщицького маєтку), в басейні річки Солоної було відкрито перший рудник.

В східній частині нікопольського манганового району 1891 року почав працювати Городищанський рудник, а в 1898 році – Н. Григоровський рудник товариства «Піролюзіт».

З перших днів роботи манганових рудників видобуток руди провадився підземним способом. Будь які машини в шахтах були відсутні, видобуток провадився кайлом. В 1913 році в Нікопольському районі працювало лише 4 шахти, які давали 276.000 тон збагаченої руди, або 20,7 % видобутку мангану в Росії.

Видобуток манганової руди провадили такі організації: 1) Нікополь-Маріупольське товариство експлуатувало Покровський рудник (ст. Чортомлик) і видобуто було в 1913 році 42.000 тон манганової руди; 2) Південно-російсько-дніпровське металургійне товариство експлуатувало Городищанський рудник (ст. Марганець) і Трубчанівський рудник, які разом в 1913 році дали 138.000 тон. 3) Акційне товариство «Піролюзіт» – експлуатувало Н.-Григоровський рудник (ст. Марганець) який дав в 1913 році 96.000 тон.

Видобуток манганової руди провадився хижацьким способом, коли багаті пласти були використані, шахти припинили свою роботу, не дивлячись на те, що при певних умовах вони могли б довести манганову руду. Так напр., рудник Сулицько-Лиманський, Завадського, Гришикінський, Тантка, Дагер, Благодать, Рей через це припинили свою роботу, хоч, мали поклади мангану. Одним ще негативним моментом було, що майже всі рудники працювали на орендованій землі. Орендна плата була 1 – 2 копійки за один пуд (16 кг) видобутої руди, а це до певної міри затримувало розвиток манганової промисловости.

Підчас розвитку капіталізму в Російській імперії, в металургійній, залізнорудній і мангановій промисловости України, що була експлюатована Московською імперією, в кінці 19 і на початку 20 ст. відбувалась концентрація капіталу, утворювалися монополістичні об'єднання синдикати, трести і т. п.

Перед першою світовою війною декілька банків монополізували 99,7 % витопу чавуну, 75,4 % видобутку криворізької руди і майже 100 % нікопольського мангану.

Головну роль відігравали франко-бельгійські банки, які очолював головний французький банк.

Нікопольський манган, що так необхідний для металургії притягав до себе велику увагу. Лише за один 1913 рік в манганову промисловість було вкладено 962.7000 карбов. чужоземного капіталу. Відповідно до капітоловкладань зростав і видобуток мангану.

Зростання видобутку збагаченого і (в тоннах):

	видобуток	експорт	% вивозу
1886 – 1890	23.513,9	2.049,0	9,0
1891 – 1895	213.675,1	705,7	0,3
1896—1900	433.735,0	57.344,5	13,0
1901 – 1905	372.938,1	88.081,5	24,0
1906 – 1910	854.416,4	384.632,4	45,0

1911 – 1915	1.231.680,4	260.433,5	21,0
разом	3.128.959,8	793.246,6	25 %

Нікопольський манган ішов в основному на задоволення металургійної промисловости України, європейської частини Московської імперії. Але велика кількість мангану виводилась закордон (до Німеччини, Австро-Угорщини, Белгії, Італії т. інш.). Вивіз манганової руди на світовий ринок провадило товариство «Піролюзіт». За 30 років з 1886 по 1913 рік в нікопольському районі було видобуто 3.128.959 тон збагаченої руди і з цієї кількості вивезено за кордон 739.246,6 тон, або 25 %.

З матеріалів видно, що видобуток манганової руди вчасі першої світової війни майже не зменшився, що можна з'ясувати замовленнями зв'язаними з веденням війни.

Як відомо, після революції 1917 року в Московській імперії, громадянська війна в Україні була запекла і довга, а тому завдала великої шкоди всьому господарству, в тім числі і мангановій промисловості. Рудники нікопольського манганового району були зовсім зруйновані і захоплені водою, видобуток зовсім припинився.

По закінченні громадянської війни, коли Україна знов стала експлуатуватися Москвою, перефарбованою з білої на червону, московською імперії, почалась відбудова, і нікопольського манганового району. В 1922 році господарем нікопольського манганового району став південно-рудний трест, що підлягав вищій раді народнього господарства в Москві.

Першим було відбудовано рудник Городищанський, в 1925 році почав працювати Покровський рудник і хшновозбудований рудник ім. Максимова). (Максимов безпартійний інженер, українець, якого привалило землею в цих шахтах).

В 1926 році в районі Олександрівки, біля річки Солоної, було винайдене нове родовище мангану, де в 1931 році почав працювати Олександрівський рудник.

В 1941 році в районі Нікопольського родовища працювало 4 рудники: 1) Городищанський, 2) ім. Максимова, 3) Мар'ївський, 4) Олександрівський. Так як Москва

відбудову свого господарства переводила за рахунок Криворізької залізної руди і Донецького вугілля, то вона ж намагалася і значно збільшити видобуток манганової руди в міста Нікополя. З цією метою переводилась і механізація видобутку манганової руди. Крім цього побудовано центральну електричну станцію, яка обслуговувала рудники електроенергією.

В наслідок перебудови і нового будівництва, рудники Нікопольського району набагато збільшили свій видобуток. Якщо в 1932 році видобуто 494.000 тон, то в 1937 році – 1.420.000 тон, зростання на 300 %.

Коли порівняти видобуток мапгану з видобутком в інших державах, то будемо мати таку картину:

Видобуток в тисяч, тон:

Назва країни	1933 р.	1934 р.
Нікополь.....	524.000	818.000
Британська Індія.....	222.000	381.000
Золотий Беріг (Африка).....	263.000	345.000
Бразилія.....	25.000	2.000
Німеччина.....	56.000	41.000

Ця таблиця яскраво показує вагу Нікопольського, манганового родовища України в світовому масштабі [5].

Статтю «Донецький басейн» А.Б. опубліковано в газеті «Український вісник (Берлін)» 23 листопада 1941 року.

Ще перед світовою війною простори між долішнім Дніпром та долішнім Доном були таксамо хліборобським краєм, як і інші простори України. Хоч вже тоді добували там вугілля, але в такій малій кількості, що воно хліборобського характеру країни не змінювало. Знову ж залізна індустрія передвоєнної царської Росії зосереджувалася в Уралі. Уральська залізна індустрія була теж дуже слабо розвинена, бо в Уралі камяного вугілля,

яким би можна витоплювати залізо майже не було, а залізнична сітка була замало розвинена, щоб можна привозити вугілля з інших сторін. Тому там витоплювано залізо деревом.

Після Світової війни, коли яким стало, що розвиток індустрії зумовляє розв'язку внутрішньо-господарських, а далі й соціальних питань совєтів, очі Москви звернулися на Україну, вже не як на шпихлір совєтів, але як на жайважнішу промислову базу. І справді, двадцятькількалітній останній період недвозначно вказує, що Донбас став найважливішим промисловим центром совєтів, став найважнішою точкою, серцем совєтського економічного життя.

Донецький басейн (Донбас) лежить і на обох боках долішнього бігу Донця. Вздовж правого берега Донця тягнеться невисоке гірське пасмо, зване Донецький Кряж, що криє в собі багаті руди всякого роду. Є там оливо, живе срібло, залізна руда, цинк, манганова руда і т. д. Ці земні скарби не мають одначе такого великого економічного значення, як кам'яне вугілля, що знаходиться там у величезних кількостях. При дуже скромнім обчислюванні можна кількість вугілля у вже відкритих донецьких копальнях оцінювати на 70 – 75 мільярдів тон. Для порівняння згадаймо, що в європейській частині совєтської Росії поза Донбасом знаходиться вугілля ще під Москвою (дуже недобра якість) і незначні поклади на західнім узбіччі Уралу. Запаси того вугілля оцінюють там всього на 15 – 20 мільярдів тон. При цьому конечно завважити, що майже половина донецького вугілля – це антрацит, найкраща сорта вугілля, якої запаси обчислюють там на 25 – 39 мільярдів тон.

Взявши під увагу цілий простір совєтів, побачимо, що там знаходяться ще дуже багаті припаси кам'яного вугілля, що запас Донбасу становить усього 5.4 % усіх запасів. Але не можна забувати, що найбільший відсоток припасів совєтського вугілля знаходиться в Сибірі, в т. зв. Єнісейським басейні, де з огляду на гострий клімат, теренові труднощі та низький стан техніки того вугілля дуже мало добувається. Багато, більше значення має Кузнецьке вугілля, – подібно, як донецьке – дуже доброї якості, яке знаходиться в Західній

Сибірі у підніжжя Алтайських гір, коло міста Кузнецька. Останніми часами його річний видобут досягав 20 мільйонів тон.

Мимо таких сильних конкурентів, як Кузнецьк, Донбас вдержався, як головний доставець вугільного палива для советів. Не менше, як 73 % видобутку вугілля в європейській частині советів, і не менше 60 % видобутку вугілля в цілих советах припадає саме на Донбас.

Для орієнтації подаємо таку таблицю:

Область:	Рід вугілля:	Запас в мільярдах тон:	Видобуток мільйонах тон:
Донбас	кам'яне вугілля	75	78.3
Підмосковський			
округ	брунатне вугілля	12	7.4
Ураль	камяне вугілля	8	8.6
Інші райони			
європейської Росії камяне і брунатне вугілля		5	13.4
		100	107.7
Цілий європейський простір советів		100	107.7
Азійський простір советів		1540	25.2
Разом		1646	132.9

Вартість донецького вугілля має величезне значення не лише завдяки своїй добрій якості, що легко дається перепалити на кокс, і, як кокс, надається до витоплювання заліза, але перш усього завдяки недалеко наложеним копальням першорядної залізної і манганової руди в Кривім Розі, Нікополі й Керчі.

Дуже великі зложжя залізної руди знаходяться на Уралі, але там нема відповідної кількості вугілля до витоплювання заліза. Там треба спроваджувати вугілля з Кузнецька, що віддалений на 2.500 км.

Інакше представляється справа в Україні. Тут віддаль між вугіллям і залізом виносить усього 300 – 400 км, при добре розвішеній сітці залізничних шляхів. Та найбільші залізні гутти повставали в Україні по середині шляху між вугіллям і залізом. І так, наприклад, великі промислові залізні заводи Запоріжжя є віддалені на 150 км від заліза й 200 км від вугілля: гутти Маріюполя віддалені 200 км від залізних копалень на Керчі й лише 100 км від вугілля. Не диво отже, що Донбас разом із Кривим Рогом, Нікополем і Керчем стали головним промисловим центром советів. Значення Донбасу зростає з року на рік теж і завдяки тому, що дослідні комісії відкривають все нові поклади вугілля й заліза у не далекій віддалі від старих.

За двадцять літ господарки Донбас змінив свій господарський характер. Повиростали між Донцем, Дніпром і Озівським морем великі залізні й вугільні заводи, фабрики льокомотив, вагонів, хімічні й зброєневі заводи. **Сталіно** (давніше Юзівка) з 490.000 мешканців стало центром хімічної й металевої індустрії. **Славянськ**, крім керамічної й графічної, має ще й машинову індустрію. **Артемовськ** став центром вугільно-добувчої індустрії. **Ворошилоград** (давніше Луганськ) з 250.000 мешканців має найбільшу фабрику льокомотив і вагонів. Виросло багато міст з понад 100.000 мешканців.

Величезне значення в звязку з розвитком Донбасу зискали надморські місцевості, такі як: **Маріюпіль** (250.000 мешканців), **Таганріг** (200.000 мешканців) і **Ростов над Доном** (500.000 мешканців). Це не лише пристані, це теж велики промислові міста.

Найбільшим однак центром індустрії в Україні став майже мільйоновий **Харків** зі своїми великими заводами для продукції повзів, тракторів, літаків, амуніції, всякого роду машин і т. д.

Для нас є тепер ясно, що Росія без України є вбогою країною, якої політичне значення в європейському концерті відійде на дальший плян. Поневолення України дає Москві змогу стати світовою потугою, що загрожуватиме кожній сусідній державі [6].

Юхим Терехуха в своїй статті «Вугілля чорні діаманти Донеччини» надзвичайно романтично та гарно описав наш прекрасний Донбас в газеті «Український вісник (Берлін)» 23 квітня 1944 року.

Там, де гуляв самотній вітер, гойдаючи стрункі стебла золотистої тирси, виріс тепер густий ліс закурених, фабричних димарів. Там, де дзвінка пісня жайворонків зливалась з брешнями мільйону польових коників в одну, ніжну, чарівну, степову мелодію, загули сталеві велетні, забрязчали довжелезні плазуни – потяги, загуркотіли низки автомобілів, загомоніли людні вулиці, наповнюючи повітря верескливою какофонією новітнього промислового міста.

Там, де тихо, на самотині, ховаючись по глибоких яругах, котив свої води блакитний Дінець, розташувались міста й містечка, села й робітничі оселі, вкриваючи густою мережкою степову країну. Там, де славні козаки-запорожці громили диких та тар та невірних бісурмен, працює тепер армія робітників, які узброївшись молотками, кайлами та свердлами, видобувають глибоко укриті чорні скарби української землі.

Ще в XVII ст. було тут самотно й тихо. Одні татари гарцювали по степах на своїх диких копах, готуючись до хижацьких нападів на безборонні українські села. Лише від часу до часу проносився по безмежній степовій рівнині зойк і плач нещасних українських бранців, пов'язаних дикими татарами довгими арканами, яких потягнуто у найтяжчу бісурманську неволю – ясир. Допіро українські козаки прочистили терен для колонізації Донеччини й вона почала в XVIII ст. скоро заселятись.

В дійсності ж українські степи мали людей на багато тисяч літ до Христа. Свідчать про це порозкидані високі могили – кургани, насипані людськими руками в дуже відлеглих часах. Найбільшою є Савур могила, недалеко сточища ріки Міюс, на старім шляху з Озова на Запоріжжя, оспівана в козацьких думах (дума «Озівські брати»). До високих курганів належить Товста могила (Мечетний курган) та Гостра могила.

Нова доба в розвитку Донеччини починається від часу відкриття бага тих зложисщ кам'яного вугілля. В 1797 році будується тут перша шахта. Видобування вугілля початково йде дуже мляво через брак залізничних шляхів. Допіро влучення донецьких копалень залізницею з Чорним та Озівським морями та з цукроварнями середушої України викликає значне побільшення вугільної продукції. В 1880 році видобувається вже 1.400 тисяч тон, а в 1913 р. аж двадцять п'ять мільйонів тон. Перед вибухом нинішньої війни було тут біля 400 шахт, які давали річно 69 мільйонів тон вугілля. Це ставить нашу країну в ряд найбільших про дцентів кам'яного вугілля. Ми находимось на четвертім місці після Злучених Держав Північної Америки, Англії та Німеччини. Кам'яновугільні багатства Донеччини обраховуються на близько 72 мільярди тон!

Довруги, як оком осягнути, бованіють чорні цятки насипащих горбів вугільних відпадків. Плутанина рейок, дротів, стовпів, і стовпчиків виглядає здалека неначе павутиння, по яким сновигають мов великі, чорні павуки шахтарські вагонетки, наван тажені чорним багатством. Все це потопає в хмарах густого, їдкого, вугільного диму, що темною заслоною окутує кожну шахту.

Так і кортить заглянути під землю до того дивного царства чорних діамантів, де люди копошяться мов маленькі гноми біля своїх підземних скарбів. Перша зустріч з правдивим мешканцем «тамтого» світу – кремезним дядьком-вуглекопом додає нам ще більшої цікавості. За його поміччю добераємось до невеличкого будинку, де сядемо в електричну вінду (прилад до підношення на вищі поверхи людей, тягарів. Ред.). Одно притиснення гудзика і ми стрімголов летимо в пропасть. Робиться лячно, серце підходить десь під горлянку... Та це триває лише кілька хвилин. Вмить дверці вінди відчиняються і ми спиняємось на глибині вісімсот метрів під землею. Метушня там така, немов десь уа великій вузловій, залізничній станції. Перед очима пробігають шахтарські потяги, навантажені вугіллям та всілякими мінералами, що попадаються на шляху будови тунелів хідників. Чорні, запилені постаті вуглекопів виглядають неначе якісь таємничі тіні, що

бережуть своїх скарбів, укритих глибоко під землею. Різної великості миготливі цятки ліхтарів додають цій картині якогось особливого, дивного вигляду. Забувається зовсім, що існує земля, небо, ясні проміння золотистого сонця. Видається ніби це сон, який ось ось зникне. А так хочеться, щоб він ще довше тривав...

Сідаємо до невеличкого вагончика і женемось в невідоме. Минаємо «станції» і «півстанки», аж врешті наш зачарований потяг спиняється і наш чичероне показує нам, як видобуваються чорні діаманти української землі. Робітники саме сверлять вугільний пласт, щоб туди заложити вибуховий матеріал та відломити величезний кусень вугілля, Деякі робітники працюють кайлами, підкидаючи вугілля на велику купу, з якої інші робітники ладуєть його до вагоників.

Не легка це праця – кілька годин помахати кайлом в тяжкiм повітрі на повненім вуглевим пилом, без одного найменшого промінчика сонця. Та й небезпечна вона. Чи малож то буває всіляких вибухів та обвалів, в час яких гинуть шахтарі? Шахтарі це дійсні герої, що з цілковитою відданістю себе виконують свої тяжкі обов'язки. Може часом згадає донецького шахтаря далекий, чужоземний машиніста, кидаючи повну лопату українського вугілля під котел паротягу, пароплаву або фабричного велетня. Може прийде на думку й нам героїчна постать рідного вуглекопа, коли гріючись біля теплої привітної грубки, глянемо на жевріючі вугілля продукт пребагатої української землі.

Донецьке вугілля належить до найстарших геологічних формацій. Воно витворилось на кришталічному, гранитовому підложжі в палеозойській ері (в найдавніших часах існування живих істот на Земл. – Ред.). Тоді весь Донецький басейн був залитий морем, на берегах якого росли велетенські папороті й хвощі. Мертві дерева звалювались у воду, падали на дно та заносились мулом. Так пролежали багато мільонів літ, обертаючись в тверду, збиту, чорну, масу кам'яне вугілля. За цей час відбулись великі рухи земної кори, що довели до підняття морського dna й утворення з нього нинішнього Донецького кряжу. Видобуваючи вугілля, часто зустрічаються виразно заховані звуглілі форми великих пнів

колишніх дерев, відбитки листя папоротів та хвощів як і останки морських тварин, перемішані з морським намулом.

Девонські й карбонські (девонська епоха – найстарша верства земної кори, в якій зустрічаються початки багатой наземної рослинности; карбон – наймолодша верства найстаршої ери землі. Ред.), породи мають в Донбасі до 400 метрів товщини. В них нараховується біля 200 вугленосних шарів, попередідгованих пластами пісковиків, вапняків та лу паків. Всі породи носять сліди сильних рухів земної кори – вони є складчасті (погнуті в складки) поламани та перемішані з магмою (напівплинною, розпаленою верствою землі. – Ред.) колишніх вулканів.

Вугленосні пласти доходять завгрубшки до півтора метра, але трапляються також зовсім тонкі по кількадесяти або навіть кілька сантиметрів. Експлоатація таких тонких шарів (до 40 см.) не оплачується й тому зужитковується там всього яких 30 – 40 грубших пластів.

Зложища Донбасу можна поділити на три поверхи. Долішній поверх – найстарший, він має найтвердіше вугілля – антрацит. Опалова вартість цього вугілля доходить до 8.500 калорій (одиниця міри тепла). Воно таке тверде, що ледве вдається його поділити на куски. З вигляду воно схоже на чорне скло, або чорний діамант. Запалюється трудно, горить без полум'я, але зате дає багато тепла, через що високо ціниться в металургійному промислі (в гамарстві) – особливо там, де вимагається максимальна температура. Антрацит стрічається в природі не дуже часто. Крім Донбасу запаси цього цінного мінералу має лише Америка та Росія.

Середній поверх має найбагатші вугленосні пласти, пересічна товщи на яких досягає одного метра. Вугілля з нього походить з дещо пізніших геологічних формацій ніж антрацит. Воно не має такого лискучого вигляду – єсть радше смолисте, запалюється скоро і горить невеличким синьо-червоним полум'ям. Дає біля 7.500 калорій тепла. Цей гатунок вугілля являється найбільш розповсюдженим топливом в українській індустрії. Крім того його вивозиться за кордон, де воно тішиться особливо доброю опінією.

В горішньому поверсі виступає товсте вугілля, прикрите пермськими породами (перехідні шари землі між першою та другою добою творення земної кори. – Ред.), зі зложисщами кам'яної соли та міді.

Найбагатші напластування антрациту лежать в північно-східній частині Донецького кряжу. Вони тягнуться широчезною смугою від Луганського аж до Грушівки (шахт) на протязі біля 200 кілометрів.

Коли хочемо оглянути найбільші осередки вугільних копалень, відвідаймо передовсім Юзівку, яка з невеличкої робітничої оселі, заснованої, в ХІХ столітті, перетворилась в майже півмільйонне місто з велетенськими промисловими будівлями, з розбудованою трамваєвою і водогінною сіткою, з великими модерними мешканевими бльоками, з парками і садами. Підїзджаючи до Юзівки, вже здалека видно навислі над містом темні хмари чорного, їдкого диму та густий ліс фабричних димарів. Перша зустріч з містом пригадує нам, що находимось в центрі кам'яно-вугільної промисловости Донеччини.

Новим містом, що виросло на багатих зложисщах кам'яного вугілля, являється теж Макіївка з потужним металюргійним заводом. Дещо дальше на північ розташувалось промислове місто Бахмут, яке нараховує нині біля 109.000 мешканців. Над Дінцем лежить велике місто Луганське, де побудовано новітні гуті, ливарні, фабрика машин та інші промислові заклади. Тепер Луганське має біля 213.000 мешканців переважно робітників гірництва та тяжкої промисловости. Хоч українське населення тут дуже перемішалось з москвинами, жидами, молдованами, німцями, татарами й білорусинами, та всежтаки в день відпочинку або після закінченої праці можна ще почути рідну, українську пісню, що своєю ніжною мелодією охоплює душу, нагадуючи чари безмежних донецьких степів.

Недалеко Луганського, теж на березі Дінця, розкинулось Кам'янське – відоме в Україні зі своєї скляної промисловости – Грушівка, що має тепер біля 150.000 мешканців, є найголовнішим осередком добування антрациту. З поважніших міст Донеччини слід ще згадати Слав'янське, Микитівку та Ізюм.

Всі вони вирости допіро в ХІХ, ст. завдяки багатим зложищам кам'яного вугілля – тим правдивим чорним діамантам Донеччини [7].

Статтю професора, доктора технічних наук Київського гірно-геологічного інститута К.Панька, що проживав в місті Вінниця було опубліковано 17 травня 1942 року. В місцевій газеті. В ній детально розповідав про «Використання підземних і наземних багатств Побужжя».

Геологічна структура Побужжя, особливо середня його частина, дуже складна і різноманітна, дякуючи переважно українській кристалічній смузі, яка охоплює терени Кам'янець-Подільської, Вінницької, Одеської та Миколаївської областей та облягає цей район своїм південно-західнім схилом.

Тут ми маємо комплекс магматичних і метаморфічних порід з різноманітніші корисними копалинами. На Побужжі ми знаходимо у багатьох місцях лівого та правого берега р. Буг значні поклади графіту (Завалля, Кошари-Олександрівські, Синюхін Брод, район Хащеватої). У Заваллі був побудований графітовий рудник і завод, який вже працював до початку війни 1941 року.

Магаганово-залізні руди, які можуть мати широке використання для чорної металургії, знайдені на Побужжі біля с. Аінтоніно, в районі Гайворон – Хащевата, та Романівки. Якість руди досить значна, вона містить в собі 53 – 60 відс. заліза та мангану.

Поклади кварцитів, які можна використовувати у металургії та виготовлювати з них вогнестійку цеглу, залягають у значній кількості в цьому ж районі. Дуже цінним є поклади каолінів (Хащевата, Антоніно, Синюхін Броді, Осієвка, Турбів, Глухів), що широко можуть бути використані у фарфорово-фаянсовій промисловості, паперовій та гумовій.

Привертають увагу знайдені у районі Завалля, Андріївки, Саврані мінеральні фарби, які конче потрібні для будівництва. Широко розповсюдження мають в Побужжі граніти, кристалічний мрамур, баласний пісок для залізниць. Граніти та мрамур своєю високою

якістю матимуть широкий вжиток в різного роду будівництвах, а граніти зокрема ще для брукування шляхів.

Великі простори басейну р. Буг вкриті торфовими болотами, де в багатьох місцях вже-приступлено до видобування якісного торфу, що має чимале промислове значіння. Особливо в горішній течії Бугу якість торфу висока – попільність сягає 20 – 40 відс. Тут також зустрічається й буре вугілля. Ці два види палива можна використати для місцевої цукрової та спиртової промисловости, для електровень та потреб населення.

Однак ще не всі ці корисні копалини Побужжя використовуються для господарських потреб, не всі ще докладно вивчено. Ось чому назрів час зайнятись питанням глибокого вивчення цих цінних промислових покладів з тим, щоб в найближчий час широко використовувати їх для господарських цілей.

Крім підземних багатств Побужжя неодмінно треба використати й наземні скарби. Надзвичайно родючі землі і гарний клімат створюють сприятливі умови для вирощування городніх та технічних культур (рижу, бавовни, кок-сагізу). На базі вирощування городніх культур можна побудувати консервні заводи. Дешеву гідроенергію р. Буг в найближчому часі можна використати для побудови гідроелектровень, водяних млинів тощо. Енергія електровень піде для забезпечення підприємств, та фабрик цього району.

Питання зрошення водами р. Буг та його допливів великих теренів, зайнятих під посівами городніх та технічних культур, аж ніяк не може бути другорядними. Окрім цього треба використати р. Буг для розведення рибного господарства й нарешті перетворення її на сукоходну ріку від м. Вінниці до Чорного моря.

Розв'язання такого цілого комплексу, що зв'язаний з проблемою Побужжя, дасть можливість використати усі природні багатства цього району та піднести його на вищий щабель господарського та економічного розвитку [8].

В газеті «Вільне слово (Дрогобич)» 24 серпня 1941 року було розміщено економічну довідку Правобережжя автора під псевдонімом О.П.

ДО ПРОГОЛОШЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ В 1991 РОКУ УКРАЇНИ ЗАЛИШАЛОСЯ РІВНО 50 РОКІВ.

Як подається у військових звідомленнях, усе Правобережжя України вже звільнене від большевиків. Ця частина великої Української землі особливо багата й прекрасна своїми чудовими лісами, родючими ґрунтами і м'яким кліматом. Надто ж знане Правобережжя невичерпними запасами покладів промислової сировини.

Багатствами надр давно вже славиться Україна. Але з 10 тис. родовищ різних корисних копалин більшість припадає на Правобережжя. Тут ми знаходимо вугілля, залізо, марганець, графіт, солі й інше. Родовища бурого вугілля є в Одеській, Дніпропетровській і Київській областях. Десь до 115 мільйонів тон сланців горючої хемічної сировини знаходяться на території Вінницької області.

Надто великі поклади металічних руд. На віддалі 400 клм від Донецького кам'яновугільного басейну знаходиться залізорудне Криворіжжя. Руди цього басейну надто високої якості мають 65 – 70 % заліза. Запаси їх величезні – 1,3 мільярда тон. Є там і кварцити, що мають металю 25 – 40 %. Криворіжський басейн дає відгалуження аж до Кременчука, де недавно були також виявлені ще необчислені поклади руди. Нікопільщина має світову славу, як родовище марганцевих руд, запаси яких перевищують 400 мільйонів тон. В долині річки Південний Буг таксамо є марганцеві руди.

Нерудних корисних копалин також багато на Україні. З 700 родовищ каоліну 258 знаходяться в Київській і Житомирській областях, 128 – у Вінницькій і Кам'янець-Подільській, У Надбужжі, Кривому Розі є великі поклади графіту, в лиманах Чорного моря – знаходимо магнезіяльні солі, поблизу Дністра – запаси гіпсу і т. д.

Правобережне Полісся вкрите чудовими лісами – борами і суборами. Загальні запаси деревини на Україні, за большевицькижи даними, становлять 93 мільйонів клм. Львина доля тих запасів розташована на Правобережжі.

Славне наше Правобережжя і своїми повноводими ріками, що служать водними шляхами, дають гідроенергію і мають велику зарибненість. Дніпро – красунь України – більш як на 2.000 км судноплавний – від Білорусі до Чорного моря. Найзначніші притоки Дніпра в Правобережжі – Прип'ять, Тетерев, Інгулець. В Дніпровський лиман Чорного моря впадає Південний Буг, довжина якого більше 800 клм. На південний захід рівнобіжно до Бугу тече Дністр – повноводий і широкий. Дніпро уже дає більше 825 тисяч кінських сил енергії, Південний Буг – близько 14.400 кінських сил. Дніпрельстан, побудований большевиками за кошти і руками українців, мав потужність до 500 тисяч квт.

Довгі роки шляхетська Польща й царська Росія, що володіли по черзі Правобережжям, немилосерно виснажували цей багатий край. Намагалися все багатство вибрати звідси якнайповніше. Але большевицько-московські кольтонізатори Української землі далеко перевершили своїх попередників. Большевики накиннулися на багатства України, як дикі хижаки. Вони в 3,5 раза більше почали виплавлювати на Україні сталі. За виробництвом чавуну Україна займає третє місце в світі. Вона охоплює 60,7 % всієї виплавки чавуну в большевицькій Росії. Самі большевики не приховували, що Україна була для них основною вугільно-металюргічною базою. Всі ж поклади металюргічної сировини зосереджені на Правобережжі – в Криворіжському й Нікопольському басейнах. На Нікопольщині видобувається більше третини всієї марганцевої руди в Совітському Союзі.

Важливіші міста Правобережжя – Київ – столиця України, що має за даними 1939 року 846.293 чоловік населення. В Києві є машинобудівні заводи „Арсенал“, варстатозавод, кабельний, вагонобудівний і інші. Вартість промислової продукції доходить до півтора мільярда крб. на рік. Друге місто Правобережжя Одеса – 604.223, Дніпропетровськ має 500.662 населення. Тут також зосереджені великі металюргічні підприємства, бо місто

знаходиться у вигідному місці – на Дніпрі, на залізничній лінії, яка з'єднує вугільний Донбас з рудним Криворіжжям. В Кривому Розі населення 197.621 чол., в Миколаєві – 167.108, в Вінниці – 92.868.

В портових містах – Одеса, Миколаїв, Херсон зосереджені основні на Україні суднобудівні та судноремонтні підприємства. Хемічна промисловість розвинена в Дніпропетровській, Одеській і Вінницькій областях.

На Правобережжі зосереджена більшість підприємств цукрової промисловости. А загалом Україна виробляла в Совітському Союзі 73,9 % цукру.

Московські поневолювачі нашої землі дивилися на Україну як на свою годувальницю. З неї вони брали всі потрібні їм харчові продукти. З степової частини Правобережжя вони вивозили зернові культури. На Київщині і Винниччині вирощувалось багато буряків. В Кам'янець-Подільській і Вінницькій областях в сади, а далі на південь – виноградники, бавовна. Високо розвинене тваринництво.

Пишне й красне Правобережжя своїми багатствами! Та не володіли тими благами українці – дотеперішні раби Московщини. Лише з вигнанням московських сатрапів з Правобережжя й потім з цілої України настане можливість українському народу зажити на своїй багатій землі так, як він мріяв жити довгими віками. Втрата ж Правобережжя большевиками – це велика для них поразка. Вони позбулися потужної металургічної бази, позбулися українського хліба, не мають дніпровського виходу в Чорне море. Все це наближає остаточне банкрутство московської большевії і торжество українського народу, що прилучається до нового життя в новій цивілізованій Європі [9].

Закінчимо цей розділ статтею професора О.А.Каменєва «Про сіль», опублікованою в газеті «Нове українське слово (Київ)» 7 лютого 1942.

Відомо, що кухонна сіль має в житті людини надзвичайно велике значення. Сіль є необхідним харчовим продуктом, що його вживає людина як приправу до страв. Крім того, в харчовій промисловості кухонну сіль використовують як консервуючу речовину для

тривалого збереження продуктів. Технологічний процес соління і квашення городини неможливий без солі. Всім відомо також, що м'ясні продукти і продукти перероблення молока консервуються сіллю, яка уберігає їх від загнивання.

Крім харчових потреб, кухонна сіль є надзвичайно цінною сировиною в хемічній промисловості. З неї добувають такі важливі товари, як каустична сода, соляна кислота, кальцинована сода, хлор та багато інших хемічних продуктів.

Шкіряна, металургійна, миловарна, паперова та інші галузі промисловості також зацікавлені в постачанні їм солі.

Сіль вживається і на годівлю худоби. Осоливо велике значення має вона в харчуванні овець. Виготовлення силосованих кормів без солі неможливе.

В усій Європі за 1926 – 1928 роки добували на рік 11.270 тис. тонн солі. Перше місце щодо здобування солі в Європі займала Німеччина.

Останнім часом річний видобуток солі значно збільшився і в Союзі. Це зумовлювалось не тільки збільшеними потребами населення у зв'язку з ростом його, а, головне, розвитком хемічної промисловості, як основного споживача кухонної солі.

Видобуток солі в Союзі останнім часом становив близько 4.000 тис. тонн на рік, з яких на Україну припадало коло 1.800 тис. тонн, або 45 % до загального видобутку Союзі.

Залежно від способів добування солі, в промисловій практиці відрізняють такі три основні вици її: виварна сіль, самосадна і кам'яна.

Виварної солі останніми роками добували в Союзі волю 200 тис. тонн решту 3.800 тис. тонн стано вила сіль самосадна і кам'яна.

Виварна сіль добувається шляхом виварювання або випарювання ропи, тобто насиченого сіллю розчину. Таких солоних розчинів багато в природі в вигляді солоної морської води солоних джерел, солоних озер. Чим більше насичений сіллю такий розчин, там скоріше відбувається технологічний процес добування солі, а також дешевша вартість

добування її. Найміцніший або найбільш насичений розчин містить у собі 26 % солі. Добутий розчин з джерела перед випаровуванням його здебільшого довозять до якнайбільшої концентрації. Для досягнення цього розчин пропускають через градирню, де частина води випаровується в повітря, від чого розчин стає міцнішим. Довівши розчин до потрібної концентрації, міцну ропу випарюють на механізованих підприємствах, в вакуум-апаратах. На кустарних підприємствах це роблять на великих сковородах, що підішгріваються вогнем. Якщо в розчині є домішки інших речовин і солей, то такий розчин перед уварюванням очищають від них хемічним способом, або способом відстоювання.

Самосадна сіль добувається в солоних озерах, де вона в твердому стані влітку осідає на дно. Під впливом високої температури вода з солоних розчинів в озерах випаровується, а на дно озера випадає сіль. Якщо разом із сіллю на дно осіли й інші речовини, наприклад, глей, то для очищення осілу сіль промивають ропою. Добування самосадної солі провадиться, механічним і ручним способами. Ручним способом добувають переважно самосадну сіль, так звану «новосадку», згрібаючи її в купи і одночасно промиваючи її ропою для очищення від різних сторонніх домішок. Якщо, осівши на дно, сіль затверділа, то її перед тим розбивають ломами і також складають у купи. Складену, в купи сіль вивозять на берег у сховища, звідки її перевозять на підприємства. Добування самосадної солі механічним способом провадять солесосами.

Кам'яну сіль добувають з шарів солі, що лежать у надрах землі.

В деяких місцях, наприклад, у Слов'янську, поклади солі, що містяться в землі, розмиваються ґрунтовими водами, в наслідок чого під поверхнею землі утворюються озера з насиченим розчином солі.

В Артемівських солепромислах поклади кам'яної солі під поверхнею землі штучно розчиняють подаваною через труби водою. Насичений сіллю розчин викачують насосами і шлангами подають підприємствам.

Промислове добування солі на Україні провадили такі підприємства:

1. Слов'янське заводоуправління, що об'єднувало три соляні заводи: «Триплекс», «Вакуум» та «Сковородний».

2. Артемівське заводоуправління, що об'єднувало шість шахт: № 1, № 2, № 3, ім. Шевченка, «Свердлова» та «Володарського».

3. Сиваські солепромисли.

4. Скадовські солепромисли.

Із загального видобутку солі за рік на Україні в кількості 1.800 тис. тонн, Сиваські й Скадовські солепромисли добували всього 80 тис. тонн. Решту ж 1720 тис. тонн давали Слов'янські та Артемівські солепромисли.

Поруч із згаданими покладами, сіль можна також добували в районі Одеси. Крім того, треба зазначити, що на території України є дрібні, не досліджені джерела солі, яка не мали промислового значення. Але з цих джерел населення України в 1920 – 1921 роках, коли довозу солі з солепромислів не було, добувало ропу, яку вживало для страв.

Якщо вважати, що на харчові потреби витрачається за рік на одну душу 8 – 10 кілограмів солі, то для задоволення потреб населення України потрібно коло 300 тис. тонн, а зокрема для Києва 3.500 тонн.

Коли урахувати потреби скотарства, а також хемічної та інших галузей промисловості, то кількість солі, яку добути і завезти на місця споживання, значно збільшиться.

Перед нами сьогодні ж настає питання про відбудову соляної промисловості і організацію довозу солі населенню.

Споживчій кооперації слід тепер же обслідувати, в якому стані перебувають солепромисли України і відновити їх роботу, спочатку хоч би навіть і немеханізованим способом. Поруч з цим бажано організувати солепромисли в районі Одеси, особливо маючи на увазі, що сіль, яку тут можна добувати, зручно перевозити по Дніпру водним

транспортом. У зв'язку з труднощами перевезення солі залізничним транспортом треба розв'язати питання про транспортування її до Дніпра з Скадовських солепромислів.

Крім того, не слід забувати про дрібні джерела ропи; їх треба дослідити і організувати кустарні промисли, які задовольнили б потребу хоч би частини місцевого населення району. Цією справою має зайнятись насамперед споживча кооперація. Про наявність таких джерел треба повідомити науково-дослідний інститут харчової промисловості, надіславши йому зразки ропи і характеристику таких джерел. Інститут може допомогти улаштувати такі кустарні соляні підприємства, визначити найефективніші способи добування її.

Потреба населення в солі і вимоги, промисловості мають бути задоволені [10].

Таким чином, ми бачимо, наскільки цікавими, змістовними, різноплановими та оригінальними були статті в українських газетах періоду Другої світової війни, що розповідали про мінеральні багатства, ресурси України.

РОЗДІЛ 4. ТОПОНОМАСТИКА УКРАЇНИ

Звернемося до надзвичайно цікавого огляду України в статті Максиміліян Плечко «До топономастики краєвидів та осель України», опублікованій в газеті «Український Вісник (Берлін)» 7 жовтня 1944 року.

Сучасна територія України в культурно історичному процесі не уявляє собою-компактну цілість, склалася бо вона впродовж віків із різних культурно та історично країв.

Одні з тих країв існували віддавна, як самостійні держави, – тільки як самоуправні одиниці, треті заселилися були, не створивши власних державних, ні самоуправних організмів і були сколонізовані українським народом уже в недержавних умовах. Минуле тих окремих країв наклало свої особливі прикмети на склад і характер їх населення, що, в зв'язку з їх природою, й відбилося помітне на їх культурі.

На переломі 17 – 18 ст. склалися органічно на сучасній території України такі культурно-історичні краї:

1) **Правобережна Україна** або територія кол. правобережних полків Гетьманщини, що тільки коротко була самостійною державою (1663 – 1686). До неї належать історично: а) **Волинь**, б) **Поділля** та в) **Полісся**, що за різних історичних діб входили в склад Української Держави. З них Полісся творило, переходно (1654 – 1667) автономну одиницю в складі Української Держави.

2) **Лівобережна Україна** або територія кол. Лівобережних полків Гетьманщини, що порівнююче найдовше творила самостійну державу (1663 – 1764).

3) **Київ** – мав свій особливий політичний лад, що відрізнявся від політичного ладу тодішньої України. Він іще з кінця 15 ст. (1494) користувався магдебурзьким правом і являв собою ніби то автономну республіку. Магдебурзьке право задержалося в Києві до

початку 19 ст. (1834) 1) (УАН. Київ та його околиця в історії й пам'ятках. ДВУ, Київ, 1926, ст. 168).

4) **Запоріжжя**, що склалося з земель кол. Січі Запорозької (1550 – 1775).

5) **Слобожанщина** або слобідські полки поза Гетьманською метрополією, що мала автономний устрій в складі Московської держави (1560 – 1765).

6) **Чорноморря** або південна, Україна, що його склали землі кол. Кримського ханства (1784 – 1793).

7) **Північний Кавказ**, що його склали землі донських, кубанських і терських козаків із перевагою українського колонізаційного елементу.

8) **Західна Україна** або Галичина з Буковиною та Закарпаттям.

9) **Східна Україна** або середнє Поволжжя. східна степова окраїна України, що порівнює пізно заселилася.

Ті землі творять черенне, ядро Української Держави – Українську Метрополію. Вже по упадку української державності сколонізували українці з Метрополії.

10) **Сіру Україну** або **Українську Середню Азію**, колишні володіння трьох казахських орд: Великої, Середньої та Малої;

11) **Зелену Україну** або **Український Далекий Схід**, найстаршу українську колонію поза Метрополією.

Сіра та Зелена Україна, це – не географічні терміни країв, а просто поточні назви, що виникли стихійно й традиційно, з любови їх колонізаторів до старої Батьківщини.

Ті культурно-історичні краї в зв'язку з їх природою та людністю творять водночас і природні краєвиди України, (див. акад. П. Тутковський – Краєвиди України з зв'язку з її природою та людністю. УАН, Київ, 1924, ст. 136; та Т. Олесіюк – Мапа Української Метрополії з поясненнями. УСІ, Київ, 1944, ст. 10).

Колонізація українських земель ішла нерівномірним шляхом. Коли Правобережна, Лівобережна та Західна Україна заселилися були ще за Київської Держави, а

Слобожанщина – за Гетьманської Держави, то колонізація Запоріжжя, Чорноморря та Північного Кавказу почалась аж з упадком української державности. Порівнюючи пізно заселилася й Східна Україна або Середнє Поволжжя. Заселення Сірої та Зеленої України українським елементом з Метрополії відбулося теж уже без участі українського державного чинника.

Русифікаційна політика кол. російського уряду полишила в топономастиці тих земель сумну спадщину. З бажання надати новосколонізованим краям московського характеру, російський уряд, засновуючи там нові оселі, пильнував надавати їм власні, переважно, з далекої півночі взяті, топономастичні назви. Це торкалося особливо півдня та крайнього сходу України – Запоріжжя, Чорноморря, Північного Кавказу й Середнього Поволжжя – земель, що їх по упадку Гетьманщини та Запоріжжя сколонізувала не Україна, а Росія. Новозасновані там міста одержали переважно суто-російські назви, що не мають нічого спільного ні з природою України, ні з її історичним чи географічним минулим. Де-не-де тільки стрічаємо випадкові, з традиції грецької запозичені, назви, зв'язані географічно з Україною, походять вони з доби грецької колонізації Півдня. Це – Одеса, Херсон, Бахмут, Євпаторія, Феодосія та цілий ряд назв на **піль**: Ольвіопіль, Тираспіль, Никопіль, Мелітопіль, Маріупіль та інші. Але побіч тих назов маємо й цілий ряд інших суто-російських імен, що не стоять у жаднім зв'язку з Україною, її історією, географією та культурою. Це Катеринослав, Єлисаветград, Миколаїв, Олександрівськ та інш. За часів українізації України (вірніш – дерусифікації її) повстала й справа перейменування деяких великих міст України з неукраїнськими назвами. Через воєнні події не довелося за вершити українізацію географічних назов, з виїмками хіба Катеринослава, що його нова назва – Січеслав, не будши урядово затверджена, зацепилася проте міцно до мови живої, народньої та вживалася скрізь у мові поточній. Щодо інших міст, залишилися назви урядові, російські.

В майбутній Україні не може бути місця для історично чужих географічних назов. Українізація отже повинна охопити передовсім назовництво міст України, як зовнішній вид української державности. Найбільш невідповідні назви мають міста: Катеринослав, Єлисаветград. Миколаїв, Олександрівськ. Юзівка, Новоросійськ, та Царицин. Творення зовсім нових назов уважається тут річчю цілком зайвою, зокрема тоді, коли маємо назовні факти існування назов первісних, що за певної історичної доби були й назвами панівними тієї чи іншої оселі. Нижче подаємо у такі первісні назви на означення деяких міст України, що їх місце розташування має за собою певну історичну чи географічну традицію. Навпаки там, де цієї традиції нема, пропонуємо назви нові або й вже панівні, зв'язані проте географічно чи історично з місцем розташування міст.

Катеринослав. На означення Катеринослава приймаємо відому з 1918 р. назву Січеслав. Про неї пише Українська Загальна Енциклопедія в III. т. літ С, що Січеслав був назвою Катеринослава за Української Гетьманської Держави 1918 р. Нема потреби доказувати противне. Нова ця назва прийнялася вже від давна, зацепилася в народній свідомості й вживається щораз частіш побіч, а навіть і перед назвою Катеринослав.

Єлисаветград. За Січі Запорізької існувала поблизу Єлисаветграда, на захід од сучасного міста, між рр. Богом та Інгулом, оселя Запорозький Гард. Був це найстарший та найбільш на південь висунутий воєнний пост Січі Запорозької, що адміністративно належав до Прогноївської паланки Вільностей Запорозьких. Термін «гард» тепер, як і в давнину, означає фортецю, твердиню. Термін цей веде свою традицію від одно звучного варяго-норманського слова «гард», що відповідає старослов'янському «град», «город». З традиції цієї назви повинна, отже, повстати нова назва – Старогард, що її слід надати Єлисаветградові, що в його найближчій, околиці лежав кол. Запорозький Гард. – Разом це надзвичайно доцільний, стислий та дійсно топономастичний термін. Діяла б тут аналогія споріднених топономастичних назов – Новоград (на Волині) та Новгород, (на Сіверщині).

Миколаїв. Це місто слід перейменувати на **Ольвію**. Діяла б тут не порожня по суті грекоманія кол. російського зразку, але стара історична традиція з доби грецької колонізації Півдня України. **Ольвія** – це була найстарша грецька оселя на Півдні, що її засновано було 645 р. до Р. Х. в усті ріки Бога, поблизу саме сучасного Миколаєва. Творити отже для Миколаєва нову назву – зайва річ, коли маємо власне, географічно та історично оправдане, наймення Ольвія.

Олександрівськ. На означення Олександрійська приймаємо сучасну його назву Запоріжжя, що її створено 1920 р., зафіксувавши тим чином географічний момент в топографічному розташуванні кол. Олександрівська, що повстав саме «за порогами» Дніпра. Назва ця відповідає й українській національно-державній традиції, – слід отже затримати її в українській топономастиці замість чужого наймення – Олексаидрівськ.

Юзівка. Назва ця походить від англійця Джона Юза, що, відкривши р. 1869 родовища кам'яного вугілля в Донецькому кряжі, недалеко Бахмута, заснував завод для витопу чавуну й сталі. Довкола заводу повстало незабаром невеличке селище, що згодом виросло в заводське містечко, що його й названо в честь Юза – Юзівкою. З розвитком промисловости в Донецькому басейні Юзівка стала осередком цілого промислового району. Зараз це велике місто з півмільоновою людністю (1939) та всіма великоміськими урядженнями, вузловий пункт цілого ряду залізниць та важливий центр добувної та обробної промисловости. Через те слід змінити його «сільську» назву на більш відповідну «міську», перейменувавши сучасну назву Юзівку на новітнє Юзове.

Кам'янське. Вшанувавши тим чином ім'я одного з піонерів українського господарчого життя – Джона Юза, не можна поминути другого визначного діяча української науки Олександра Поля. І Юз, і Поль, хоч і чужі походженням, зв'язали свої імена й долю з Україною та вельми заслужилися їй своїми науковими дослідками.

1870 р. німець Олександр Поль відкрив на березі р. Саксагані в Запорозькій гряді, родовища залізної руди. Незабаром виріс тут Кривий Ріг, осередок цілого промислового

району, що його згодом сполучено залізницею з Донецьким басейном і посилено там чином стислий зв'язок між обома найважливішими промисловими осередками України. Поміж містами Криворозького басейну опинилося й Кам'янське на Дніпрі з своїми фабриками та заводами. Повстання Кам'янського зв'язане подекуди з історією заснування Січеслава – головного міста Запорозького краю в початках російської колонізації, що первісно тут саме мав повстати; але це місце виявилось незручним і для Січеслава вибрано згодом місце запорозького села Половиці. Селище на місці Кам'янського залишилося й розвинулося незабаром у містечко, а згодом і в велике місто з півторастатисячною людністю (1939). Вшанувати тим ім'я Поля, що був і основником знаменитого Запорозького Краєвого Музею в Січеславі, булоб доцільним, перейменувавши Кам'янське в **Польове**. Аналогія споріднених назв Кам'янське (на Донеччині), Кам'янець (на Поділлі), Кам'янка (на Подонні), це – не менш важлива притока до зміни назви Кам'янського на Дніпрі, незручно бо мати поруч себе два-три міста з однаковим найменням.

Симферопіль – Севастопіль. Обидві назви – чужі та не зв'язані з українською минувиною, будши витвором панівної грекомаїї катерининської доби в Росії. Обидва наймення, це тільки умовні назви. «Симферопіль», це – «спільне місто (для всіх націй, що його сучасно заселяли), «Севастопіль», це «пишне місто» (місто багаття). На назвах тих, отже, спиратись не можна, наймення бо ті ні історичні, ні географічні, ані не зв'язані з її природою, ні з українською традицією. Творення зовсім нових назв зайве, коли можна черпати зо скарбниці минулого. Сягнувши до української історичної традиції зупиняємося перед двома найменнями, ще, ніби, й нові для нас, але проте старші за сучасні назви. Це – Неаполіс на означення Симферополя та Херсонес на означення Севастополя. Неаполіс по-грецьки «нове місто» звалася грецька оселя, заснована на багато століть перед християнською ерою на місці сучасного Симферополя, що була колись столицею тавро-скитського царя Скілура. Сучасне місто засновано на переломі 16 – 17 ст. уже за

татарського панування. Був це осідок воєначальників кримських ханів (що самі мали свою столицю в Старому Крими, а згодом у Бахчисараю) й носив сучасну назву Ак-Мечеть. Після приєднання Криму до Росії р. 1783 назву цю змінено на Симферопіль. Саме тоді р. 1784 засновано й Севастопіль на місці татарського селища Ахтіяр. Місто збудував адм. Мекензі; вживши до того, на жаль, кам'яних плит із поблизького античного міста – Херсонесу Слід згадати, що назву Херсон, заснованого 1778 р. при гирлі Дніпра, взято саме од античного Херсонесу, що існував ще до. Р. Х., по близу сучасного Севастополя. Назва Херсонес означає по-грецьки «півострів».

Керч – антична Пантикапея має найбільш пам'яток, зв'язаних із діяльністю імператора Понтійського Митридата Євпатора в Україні. Панівний досі в місті Митридатів холм, це – старовинний понтійсько-український Акрополь. Це був центр грецької колонізації на півдні України. Місто, засноване в 6. ст. до Р. Х., з 1 ст. до Р.Х. було столицею Боспорської Держави. З турецької доби утрималася аж досі його сучасна назва Керч, що її слід змінити на первісне, історичною величчю оповите наймення – **Пантикапея**, за прикладом і досі панівних назв Євпаторія та Феодосія, або й назви античної Фанагорія.

На прикінці слід торкнутися ще двох міст України, що їх нові, сучасно вживані в географії, назви не зовсім точні. Це – **Новомосковськ** на Січеславщині, що його «Географія України» проф. В. Кубійовича (УВ, Львів, 1943) неслухно називає Самарчиком, та **Ольвіопіль**, що його там саме названо Орликом. Обидві назви – неточні. Самарчик – Новомосковське, це стара запорозька оселя **Самара** на одноіменній р. Самарі. Як Самара, відома вона ще з часів Гайдамаччини (точно з 1736 р.), назва ця, отже, старіша за Самарчик, що про нього ніде не згадується. Ольвіопіль, це просто Ольвіопіль 1) (Нема потреби перейменовувати Ольвіополя, бо не зважаючи на деяку аналогію подібних назв, Ольвіопіль, це не Ольвія (див. вище Миколаїв), як і Херсонес, це не Херсон (див. вище Севастопіль), натомість Орлик це сучасне Вознесенське на р. Бозі, що його під назвою

«Орли» подає й вищезгадана «Географія України». Обидві неточності слід, отже, негайно виправити [1].

Звичайно, безсумнівно, за нової окупаційної влади було розпочато та здійснено «Перейменування вулиць» в місті Кам'янецьк-Подільський, про що писала газета «Подільський» 27 лютого 1942 року.

За свого панування на Україні большевики докладали всіх сил до того, щоб усі ділянки життя українського народу заповнити жидокомуністичним змістом або хоч формою. Аполітичного (по відношенню до большевицької партії) не допускали нічого. Навіть назви вулиць мусіли мати політичний зміст".

Чимало вулиць Кам'яная мали в передбольшевицькі часи назви, що відповідали їх характерним прикметам, так приміром – Резервуарна, Висока, Садова, Базарна і інші. Їх большевики „революціонізували" і назвали вулицями „20-й годовщини РКМ“, „26 комісаров", „Калініна“ і тому подібне.

Тепер постановою Кам'янець-Подільської Міської Управи вулиці нашого міста перейменовано. Багатьом з них повернені їх колишні назви, частині – дано нові найменування. Нижче подаємо список тих вулиць, назви яких змінено:

Попередня назва вулиць:

Нова назва вулиць:

Новий план

Щорса переулок
Червоного козачества
Шмідта П.Ф.
7-го ноября
Калініна
20-й годовщини РКМ
Чкалова
Німецька

Казармений заулок
Зелена вулиця
Садова вулиця
Котляревського
Базарна
Резервуарна
Князів Коріатовичів Петровського

Московська	Київська
Богемського пер.	Сінний завулок
Будьонного пер.	Новий завулок
Фрунзе пер.	Лагерний завулок
Піонерський пер.	Семінарський завулок Красноармейская
Семінарська	
Держінського	Могилівська
Островського	Кишинівська
Котовського	Олександрійська
18-го марта	Гунська
Міхайліченка	Хрестова
26 комісаров	Висока
Крупської	Дівоча
Садовая	Івана Франка
Слепньова пер.	Цибулівський завулок Ульянової
	пер. Штабний завулок
Тімірязєва	Шкільна
Руські Фільварки	
18-марта	Покровський завулок
Івана Франка	Велика Покровська Каманіна
Торгова	
Дороніна	Дачний завулок
Леваневського	Татарська Ляпівського
Татарський завулок Водоп'янова	Трубний
завулок	
Кренкеля	Кропивницького

Берлін Люби

Драгоманова

Польські Фільварки

Кооперативная

Набережний завулок

Ворошилова

Георгієвська

М.Горького

Георгієвський завулок

Ракоші

Короткий завулок

Герцена пер.

Церковний завулок

Бусигіна пер.

Обхідний завулок

Колхозний пер.

Столярний завулок

Вутіша

Польсько-фільварецький спуск

Решта вулиць Нового Плану, Руських та Польських фільварків має попередню назву [2].

Перейменовувалися назви вулиць й у Станиславові.

Львів, 4 грудня. Міська Управа в Станиславові розпорядженням Комісара Міста п. Бо вирішила змінити з днем 20 листопада д. р. дотеперішні назви вулиць на нові. Зарядження ввійшло негайно в силу: наказано змінити відповідно таблички з написами на домах, а в переписці слід безумовно вживати вже нових назв усіх вулиць і майданів. Унизу подаємо список ново-перейменованих станиславівських вулиць, із тією заввагою, що спершу йде давня уневажнена назва вулиці, а в дужках теперішня обов'язкова і так: Альбрехта (Руда), Барська (Драгоманова), Баторія (Торфова), Бема (Панаса Мирного), Берка (князя Мономаха), Більчеа (Промислова), Божнича (Темна), Варненьчика (Мих. Коцюбинського). Висоцького (полковника Дм. Вітовського), Вільсона (Кредитова), Вісьневського (Федьковича), Войцеховського (Богдана Лепкого), Гувера (Дерев'яна), Гіллера (Куліша). Гловацького (Лемківська), Дашинського (Кримська), Дверницького (Одеська), Двірська Бічна (Крайня), Орліч-Дрешера (Малинова), Жвірка (Жовта), парк Жвірка (парк Пластовий), Желіговського (генерала Тарнавського), Жовківського (Олекси Новаківського), Задвір'янська (Токарська), Зажеве (митрополита Петра Могили), Залізнична

Бічна (Слюсарська, не Шлюсарська), Замойського (Пруткова), Зиблікевича (Чорна), Зосиної Волі (Шевченка), Йосафата (Біла), короля Івана III (Кобилянської), Ідзіковського (Кринична), Казимирівська (гетьмана Богдана Хмельницького). Св. Іваца Кантога (Латинська), Колінського (Фортечна), Кордецького (Ченців, а не Монахів), Костюшка (Івана Труша), Легіонів (князя Осмомисла), Лелевеля (полковника Богуна), Лімановського (Гарна), 29-го (Листопада (Бузькова), Лібермана (Зоряна), Локетка (Мала), Лукасінського (князя Святослава), Майзелеса (літописця Нестора), Матейка (Я.Мальчезського), Молотківська (Холмська), Мсціцького (Липинського), Мрочковського (Тобілевича), Німгіна (Паркова), площа Падьревського (площа митрополита Шептицького), Поля (Василя Стефаніка), Понятовського (Гуцульська), Прондзинського (Бойківська), Пуласького (Буковинська), Пястів (Павяча), Пястів Біч на (Рожева або Трояндова), Рав ха (Запорізька), Радзимінська (Від крита), Райха (Спільна), Рацла вицька (гетьмана Дорошенка), Рацлавицька Бічна (Мрячна), Рейгана (Гонтова), Рогальщина (Гусяча), Рогуського (Староміська), Романовського (полковника Коновальця), парк Сенкевича (парк Івана Франка), Сікорського (Чикаленка), Скорупки (Фірманська або Візницька), Смольки (отамана Петлюри), Совінського (гетьмана Сагайдачного), королеви Софії (Сусідня), Ствертні (Рильського), Супінського (Щаслива), парк Сміглого (парк Волі, або Визволення, не Свободи), Травгута (князя Островського), Франка (Каспровича), Фредра (Михайла Грушевського), Фургальського (Низька), Хлопіцького (Волинська), Хоткевича (Кубанська), Хшановської (Будучими), Чарнецького (Чупринки), Шахлацького (Бібліотечна), Шевченка (Українська), Шептицького (Алябастрова), Шидловського (гетьмана Мазепи), Шуйського (д-ра Яновича), Ягайлонська (Чорноморська), королеви Ядвиги (Добра). Крім цього: Голуховського й алея Мосціцького (Германа Герінга), Липова й Креховецьких Уланів (Липова), Новий Світ і Новосвітська (Новий Світ). Давніші перейменування: Грунвальдська й Третього Мая (Губернаторська), Петра Скарги (Егерляндська), Саліцинська (Адольфа Гітлера) [3].

Більш розлого та з історичними спогадами описано й переменування вулиць в Одесі.

ПРО ЦАРСЬКУ ПЛОЩУ ТА „ШВИДКІ" ТЕМПИ МІСЬКОЇ УПРАВИ.

- Будь ласка, як мені пройти до Царської площі?

- Куди??

- До Царської, тобто, вибачте, по-новому до площі III Інтернаціоналу...

Вибачатись приїжджому громадянину не було жодних підстав. Обидві назви цієї площі в наші дні заучать однаково дико.

Безліч таких сценок можна спостерігати на вулицях нового Києва. Вже півтора місяця, як столиця України звільнена від московсько-більшовицької нечисті. Строк немалий, що й казати! Українці поволі забувають прокляті чорні часи «щасливого життя під сонцем сталінської конституції». Бодай і не згадувати!

Але українському населенню в цьому уперто заважає міська управа. Як і за часів Советів, прекрасні вулиці старовинного славного міста Києва називаються іменами жидів – Гершуні, Переца, Шолом-Алейхема, Євгенії Бош, Ратманського, Володарського, Урицького, Борохова тощо.

Українці Києва довго чекали, коли ж нарешті ненависні імена зникнуть навіки з вулиць і час поглине навіть згадки про них. Але даремно. Лине час, а назви вулиць залишаються без змін.

Населення поставлене в незручне становище, наче змовившись, перейшло на... старі дореволюційні назви! Все таки, мовляв, краще вживати пророслі мохом давнини імена, ніж щодня згадувати большевицькі! Якщо казати правду, то доброго з цього нічого не вийшло. Вулиця ім. Леніна стала зносу називатись Фундукліївською. А за які це власне заслуги один з найактивніших російських поневолювачів українського народу Фуидуклей знову набув у нас такої почесності, щоб його ім'ям називали одіу з кращих вулиць Києва? Далі з'явилась Єкатерининська вулиця, тобто вулиця імені цариці Катерини II, парк піонерів та жовтенят став Купецьким садом, вулиця Кірова зветься по імені «монарха-самодержця всея

Росії» Олександра II, є і вулиця імені вішателя, народного ката. Отож і наша Міська управа не лише мовчки згодилася з таким «переїменуванням» вулиць, а навіть... підтримала це.. Об'єктивно кажучи, питанням про іменування вулиць міська управа, як виявилось, все ж займається і навіть дуже «активно». Проте, робота ця (досить відповідальна і серйозна не заперечуємо) провадиться дішшими методаїми і дуже нагадує бюрократичний стиль діяльності «небіжчиці» Ліга Націй. Злива спірок, безкінечні дискусії, даремні шукання якогось контакту в цьому питанні між зацікавленими секторами управи, арбітражі вищих установ. Складаються схеми, проекти, пропозиції. Час іде, проте, вулиці носять старі назви. Першим розпочав підготовку до переіменування вулиць сектор упорядкування міської управи. Годинами сидівші співробітники над картою міста, і, певно, справа була б давно вирішена, якби запізнїлу активність раптом не проявив відділ пропаганди управи. Пожежними томпами – пропагандисти теж добули десь карту і засїли за неї, навіть не сповїстити про це сектор упорядкування. У тривалїй міжвїдомчїй боротьбї я право сказати останнє слово що то нових назв перемїг відділ про паганди, Але «ентузіазму» в пропагандистів вистачило лише на кілька днів. «Переможці» спочили па лав рах, склавши план, проекти і про позиції в шухляди. Дивна річ! У пашї часи нерїдко доля якоїсь кра їни вирїшується за кілька днів, а така «проблема» як переїмснування вулиць протягом кількох тижнів! Пе може знайти свого вивершення. Зовсім недавно міська управа опублікувала наказ; вивїсити на кожному будинку велику таблицю з казною вулиці. І тепер вулиці міста рясніють новенькими, свіжонамальованими таблицями, які б'ють у вічі іменами ненависних московсько-большевицьких або колонїзаторських; діячів часів царату. А імена численних видатних наших людей, дорогі серцю кожного українця, і на сьогодні вперто замовчуються. Нам здається, що члени міської управи при всїй своїй завонтажї ттостї все ж частенько проходять вулицям міста. Невже до свїдомостї цих українців, до їх національної гїдностї аж нїяк не доходить вся нетерпимість становища, коли

продовжується, бодай не зі злого умислу, популяризація імен катів, українського народу? [4].

Статтю Максиміліян Плечко «До справи адміністративно-територіального поділу України» було опубліковано в газеті «Український вісник (Берлін)» 5 січня 1945 року.

Одне з найбільш складних питань в історії Української Землі, це – справа адміністративно-територіального поділу. За різних часів існували в Україні різні форми цього поділу. За основними його прикметами були це поділи: історичний, політичний, статистичний, економічний, врешті найбільш важливий по суті природньо-демографічний, що саме найбільш відповідає потребам новітньої державности. В процесі формації нації й держави питання правильного адміністративно-територіального поділу править за одну з найважливіших передумов існування самої держави. Розгляньмо, отже, процеси творення цього поділу в Україні за її окремих історичних діб.

Адміністративно-територіальний поділ України за княжої доби був федеративно-краєвий. Україна поділялася на окремі землі – князівства з цілою системою окремих волостей тисяч-полків. Процес поділу України на окремі князівства, що відзначався з кінця X ст., закінчився на початку XI ст. відокремленням земель: окрім Київської землі відокремелися тоді землі Чернігово-Сіверська, Переяславська, Турово-Пинська, Волинська та Галицька. Оці великі територіальні одиниці, що їх разом було 6, поділялися в свою чергу на окремі волості – тисячі, а ті – на сотні й десятки. Був це, отже, стародавній архаїчний поділ територій і її населення на окремі десятинні округи. Так у Київській землі були волості: Київська, Білгородська й Вишгородська. Поділ на десятинні округи уявляв із себе тим чином старовинну військово-адміністративну організацію землі. За основними своїми прикметами був це поділ історичний. (Проф. Ростислав Лащенко. Лекції по історії українського права, ч. 1 – Княжа доба).

Адміністративно-територіальний поділ за литовсько-польської доби був теж, як і за Київської держави, федеративно-краєвий. Великі територіальні одиниці – це були землі,

що збереглися від стародавньої Київської Русі. В державі, що перейнята була основами федералізму та феодалізму, природно дістало перевагу місцеве урядування, й одиницями адміністративного поділу були волості, або повіти, що збереглися ще з давніх часів. Для позначення округ, що ними керували краєві правителі, існували дві назви – волості і повіт (рідко траплялася третя назва уїзд). З часом назва «волость» утратила свої різноманітні значення й збереглася тільки в застосуванні до громад князівських, панських та господарських підданих, що адміністративно їх було об'єднано, та до їхніх територій. Назва «повіт» вживається про державні округа різного розміру, але має вона ширше значення, ніж «волость», і запозичено її в поляків бо у російській мові відповідного вислову тоді не було. (За матеріалами, що їх добув проф. Дмитро Багалій).

Після об'єднання України, Литви та Польщі повітовий поділ України набув міці й сили: українські землі ділилися на воєвідства, а ті на повіти. Воєвідств було 7: Київське, Брацлавське, Чернігівське (титулярне), Волинське, Подільське й Белзьке. На Київщині в XVI ст. формуються повіти: Київський, Овруцький, Житомирський, Канівський та Черкаський. Були це водночас староства. На Волині були повіти: Луцький, Володимирський та Крем'янецький, на Поліссі – Мозирський, Турівський та Пинський, на Чернігівщині – Чернігівський, Новгород-Сіверський, Путивльський та Стародубський, на Брацлавщині – Вінницький, Брацлавський та Звенигородський, в Галичині – Львівський, Галицький, Перемиський та Сяніцький, на Поділлі – Кам'янецький, Летичевський та Червоноградський. Окремо створилася Холмська земля. Був це, як і за княжої доби, поділ історичний. (Проф. Дмитро Дорошенко. Нарис історії України ч. I).

Адміністративно-територіальний поділ за Гетьманської доби позначили подекуди інші принципи. Територія Гетьманщини, що на її чолі стояв Гетьман із Генеральною Старшиною, поділилися на територіальні округи – полки, а ті з черги – на сотні й громади. Найстаршими були полки: Переяславський, Черкаський, Чигиринський, Канівський, Корсунський та Білоцерківський, що повстали водночас із заснуванням Городового

Козацького Війська десь коло року 1576. В повстанні 1648 р. брало участь 36 городових полків. З утворенням держави Гетьмана Богдана Хмельницького число їх встановилося на 16. За реєстрами Війська Запорізького 17 жовтня 1649 р. були це полки: Київський, Переяславський, Черкаський, Чигиринський, Канівський, Корсунський, Уманський, Брацлавський, Чернігівський, Полтавський, Миргородський, Ніженський, Кальницький, Кропиненський, Прилуцький, та Білоцерківський. З тих 16 полків 9 знаходилося на Правобережжі та 7 на Лівобережжі. Всі інші полки згорнено було в сотні відповідних полків. Полки ті займали величезну територію, що відповідала згідно тодішньому польському поділові, воєводствам: Київському, Чернігівському й Брацлавському та частинам Волинського й Подільського, що знову, згідно пізнішому російському поділові, рівнявся цілій губернії Київській і частинам Волинської і Подільської на Правобережжі та губерніям Чернігівській і Полтавській з безпосередньо прилягаючими до них од сходу й півночі і частинами сумежних губерній на Лівобережжі. На початку 1658 р. закінчилася й окупація Військом Запорізьким Волині, Поділля, й Полісся, що почалася ще за життя Гетьмана Богдана Хмельницького. За життя і з волі Великого Гетьмана відбулося урочисте приєднання цих земель до і батьківської, з руїн старовинної Руси повсталой, Української державности. З прилученої тоді до України і частини Білоруси створено Білоруський полк, а Полісся вилучено в окрему округу на чолі з гетьманським старостою в Пинську. Вячеслав Липинський:

За Гетьмана Івана Мазепи зменшилася значно територія України. Руїна знищила правобережні полки. Всіх полків па Лівобережжі р. 1708 було 10, а саме: Київський з Києвом на чолі та периферією па Правобережжі, Чернігівський, Ніженський, Стародубський, Полтавський, Прилуцький, Гадяцький, Миргородський, Переяславський та Лубенський. Зазначені полки поділялися в свою чергу на сотні з центрами в сотенних містечках, що відповідали нашим повітовим містам. Коли р. 1764 скасовано Гетьманство

в Україні, то полкові території перетворено на 2 губернії – Чернігівську та Полтавську. (Проф. Михайло Грушевський. Ілюстрована історія України).

Сучасна Харківщина уявляла собою в XVII та XVIII ст. слобідські полки, або Слобідську Україну, підпорядковану московському воєводі з Білгороді. Остання з адміністративно-територіального боку поділялася 1651 р. на 5 полків: Харківський, Сумський, Охтирський, Ірамський та Островий. Року 1765 слобідські полки перетворено на Слобідсько-Українську губернію, а року 1796 на Харківську губернію з центром у Харкові, а інші полкові міста перемінено на провінцію. (Проф. Дмитро Баталій: Історія Слобідської України). Південь України – сучасна Січеславщина, Херсонщина та частина Таврії – в XVI – XVII ст. уявляв собою землі Січі Запорізької (т. зв.: «Вільності Війська Запорозького»), що на її чолі стояв Кошовий Отаман із січовою старшиною. З боку адміністративно-територіального поділялася вона на 8 полкових паланок: Самарську, Кодацьку, Інгульську, Богогардову, Орельську, Протовчанську, Кальміуську та Прогноїську. Це була периферія запорозького коша, бо сама Запорізька Січ поділялася на 38 куренів, але це був поділ тільки військовий, а не адміністративно-територіальний. Після скасування р. 1775 Січі Запорізької на запорізьких землях утворено 3 губернії Січеславську, Херсонську з центром в Одесі та Таврійську з Кримським півостровом од 1783 р. (Проф. Дмитро Багалій: Заселеніє Южної України). Переходово існувало на півдні України, між Богом і Дністром, Військо Черноморське на чолі з Наказним Отаманом, що саме сформувалося тут по скасуванні Січі Запорізької й р. 1793 переселилося на Кавказ.

З розділом Польщі, коли до України знову повернулося її Правобережжя, утворено р. 1796 – 3 губернії: Київську, (що номінально існувала від 1708), Волинську та Подільську.

Адміністративно-територіальний поділ України Гетьманської доби був за основними своїми ознаками поділом військово-адміністративним. На початку XX ст. поділялася таким чином Україна на 9 губерній: Київську, Волинську, Подільську, Херсонську, Чернігівську, Полтавську, Харківську, Січеславську й Таврійську. В році 1912 вирішено з

українських земель кол. Польщі ще десяту Холмську губернію. Цей адміністративно-територіальний поділ, що його створено сучасно на статистичній основі, проіснував загалом 150 років. Значні зміни та реформи цього поділу принесла з собою революція 1917 р.

Українську Державу 1918 р. створено в складі тодішніх: Київської, Волинської, Подільської, Херсонської, Чернігівської, Полтавської, Харківської, Січеславської, Таврійської та Холмської губерній цілком і частин сумежних губерній кол. Росії. До Холмщини прилучено українське Підляшшя, а з української частини Білоруси створено 11-ту Поліську губернію. Крим мав уявляти собою автономну територію в складі Української Держави. Недовге існування Української Держави не дозволило на зреформування адміністративно-територіального поділу України. Спробою такої реформи був тільки проект нового адміністративно-територіального поділу тодішньої Української Народної Республіки, ухвалений Українською Центральною Радою 29.4.1918 р. вже наприкінці існування, що замість російського поділу на губернії заводив новий поділ на землі. Всього мало бути 32 таких земель: 1) Київщина, 2) Деревлянщина (Коростень), 3) Волинь (Луцьке), 4) Погірря (Рівне), 5) Болохівщина (Житомир), 6) Поросся (Біла Церква), 7) Подніпря (Черкаси), 8) Побужжя (Умань), 9) Поділля (Кам'янець), 10), Браславщина (Вінниця), 11) Подністрія (Балта), 12) Черноморря (Миколаїв), 13) Одещина, 14) Низ (Єлизавет), 15) Січ (Січеслав), 16) Запоріжжя (Олександрівське), 17) Херсонщина, 18) Поморря (Маріюпіль), 19) Половеччина (Бахмут), 20) Донеччина (Слов'янське), 21) Подоння (Острогозьке), 22) Сіверщина (Стародуб), 23) Чернігівщина, 24) Переяславщина (Прилука), 25) Посеммя (Конотоп), 26) Посулля (Ромен), 27) Полтавщина, 28) Самарщина (Кремінчук), 29) Слобожанщина (Суми), 30) Харківщина, 31) Полісся (Берестя), 32) Дреговиччина (Мозир). Законопроект цей не був оголошений та не ввійшов у життя. Творений на швидку руку, писаний на коліні, без належного обміну думок, містив він у собі великі хиби не тільки з юридично-конструктивного боку, а й невірно вирішував

основну справу кожного адміністративно-територіального поділу, а саме: залежність його від природно-демографічних ознак. Проект цей не набрав правової сили й залишився тільки історичним пам'ятником. (Проф. Дмитро, Дорошенко: Ілюстрована історія України, т. I).

Доба советської окупації в Україні позначилася цілим рядом реформ у сфері адміністративно-територіального поділу. Старий поділ, на губернії, повіти й волості задержано з тим, що р. 1920 вирізнено було окрему Донецьку губернію з центром у Бамуті, Херсонську губернію перетворено на Одеську, а Таврію прилучено до Січеславської губернії. Тоді ж виникли в Україні й три нові губернії – Кременчуцька, Олександрівська та Миколаївська. Поліська губернія відійшла до Білоруси, а Холмська до Польщі. Таким чином в Україні було 12 губерній. Згодом р. 1925 скасовано поділ на губернії, повіти й волості та перейдено до 3-ступневої системи врядування – округа-район-громада. Округ утворено спочатку 53, потім зменшено їх до 49, врешті встановлено їх кількістьна 40 (без Криму – в межах кол. УССР). Нові адміністративні одиниці створено було відповідно до політичних та економічних умов. Ідучи далі на шляху районування України р. 1930 було замінено 3-ступнений адміністративний поділ, поділом 2-ступневим – район-громада. Україна поділялася тоді просто на 503 районів. Цей поділ проте визнано дуже скоро незручним і привернено незабаром принцип великих адміністративно-територіальних одиниць. Україну поділено на 7 областей – Київську, Вінницьку, Чернігівську, Харківську, Донецьку, Січеславську та Одеську. Кількість областей згодом збільшено, аж врешті число їх зросло до 23 (в межах 1940). Були це області: 1. Київська, 2. Житомирська, 3. Рівенська, 4. Волинська (Луцьке), 5. Вінницька, 6. Подільська (Кам'янець), 7. Чернігівська, 8. Полтавська, 9. Харківська, 10. Юзівська, 11. Луганська, 12. Січеславська, 13. Запорозька (Олександрійське) 14. Миколаївська, 15. Єлисаветська, 16. Одеська, 17. Сумська, 18. Аккерманська, 19. Львівська, 20. Дрогобицька, 21. Тернопільська, 22. Станиславська, 23. Черновецька. (Проф. Володимир Кістяковський: Нарис географії України).

З початком визвольної війни 1941 р. змінилася ще раз організаційна структура адміністративно-територіального поділу України. Україну (в межах Державного Комісаріату України без Прифронтної смуги Одещини, що уявляла собою окрему провінцію – Трансдністрію) поділено на 6 генеральних округ: Київську, Волинсько-Подільську (Луцьке), Житомирську, Миколаївську та Кримську (Мелітопіль). Генеральні округи поділялися в свою чергу на повіти, а ті на райони.

Ще 1924 р. акад. П.Тутковський висунув був тезу структури адміністративно-територіального поділу України за природньою та демографічною ознаками, що повинні правити за основу й політично-економічного поділу. Сім краєвидів позначає собою окремі природні райони України й вони саме правитимуть за основу майбутнього адміністративно-територіального поділу. Ті 7 основних краєвидів (без Галичини й Кавказу), це: Дніпровська височина (Київщина й Січеславщина), Волинь, Поділля, Полісся, Дніпровська низовина (Чернігівщина й Полтавщина), Донеччина й Харківщина та Чорноморська низовина (Одещина й Таврія). (Акад. Павло Тутківський: Краєвиди України в зв'язку з її природою й людністю).

Сучасна наука географії України прийняла; цей природньо-демографічний поділ України на окремі землі, відповідно його поширивши. За тими ознаками територія України, при проєктуванні адміністративно-територіального поділу, поділяється на 12 таких природніх районів: 1. Київщина (Дніпропетровський масив), 2. Холмщика (Холмська низовина), 3. Волинь (Волинська височина). 4. Поділля (Подільське плато). 5. Полісся (Поліська низовина, або Правобережне Полісся), 6. Чернігівщина (Сіверська низовина, або Лівобережне Полісся), 7. Полтавщина (Дніпровська низовина), Харківщина (Слобідська височина), 9. Донеччина (Донецький кряж), 10. Січеславщина (Запорозька гряда). 11. Одещина (Чорноморська низовина), 12. Крим (Кримський півострів). (Д-р. Степан Рудницький: Основи землезнавства України) [4].

Таким чином, ми бачимо, наскільки цікавою була топономастика України.

РОЗДІЛ 5. ГЕОГРАФІЧНІ ОБ'ЄКТИ УКРАЇНИ

Розглянемо географічні об'єкти України у всій їх багатоманітності.

Великою та цікавою була стаття Василя Штуля «Україна в цифрах» в газеті «Волинь (Рівне)» від 7 січня 1942 року.

Сучасна війна на Сході має за завдання не тільки завдати вирішальний – розтрозрошуючий удар певному суспільно-політичному ладові, але й відкрити Схід і включити його в економічно-господарче співжиття Європи. В час, коли перед Європою на цілий зріст станула, створена певними великодержавами світу, загроза страти можливостей достарчання сирівців для власного промислу, очі європейського господарства цілком природньо мусіли звернутися на Схід, на резервуар величезних невичерпаних потенцій. Передове господарче становище, по між краями Сходу, займає безперечно Україна.

Передове господарче становище українських земель на Сході визнав уже світ. Одначе, як не соромно, треба признатися, що ми самі в певності не знаємо господарської потенції та можливостей нашої землі. Зрештою на цю тему в нас з'явилося небагато літератури, яка до речі, ані за Польщі, ані за большевиків, не мала змоги вповні цих справ порушувати. Порушення цих справ вважалося б «контрреволюцією», як доказування можливостей незалежного від Советів, чи від Польщі, господарського існування України. Найбільш цінною працею в цій ділянці була видана на еміграції в 1940 р. брошура сл. п. інж. Миколи Сціборського: «Україна в цифрах», нерозповсюджена ще на наших землях.

Поінформування найширших кіл нашого громадянства про господарські спроможності нашої батьківщини, під сучасну пору є просто конечністю. Здаємо собі справу про неможливість зробити це всебічно в часописній статті, одначе наші старання обмежаться до зілюстрування найістотнішого.

ТЕРИТОРІЯ І КІЛЬКІСТЬ НАСЕЛЕННЯ.

Територіальною площею і кількістю населення української етнографічної землі займають передове місце в Європі й одне з недалеких у світі. 938.000, квадратних кілометрів території з 55.164.000 населення займають друге місце в Європі (після Росії), а чотирнадцяте в світі, під оглядом кількості населення третє місце в Європі (після Росії і Німеччини), а дев'яте в світі.

На протязі років, панувавши большевицького терору, на українських землях число населення, помимо досить високого природнього приросту зменшилося. На східніх землях в періоді від 1933 до 1939 р. було 941.000 мешканців. Навіть природній приріст значно зменшився. У 1924 р. природній приріст населення на 1.000 мешканців виносив 24,5, а вже в 1929 р. тільки 17,7. В періоді 1933 – 39 років населення мало зрости на 5 мільйонів, одначе в наслідок большевицької політики воно навіть зменшилося. Одначе треба зазначити, що в сприятливих умовах населення українських земель має великі можливості швидкого зросту. Бо навіть зменшений большевиками природній приріст населення 17,7 на 1.000 мешканців, все ж є ще значно більшим, як у інших народів (Болгарія 1,9, Голандія 11,5 Румунія 9,6, Італія 9,4, Німеччина 7,1, Англія 3,0, Франція 0,5).

ЕКОНОМІЧНІ РЕСУРСИ.

Ще почесніше місце в Європі займають економічні ресурси й промисловість українських земель. Одним з найповажніших копалинних багатств буде безперечно ж кам'яне вугілля, якого основним районом копалень і покладів є Донецький басейн. Тут зосереджені запаси в приблизно 72 мільярди тонн енергетичного й технологічного вугілля. Загальна продукція українського вугілля, беручи ще під увагу Кубань і Крим, досягнула в 1935 р. 69.550.000 тонн, або біля 60 % продукції цілого ССРСР. Продукцією 1934 року в 60.955.000 тони. Україна займає четверте місце в світі, після США, Англії, та Німеччини.

Майже на всіх теренах України знаходяться поклади родовищ залізної руди, але перероблюється вона тільки в Криворізькому й Керченському районах. Видобуток

української залізної руди становить у 1935 році 63 % цілого видобутку ССРСР. Після статистичних даних з 1924 року Україна продукцією в дій ділянці займала третє місце в світі зі своїми 13.297.000 тоннами, після Франції й США.

В північному Кавказі, Галичині й на Закарпатті знаходяться дуже багаті джерела нафти, цієї «життєдайної» ріднини, за яку вибухала не одна війна. Видобування нафти з українських джерел в 1932 році становило 40,8 % цілої продукції ССРСР, а 100 % цілої продукції Польщі. По ресурсах нафти Україна стоїть на п'ятому місці в світі (має 4 % світового запасу), а по кількості продукції нафти, Україні припадає сьоме – восьме місце в світі.

Крім того не можна не звернути уваги на багатства родовищ солі. З українських копалень видобувають річно 1,5 мільйонів тонн кухонної солі. а загалом поклади нього роду солі вважаються невичерпаними. Поза тим в продукції потасової солі Україна займає третє місце в світі.

ПРОМИСЛОВІСТЬ.

З промисловістю на Україні справа, по мимо і так поважного розвитку, представляється не найкраще. Цьому винна спеціальна політика Советського Союзу. Совети в оцінці сього становища не забували про те, що їхнє панування на Україні не вічне й з цієї причини старалися центр промисловості перенести на корінні советські терени, куди йшли всі багатства української землі для перерібки. Це спеціальне наставлення, не уможливило розвитку промислу на Українських землях. Але в економіці Советського Союзу питомий тягар України в деяких і то в найважливіших господарських галузях (вугіль, залізо, чавун, сталь, манган, моваль) загалом до ходить майже до 2/3 всього виробництва ССРСР, а в низці інших галузей також визначався дуже значними відсотками.

Так зв. п'ятирічні плям соціалістичного будівництва це безоглядне використання матеріальних багатств України для потреб Москви та її імперіальної політики! Коштам України Москва посиленими темпами розбудовує власні бази здобуваючої й тяжкої

промисловості на Уралі й на східних просторах ССРСР. Це далекозорий політико-економічний плян, і здійснення його базується головним чином на експлуатації ресурсів України та інтеграції її потреб і інтересів, як окремого (суцільного) економічного організму. Таке економічне обмеження прямувало до того, щоб унеможливити Україні гармонійний (всебічний) господарський розвиток і тримати її в положенні кольонії, яка має постачати сирівці й півфабрикати, фабрикати для потреб метрополії. Так само швидко розбудовувала Москва й станиці воєнного промислу, але також тільки на своїх теренах. Величезну більшість вкладів у розвиток промислу припадали головне на московський материк. Цифрово це виражається: 70,7 % всіх вкладів припадало на розвиток промислу РСФСР, а заледве 16,8 % на терени України, решта ж незначних 12,5 йшло на інші Федеративні Республіки. Політика Москви більш чим наглядно злочинна супроти України.

Маючи потужний важкий промисл (вугілля, чавун, залізо, сталь), Україна не має належно розвинених галузів металевої, машинобудівничої, механічної й легкої промисловості, що відповідали би потребам української економіки та її величезним потенційним можливостям. Невистарчальний розвиток згаданих ідустріальних галузей спричинила окупаційна політика, основні тенденції якої ми вже з'ясували.

Помимо всього мусимо поінформувати, як все таки представлялася промисловість па українських теренах, що входили в ССРСР. Тому, що ця ділянка в господарчому житті найважніша, присвятимо їй дещо більше місця.

Українська промисловість розмі щена в таких головних ідустріальних районах: 1) Харківському, 2) Придніпрянському, 3) Донецькому, 4) Київському, 5) Одеському, 6) Північно-Кавказькому і 7) Бориславському.

РОЗМІЩЕННЯ ПРОМИСЛОВОСТІ.

Коли ходить про характеристику першого Харківського району, то це один з найбільших ідустріальних центрів. Його визначає велика промисловість із такими галузями

машинобудівництва: а) транспортного, б) сільсько-господарського, в) електричного і г) точного машинобудівництва. Тут також були введені в експлуатацію нові підприємства великої потужності, як: тракторний завод (виробнича потужність 40.000 тракторних коліс), турбінний завод (1.500.000 крб.), ремонтний завод (4.000 пасажирських вагонів), завод шліфовальних станків і інші.

Придніпрянський район зосереджує в собі: чорну металургію, важке транспортне й сільсько-господарське машинобудівництво, хемічну й електротехнічну промисловість. Тут у цьому районі концентруються такі промислові велетні: Запорізький металургійний завод (виробнича потужність 1.230.000 тонн чавуну, 1.600.000 тонн сталі; і 1.000.000 тонн прокатної сталі). Криворізький металургічний завод (виробнича потужність: 1.3000.000 тонн чавуну, 1.140.0000 тонн сталі. 1.225.000 тонн прокатної сталі). Шкопільський рудний завод, Новомосковський бляшаний завод, заводи ферросплавів алюмінія й магнія, фабрики дроту, азототуковий комбінат, коксохімічні трести. Загальний виріб електроенергії Дніпропетрівського району (сьогодні в більшості зруйнованого) сягав у 1932 році 530.000.000 квлгод. і мав в кінні 1938 року зрости до 4.000.000.000 квлгод.

Донецький район крім копалень вугілля служив для чорної, а часті й кольорової металургії, як також для важкого сільсько-господарського й транспортного машинобудівництва та хемічної індустрії. Цей промисловий район складається з таких індустріальних центрів Говлівка, Макіївка, Слов'янськ, Краматорська, Луганськ (заводи паротягів-потужністю 1.000 паротягів), Константинівка, Маріупіль. У Донецькому районі знаходився також вагоноремонтний завод потужністю 30.000 товарних вагонів. Продукція вагоноремонтних і паровозобудівельних підприємств Донецького й Харківського районів виносила приблизно 55 % виробництва паротягів і вагонів цілого ССРСР.

Київський і Одеський райони характеризує переважно харчова промисловість.

З наведених цифр бачимо, що в дійсності Україна уявляє з себе цілком окремий і всебічно випосажений природними багатствами економічний організм.

Коли б ще додати до цього огляду образ сільсько-господарських багатств, тоді б ми мали одначе до цього включувати ще й продукцію сільського господарства; з огляду на його слабкий і ненормальний розвиток, спричинений невдалою советською системою колективізації. Все таки не зашкодить додати, що переважаюча частина землеробів сільського господарства для ССРСР постачала Україна.

Надзвичай цікаво крім того представляється зістявлення господарської самовистрачальності української території. Помимо всіх занедбань господарки на українських землях все ж таки експорт України у великій мірі переважав імпорт, на який головно склалися готові фабрикат.

ТАКА БАГАТА Є НАША БАТЬКІВЩИНА.

З усього вищенаведеного можемо зробити надзвичайно цікаві висновки. По розмірам своєї території й кількості населення, Україна належить до великих націй, а по своїм господарським ресурсам і виробничим можливостям до найбагатших і економічно найпотужніших країн світа. Одначе північний окупант своєю грабіжницькою господаркою зіпхнув Україну до третьорядного чинника. На нашому національному організмі помстилося наше багатство. Недарма один міністр, одної з європейських держав, в розмові з відомим українським вченим і дослідником, вищезгадуваним інж. Миколою Сціборським, заявив, що: «Нещастя України полягає в її багатствах». На протязі віків Москва не хотіла помиритися з думкою усамостійненого життя України, бо тоді треба було б зрезигнувати з українських багатств.

Так виглядає під оглядом багатств наша батьківщина й коли ходить про матеріяльну сторінку, то не така вже вона «нещасна», як нас звикли переконувати.

Немалі обов'язки спадають на нас у зв'язку з вищенаведеним. Ми й наша праця мусять бути гідними тих великих багатств, що нашій батьківщині припали в уділі. Занедбання,

незрозуміння конечності їх всестороннього використання наклали б на нас чорне пятно парнотравності. А зараз ми мусимо бути гордими, що в сім'ю європейських народів входимо не з голими руками, а з багатством, яких нам не один може позаздрити. І наш народ добре не розуміє. Тим то й пояснюється його надзвичайна прив'язаність до цієї землі, якої знищити не змогли жодні сили. Наш народ не дозволить розірвати цих вузлів, що в'яжуть з нею [1].

Газета «Подільський (Кам'янець-Подільський)» 10 грудня 1941 року розмістила статтю
«УКРАЇНА – КРАЇНИ МАЙБУТНЬОГО».

Статтю під таким наголовком помістив берлінський щоденник „Берлікер Берзен Цайтунг" (№ 526 – 527) і в ній читаємо:

„Україна лежить у північному запіллі Чорного моря і сягає аж до порогів Азії. Йде в тому випадку про простір, що географічно не легко визначити йому межі, і який виказує понад 40 мільйонів жителів, у переважаючій більшості українців. По світовій війні, аж до недавня, жили українці під чотирма державами, а саме – під Советами, Польщею, Румунією і Чехословаччиною. Давнє прагнення українців – мати власну державу, що відповідала б їхньому народові, було в історії тільки двічі здійснене: в часі від 1648 до 1667 р. за Богдана Хмельницького і в часі від 1918 до 1920 року. В Українській Радянській Соціалістичній Республіці в 1939 році коло 31 мільйона жителів на території 445.000 кв. км. В Радянській Україні є такі великі міста: Київ, Харків, Одеса, Дніпропетровськ, Сталіно, Запоріжжя, Маріуполь, Ворошиловград (Луганськ), Кривий Ріг, Дніпродзержинськ, Миколаїв, Горлівка і Полтава.

Основу українського господарства творить – сільське господарство. Україна природою призначена на аграрну бо належить до тих просторів, що мають славний чорнозем, найкращу землю під управу збіжжя, пшениці і цукрового буряка. Населення в 77 проц. займається сільським господарством. Як сильно Україна є наставлена на управу збіжжя та культуру можна пізнати з того, що загальноуправна площа, яка в 1935 році мала 25,7

міліона гектарів, була розподілена на 75 проц. під управу збіжжя і в 34 проц. під управу цукрового буряка. Решту розподілено під управу інших сільськогосподарських культур, як коноплі, льон, олійні рослини, тютюн, а даліше посівні трави, картопля, овочі, фрукти, виноград. Висліди з управи бавовни були досі неблискучі; в 1936 році було 36.000 тонн.

Україна славиться теж великими кількостями вугілля і заліза, що дають гарні при бутки. Головний осередок видобутку вугілля Донецький басейн. Запаси вугілля обчислюють на 70 міліардів тонн. Тут видобувають коксівне вугілля, звичайне і антрацит. Щодо запасів заліза, то на здобутих теренах Кривого Рогу начислюють на 1.200 міліонів тонн високовартісної руди, що містить у собі, як обчислюють, 61 проц. заліза. Запаси залізної руди в Криму (Керч), що має в собі пересічно 30 – 43 проц. заліза, начисляють на 2.700 міліонів тонн. Видобуток у Криворіжжі доходив у році 1938 до 16 міліонів тонн. Запаси марганцю в Нікополі обчислюють на 400 міліонів тонн. Річний видобуток марганцю в 1937 році доходив до 1 міліона тонн.

Україна має теж джерела нафти. Замітніші джерела нафти Советського Союзу лежать поза межами України, в північному і в південному Кавказі. Запас галицьких нафтових піль обчислюють на 80 – 90 міліонів тонн, нафтові поля Кубані – на 65 – 70 міліонів тонн. На згадку заслуговують теж запаси камінної солі в Донецькому басейні і в Галичині, калійна сіль у Галичині, фосфати, каолін і графіт. Участь України в загально советськім господарстві виглядала у процентах: видобуток камінного вугілля – 62 – 66 проц., видобуток марганцю 45 проц., видобуток залізної руди 61 проц., продукція сталі – 60 проц.

Головним двигуном української індустріалізації стали гірничі області Радянської України. З індустрієних ділянок найзамітніша великозалізна індустрія, що в 1935 році продукувала коло 7,6 міліонів сирого заліза, 6,1 міл. сталі і 4,7 міл. валової залізної продукції. Це відповідає, менш більш французькій продукції заліза і сталі в тому ж році. Крім того, в Україні процвітає різна машинна продукція (вивіз тракторів). В Україні є осередки численних советських зброєних заводів, особливо в Києві та в Харкові. В

чорноморських гаванях знаходяться численні важливі верфи. Особливе значення має українська цукрова промисловість, якої річна продукція доходить до 2-х мільйонів тонн, і харчова промисловість, що складається з різних фабрик консерв, масла, смальцю, шоколадних виробів, конденсованого молока, фабрик маргарину, горіличаних заводів і фабрик тютюну. Текстильна індустрія України не може покрити українського запотребування.

До світової війни Україна відчувала на собі жахливий тягар фінансової залежності від Росії. В Україні були тільки філії російських банків. Здобуті в Україні надвишки спрямовано на розбудову в першій мірі російського промислу, а не просторів, звідки ці надвишки походили. В 1913 році 8 областей, що тепер належать до території України, принесли були російській державі 700 мільйонів карбованців (рублів) доходу, з чого для України призначено тільки 45 процентів.

Вже перед війною відбирала Україна більше, як половину всього німецького експорту до Росії. Німеччина стояла свого часу на першому місці між закордонними імпортерами українських продуктів. Початок німецько-українських взаємин датується ще з середньовіччя. Тоді була Німеччина великим транзитним торговцем українського збіжжя та інших сировин у торгівлі з Заходом. У другій половині 19 століття німецько-українські торговельні взаємини були дуже оживлені. Основним продуктом було українське збіжжя, що його купувала Німеччина [2].

В рубриці «Учіться, брати мої!» в газеті «Холмська Земля (Краків)» 19 та 26 березня 1944 року автора О.Т. була надруковано просто захоплюючі, поетичні, романтичні та надзвичайно наукові та інформативні статті по географії України.

Різьба української землі.

Українська земля – велика, тим то й вигляд поодиноких її частин не є однаковий. Є в ній гори, долини й рівнини, є височини й низовини. Те все називаємо різьбою краю. Бо, як різьбяр на камені чи металі творить різьбу, так і природа порізьбила край. І чим більше

природа порізьбила край, тим він кращий. Яким же це способом зробила природа? Як виникли гори й долини?

Одні з них виникли таким способом, що в давніх часах, тоді, як земна куля була ще трохи м'яка, вона, наслідком великого зимна, що є поза землею, зменшувала свій об'єм і її поверхня місцями пофалдувалася. Ці фалди – це гори. Вони були різної висоти, але в первісному виді вони не збереглися. Їх знищили чи то дощі, чи то пливуча вода (потоки й ріки) і вони стали нижчі, втратили первісні свої заокруглені форми та прибрали дуже різноманітний вид. Гори відділені долинами. Долини – це, або рештки давніх заглиблень фалдів, або виникли вони наслідком того, що земля потріскалася і верстви землі пересунулися нижче, або – й це буває найчастіше – долину створила вода, що, пливучи, вижолобила собі корито.

Крім фалдових гір, є ще такі гори, які виникли виключно наслідком діяння води, так зв. ерозії. Це ерозійні гори. Вони можуть утворитися на вищеположеній рівнині. Спливаючи згори вниз, вода вижолоблює яри й долини, а місця незнищені водою стають підвищеннями, отже горами.

Гори можуть повстати також наслідком діяння вітру, якщо вітер нагромадить на одному місці більшу кількість піску. Такі гори, звичайно, невисокі й вони повстають тільки там, де повітряних опадів мало й тому ґрунт сухий.

Країни високоположені над рівнем моря, називають височинами. Якщо вони не мають багато гір, або ці гори невисокі, то їх називають плитами. Країни низькоположені (від 0 до 200 м. над рівнем моря), називають низовинами.

УКРАЇНСЬКІ ГОРИ.

На українській землі є три ланцюги (смуги) фалдових гір: Карпати, Яйла на Криму та Підкавказька горбовина. Карпати тягнуться від середнього до долішнього Дунаю великою дугою яких 1300 км. завдовжки. Але тільки третина цієї дуги лежить на українській землі.

Українські Карпати починаються там, де ріка Попрад перерізує впоперек Карпати. Звідсіть починається карпатське пасар: Низький або Лемківський Бескид. Назва від того, що тут живуть лемки. Висота окремих верхів тих гір сягає до 700 – 800 м. і тільки над Попрадом доходять до 1000 – 1100 м. Лемківський Бескид тягнеться до Лупківського перевалу. Звідсіть починається Високий або Бойківський Бескид з вершками: Галич (висота 1335 м), Пікуй 1405 м., Полонина Рівна – 1482 м. висоти. Високий Бескид є більше неприступний, яє Низький Бескид, бо має здебільше тільки повздовжні та ще й неширокі долини. Але зате він кращий від Низького Бескиду. На південь від головного пасма тягнеться пасмо Вигорлят. Вигорлят — це колишні вулькани, які вибухали, викидаючи та розливаючи із свого отвору (т. зв. кратеру) гарячу розтоплену масу, попіл і вульканічне каміння. Високий Бескид, замешкалий бойками, тягнеться до долини Опору. Звідсіть починаються Горгани. Пасмо Горганів вище від попереднього, бо його вершки: Попадя має 1742 м., Добошанка 1787 м., Висока — 1810 м., а Сивуля 1820 м. висоти. Вони більше неприступні від попередніх згаданих уже пасм, але зате вони дуже мальовничі. І, коли обидва попередні пасма мають переважно на своїх вершках полонини, то Горгани мають переважно кам'янисті воля. На узбіччях гір ростуть ліси, такі самі як в усіх карпатських пасмах. У західній частині Горганів живуть бойки, а у східній – гуцули. Горгани сягають по Прут і по Чорну Тису. Продовженням їх є Чорногора або Гуцульський Бескид, що тягнеться до Прислопського перевалу. Це найвище пасмо з українських Карпат з верхами, що доходять іноді до 2000 і навіть більше метрів висоти. Найвищий верх — Говерля, висотою в 2058 м. Чорногора – це найкраще пасмо з українських Карпат. Вода поробила тут стрімкі й пошарпані узбіччя, а між горами мальовничі долини. Одною з найкращих є долина Прута.

В цих чотирьох карпатських пасмах жили українці від непам'ятних часів і сьогодні майже виключно вони їх замешкують. Чужинців тут дуже мало. Через те, що Карпати неприступні, тутешнє населення зберегло свої говірки та свої давні звичаї й обичаї. Краса,

гір настроювала людей поетично й тут зродилися гарні лемківські, бойківські та гуцульські пісні. Спричинилася вона й до естетичних почувань, які виявляються тут у гарних одягах наших верховинців, а гуцули розгорнули в себе дуже гарний мистецький промисл. Всі ці верховинці дуже прив'язані до своїх гір, вони їх дуже люблять.

На північ від головного пасма карпатських гір є **Підгір'я**, багате на нафту й сіль. Це Підгір'я обнижується поступово й доходить до долини Висли, середнього Сяну й Дністра.

Дві інші фалдові гірські смуги: Кримські гори Яйла та Підкавказькі гори тільки частинно належать до українських земель.

Яйла – недовге гірське пасмо, бо воно тягнеться тільки 150 км. завдовжки та – біля 50 км. завширшки, а висотою сягає до 1.500 м. Найвищий вершок Яйли – Роман-Кош, висотою в 1543 м. Від півночі мають ці гори лагідні узбіччя, а від півдня – стрімкі й дуже мальовничі.

Кавказ – це високі гори, вершок яких – Ельбрус доходить до 5633 м, а Казбек до 5043 м. висоти. Вони дуже неприступні. Але до української землі можна зарахувати тільки Підкавказьку горбовину, якої верхи доходять до 600 метрів висоти.

УКРАЇНСЬКІ ВИСОЧИНИ.

Фалдові гори в Україні є тільки біля південних границь, а широкі простори України займають височини й низовини. Височини називають також плитами, бо зони немов би грубі плити, що підносяться вище 200 метрів над рівнем моря.

Найвищою і найбільше різноманітною є **Подільська плита**. Вона стрімко спадає до китловини Буга й тут на її краю витворилися окрайні гори: Гологори, що тягнуться від Львова до Золочена, і Вороняки – від Золочева до Бродів. На заході сягає Поділля по ріку Верещицю; на півдні спадає стрімкою стіною до Дністра; на сході сягає по Буг і між Дністром та Бугом знижується поступово та сходиться у Причорноморську низовину. Поділля є вище над рівнем моря на 300 м., а в кількох місцях навіть на 470 метрів. Поділля – гарна країна, а її прикрасою є річні яри.

Між Карпатами й Поділлям лежить Покутсько-басарабська плита. Вона нижча від Подільської плити. Її західна частина – це Покуття, а східна частина від Хотина – Басарабія. Висота Покутсько-басарабської плити доходить тільки в кількох місцях до 370 – 380 м. і винятково в горбах БердоТородище, на північ від Чернівців, досягає висоти 516 м. Ця плита теж стрімко спадає до Дністра, обнижується на сході й переходить у Причорноморську низовину.

З **Подільською плитою** лучиться Розточчя або Львівсько-Люблинське пасмо. Назва Розточчя походить від того, що з нього розтікаються ріки до Сяну й Буга. Висота Розточчя доходить до 400 метрів, а Високий Замок у Львові сягав 413 м.

Волинська плита положена між Бугом на заході й Тетеревом на сході та між Поліськими багнами на півночі й вододілом Дністра – Дніпра й долиною горішнього Буга – на півдні. Волинська плита нижча за Подільську, від якої вона відділена китловиною Буга. Її висота в західній і північній частині небагато вища понад 200 метрів і тільки на півдні й особливо на південному сході вона вища й доходить до 370 метрів біля джерел Случа й Буга. На півдні й на південному сході Волинська плита має лише горби й долини, тимто має вона гарні краєвиди. Натомість захід на й північна частина плити є рівна й з багнена. Це, є наче поміст до Поліських боліт.

Придніпрянська плита або Правобережжя – положена між Тетеревом на північному заході й Бугом – на південному заході та між Дніпром на північному сході і Причорноморською низовиною на південному сході. Ця плита не є одноцільна, вона розділена річними долинами й заглибленнями на кілька частин. Висота плити доходить до 300 м. біля Бердичева й обнижується в напрямі на схід і на південний схід. Біля могили Тараса Шевченка, коло Канева, висота її сягає до 150 м., а біля Києва понад 100 м.

Донецька плита виступає незаметно із Придніпрянської низовини й доходить на сході до коліна Дінця, а на півдні переходить у Причорноморську низовину. Ця плита спадає лагідно з усіх боків, сама є рівна й тільки в деяких частинах доходить до 300 і понад 300 м.

Ще сто років тому була вона рідко заселеною степовою країною. Цей т. зв. Донецький кряж – найважливіша гірнична і промислова країна Східної Європи.

УКРАЇНСЬКІ НИЗОВИНИ.

В Україні тягнуться два пояси низовин: один на півночі від плит, а другий на південь від них. Північна низовинна смуга починається на **Підляшші**. Ця низовина від півночі межує з Білоруською плитою, на заході сягає на Сідлець і більше, на півдні сягає по Розточчя, а на сході доходить до вододілу між Бугом і Прип'яттю. Ця Підляська низовина є дуже рівна й одноманітна. У південній її частині є озера й забогнення.

Продовженням Підляшшя є **Поліська низовина**. Вона рівна, лісиста й дуже заабгнена. Подекуди є малі горбки з піску, нагромадженого вітром. При кінці XIX сторіччя російський уряд почав на Поліссі будувати канали й, тим способом осушувати ґрунт, але для цього ще треба тут багато праці. Поліська низовина переходить на сході Дніпро і там лучиться із Придніпрянською (Задніпрянською, Лівобічною) низовиною, що простягається вздовж лівого берега середнього Дніпра.

Придніпрянська низовина переходить на північному сході в центральну російську плиту. На півдні вона лучиться із Причорноморською низовиною. Давніше на південь від коліна Дніпра – край був вище положений, але згодом вода його сполоскала. Залишки з цього підвищення знаходяться на дні Дніпра у вигляді порогів. Від тих порогів країна, положиш ял південь від них, називається Запоріжжям.

Причорноморська низовина простягається від долішнього Дунаю аж по ріку Кубань. Від півночі межує вона з Басарабською, Подільською, Придніпрянською й Донецькою плитою, а на півдні сягає до берегів Чорного й Озівського морів та на Криму – до гір Яйла. Ця Причорноморська низовина дуже рівна й тільки заглиблення, витворені водою, т. зв. балки, переривають цю рівнину, але в загальному характері краю вони нічого не змінюють. Монотонність цієї країни переривають ще могили – стіжкуваті горбки, іноді біля 10 м. заввишки – висипані чи то на давніх боєвищах, чи то для стеження за ворогом. Могили –

це своєрідність українського степу. Степ і могила – два не розривні поняття, оспівані в українській поезії [3].

Учітеся, брати мої!

Наводнення й підсоння України.

УКРАЇНСЬКІ РІКИ.

Наводнення – дуже важливий географічний чинник, бо від нього великою мірою залежить господарство країни. Україна є добре наводнена, вона має багато рік, серед яких є й великі ріки. Українські ріки вливаються переважно до Чорного моря та до сполученого з ним Озівського моря і тільки в західних українських землях деякі ріки належать до сточища Балтійського моря.

Головного, бо найбільшою, річною областю України є Дніпрове сточище, яке своєю поверхнею займає 510.750 кв. км. Дніпрове сточище – це Осередня, Центральна, Наддніпрянська, або т. зв. Велика Україна. Це та земля, де лежить Київ, давній осередок культурного, політичного й торговельного життя України.

Головною рікою є тут Дніпро. Він, після Волги й Дунаю, третя найбільша ріка в Європі, довжиною 2.285 км. Між усіма ріками земної кулі Дніпро займає довжиною тридцять друге місце. Дніпро – чисто східно-європейська ріка. Витікає він із Білорусі, на Смоленщині, біля села Кльоцева. Його джерело, на багнистому терені, лежить 266 м. над рівнем Чорного моря. Це висота невелика, коли зважити на велику довжину Дніпра, тим то спад його води лагідний, вода його пливе поволі. Спочатку, Дніпро – невелика річка, пливе по багnistій долині. Але скоро збільшується у ньому кількість води і від Дорогобужа Дніпро вже настільки глибокий, що по ньому можуть плавати менші судна. Звідси він скручує на захід і тоді обидва його береги, особливо лівий беріг, стають вищими, а долина Дніпра звужується. Але зараз же долина знову ширшає, берега обнижуються й ріка пливе до Смоленська забагаєним тереном. Від Смоленська до Орші знову звужується долина Дніпра, а його береги, особливо лівий, стають високі. Під Оршею, Дніпро змінює свій

напряв і аж до Києва пливе просто на південь. Почавши від Могилева, долина Дніпра поширюється, Дніпро входить у багnistий терен і ділиться на кілька рукавів. Багато води дістає Дніпро з правого боку від річок Березини, а ще більше від Прип'яті. Тут перетинає Дніпро північну українську межу. Від місця, де вливаються Тетерів, Дніпро присувається до Придніпрянської плити (Правобережжя) і має правий беріг високий, а лівий низький. Під Києвом вливається до Дніпра з лівого боку Десна, і Дніпро вже пливе велично, ширшаючи звичайно до 700 м. Від Києва звертається Дніпро на південний схід і так пливе до Січеслава (Дніпропетрівського, Катеринослава). Його правий беріг є високий, за винятком трьох місць, де Лівобічна низовина переходить на правий беріг Дніпра, а саме: на південь від Києва, між річкою Россю і м. Черкасами, та на північ від м. Чигирини. Так велично, поволі плывуть води Дніпра до Січеслава, але тут знову долина Дніпра звужується, а лівий його беріг підноситься. Швидкість Дніпрової води збільшується тричі й Дніпро пливе вузькою долиною, яку собі сам створив у старих твердих скелях, з яких залишилися ще рештки, т. зв. „порогів”, на дні Дніпра. Тих порогів є дев'ять. Спадаючи із деяких ворогів, вода спричиняє такий шум, що його чути на кілька кілометрів навколо. Пороги були донедавна великою перешкодою в плаванні Дніпром. Тим то нижче останнього порога побудували величезну греблю, яка рівень води над порогами піднесла на 36,7 м. та уможливила плавання великих суден.

На південь від порогів, долина Дніпра ширшає і має багато скелястих островів. З них – Хортиця і Томаківка були колись осідком Запорізької Січі. Це – славне Запоріжжю Долина Дніпра поширюється і лівий берег стає зовсім низьким. Тут по лівому боці Дніпра є т. зв. Великий Луг, де збиралися українські козаки перед своїми походами. Від місця, де річка Конка (Кінська Вода) вливається з лівого боку до Дніпра, Дніпро повертається на південний захід і на захід, а від Нікополя знову на півд. захід і, нарешті, нижче Херсона вливається дев'ятьма раменами до свого лиману. Лиман – це немов би малий залив, має 64 км довжини й 14 км ширини. Він мілкий (має тільки до 6 м глибини), через те, що вода

Дніпра, зустрічаючись тут із морською течією, пливе дуже повільно, а річний пісок осідає на дні лиману.

Дніпро – найбільша й найбільш улюблена українська ріка. Тим то він такий оспіваний у народних піснях, у творах українських поетів і письменників. Давні поляни, предки українців у Київщині, почитали Дніпро нарівні з божеством, а за княжої доби називали його „Славутою”. Ця велика слава Дніпра пішла з того, що Дніпро був важним торговельним шляхом і відігравав велику роллю в історії українського народу.

З правого боку вливаються до Дніпра такі більші ріки: Березина (на Білорусі), Прип’ять, Тетерів, Ірпінь, Рось, Тясмин Інгулець. Найбільша з них – Прип’ять (795 км), впливає на Волинській плиті, але зараз увіходить на Полісся й тут вона є забагненою рікою, подібною, як і ціле Полісся. До Прип’яті вливаються – з правого боку: Туря, Стохід, Стир з Іквою, Горинь зі Случем, Уборть і Уж, а з лівого боку: Пина, Ясельда і Птич.

З лівого боку вливаються до Дніпра: найбільша – Десна (1.127 км.) з Сеймом, а далі: Сула, Псло, Ворскла, Самара й Конка.

Другою найбільшою українською рікою, що вливається до Чорного моря це – Дністер, довжною в 1.372 км. Витікає він із Високого Бескиду, біля села Вовче, під верхом Розлуч, на висоті яких 700 м. над рівнем моря. Спочатку пливе він, як дикий потік із дуже рвучкою течією. Потім передирається в північно-західнім напрямі через північні узбіччя Карпат, повертається на схід і біля Самбора виходить на рівнину, де витворює великі багна. В околиці Миколаєва кінчаються багна й Дністер пливе далі широкою рівною долиною і робить закрути. Коло Нижнева зближаються до себе обидва береги долини й Дністер входить у яр і пливе ним аж до Тирасполя, де його долина поширюється, береги його стають низькі й забагнені. Нарешті вливається до свого лиману (32 км довжини, 9 км ширини і до 2 м глибини), а потім до моря.

До Дністра вливаються з правого боку: з Карпат – Стрий з Опором, Свіча, Лімниця й Бистриця; з Бесарабії пливуть п вільно Реут і Бик. З лівого боку вливаються до Дністра:

Стривігор, Верещиця, Гнила Липа – вони течуть широкими болотистими долинами та творять багато ставів; а далі – Золота Липа, Коропець, Сірина, Серет, Збруч, Смотрич, Ущиця, Мурахва та Ягорлик – течуть глибокими ярами з Подільської плити.

Рівнобіжно з Дністром тече Буг, довжиною в 769 км. Витікає з с. Купелі, між Збручем і Случем. У горішній своїй частині тече він забагаєним тереном, а далі пливе яром і вливається до лиману, що з'єднується з лиманом Дніпра.

До Дунаю, який витікає у Німеччині та вливається до Чорного моря, з української території витікають притоки Тиса (1400 км довжини), Серет і Прут з Черемошем. Прут і Черемош визначаються найкращими долинами, а Прут творить гарний водопад біля Яремча.

До Озівського моря вливається Дін, якого тільки горішня частина лежить на українській землі. Його найбільша притока Дінець – це чисто українська ріка. Обидві ці річки творять у середній своїй частині коліна, що нагадують коліно Дніпра.

До Озівського моря вливається і Кубань (728 км.), що витікає з льодовиків Ельбруса, найвищої вершини Кавказу, спочатку тече на північ, дістається на Передкавказзя і тут скручує на захід. До сточища Балтійського моря належать українські притоки Висли: гірські – Дунаєць з Попрадом, Вислік і Сян, низинні – Вепр і Буг. Сян (444 км.) витікає з Високого Бескиду, з лівого боку приймає притоки Ославу й Вислік, а з правого боку – Вишню, Скло, Любачівку й Танву. Вепр (234 км.) витікає з Розточчя і в горішній своїй частині є етнічною українською межею. А найдовшою тут українською рікою є Буг (730 км.), що витікає на північному рубці галицького Поділля біля Золочена та в'ється підмоклою рівниною. І такі його притоки: з лівого боку – Полтва, Рата, Солокія, Гучва й Волбада, а з правого – Луг, Мухавець, Лісна, Нурець і Нарва.

ПІДСОННЯ УКРАЇНИ.

Велике значення для народу має підсоння або клімат країни, в якій він живе. Під кліматом розуміємо температуру повітря, вітри, тиск повітря, атмосферні опади й т.ін. Україна має назагал помірний клімат: він не є ані надто гарячий, ні надто холодний.

Український клімат є окремий від клімату інших європейських країн. Вів є інакший, як середземноморський, західно-європейський, чи середньо-європейський клімат. Так само він інакший від клімату Білорусі й Московщини. Він тепліший від клімату обох цих країн і в ньому нема такої різниці між температурою літа й зими. Все ж таки в порівнянні із середньо- чи західно-європейським, а тимбільше із середземноморським, український клімат є гостріший, бо він має гарячіше від них літо й холодніші зими. Через те український клімат зараховують до континентальних (сухоземних) кліматів, бо на нього має вплив температура східно-європейського континенту (суходолу). А океанічний клімат залежить від впливу температури води Атлантийського океану: вона охолоджує літо й отеплює зиму.

Температура України не є скрізь однакова. Взагалі на вищих місцях, у горах є холодніше, як на низовинах. Найтепліше є на південному Криму й на побережжі західного Кавказу. Так само не є однаково різниця між зимою і літом. Найбільша різниця є на південному сході України, отже в Донеччині, де є найгарячіше на українських землях літо, а зими гостріші, ж у західній та осередній Україні. З того бачимо, що на південному сході України є найбільше континентальний клімат, а чим далі на захід, він тратить на своїй гостроті так, що західно-українські землі мають клімат посередній між континентальним і океанічним кліматом.

Також і щодо атмосферних опадів в різниці в Україні. Найбільше опадів є в західному Кавказі й у Карпатах. Це є наслідком того, що повітря, стрівшись, із горами, піднімається вгору, там охолоджується пара в повітрі і з того виникають атмосферні опади, як дощ, сніг. А так узагалі на українських землях опадів більше у північно-західних її частинах під впливом західних вітрів, які приносять водяну пару з Атлантийського океану. Тим то, чим далі на схід, тим атмосферних опадів менше й найменше їх на південному сході, на степах

України. Такий клімат називають степовим. До сухости клімату в Україні дуже спричиняються сухі вітри, що віють із сходу. Вони влітку дають гарну, погоду, а взимку – морози. Атмосферні опади залежать також від тиску повітря в даному місці. Звичайно, як тиск повітря є великий, то гарна погода, а як він малий, то є атмосферні опади, або тільки захмарення небо схлону.

Клімат України є взагалі дуже здоровий. Він добре впливає на фізичне здоров'я українського народу [4].

В статті «Природа України» професора С.Іллічевського в газеті «Нова Україна (Полтава)» 22 серпня 1943 року дуже гарна фантастично прекрасну природу нашої держави Україна.

«Стоїть гора високая,
Попід горою гай,
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай;
Під гаєм в'ється річечка...»

Пісня ця досить точно і влучно малює природу нашої Лісостепової України, а саме – околиці м. Седнєва на півдні Чернігівщини. Але українська природа в різних місцевостях зовсім не однакова.

Північна частина України належить до так званого полісся або лісової смуги. Тут випадає набагато більше опадів, ніж в інших частинах України. Підсоння тут холодніше, отже, й випаровування менше, ніж на півдні (пересічна температура року тут плюс 5,4 град.), а це сприяє розвитку лісів. Зокрема тут ростуть лісові дерева, що не витримують посушливого, підсоння, наприклад, цінне дерево – грабина, а подекуди й справжня ялина (на півночі Чернігівської області); на Полтавщині, де дикої ялини немає, ялиною часто називають звичайну сосну. Разом з тим тут багато великих боліт, в тому числі й трясовинні болота – «прогної», що заросли пливучим килимом з білого торфового моху, так званого

сфагнуму; на таких болотах росте багато характерних північних рослин, як журахвина (клюква), пушиця, росичка (*Dresera retundifolia*) – комахоїдна рослина, що ловить липучими залозками на листках дрібних комашок і живиться їхніми соками. По Дніпру – на дніпровських пісках – смуга полісся простягається майже аж до Києва та Переяслава. В межах українського Полісся ще й тепер трапляються вовки, які іноді-лісами забігають і далі на південь, а подекуди й дикі кози. Особливо великі ліси поліського типу ростуть на заході України, де, як взагалі далі на захід, опадів випадає ще більше; тому на крайньому заході України зустрічається й така характерна західньо-європейська порода, як бук, який у нас на сході росте тільки високо в горах Криму та Кавказу, а також чагарник азалія з великими гарними жовтими квітками, властивий вогким гірським місцевостям Кавказу.

Ґрунти в Поліссі переважно бідні, піщані, тільки на Сході (Глухів, Пирогівка) трапляються оголення крейди – крейдянні схили, кінець тієї крейдяної смуги, що характерна і для Курщини і що дала ім'я Білгородові, де ці крейдянні схили дуже розвинені. Знов таки на крайньому заході (на Поділлі) трапляються вапнякові скелі, – так звані товтри, а подекуди також гранітові скелі.

На південь від Полісся йде смуга так і званого лісостепу, до якого належить і більша частина Київщини, Полтавщини та північна Харківщина. Підсоння тут трохи сухіше й тепліше; ніж у лісовій смузі (на рік випадає, наприклад, у Полтаві, 470 мм опадів; пересічна температура року плюс 7 град. С); ліс тулиться переважно по ярах та долинах річок, на схилах, але також і понад долинами великих річок: міжрічкові площі (вододільні плято) в давні часи були вкриті лучним степом, багатим на яскраві барвисті квітки; серед степової рівнини вододільних плято розкидані численні, міочні заглиблення, так звані степові «блюдця» або «долинки» – переважно круглої форми та незначної глибини, від декількох метрів до кількох десятків метрів завширшки. Утворилися ці заглиблення в наслідок промивання ґрунту дощовими водами.

Там, де степ перерізаний численними в лісостепу річками, утворюються часто глибокі яри та кручі – мережа ярів з крутими стінами, що відводить дощову й снігову воду в річки.

Дика рослинність лісостепу значно багатша і різноманітніша, ніж на Полюссі. Починаючи від південної частини Полісся, широко розводяться пізні південні культури, найбільш характерні для степу: кавуни, дині, кукурудза, з дерев – абрикоси, волоських горіх і в незначній кількості виноград. Полісся – лісова зона – всіх цих культур не знає.

Далі йде степ Північна частина степу характеризується широкими розлогими балками (замість крутих ярів лісостепової смуги); ліс трапляється тільки в долинах річок. Ціла низка рослин, що не ростуть ні в лісостепу, ні тим більш на Поліссі, характеризують степові смуги: степовий піон – воронець, кермек, деякі породи тирси, катран, волзький горицвіт тощо.

Опадів у степовій смузі буває значно менше, ніж у лісостепу та в лісовій смузі, а тому ґрунти не так вилужені і в них багато різних солей, отже, в степовій смузі часто трапляються солончаки. Більшість солончакових рослин розвивається і цвіте під осінь та під кінець літа; тоді солончаки мають дуже красивий вигляд, бо на них масово цвіте фіалковий квітом кермек, характерна солончакова рослина.

Що далі на південь, то підсоння сухіше, балок та річок стає мало, ліс трапляється дуже рідко – тільки в долині Дніпра, – це смуга посушливого степу, де на рік випадає біля 300 міліметрів опадів, а пересічна температура року, плюс 10 град. та до плюс 10,5 град. Посушливий степ (південна Україна) це суха рівнина, майже зовсім без дерев, яка в дуже давні часи була дном мілкого моря; ярів та балок тут немає, тільки подекуди трапляються безсточні зниження круглої форми – так звані події. Поди нагадують степові блюдця північної України, але розмір їх значно більший – часто кілька кілометрів і або навіть більше десятка кілометрів у діаметрі, а заглиблення дуже поступове, майже – непомітне на око, – тільки зміни рослинності та заливання центральної частини водою після великих дощів вказують на заглибленість центральної частини поду. Ґрунт посушливого степу має

в собі мало перегною, він брунатного кольору, а ще далі на південь стає ясносірим. Довге жарке літо посушливого степу дає змогу в широких розмірах культивувати тут бавовник, виноград та інші південні культури; зате дерев тут майже немає – тільки на пісках по Дніпру трапляються ліски. Нижня течія Дніпра – головної водної артерії України – характеризується величезними піщаними масивами, що займають площі в багато сотень тисяч гектарів. Широкий спокійний Дніпро в нижній течії тече серед величезних зелених заростів очерету (так звані плавні), що на весні заливаються водою, а влітку тут і там пересічені численними протоками, озерцями («сагами») та гирлами. Береги тут рівні, низькі, майже без круч, властивих річкам Північної України. Очерет замінює тут дерево, якого на півдні України дуже обмаль: снопами сухого торішнього очерету опалюють хати, з очерету роблять тини та загорожі і навіть стіни невеликих будівель, обмазуючи їх глиною, або й без обмазки. На весні торішній очерет, що залишився не зрізаним на паливо, випалюють, бо він тоді краще одростає, і в березні місяці по всьому обрію видно огонь очеретяних заростів, що поволі горять. На паливо, крім очерету, вживають і деякі сухі бур'яни (курай, буркун). На півдні Україну обмивають моря – Чорне на заході, Озівське на сході! Береги Чорного моря тут здебільшого низькі, глинясті; по берегах Озівського моря розвинені кручі. Подекуди море утворює лимани – широкі, дуже мілкі, мулясті – це залиті морем давні долини річок. Дуже сухе, соняшне і тепле підсоння з короткою зимою та великою кількістю соняшних днів наче спеціально встановлене тут для утворення курортів, яких і, справді, тут є чимало. Подекуди, серед мілкого моря розкидані піщані коси та острівки з білого піску, що чергуються з солончаками та заростями очерету; тут царство різних птахів – різноманітні породи чайок та мартинів, красиві дикі качки – галгази, великі чорні птахи – баклани; в тихих лиманах трапляються зграї пеліканів («бабаптиця») з великим мішком під дзьобом. У мілкому морі навколо багато цінної риби (кефаль, скумбрія, також бички, пузанки, хамса тощо); населення споживає також дрібних морських рачків-креветок; трапляються й морські ссавці – дельфіни.

Густа мережа мілких солоних озер, так звані, Сіваші, як в залежності від вітру то заливаються морем, то висихають, – відокремлюють південну Україну від її продовження – степової частини Криму. Тут така ж безлісна рівнина, тільки ще сухіша і бідніша рослинністю; села тут, як і на Україні, оточені пірамідальними тополями. Далі на південь з'являються горби, спочатку невеликі, а далі все вищі й вищі, – це поступовий перехід до гірського Криму. Тут тягнеться смуга крейдяних горбів, а далі справжні гори з сірого вапняку. Кримські гори досягають півтора кілометрів заввишки (вершина Роман-Кош 1543 метри); на них значно холодніше і більше дощів, ніж внизу в долинах; верх кримських гір здебільшого рівний, плескатий і вкритий луками, на яких місцеве населення (татари) пасе овець – це так звана яйла. Схили гір вкриті лісом буковим, а нижче сосновим; на південь до моря кримські гори круто обриваються, утворюючи майже суцільну кам'яну «стіну» від кілометра до півтора кілометра заввишки, яка затримує холодні північні вітри і дає змогу рости на південному березі Криму, під захистом гір, біля моря, навіть таким субтропічним і теплолюбним породам, як пальми, кипариси, лаври, магнолії, бамбук – рослини, що становлять основу чудових вічнозелених парків Південного Криму разом з фруктовими південними культурами, як бросквини, виноград, інжир, хурма [5].

Дід Дніпро, священна річка українського народу, понівечена, зганьблена, перетворена на страшні водоймища більшовицькими узурпаторами, які не щадили нікого і нічого, в тому числі, і святу для всіх українців річку Дніпро.

В багатьох виданнях українських газет періоду Другої світової війни докладно, з різних сторін описано наш прекрасний Славута-Дніпро.

ДНІПРО.

Звільнившись з льодових оков, грізний Дніпро – Славута розпочинає свій дикий танок. Немов випущені на волю табуни диких коней женуться навипередки білогриві дніпрові хвилі, що от-от здається вискочать з берегів і заллють усе довкруги. Сіре, вкрите густими хмарами небо, насупившись над розшаділою стихією, додає цій картині особливого чару,

маєстату, а може й жаху заєдно. Все, що живе, тікає домів. Зникають з обрїю рухливі цятки річного птаства, зникають кудись миготливі білі плямки вітрил, причалюють до берега налякані бурею пароплави, що виглядають здалека неначе дитячі забавки на спінених хвилях ріки. Тільки верби лишаються на своїх місцях. За кожним сильнішим поривом вітру хиллять покїрно свої корони, віддаючи глибокий поклїн неприборканим, могутнім силам натури. Таким буває Дніпро біля Києва, Кременчука, Сїчеслава...

Дивлячись на спїненї води, аж вїрити не хочеться, що виростають вони з маленького нужденного струмочка, ледви помітного на розлогих болотах Смоленщини. Але зайдїть до села Кльоцева – там кожна дитина, не без гордості, покаже вам джерела найбільшої української ріки. Є чим пишатись. Біля 2.280 км довжини, понад 510.000 кв. км сточища – ось вимїри Дніпра, третьої після Волги й Дунаю ріки Європи.

Свій початок бере Дніпро з невеличкого озера Мшара, що лежить 219 м вище рівня Чорного моря. Довкруги, як оком сягнути, простягаються непролазні болота, в яких водиться сила всїякого водного птаства. Де-не-де вистають з води горбочки низеньких корчиків дикїх ягід. Та не пробуйте їх збирати. Доступ до них небезпечний, бо легко можете потрапити на трясовину – глибоке болото, накрите пливучим килимом торфового моху. Хоч як воно буде вас приваблювати своєю сочистою зеленню, своїми яскравими, байдужими квітками – залишїть свої замїри. Пройдїться краще берегом болота, оточеного вінком вїльхових корчїв. Тут стрїнете цікаву рослину – росичку що живиться дрібними комахами, яких ловить спритно неначе мухолапка при помочї свого листя, покритого дрібними лапками-залозами. Трохи дальше можете відпочити в тїні густого лісу. Шум вїльх, берез, осик і грабїв заколише вас до сну...

Та вертаймо до нашого Дніпра. Погляньмо, як пробїгши кїлканадцять кілометрїв тоненькою гадюкою поміж острївцями густої, болотної осоки, починає він ширшати, мужнїти та зарисовуватись щораз виразнїше серед безлічі ямок, ковбань і рївчакїв. Приймає до себе численї дрібнї струмочки а потїм і бїльшї притоки – Вязьму та Волопець.

Біля гирла річки Осьми досягає вже ширини 40 метрів. Ступнево набирає вигляду великої ріки. Зникають низькі болотисті береги. Річна долина значно поширюється, доходючи часом до 2 км. Береги стають виразнішими. На них жовтіє пісок. Де-не де трапляються й кручі. Це особливо помітне біля увігнутих берегів, де вода працює енергичніше.

В своїй горішній частині, що тягнеться від джерела аж до Києва (1303 км завдовжки), Дніпро має особливо покручене корито. Ріка ніде не тече в одному напрямі, а робить більші або менші півкола. У зв'язку з тим глибина, швидкість течії й форма берегів постійно міняються. Переважно правий берег єсть постійним. Його підмиває вода, відносячи настилки ґрунту на протилежну сторону, де утворюються обмілини. Найбільші зміни берегової лінії відбуваються на весні коли рівень води значно підноситься, заливаючи всю річну долину. Тоді Дніпро виглядає здалека неначе продовгасте озеро. Після повіні на заливній терасі лишається верства намулу та маленькі озерця – водойми.

З початку Дніпро досить мілкий. Лише на плесах глибина сягає 3, 5 метрів, а в ямах часом до 10 метрів. Іноді трапляється на дні велике каміння – головно піскового походження. Найбільше його лежить в околиці Трахтемирова, де творить, так звані, кам'яні «забори».

Дещо далше, перед Києвом, Дніпро приймає води таких великих притоків як: Березина, Сож, Прип'ять, Тетерів і Десна, що мають переважно попад 500 км довжини, а Десна навіть, більше 1.000. км. Вони вирішують остаточно велич і могутність Дніпра. Золотоверхий витає його вже як велику ріку, що має, біля 1.000 метрів ширини. Прикрашує його гарним ланцюговим мостом та оточує смугою зелені, з якої виринають бані київських церков.

Середній Дніпро, від Києва до Січеслава (503 км завдовжки), тече виключно українською територією, ділячи її на дві частини – Правобережну й Лівобережну Україну. Перетинає він широке пасмо лісостепу, який тягнеться від Полісся повз Київщину, Полтавщину аж до Харківщини. Тут впадають до нього ріки: Трубеж, Сула, Псла. Дніпро

ширшає до 2 км, а в часі повені, в деяких місцях, навіть до 10 км. Річні береги стають досить високими. Вони уквітчані кремезними дубами та кучерявими грабами, що купчаться несміло по ярах і долинах.

Де дівалась буйна, дика рослинність цієї чудової частини української землі? Деж та висока степова ковила, що в ній колись пливали козацькі коні? Де той густий чагарник з кущів бабчука, сірого рокитника та степової вишні? Все забрала ... цивілізація. Тепер наш зір спочиває на безмежних ланах золотоволосої пшениці, на рівних рядочках бурякових плантацій, на зелених нивах кукурудзи, кавунів та динь. Лише де-не-де стрічаються зелені левади з казково-чудовими квітками, що в проміннях літнього сонця миготять усіма барвами райдуги, надаючи країні особливого чару. Коли їдеш човном по водах Дніпра в тихий, погідний день видається наче поринаєш в якийсь зачарований світ...

Тимчасом Дніпро підходить до Кременчука, де в своїм бігу стрічає гранітово-гнейсові заборона. Початково вони ледви помітні на дні глибокої ріки. Що далі до Січеслава тим наявність їх відчувається виразніше. Та Дніпро дає з ними раду, покриваючи їх цілковито величезними масами води.

З Дніпром біля Січеслава стають до змагу неустрашені сили природи: вода й камінь. Дніпро кидається зі сказеною люттю та страшеним ревом, мов дикий звір, на вистаюче з дна гігантських розмірів каміння, змагаючись завзято на протязі 103 кілометрів – аж до самого Запоріжжя. Вода піниться, бурлить і клекоче, розприскується на мільйони дрібних краплинок, в яких заламуються соняшні проміння, творячи в багатьох місцях радуїги. На десять кілометрів чути шум порогів – така сила дніпрової течії.

Було тут колись дев'ять порогів; Кодацький, Сурський, Лоханський, Звонецький Дід (або Ненаситець), Вовницький, Будило, Лишний і Гадючий (або Вільний). Вони унеможлилювали плавбу пароплавами. Лише плоти та поодинокі човни і то з великою небезпекою, могли повз них переходити. Для плавбу були влаштовані спеціальні канали, відгороджені кам'яними гатями від порогів. Пересічна глибина ріки в цій місці незначна.

Влітку вона виносила до 3 – 5 метрів. Траплялись одначе ями, що мали по 15 – 20 метрів глибини. А одна яма за Кичкаським залізничним мостом сягала навіть 45 метрів. Її дно лежить на 30 метрів нижче рівня Чорного моря.

Річний берег переважно високий – часто стрімкий і урвистий. Спад ріки великий і тому течія дуже сильна (5 – 6 м на секунду). На порогах була багато різних струмочків з неоднаковою швидкістю течії. В деяких місцях Дніпро утворив відноги, котрі охоплювали острови часом на 2 – 4 км довжини. Найбільші були: Кізлів, Дубовий, Таволжанський та Кухарів острови.

Нині пороги залито водою штучного озера, створеного Дніпрельстаном. Тепер пароплавба проходить свобідно до самого моря. Тут збудовано найбільшу гідроелектростанцію Європи.

Більших приток в цій частині Дніпро немає. Найдовшими річками єсть Самара (341 км) та Сура (181 км). Притоки Ворона, Осокорівка та Вільна мають пересічно по 25 км завдовжки. Вони течуть у глибоких ярах та балках по безкраїх степах України. Деякі з дрібних річок в часі літньої спеки пересихають, лишаючи по собі числені калюжі зі стоячою водою.

Визволившись від порогів, Дніпро підходить до Запоріжжя, омиває своїми водами Хортицю... На саму згадку про колиску нашої славної Січі серце кожного українця зачинає битись сильніше. В уяві виростають, героїчні постаті князя Дмитра Вишневецького-Байди, гетьмана Петра Сагайдачного, Великого Богдана, гетьманів: Івана Виговського, Петра Дорошенка, Івана Мазепи та інших мужів нашої історії. Пригадується часи кривавого змагання з много кратним сильнішим ворогом за волю України. Приходять на думку ті велитенські жертви, що принесло наше славне козацтво в обороні чести українського народу. Багато про це міг би розповісти старий дідуган Дніпро. Не мало прийняв він крови своїх дітей, що полягли в нерівній боротьбі, що не боялися вмерти за кращу долю своєї

Батьківщини. І серце наше наповнюється почуттям гордості, що український Нарід видав таких велитнів чину!

Минувши Запоріжжя, Дніпро повертає лагідно на захід і тече ще 333 км поки не спіткається з лиманом. Долішній Дніпро не спішиться. Може придивляється всім тим численим пам'яткам, що їх залишили козаки-запорожці по обох сторонах ріки? А може боїться збудити з вічного сну поляглих героїв що їх кістками рясно вкриті Дніпрові береги?

Котить ліниво свої води Дніпро поміж величезними заростами очерету. Це, так звані, плавні. На весні заливаються вони водою, утворюючи з Дніпра мов одно велике озеро. Влітку заповнюють їх числені протоки, озерця та всілякої форми водойми. Найбільша плавня простягається недалеко лівобічної протоки Конки, що зветься, Великим Лугом. Тут збиралися українські козаки перед своїм походом!

Недоходячи до Чорного моря, Дніпро зачується дельтою зі своїм лиманом, який був колись річною долиною. Тут спіткає царство птаства! Зграї чайок, мартинів, диких качок, бакланів та пеліканів плюскаються в теплих водах лиману. Летять від них бризки, що в проміннях літнього сонця виглядають неначе розсипані самоцвіти...

І знову піддаємося чарові Дніпра. На Думку приходять слова великого Кобзаря України Тараса Шевченка:

«Нема на світі України,
Немає другого Дніпра...»

Ю.Теребуха [6].

ДЕ ДНІПРО НАШ КОТИТЬ ХВИЛІ

Дніпро – найбільша ріка Україна.

Найбільша ріка України Дніпро – третя за величиною ріка Європи. Найбільша ріка Європи Волга (3.690 км завдовжки), друга Дунай (2.850 км). Довжина Дніпра перевищує 2.247 км, а площа, з якої він збирає води доходить до 524.000 кв. км. Впливає Дніпро далеко на півночі (Бельський повіт колишньої Смоленської губ.), недалеко від села

Клецово. Спочатку Дніпро має вигляд маленького струмочка покрученим руслом, в'язким мулуватим дном і нічим не нагадує нам великої потужної ріки.

Починаючи від самих верхів'їв упадає Дніпро один за одним велика кількість невеличких струмочків і ряд приток більших розмірів, що поступово перетворюють Дніпро у велику ріку. Коли нормальна ширина русла Дніпра коло міста Орші, порівнює 64 м., то коло Моголово вона походить уже до 85 м, коло Лоева 213 м, коло Києва 341 м, а коло Дніпропетровська перевищує вже 400 м. Нижче Дніпро місцями значно поширюється, доходячи 700 м ширини і більше, місцями звужується. До часу збудування Дніпрогесу, Дніпро поділяли на 4 частини: верхній Дніпро – від витоків до Києва (завдовжки 1.309 км), середній Дніпро від Києва до Дніпропетровська (503,5 км), порожисту частину річки з славними порогами Ненаситим і ін. від Дніпропетровська до Запоріжжя (103 км) і нижній Дніпро – від Запоріжжя до лиману (333 км). В зв'язку з збудуванням греблі Дніпрогесу порожиста частина, як така зникла, на місці її утворилось велике протічне озеро, яке є безпосереднім продовженням середньої течії Дніпра, Дніпро тепер можна ділити на три частини: верхній, середній (від Києва до греблі Дніпрогесу) і нижній (від греблі до лиману).

Протікаючи по території України Дніпро в різних своїх частинах перетинає місцевості неоднакового характеру. І так, верхній Дніпро з притоками протікає по території Полісся, що частково заходить і на середню течію Дніпра. Далі на південь середня течія Дніпра проходить спочатку по території лісостепу, а далі перетинає чорноземні лукові степи. До території, що її займають останні, належить і колишня порожиста частина. Нижня частина Дніпра лежить в районі причорноморських степів і тільки найнижча його частина протікає по району прибережної чорноморської півпустелі. Характерні особливості прилеглої місцевості відбиваються, звичайно, і на особливостях самого Дніпра та його берегів. Якщо в районі Полісся часто можна бачити по берегах Дніпра то, цього вже нема в районі чорноземних лукавих степів.

Найбагатша на притоки верхня течія Дніпра, до якої належать усі головніші річки Дніпровського. Із них належить тут Десна – найдовша притока Дніпра (1.189 км завдовжки), далі ріка Сож (589 км. завд.) з чистою і прозорою водою, багата на воду Припять (понад 500 км завдовжки), що має ряд приток, зв'язаних з поліськими болотами; Березина (538 км завдовжки), Тетерів (317 км завд.), Друть (267 км завд.), Ірпінь (около 150 км завд.). Чимало приток має і середня течія Дніпра (разом з колишньою порожиною частиною). З них назвемо ріки: Трубіж, Рось, Сулу, Тясмин, Пскол, Ворсклу, Орель, Самару.

Дніпро перетворюється в ріку, якої витрата води вимірюється десятками, а далі й сотками куб. метрів. У різні пори року витрата води є різна. Найбільша вона буває весною підчас весняного розливу, перевищуючи в цей час в багато разів розміри літньої витрати.

Особливо сильний розлив на Дніпрі був 1931 р. Накоїв він багато лиха надбережному населенню, в тому числі і людності великих міст. У Києві, Черкасах, Кременчуці, Дніпропетровську і інш. цей весняний розлив спричинив величезні втрати. Такого розливу, як у 1931 р. не пригадують старі люди, не нотовано в записах багатолітніх наукових спостережень. Бували і раніше високі розливи (розлив 1845, 1877, 1917 рр.), коли рівень і води Дніпра, наприклад, коло Києва до і ходив до 785 см (1917). Проте, при небувалому розливі 1931 р. коло Києва вода піднялася на 853 см [7].

Після Волги – Дніпро.

2.200 кілометрів мав велика річна – важлива артерія сполуки.

Дніпро менш оспіваний, як широка Волга, що тече повільно. Правий берег Дніпра тепер також і в нижній течії цілком в німецьких руках, і, таким чином, най більший шлях європейської частини Радянського Союзу – у німців. Дніпро після Волги – найбільший шлях. Не менш як 2200 клм. довжини має ця могутня ріка, в яку стікаються всі води від Валдайської височини до Чорного моря, басейн якої охоплює 527.000 кв. км.

Її течія яскраво відбиває околиці: швидко тече вона між високими берегами рівнобіжно Двині до Смоленська, утворюючи південну межу земляного перешийка, що йде дугою в серце Московської області. Під гострим кутом повертає Дніпро біля Орші і в дальнішій своїй течії приймає багато притоків, які поширюють і поглиблюють його русло.

В своїй низовій течії Дніпро коло Херсона, несучи свої води у Чорне море, судноплавний навіть для великих морських кораблів.

Таким чином Дніпро, який на сьогодні каналами з'єднаний з Вислою, Мемелем і Двиною, був з давніх часів найбільшим шляхом з внутрішньої частини країни до родючої України, а відтіля до моря.

По Дніпру потягнулися варяги, північні князі – вікінги, що потім в Києві заснували першу самостійну Українську Державу [8].

ДНІПРО.

.....Вам треба би побачити ріку Дніпро! Я плавав по Волзі, я носився по хвилях бистрого Дунаю, я веслував в арабському човні по Нілю, але Дніпро – це князь усіх рік старого світу. В порівнанні з ним Рен, це лише тонка стрічка води, а навіть святий Гангес стоїть, як кажуть, в своєму маєстаті далеко поза рікою України Дніпром".

(Слова датського поета Тора Лянге).

Дніпро, наймогутніша водна артерія України (2.100 км, довжини) впливає на білоруській території й уже широким руслом перепливає через Чернігівщину, а там Київщину й Полтавщину. Звужуючись біля Січеслава (кол. Катеринослав) і проскакуючи крізь славні Дніпрові пороги, і, розливаючись безліччю рукавів, творить острови, що на них колись була Запорожська Січ. До моря вливається широким лиманом, спільним із Богом.

Дніпро, це колиска української державности й підстава господарської і промислової сили нашого краю, при тому одна з найкращих рік Європи. Про неї співають народні пісні, красі Дніпра зложили данину своєї творчости всі великі українські поети, письменники та

малярі. Найкраще й найбільш захоплююче писали про Дніпро Шевченко та Гоголь; останній в одному зі своїх оповідань каже:

„Красен Дніпро під ясну погоду, коли вільно та рівно несе крізь ліси і гори повні води свої. Не сколихнеться, ні прогримить. Дивишся й не знаєш, стала чи пливе його величава ширина і ввижається, наче весь вилитий він з кришталю, і наче голубий блискучий шлях, без міри в ширину, без краю в далину, лине і веться по зеленому світу. Любо тоді й гарячому сонцю поглянути з висоти і скупати проміння в холодних кришталевих водах, і надбережним лісам ясно змалюватись у воді. Зеленокучері! Вони тиснуться разом з польовими цвітами до води й, нахилившись, милуються в ній і не на милуються, і не відірвуться від ясної своєї подоби, і всміхаються до неї, і вітають її, гойдаючи гілками. На середину ж Дніпра вони бояться глянути: ніхто, крім сонця та голу бога неба, не загляне туди. Та не кожна й птиця долетить до середини Дніпра. Пишний! Рівної йому ріки немає у світі. Красен Дніпро і теплої літньої ночі, коли все засипляє, і людина, і звір, і птиця, а Бог один велично оглядає небо і землю і велично стрясає ризу. Із ризи сіяють зорі. Зорі світять і горять над світом і всі разом одбиваються в Дніпрі. Всіх полонив їх Дніпро в темному лоні своєму. Ні одна не втече від нього: може загасне на небі. Чорний ліс, обсипаний сонним гайворонням, і споконвіку розламані гори, звисаючи, намагаються вкрити його хоч би довгою тінню своєю. Даремне. Нічого немає в світі, щоб могло укрити Дніпро. Синій, синій, пливе він рівним потоком і серед ночі, як серед дня, мріє в таку далину, скільки сягнути може людське око. Мріючи і пригортаючись ближче до берегів від холоду нічного, він засвічується срібним прослідом: прослід зблискує, як клинок дамаської шаблі, а він, синій, і знову заснув. Красен і тоді Дніпро і рівної йому немає ріки на світі. Коли ж посунуть по небу горами сині хмари, чорний ліс хитається ко рінням, дуби тріщать, і блискавка, заламавшись у хмарі, враз освітить весь світ – гнівен тоді Дніпро! Водяні могили гримлять, об гори вдаряючись, і з блиском і зойком відбігають назад, і плачуть, голосять у далині" [9] [10].

Водна артерія України.

Найбільшу річку України – Дніпро народ український шанує як святиню. Після Волги і Дунаю є це третя величиною річка в Європі. Довжина Дніпра – понад 2.100 км, а водний басейн, тобто територія, яку він зі своїми допливами займає, дорівнює 527 кв км, отже майже стільки, як ціла передвоєнна Франція. Дніпро починається в болотах Білоруси. Область горішнього (тобто початкового) бігу Дніпра лежить вище рівня морської поверхні лише на 256 метрів, що зумовлює дуже повільну, не гірудку течію – пересічно 0,4 метра в секунду.

Спочатку Дніпро являє собою мулисту річечку, але його повноводість швидко збільшується. Біля Києва він досягає ширини пересічно 600 – 800 метрів. Але під час весняної повені Дніпро простягається своїми водами завширшки до 10 км. Повінь ця виникає завдяки великим сніговим масам, що вкривають терен особливого рішнього Дніпра, а з весною раптово тануть. Найвище вода підіймається в середині квітня. Тоді вона досягає біля Києва до 22 метрів.

Дніпро вливається у Чорне море 9-ма рукавами і несе з собою величезні маси мулу і гальки (дрібного каміння). Щосекунди Дніпро вливає в море не менше як 2 тисячі кубометрів води [11].

На прикладі однієї невеликої статті «Дніпро ще не став», покажемо, наскільки зацікавленими по інформації про Дніпро були українські газети періоду Другої світової війни, які передрукували текст цієї статті на своїх шпальтах.

КИЇВ. Цього року помічається дуже рідке явище, що Дніпро до цього часу ще не замерз, тільки де-не-де вкрився тонкою оболонкою льоду. На підставі цього явища старі дніпрові рибалки проповідують легку й коротку зиму. Останній раз подібне явище запримічено було в 1912 році, і дійсно весна тоді була рання та в перших днях березня вже сіяли ярину. Якби це передбачення справдилося, то стан погоди був би потішаючий для хліборобства [12 – 30].

Рухаємося далі по території «нашої чарівної Батьківщини» – так називалася рубрика в часописі «Український вісник (Берлін)». В його номері 29 грудня 1944 року було вміщено прекрасну статтю Ап.Трембовецького «Тиха ріка Бог».

ТИХА РІКА БОГ.

Усім він прекрасний, мій край чарівний В.Тарноградський.

Тиха ріка Бог... Несе свої води у Чорне море, серед чудесних краєвидів і міцних обіймів гранітових окель. З давніх-давен знають народи цю ріку. Далеко, далеко у згадці віків ми довідуємось, що терени річки Богу були осідком великих слов'янських племен, серед яких були і наші предки українці. Тут, на берегах Бозького лиману були розміщені славетні грецькі колонії. Це був важливий тоді торговельний шлях. На географічних мапах відомого грецького вченого Птоломея, які збереглися і до ваших днів, ми бачимо нанесену ріку Бог під назвою Гіпаніс. За часів турецького володарства на північному березі Чорного моря, Бог також відіграє значну роль, як шлях сполучення Турки дали їй назву Ака-Су (Біла вода).

Ріка Бог – найменша з великих рік України, проте вона є другою зряду височинних рік, що вливаються до Чорного моря.

В порівнянні з сусідними великими ріками, сивим велетнем Дніпром і бистрим Дністром, ріка Бог досліджена ще мало, хоча район її сточили привертає вже давно увагу дослідників. В нашому нарисі і подаємо ми коротку довідку про, природу цих, рідних для нас, країв.

Ріка Бог починається у селі Купелі в північній частині Проскурівської округи на вододілі р. Збруча (сточище Дністра) і р. Случа (сточище Дніпра). Витоки її лежать на висоті близько 340 метрів над рівнем моря в рівнинній і болотистій місцевості. Цікаво відзначити, що Бог витікає з місцевості, що на яких 90 – 100 метрів вища за місцевість витоку Дніпра. З українських рік на першому місці по висоті свого витоку стоїть – Дністро – 700 м, над рівнем моря, на другому Бог – 340 м.

Поглянемо на нашу мапу. З північного заходу на південний схід, у середній частині Правобережної України, пливають тихо і повільно води Бога. 174 доплива, які широкою смугою творять сточище Бога, обіймають площу в 65.020 кв. км. Довжина Бога (до гирла р. Інгула) до рівнює 769 км). (За даними Гідрометричної служби НКЗ (з Інгулом) 1923 р. В «Географії українських і сумежних земель» д-р. проф. В.Кубійовича, вид. 1943 р., подано дані Міністерства Земельних Справ (1918 р.): Довжина ріки 764 км (763,6 км), площа сточища 63.585 кв. км (63.584,8 кв. км). За характером течії ріка Бог розподіляється па п'ять діляниць:

1. Від виток до ріки Ікви – 122 км.
2. Від р. Ікви до р. Баран (м. Ворошилівка) – 115 км.
3. Від р. Баран до р. Синюхи (м. Першотравенське) – 337 км.
4. Від р. Синюхи до м. Олександрівки – 61 км.
5. Від м. Олександрівки до гирла – 134 км.

Кожна з цих діляниць, щодо елементів ріки має свої відмінності. (За матеріалами до гідрології р. Бога, інж. Олександра Бирулі. Вінниця, 1828 р.).

Вниз течією ріки.

В горішній частині тече Бог по відкритій і болотистій місцевості. Тече повільно, оточений пологими і м'якими берегами. Серед густого очерету і болотяної рослинности, часами важко навіть і знайти основне русло ріки. Ширина ріки на цій ділянці коливається між 10 – 15 метрами. Значна кількість гребель загороджує течію ріки. Греблі затримують чималу кількість води, утворюючи хороші водойми для рибного господарства (Чорний Острів, Проскурів, с. Масівці, Межибіж, Лятичів, Ново-Константинів). Усі допливи Бога течуть тут болотистими долинами, які чим далі, то більше переходять у великі торфовища.

На другій ділянці долина Бога звужується до 600 м. Береги долини підносяться вище, особливо правий берег (до Вінниці). Від Вінниці до с. Сатарова долина ріки звужується до 200 – 300 м. Високі скелясті берети, вкриті, гарним грабовим лісом, підносяться над рікою

на яких 20 – 30 м. До Ворошилівки береги знову знижуються і відходять від ріки. Тут вже Бог значно ширший. Ширина доходить до 80 м. з середнього глибиною 2 – 2,5 м з найбільшого 10 – 15 метрів (м. Янін, Вінниця). Від Вінниці до Ворошилівки ріка має перехідний характер від рівнинної частини горішнього Богу, до середньої частини з майже гірським характером течії. На цій ділянці найбільшими допливами Богу є: Згар, Десна, Рів. Течуть вони широкими болотистими долинами. За допомогою гребель, води цих допливів використовуються, для потреб млинів.

Третя ділянка Бога, яка простягається 337 км. від Ворошилівки до гирла р. Синюхи проходить цілком в гранітових породах, прорізавши в них вузьку, із стрімкими берегами, долину (Ворошилівки, Тиврів, Брацлав). Від с. Сятисок починаються кам'яні бар'єри та пороги, які утворюють привабливі перекати. В деяких місцях води Богу, борючись з гранітовими стінами, пробрили собі шлях, змінивши напрямок течії на 90° (Рогізна-Печера). Від Ладижина до Губника, усюди, зустрічається багато великих виступів граніту, які здіймаються стрімкими скелями над рікою. Прорізуючи верстви кристалічних порід ріка утворює значні пороги. Між с. Скибницями та с. Глибочком знову є чималі пороги.

Біля гирла р. Тростянця долина Бога поширюється, кристалічні породи утворюють великі виступи – 20 – 25 м. звишки. До с. Завадівки ріка тече повільно. серед долини, яка де-не-де прорізала ярами з виходами глинкуватих пород. Між Завадівкою і Джулинкою знову ріка прорізує товщу кристалічних порід, утворюючи високі скелясті береги. Гранітові скелі стоять над рікою муром до 10 м заввишки (с. Черпятин). Джулинка – Гайворон це спокійна ділянка ріки. Від Гайворона до с. Соломії ріка має знову великі пороги (Мишкевича, Незабутній, Журавлі біля Соломії). Після порогів, на ділянці від с. Завалля до м. Саврани (гирло р. Савракки) та далі до с. Ольшашш (гирло р. Синиці) ріка пливе у спокійних берегах. Долина ріки значно поширюється. Так, Бог тече в майже одноманітній, порівнюючи вузькій долині до гирла (Першотравенське).

Найбільші допливи на цій ділянці таке і: Тростянець, Дохна, Савранка, Кодима (Правобережні) та Соб, Ташлик, Гірський Тікач, Гнилий Тікач, Синюха (Лівобережні). Щодо характеру правобережні допливи різко відрізняються від лівобережних. Перші течуть долинами непомірно великими в порівнянні з розмірами річок, маловодні долини складені з лесових та глинкуватих порід. Лівобережні допливи течуть па піднесеній гранітовій рівнині, проторюючи собі вузькі долини та утворюючи собі корита, майже на рівні кристалічних порід.

Поблизу Першотравенського до Бога вливається р. Синюха – найбільший доплив Бога (після річки Інгула), що має сточище 16.797,3 кв. км. Синюха має дуже розвинену сітку річок у верхів'ях заболочених, які утворюють багато ставків.

Четверта ділянка Бога найцікавіша з погляду використання гідроенергії. Між Першотравевським і с. Ак-Мечеть (62 км.). Бог протікає, між гранітовими берегами по вузькій долині 70 – 200 м завширшки. Гранітові скелі утворюють береги долини та корито ріки, підіймаючись стрімкими кручами, 30 – 40 м заввишки, а місцями і 80 – 90 м. На цій ділянці Бог утворює найголовніші свої пороги, відомі ще за стародавніх часів. Поблизу с. Мігеї, Бог проривається через Малі та Великі Мігейські пороги («Червоні Ворота»), нижче с. Богданівки знову ріка протікає через великі пороги («Гарт»; останні пороги, зустрічаються біля с. Олександрівки. Нижче с. Ак-Мечеть до м. Вознесенського ріка виходить на широку долину з низькими берегами. Від Вознесекського до лиману Бог повільно тече серед широкої низької долини з плавнями, що поросли очеретом.

Тут ріка поширюється і має вже характер лиману. Від Миколаїва ріка Бог є судноплавною рікою.

Багатства надр.

Майже усе сточища Бога лежить в межах Української кристалічної смуги, яка таїть в своїх надрах численні мінеральні багатства. За винятком верховиня ріки (до Лятичева) і деякої ділянки біля гирла, Бог та більшість його допливів примушені торувати собі ложа в

стійких кристалічних породах (граніт, гнейс, граніто-гнейс). Ці величезні зложища гранітів знаходять чимале господарське застосування і їх можна розроблювати в багатьох місцевостях. Особливо цінним є Гніванський, дуже міцний граніт придатний, для брукування вулиць та виготовлення шліфувальних плит. Деякі вулиці Києва й Одеси бруковано Гніванським гранітом. Це чудовий сірий граніт. Крім Гніваня розрзблюється граніт у Вінниці, Тиврові, Лрацлаві, Ладжині, Завадівці, Гайвороні, Богданівці тощо. Окрім сірих є і значні виходи рожевих гранітів (Уладівка тощо).

Високої якості вапняки залягають по Лівобережжю р. Рова, поблизу м. Браїлова та розкидані по різних місцях сточища.

Там де виступає граніт, залягають каоліни – білі, жовті, зелені. У Турбові добуваються високоякісні жовті каоліни. Крім того, каолін залягає в Рогізні, Тиврові, Печарі, Бушинці, Фердинандівці, Війтівцях, Сорокотяжницях, Чукові, Байраківці, околицях Немирова тощо.

Значним природнім скарбом сточища Бога є торф. Торфовища залягають у верхній та середній течіях р. Бога широкими смугами. Торфовища – зіллясто-осокового та зіллясто-очеретового походження особливо простелились на Проскурівщині та Вінничині. Торфи ці містять у собі коло 10 – 20 % попелу і можуть бути придатні для палива й угноєння.

Найбільш цікавим питанням у вивченні ріки Бога є проблема використання його енергії.

Якщо природні умови Бога не дозволяють розгортанню судоплавства вище Миколаїва, то в той же час вони є надзвичайно зручними для максимального використання його енергії.

Найбільшу енергію зосереджений на двох групах порогів. 1) На ділянці р. Собр – Тростянець біля с. Глибочка на протязі 21,1 км; 2) на ділянці р. Дохна – р. Саврань між селами Соломією та Заваллям на протязі 20 км. На протязі цих ділянок зосередженно 31 % енергії всієї ділянки на 380 км.

Багато має енергії ріка, але і нині ще таїть її вона. Таїть вона свої сили від тих, хто недостойн володіти цим золотим краєм, хто чверть століття плював у її білі води. Прий де

РОЗДІЛ 6. ГОСПОДАРСЬКА СТРУКТУРА УКРАЇНИ – УКРАЇНА В ЦИФРАХ.

Розглянемо господарську структуру України в цифрах на сторінках українських газет періоду Другої світової війни.

«Віршафт унд Статістік» ч. 6 за червень 1942 року, німецький урядовий журнал, містить довшу розвідку про Україну під повищим наголовком. З огляду на те, що це урядовий журнал й подані в статті думки та цифри є цікаві, статтю цю в скороченні реферуємо.

Від 1923 року творила Україна, згідно з конституцією, союзну республіку Советського Союзу т. наз. Українська Соціалістична Советська Республіка. На 17 січня 1935 р. мала вона 445.300 кв. км. і 30,96 мільйонів мешканців.

Приєднанням українських земель був. Польської Республіки на основі німецько-советського договору з 28 вересня 1939 р. збільшилась площа України на кругло 93.000 кв. км. а населення на 8 мільйонів, а приєднанням Бесарабії та Північної Буковини на основі румунсько-советського договору з 28 червня 1940 р. площа зросла ще на кругло 50.400 кв. км., а населення на 3,7 мільйонів. Частину новоприєднаної області виділено було під кінець 1940 року зі складу України та створено з них нову союзну Молдаванську Советську Соціалістичну Республіку (32.700 кв. км. і 2,4 мільйонів мешканців).

По національності було в Україні в 1926 році 80 % українців, 9 % москалів, 5,4 % жидів, 1,6 % поляків, 1,4 % німців та 2,4 % інших національностей.

Впродовж п'ятирічок мільйони українців опустило Україну. Вони виїхали в інші індустріальні області ССРСР, а частинно їх виселили на Північ або в Сибір. На їх місце прийшли москалі та поселились в індустріальних областях України.

Скількість українців на всьому просторі Советського Союзу подавала статистика з 1939 р. на 28,1 мільйонів (31,2 (!) мільйонів в 1926 р.; велике зменшення – в наслідок плянкової винищуючої політики большевиків – прим. редакції). Через приєднання земель, що 1935

згл. 1940 року, входили в склад був. польської та румунської держав, підвищилось загальне число українців в Советському Союзі на 7,5 мільйонів. Під кінець 1940 року треба оцінювати скількість українців на поширеній території УССР на, приблизно, 30 мільйонів.

Природні умовини для сільського господарства, а передусім для управи збіжжя, в Україні є сприяючі.

Використання земельної площі в Україні в 1934 р. виносило в процентах:

Сільсько-господарська площа.....78.5

З того:

рілля та городи.....69.1

сади і виноградники.....0.9

сіножаті.....4.2

пасовиська.....4.3

ліси.....7.6

мочари й корчі.....2.5

пущі, неужитки, вода, участки під будовами.....11.4

Площа засіву важніших рослин України виносила в 1939/40 р., тоб-то по приєднанні, в тис. гектарів:

озима пшениця.....23 987

яра пшениця.....5 233

озиме жито.....4 475

літній ячмінь.....3 589

овес.....2 294

кукурудза.....1 020

цукровий буряк.....843

соняшник.....770

соя.....60

коноплі.....	199
бавовна.....	228
лен.....	137
кормові рослини.....	3 667

При розвою збіжевої господарки в роках 1928 – 1938 треба відмітити, що площа під засів озимої пшениці все зростала, а площа під засів кормових рослин маліла.

Урожай збіжжя в Україні по роках хиткий. Ці хитання залежні були в поодиноких областях від посухи, а в роках колективізації спричинила їх насильна колективізація.

Урожай збіжжя в Україні виносив в сотнарах на гектар:

1930.....	10,6
1934.....	6,1
1937.....	12,5
1938.....	10,9
1935.....	13,9

В урожай збіжжя враховано і урожай стручкових рослин.

В порівнанні з урожами в поступових європейських краях, урожай в Україні був слабкий. Поодинокі культури досягли за останнє десятиліття тільки від третини до половини урожаю таких же культур в Німеччині, Данії, Ірландії, Франції та інших країнах. В порівнанні з урожаями північноамериканського континенту, де ведеться екстензивна господарка, жнива в Україні випадають добре. Вони не тільки що дорівнюють, але в деяких роках і перевищують жнива в Канаді та Сполучених Державах. Загальний урожай виносив в мільйонах тон 1939 р. (разом зо зах. укр. землями):

пшениця....	13,80
жито.....	4,87
ячмінь.....	5,21
овес.....	2,67

Ці числа відзеркалюють загальну оцінку врожаю на полі. Фактичний вислід урожаїв (нетто, тобто те, що в дійсності зібрано) є значно нижчий.

Урожай картоплі й буряків був дуже низький і виносив заледве половину того, що з гектара збирали в Німеччині. При олійних рослинах замітає збільшення урожаю соняшника.

Скотарство України в порівнанні з хліборобством значно відстає. поголов'я скоту значно зменшилось під час першої п'ятирічки. Почавши від 1934 р. воно збільшується.

Основною формою сільського господарства в Україні були колективні господарства, так зв. колгоспи, куди уряд, починаючи з 1930 р., силою загнав селян. Колгоспи управляли в останніх часах кругло 9/10 всієї аграрної землі України. В 1938 році було в Україні 27 393 колгоспів з площею між 100 – 10.000 гектарів кожний. Пересічно мав колгосп в Україні 781 гектарів орної землі та 135 дворів колгоспників. Майже всі колгоспи мали по 4 ферми для рогатого скоту, свиней, овець та птиці. Кожна ферма підлягала окремому керівникові. Мешкання, стайня та стодола відпускалися в користування родин, яким дозволено було посідати 1 корову, та 1 або більше свиней, овець, кіз та домашньої птиці. З того треба було здавати високі контингенти та платити досить високий податок. При садібі давалось ще пів гектара городу. Селянин мусів працювати 100 – 120 днів в колгоспі при управі збіжжя і 220 днів при скотарстві. Робоча сила була зорганізована в бригади по 100 чоловік та в ланки 5 – 10 чоловік. Для винагороди праці вживалась акордова система з преміями. На чолі колгоспу стояв «виборний» начальник.

В 1938 р. було в Україні 802 совхозів, то є державних господарств з кількома тисячами гектарів землі. Засівна площа кожного совхозу виносила пересічно 2800 гектарів. Совхозом керував директор, що діставав свою заробітну платню по тарифу з преміями, як всякий інший робітник. Совхози мали свої машинні парки, колгоспи натомість обслуговувались машинотракторними станціями. В 1938 р. було в Україні 1016 машино-тракторних

стадій. На кожному з них припадало пересічно 27 колгоспів і 21.000 гектарів засівної площі. В 1940 році було в Україні на кожному машинотракторному стадію кругло 23 колгоспи.

В 1938 р. машинізація сільського господарства України була така, що на кожний колгосп припадало:

тракторів.....3,2

вантажних авт...1,7

комбайнів.....1,1

Загально було:

тракторів.....87 461

вантажних авт...46 117

комбайнів.....28 992

Лісництво в Україні було слабо розвинене. Українські степи визначаються бідністю в дерева. Вся лісова площа виносила в 1935 році 3,85 мільйонів гектарів. В цілому Союзом Союзів лісова площа виносила 27,6 % всієї площі, а в Україні тільки 6,1 % всієї площі УСССР. Українські ліси винищено нерациональною господаркою.

Україна має дуже багато джерел енергії. Ці джерела дуже різноманітні.

Найбільші залежі камінного вугілля України лежать в Донбасі на площі в 25 000 кв. км. Вугільні запаси Донбасу виносять кругло 90 мільярдів тон. З того на найкраще коксувальне вугілля припадає 25 %, а на антрацити 30 %.

Добування вугілля в Донбасі значно збільшилось на протязі останніх десятиліть. В 1938 р. було видобуто 80,7 мільйонів тон, тобто три рази стільки, що в р. 1928. Добування вугілля мало бути доведене під кінець третьої п'ятилітки до 112 мільйонів тон річно. В советській вугільній господарці донецьке вугілля мало вирішальне значення, бо Донбас до давав кругло $\frac{1}{2}$ всієї продукції вугілля ССССР мимо посиленої розбудови вугільної бази в Західнім Сибіру. Добування вугілля в Донбасі виносило в мільйонах тон:

1928.....27,3

1932.....45,0

1935.....69,3

1937.....77,5

1938.....80,7

1939.....81,0

В % до продукції ССРСР:

1928.....69,9

1932.....62,4

1935.....56,1

1937.....54,8

1938.....54,2

1939.....53,7

Побіч головних великих шахт Донбасу використовувалось ще коло тисячі малих шахт з загальною річною продукцією 3,5 мільйонів тон.

Механізація добування вугілля була поставлена досить високо але нерівномірно для цілого процесу праці.

На правому березі Донця та в Західній Україні є залежні бурого вугілля. Його запаси оцінюються на 5 – 6 мільярдів тон, з того 539 мільйонів тон є вже досліджених запасів. Добування того вугілля виносило в 1939 р. 400.000 тон, а в 1942 р. мало досягнути 5 мільйонів тон. Позатим Україна має залежі лупаків (дослідені запаси виносять, 58 мільйонів тон), вугільного газу (18 мільярдів куб. метрів) та нафти, залежі якої не використовано за виїмком західньо-українських земель, з річною продукцією 350.000 тон. Залежі торфу в північній Україні використовувались в 1939 р. тільки на 2,4 мільйонів тон річно. Досліджені запаси цього палива виносять 1 мільярд тон сухого торфу.

Продукція енергії в Україні була досить значна. Кількість добутої в українських силовнях енергії виносила в 1937 році 1,98 мільйонів кіловатів, тобто майже четвертину

всієї советської продукції енергії. До найважливіших силовень України належать: Дніпропетровська водноелектрична централь коло Запоріжжя на 596.000 кіловатів, даліше великі вугляно-електричні силовні в Дніпродзержинську, Києві, Харкові та в Донбасі. Силовні над Дніпром та в Донеччині отлучені взаємно надземними каблями. Загальна продукція електричної енергії в Україні виносила около 12 мільярдів кіловатгодин та творила кругло третину всієї продукції електричної енергії Советського Союзу.

З металевих земних багатств найважливішими є залежі заліза в Криворізьському басейні. Запаси нараховують 1.500 мільйонів тон червоного і бурого залізняка. Добування червоного залізняка на Криворіжчині виносило в 1937 р. 16,7 мільйонів тон руди з 59 – 61 % чистого заліза. Нікопільські залежі манганової руди творять разом з залежами в Чіятур в Грузії найбагатші залежні світу. Запаси манганової руди в Нікополі виносять 450 мільйонів тон (30 % чистого мангану). Відповідною обробкою можна цей відсоток підвишити на 42 – 52 %. Добування манганової руди виносило в 1937 р. 0,96 мільйонів тон, тобто більше, як третина советської продукції та до 20 % світової продукції.

Український Донбас має могутні залежі камяної соли. Запаси тих залежів разом з західньо-українськими залежами обчислюють до 450 мільйонів тон. Україна покривала половину запотребовання соли цілого Советського Союзу.

На базі вугілля та руд і завдяки доброму сполученню між Дніпром та Донцем розвинулась в Україні тяжка індустрія. Продукція високих печей творила 3/5 цілої продукції Советського Союзу. Головні металургічні заводи находяться в Дніпропетровську, Запоріжжі, Дніпродзержинську, Каменському (Дніпровська область), Макіївці, Сталіно, Орджонікідзе, Ворошиловську, Маріуполі та Константинівці (Донбас).

Продукція заліза і сталі в Україні виносила в тисячах тон (перша цифра залізо, друга сталь);

1928.....2361.....2409

1932.....3911.....3128

1937.....8801.....8467

В 1938 році працювало в Україні 45 високих печей. Третя п'ятирічка передбачувала значне поширення високих печей. Так напр., лише в східних областях України мало бути збудовано 14 нових печей.

Високо розвинена була і металообробна індустрія. За вимогою гірництва українська індустрія була головним чином орієнтована на устаткування високих печей, парових машин, підємних башнів для копалень, крани і т. п. Машинове устаткування для сільського господарства продукували численні заводи в Харкові, Одесі, Запоріжжі і інших містах. Тракторний завод в Харкові виробляв 40.000 тракторів річно. Устаткування для транспорту забезпечували льокомотивні заводи в Миколаєві, Дніпропетровську, Харкові та інших місцевостях. Продукція тяжких льокомотив в 1928 р. виносила 231, в 1932 р. – 431, а в 1937 р. – 880.

В продукції легких металів особливе значення мав дніпропетровський алюмінієвий завод в Запоріжжі. Для цього заводу доставляли сирівці Тихвінські й Уральські копальні бавкситу, а потрібну електричну енергію – дніпропетровська водно-електрична силовня. Поємність цього заводу виносила 60.000 тон електрод.

Цинк продукувала цинкова гута «Укрцинк» в Константинівці, Сталінської області. Сирівці доставлялись з Далекого Сходу. Спроможність гуті виносила 13.000 тон цинку, які повністю використовувались.

З хемічної індустрії треба згадати коксовні, які були получені з металургічно-залізними заводами та давали річно 22,5 мільйонів тон коксу. Половина продукції зуживалась поза межами України. Позатим є в Україні мережа заводів, що опрацьовують солі і фосфати, використовуючи відхідні гази з коксовень та гут, а дальше содові, азотні, фарбові та інші заводи.

Заводи важкої промисловости були получені з хемічними заводами у великі комбінати, з яких важливо згадати дніпровський комбінат, що працював на базі водної енергії. Той

комбінат об'єднував 6 великих заводів (запоріжський металургійний завод, завод для продукції ферросплавів, дніпродзержинський алюмінієвий завод, коксохімічний завод, завод для продукції будівельних матеріалів та механічно-ремонтні варстати).

З харчової індустрії найважливіші є цукрові заводи, які давали $\frac{3}{4}$ всієї советської продукції цукру. В 1940 р. мала Україна понад 160 чинних цукроварень, тобто понад $\frac{4}{5}$ всіх цукрових заводів Советського Союзу. На протязі останнього десятиліття продукція цукру значно збільшилась. Вона виносила в рр. 1927/8 – 1.086.000 тон, а рр. 1932/3 – 516.000 тон, в рр. 1939/40 – 1.356.000 тон, в рр. 1940/41 – 1.665.000 тон цукру.

В наслідок розвою важкої промисловости продукція товарів для широкого вжитку стояла на задньому плані. Бавовняна індустрія України була дуже слаба і дала в 1937 р. тільки 0,2 % загальної советської продукції. Взуттєва індустрія виробила в 1937 р. 31,2 мільйонів пар взуття. В 1937 р. Україна зужила 115.000 тон паперу, а сама могла виробити тільки 28.400 тон.

Пісумовуючи вище сказане, автор статті відмічає, що вся індустрія України була скерована не на покриття запотербування України, тільки на виконання загально-советських планів. В планах розбудови індустрії в східних просторах Советського Союзу доставки з України відігравали велику ролю. Для України вирішальними були тенденції большевиків розбудувати величезну індустрію на Уралі та в Західньому Сибіру. Запобігання звітти кермували продукцією України. Державна планова комісія при Раді Народних Комісарів Советського Союзу заявила це дуже виразно в своїй офіційній публікації ще в 1934 році. «Вже в першій п'ятирічці в звязку з будовою другої вугляної та металеві бази на Сході, розвинулась значно стара база Союзу в Україні, бо вона була не тільки головним поставником вугілля й металю для Союзу, але давала найголовніші основи для розбудови нової індустріальної області на Сході Советського Союзу» [1].

Наведемо надзвичайно цікаві матеріали доктора інженера С.Володимиріва «Світ цифр», що характеризували розвиток України та всього світу, опубліковані в 1944 році.

Міське населення України

Одною з найхарактерніших рис новітнього часу є скупчення населення світу в містах, зокрема у великих містах. Так, коло 1940 р. з 2.169 мільярд. душ населення світу в сотисячних та більших містах жило 253 міл. душ, або 11,7 % всього населення світу (в Європі – 112 міл. душ, або 21,1 % її населення), а у мільйонових містах жило 93 міл. душ або 4,3 % всього населення світу (Європа – 39 міл. або 7,4 % населення). Один Нью-Йорк скупчив у своїх стінах коло 1/200 світового населення (0,49 %).

На теренах України процес урбанізації довго находився на шляху дуже повільного зросту. Лише за останні 10 – 15 років цей процес дуже прискорився.

Сільська та міська людність на українських землях розвивалася таким чином:

Рік.	Уся людність	Сільська	Міська	% міської
9.2.1887.	35 810 000	30 030 000	5 780 000	16,14
1.1.1914.	37 100 000	39 100 000	8 000 000	21,56
28.8.1920.	42 000 000	34 430 000	7 570 000	18,02
17.12.1926	48 860 000	40 000 000	8 800 000	18,01
1.1.1933	53 600 000	42 500 000	11 100 000	20,70
1.1.1941	54 200 000	36 500 000	15 700 000	28,96

Отже бачимо, що процес урбанізації відбувався й на українських землях. Загалом процент міського населення за майже ½ століття зріс з 16,14 % до 28,96 %.

З окремих частин українських земель найбільш урбанізованою була т. зв. УССР 17.І.1939 р. вона мала 30 960 221 душ населення, з них 11 195 690 душ міського населення, тоб-то 36,16 % всього населення, що творить процент, який вже наближується до західно та середньо-європейських країн.

Коло 1933 р. процент міської людности на поодиноких частинах України виносив:

%

А. Північна смуга.....13

1. Західне Полісся.....	12
2. Східне Полісся.....	14
3. Чернігівщина.....	13
Б. Середня смуга.....	18
1. Галицько-Волинська част.....	22
2. Правобережжя.....	16
3. Лівобережжя.....	19
4. Централ.-Чорноз. Країна.....	7
В. Степова смуга.....	30
1. Західня частина.....	22
2. Східня частина.....	21
3. Донбас.....	68
Г. Гори	
1. Карпати.....	12
Д. Низовина над Тисою.....	36

Щодо великих міст, то Україна їх мала таку кількість:

	кільк.	нас. у тис.
Нас. понад 1 млн. .	0	0
0,5 – 1,0 млн.	4	2.785
0,1 – 0,5 млн.	19	3.572
Разом	23	6.357

Отже, ціла Україна мала 23 великих міст з 6.357 тис. душ населення, що виносило коло 11,75 % всього на селення (у 1926 р. коло 4,6 %), проти 11,7 % у світі та 21,1 % у Європі, цеб то питомий тягар міського населення на Україні, відповідає питомому тягареві його у світовому населенню, але був значно меншим ніж його питомий тягар у населенню Європи.

Найголовніші міста України такі:

Київ.....	17.1.1939	846.293
Харків.....	17.1.1939	833.432
Одеса.....	17.1.1939	604.223
Дніпропетровське.....	17.1.1939	500.700
Сталіне (Юзівка).....	17.1.1939	462.400
Львів (коло 1940).....	17.1.1939	318.000
Запоріжжя.....	17.1.1939	289.200
Макіївка.....	17.1.1939	222.400
Маріюпіль.....	17.1.1939	240.100
Ворошиловград.....	17.1.1939	213.000
Кривий Ріг.....	17.1.1939	197.621
Таганріг.....	17.1.1939	188.808
Миколаїв.....	17.1.1939	167.100
Дніпродзержинськ.....	17.1.1939	147.800
Полтава.....	17.1.1939	130.305
Чернівці.....	17.1.1939	110.000
Горлівка.....	17.1.1939	108.693
Кіровоград.....	17.1.1939	100.331

Отже, як бачимо з таблиці, Україна не мала жадного «світового міста» з населенням більш і мільйона душ й мала 4 міста з населенням більш як ½ міл. душ та 19 міст з населенням більш як 1/10 міл. душ. Найбільшою трійкою були: Київ, Харків та Одеса.

Їх зріст характеризує така таблиця (числа точні або заокруглені);

Рік	Населення		
	Київ	Харків	Одеса
1797 (коло).....	20.000		
1845.....	50.000		

19 ст. (середина).....	57 000		
1865.....	71 300		
1874.....	127 000		
1897 1.28.....	247 700	174 000 (?)	403 800 (?)
1897 2.9.		166 000 (?)	381 000
1901.....	281 400		
1911 1.1.....	442 000 (?)	248 300 (?)	620 000 (?)
	412 000 (?)	240 000 (?)	532 000 (?)
1914.....	515 300		
1917.....	467 000		
1920 8.28.....	365 700	284 000 (?)	431 700 (?)
1920		270 000 (?)	428 000 (?)
1923 6.15.....	413 000	322 000	317 000
1926 12.17.....	513 637	417 342	420 862
1927.....	473 000		
1928.....	538 000		
1929.....	518 400		
1930.....	539 500		
1931.....	559 300		
1932.....	585 900		
1933 1.1.....	608 800 (?)	654 300	497 000
	538 600 (?)		
1935 1.1.....	625 000	625 000	509 000
1936.....	670 000		
1939 12.17.....	846 293	833 439	604 223
1940 (коло).....	900 000		

1943 (коло).....350 – 400 000

Бачимо часті «агонії» Києва та його боротьбу за перше місце з Харковом. За часи перенесення столиці УССР у Харків – Харків надзвичайно виріс, щодо населення та будівництва, особливо у порівнянні із дуже занедбаним Києвом. Найбільшу агонію за останні століття пережив Київ та Харків у 1943 р., коли їх населення упало здається на декілька десятків тисяч душ (Київ у кінці, а Харків у середині 1943 р.).

Міста України можна зібрати у кілька характерних груп і поясів.

Перший такий пояс лежить по границі північної та середньої частини України на границі лісу й лісо-степу, де відбувались з давніх часів виміна природних багатств обох країн (Холм, Грубешів, Луцьк, Рівне, Житомир, Ніжин, Конотоп, та передусім столиця України – Київ). В цих містах жило у 1939 р. коло 10 % всього міського населення України.

Другий пояс міст знаходиться на берегах моря. Ці міста частково повстали у 18 ст., частинно раніше. До них належать міста: Одеса, Аккерман, Миколаїв, Херсон, Бердянське, Маріюпіль, Таганріг, Озів, Новоросійськ та інші. На березі моря живе около 15% міського населення України.

Третє скупчення міст – у Донецькому Басейні.

Інші скупчення – слабші. Це пояси на границі Карпат – Підгірря, на границі Подільської височини й Волині, дальший – Харків з околицею. У цих великих та дрібніших скупченнях жило більш ніж 50 % усього міського населення України.

По містах живе коло 1/3 людности України й лише 1/10 української людности України, бо міста мали перед другою світовою війною в цілому не український склад населення:

Населення міст	% населення
Українці.....	38,8
Росіяни.....	28,1
Жиди.....	21,6
Поляки.....	6,9

Німці.....1,4

Інші.....0,8

Крім того помічалась тенденція така, що більше було місто, то менший процент в йому було українського населення. Нині, здається, міста набрали трохи більш національне українське обличчя [2]. Здійснимо подорож Україною милою...

Житомирський собор

Академічна вулиця у Львові

Вечірній настрій на селі

[2].

З усіх кутків світу...

ДІДУСЬ ПОДИЛЛЯ

Навчання в Україні та Подільсько-Буковинському краяху

1. **Харків і навчання в Україні**
 Подільська — українська земля. Подільська — це земля, яку колись перетинали і називали її Поділлям. Подільська — це земля, яку колись перетинали і називали її Поділлям. Подільська — це земля, яку колись перетинали і називали її Поділлям.

Німецька фортеця

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

Річка Брава

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

Д. Свистун та інші в Україні влітку 1941 р.

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

Будівля в Подільському краєзнавчому музеї

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

...у цьому місці...
 ...у цьому місці...
 ...у цьому місці...

ВІД ЗНИКЛИВОГО СЯДЛУ ГОЛОВНОЇ УПРАВИ УНО.
 Книжковий склад Головної управи УНО просить стримати свої замовлення на книжки, які і вивозили на військовий фронт. Це необхідно для забезпечення військових частин. Книжки, які вивозили на фронт, були роздані військовим частинам. Книжки, які вивозили на фронт, були роздані військовим частинам.

Турецький міст і парків

З усіх кутків світу.

ДІДУСЬ ПОДІЛЛЯ.

Пам'ятки Кам'янця на Поділлі Фоторепродукції автора.

I. Хлібом і молоком текуча країна.

Кам'янець – найгарніше місто на Поділлі. Воно вже давно приверта увагу не лише дослідників історії України, а й усіх тих, хто будь-коли побував в цьому приємному куточкові України.

Кам'янець багатий на історичні пам'ятки. Вони являють собою справжній кабінет історії нашого краю. І це не, випадково, бо, як писав проф. д-р Володимир Геринович – «Кам'янцю, як твердині, довелося відіграти величезну стратегічну роль світового масштабу в часи зросту турецького імперіялізму. Його називають «брамою» до Польщі і Європи, «передмур'ям» християнства і таке інше. На його лінії стрічаються два світи: мусульманський і християнський, азійський і європейський, східний і західний».

Володимир Геринович професор, д-р українського Кам'янецького університету, замордований більшовиками.

Кам'янець стає центром і твердинею Поділля, а згодом і столицею Поділля – «хлібом і молоком текучої країни», за яку точилася віковична боротьба. Особливо гострою була ця боротьба в роки польсько турецьких змагань.

В наші дні Кам'янець являє собою комплекс оселених пунктів. В центрі т. зв. Старе Місто оточене довкола річкою Смотричем. Далі Новий Плян, на південь Руські Фільварки, на північ Польські Фільварки з Біланівкою, на захід Підзамче, на південний захід у долині ріки Смотрича – Карвасари, а на північний захід Видрівка і Зіньківці.

Увесь цей комплекс оселених пунктів Кам'янця-Подільського виріс з теренів нинішнього Старого Міста, яке має найдавнішу історію. Старе Місто, твердиня, лежить на скелях висотою 60 – 80 метрів над рівнем ріки і оточене, природньою заглибиною – яром завширшки 200 метрів. До міста-твердині ведуть три дороги: із заходу від Підзамча і

Турецької фортеці одна дорога, з півночі від Польських Фільварків – друга, та з півдня від Руських Фільварків – третя. В цих саме місцях і побудовано міцні, для тих часів, укріплення-брами. **Польської або Лядської брами** нині вже немає. Боронена вона була чотирма баштами, трьома на правому березі ріки і одною на лівому, що сполучалися лукою для пішоходів. З башти по-під і рікою йшов підземний хід. Друга брама це **Вітряна**, що з'єднана, ліворуч від неї з семиповерховою баштою Баторія. Над брамою напис:

A.D. 1585. Per Steph. Bathory, R. P. Conditum Stanilao Augusto Regnante Polonis Restavratum et Auctum A.D.1785.

(Року Божого 1585 королем польським Стефаном Баторієм побудована, Станіславом Августом, королем польським реставрована і збільшена року Божого 1785). З обох боків Вітряної брами розміщені бастиони. Залишки їх стоять ще високими стінами-мурами.

Вхід до міста з півдня охороняла т. зв. Руська брама. Між двома бастионами цієї брами бачимо виїздову браму, на ній герб Польщі – одноголовий орел, а під ним напис: «A. D. 1770». Залишки цих мурів дають можливість докладно уявити структуру будівельної техніки укріплень в ті часи.

II. Серед руїн.

Центр Старого Міста – тепер одна руїна. В першому місяці війни (1941) при відступі большевків з міста, воно було перетворене в страшну руїну. Рукою інженера-жида, окрім численних будинків і цікавих пам'яток, був знищений тоді **Новий міст** – гордість і краса Кам'янця. Цей міст лежав на шести кам'яних биках і мав висоту 38 метрів і задовгий на 140 метрів.

Центральна площа – колишній ринок, вкрита тепер горами цегли і каміння. На цьому місці був старовинний ратуш з комплексом давніх будинків. На одному з них зберігся напис: – «Cuncta rapit cursu vlucris mortalia tepus quam peperit virtus ea mater eis erit».

В перекладі на українську мову це означає: – «Час летом птиці все захоплює – лише те, що здобує чесною, є вічне». На ратуші був герб Кам'янця і Поділля: Сонце на тлі 16-ти промінів.

Серед руїн збереглися катедральний, вірменський, домініканський, тринітарський костели та Миколаївська церква Св. Тройці, що викликають неабиякий інтерес. В катедральному костелі заціліла каплиця в стилі ренесансу XVI ст., головний вівтар в стилі барокко з ХУІІІ ст. За турецьких часів цей костел був перемінений на мечеть. Біля нього турки побудували; мінарет в 51 метр висоти, з якого закликали своїх вірних до молитви.

В домініканському костелі залишилася проповідниця, арабського стилю (з білого мармуру), привезена із Стамбулу. Тринітарський костел у стилі барокко, з статуями на фронті, які змальовують сцени викупу полонених із турецької неволі. Цікава Миколаївська церква. Це одна з найстаріших церков архаїчної структури.

Чудесно виглядав колись старий Кам'янець у місячну ніч, як вибілювалися його мури, як блискіт своєю стязкою Смотрич скутий височенними скелястими берегами. Тихий, задумчивий, дрімав він, немов заслуханий у казку давнини.

ІІІ. Турецький міст.

Зі Старого міста йдемо Турецьким мостом до Турецької фортеці. Цей міст збудували турки 1676 року. Двісті років пізніше, себто р. 1876 міст значно поширено. Камінь бар'єрів замінено деревом і покладено дерев'яний поміст. Структура турецького мосту дуже цікава своїм масивом: від самої долини, аж до гори будовано з каменя, без ніяких луків чи стовпів,

Раніш води Смотрича, протікаючи попід міст через луку, творили чудесний водоспад. Цього водоспаду немає вже, бо зі сторони спаду води збудовано електровню. За мостом Смотрич, який оточує скелі Старого міста, лучиться в спільне, головне русло. З мосту прегарний вигляд вниз на яр Смотрича і Карвасари, колишнє передмістя, турецький Караван-Сарай. Хатки цього передмістя, як гнізда ластівок, притулилися до скель.

Посередині Карвасар стоїть самотня маленька дерев'яна церква в українському стилі, на зразок старих галицьких церков.

IV. Турецька фортеця.

Фортеця, що має назву Турецької, робить величне враження на глядача. Стоїть вона, як і колись, сувора та неушкоджена. Лише час накарбував на ній свої знаки. Фортеця складається з двох частин: старої – система башт і мурів, та нової – величезних земляних горбів із ровами, тунелями та іншими сховищами. Так, приміром, один з най більших тунелів має 18 кілометрів довжини і сполучає Кам'янець з Хотинком.

Стара фортеця-замок існує з XIV віку. За часів князів Коріятовичів усі споруди були дерев'яними, у XVI ст. перебудовано на кам'яні; на початку XVII ст. побудовано земляні фортифікації. Замок знищений частинно 1672 р. і вибудований турками. Останню реставрацію його переведено наприкінці XVIII століття.

Фортеця остаточно втрачає значіння твердині 1812 р., а з 1821 р. до побудовання в'язниці в місті, фортецю використовується як в'язницю. Так, у башті, що стоїть на розі ліворуч від головної брами, був ув'язнений Устин Кармалюк. В останні часи в фортеці містився кам'янецький Краєзнавчий Музей.

Коли перейдемо Турецький міст, виходимо на дорогу, оточену високими кам'яними стінами. На одній із арок цих укріплень є цікавий напис: – «Felix regnum, quod tempore pacis tractat bella», що означає в перекладі: – «Щаслива держава, яка і під час миру готується до війни».

Праворуч головної брами стоїть т. зв. **Чорна башта** (з XV ст.), злучена з муром замку і трьома рогами виходить назовні, а одним до середини замку. У башті цій є криниця глибиною 36 метрів і 5 метрів в діаметрі. На фасаді башти є надис: «Deus 1544. Tibi soli Gloria Job Praeteus architector».

Увійшовши головною брамою до фортеці, опиняємось у фортечному подвір'ї старого замку, що обіймає площу 4.420 кв. метрів. Замок оточений височенними кам'яними

стінами, які злучені з дев'ятьма баштами. В кожній її башті зроблено бійниці і стрільниці. Від півночі стоїть т. зв. **Лянцкорунська** або **Лядська башта**, накрита турками ковпаком з цегли. Під вікном третього поверху є таблиця з гербом «кораб». Друга башта – мала без покриття. Третя – **«Ружанка»**, також з ковпаком, фундована Куявським єпископом. Побіч **«Мала»** теж, як і інші з XVI ст. На розі стоїть п'ята півкуляста **«Нова башта»**, збудована, турками на місці старої, яка знищена підчас вибуху 1672 р. Далі іде башта **«Донна»** – місце нагляду за волоською дорогою. Дев'ята башта **«Ласка»** або **«Кораб»** (XVI ст.) знаменна тим, що на південній її стороні зберіглася таблиця з барел'єфом щита з гербом Кораб, а по обох сторонах архієпископські відзнаки. Це герб Лаского, єпископа Гнезненського, її фундатора.

Окрім цього на подвір'ї є ще дві башти **«Ковпак»** з гербом Габданк і **«Панська»**. На останній таблиця з папською тіярою, а під нею на щиті, дуб. Це герб папи Пія II (1503 – 1513) Делля Ровере. В замку ще була церква Покрови (до 1662 р.), каплиця Станіслава і лютеранська каплиця для німців-гармашів, знищена то то ж року від вибуху. Новий замок побудував інженер Андрій Гльогер.

V. Минуле і сучасне.

В минулій світовій війні Кам'янецький замок не відіграв ніякої ролі. За визвольної війни, коли Кам'янець деякий час був столицею України і в ньому було аж два уряди УНР з Головним Отаманом О. Петлюрою та ЗУНР з д-ром Є.Петрушевичем – в замку стояв курінь Галицьких Січових Стрільців.

В 1918 році в Кам'янці засновано український Університет. Місто переживало в день відкриття Університету пам'ятну урочисту хвилину. Приїхав був з Києва відпоручиик влади, який відчитав пропам'ятний акт, співало два найславніші тоді хори – О.Кошиця з Києва і Кам'янець-Подільський. З'їхалось було багацько науковців, делегацій надніпрянських, галицьких і буковинських, представники студентських організацій,

різних установ і товариств, делегації від війська, між ними і від Січових Стрільців, що стояли тоді по Басарабії, в Чернівцях на Буковині.

Кам'янець – славне місто твердиня зазнав у своїй історії чимало. Були великі дні радощів та слави, були й дні жаху і горя. Большевизм назавжди залишив на ньому свою страшну печать руїни, понищив безліч святих для нас пам'яток нашого минулого.

Але прийде жаданий час і правда переможе. На страшних руїнах сивого дідуса, народиться новий чудесний Кам'янець – красунь Поділля.

Ап.Трембовецький [3].

Статистична розвідка.

Максим Сливка.

– Що таке статистика?

– Статистика... Це, одним сло вом кажучи, – цифри. Складання їх, відкидання, ділення і т. д. Але прошу пам'ятати, не кожна цифру вільно тягти до статистики. Візь мемо. такий приклад: громадянин Х. сьогодні по обіді випив 5 кухлів пива. На ці кухлі можемо дивитися всіляко: або дотичному панові смакувало пиво, або жінка пересолила йому обід, або мусів пити, бо забрів між п'яцьке товариство... Коротко, з тих пяти кухлів тим часом ніякої статистики не виготовимо.

А коли б, скажемо, той же громадянин підрахував (детайлічно записуючи), що він за один рік випив 1530 кухлів того пива, то з цього підрахунку сміливо можна вже робити цікаву статистику. При чому статистичних викладів тут може бути аж декілька: економічний, соціальний, моральний, на роднього здоровля, і т. д.

Після цього, так би сказати, короткого теоретичного вступу, нижче буде йти мова про підрахованая людности України на статистичних закладах.

Автор цієї розвідки поклав собі за завдання дослідити зріст та занепад українства й того всього, що вешталоя навкруги українства за цілих 40 років від р. 1911 до 1950. Свої

висновки автор нотує по п'ятиліткам, супроводжуючи кожен п'ятилітку відповідними поясненнями.

1) 1911 – 1915.

Українські землі за мешкувало кругло.....45.000.000

З того було українців.....2.000

Інших.....44.998.000

Пояснення: «Інші» склалися з православних, тутешніх, здешніх, наських, руських, малоруських, польських, малопольських, шляхо польських, монгольських, жидів, єв реїв, пархатих і т. д.

З двох тисяч українців тільки один був такий собі чудакуватий пан, що свою землю обробляв сам. Решта – ті, що мали землю, коли хотіли подивитися на неї, завжди просили когось із тутешніх, аби показали їм межі їхніх маєтностей; ті ж із українців, що не мали своєї землі, дуже любили «садок вешневий коло хати» та все безнадійно мріяли про нього, всі ж разом (без того одного хазяїна) кожного дня проповідували по писанію: «целомудріє, сміреномудріє, терпеніє і любов».

2) 1916 – 1920.

Українські землі за мешкувало кругло.....55.000.000

З того було українців.....15.000

Інших.....54.985.000

Пояснення: На збільшення в Україні інших вплинув Версайський мировий договір, бо в ньому, між іншим, було сказано таке: «наповняйте землю і ободайте нею головним чином там, де господарі її зівка дають». В цей період українців нараховувалося фактично не 15 тисяч, а 1.015.000. Але один мільйон вирушив був із України в світи для популяризації українського імени. Який успіх мала та популяризація – досліди ще не закінчені.

3) 1921 – 1925.

Замешкувало.....75,000.000

З того українців..... 7.500.000

Інших.....64.500.000

Пояснення: Ця п'ятилітка була дуже врожайна на всі продукти, то ж нічого дивного, що й українці значно збільшилися. В цей період пощастило тільки тутешнім та православним, бо їх церкви уряд так занечистив якимсь азійським «шашлем», що про православних на деякий час не стало й чути.

4) 1926 – 1930.

Замешкувало.....92.000.000

З того українців.....22.000.000

Інших.....70.000.000

Пояснення: На цю п'ятилітку при падає так звана «українізація» України. Сама українізація відбувалася так: У великій хаті засідає комісія: посередині Мошко Абербах, а при ньому з одного боку – Петька Разтаргуєв, з другого Максим Сальце. Перед комісією на іспиті залізничник Дмитро Чмих.

Петька задає Дмитрові питання:

– Скажіте нам, тов. Чміхов, что такое деєпрічастіє?

Чмих нашвидку сіпає рукою за правого вуса, підборіддя піднімає вище комісії й пускається до відповіді:

– Так што, товарищі, з дня нашої октябрської й жовтневої революції аж до сегодня я к причастію не подступал і крихотки його не кушал! Протоже раз советська власть бога ліквідовала, то якже гражданин може спокушатися на причастіє? То била би великая контр-революція!

– Атлічио, тов. Чміхов! Ви уркаїнізовани на 100%!

В час українізації всі українці чомусь раптово замовкли. А коли, бувало, запитають кого з громадян – малоруських, тутешніх, наських та інших: Чи ви, панове, українці? – то ті, мовчки киваючи та крутячи головами, поспішають зник нути від українізаційного руху.

В той же час всі українські жиди стали по вірі – євреями, а по національності – українцями. Цим головне і пояснюється такий могутній зріст в цю п'ятилітку українства. Тоді то Україна й загомонила, як ніколи ні перед тим, ні після!

5) 1931 – 1935.

Замешкувало.....84.000.000

З того українців.....12.000.000

Інших.....72.000.000

Пояснення: З попередньої п'ятилітки начальство побачило, що українство неймовірно збільшилося, а тому в ударному порядку проголосило: «Осаді назад!» Українці, почувши таке проголошення, чи із страху, чи на знак протесту рішили пляново голодувати. Про наслідки голодування якраз і свідчать статистичні дані. Євреї ж у той час заохочували українців до голодування, але самі потайки жерли мацу, приправлену на українській крові.

6) 1936-1940:

Замешкувало.....90.000.000

З того українців.....112.000.000

Інших.....---

Пояснення: Цей період називається ще періодом чудес в Україні. В цю п'ятилітку всі мешканці України стали справжніми українцями, а українська мова й вимова зовсім зникли з України! Всі мешканці говорили тоді тільки або з «проізношенієм», або «без проізношенія». Але всі в один голос почували себе наскрізь і аж до п'ят українцями. Із загального числа всіх мешканців 90 мільйонів, до української нації було приголошено — 112 мільйонів осіб. В цьому не сміємо вбачати жадного дивогляду, бо деякі з прибувших в Україну голосили тоді-й своїх «родственніков», що ще були в дорозі «к родіне» [4].

Україна.

Територія, населення, влада – три основні елементи державної нації. Наша територія – Українська Земля – Україна є одна в 6-ти природних країн Східної Європи. Українські

землі лежать у південно-східному куті Європи, між 43° і 58° північної ширини та 21° і 45° східної довжини. Місцеположення України поклало на і неї тяжкий обов'язок бути оборонним валом Європи проти небезпек із Сходу. Українська держава св. Володимира Великого та Ярослава Мудрого була авангардом європейської цивілізації у боротьбі з азійськими ордами. Середня висота України над рівнем моря виносить лише 207 метрів, на 123 метри менше середньої висоти цілої Європи. Лише 1,5 % наших земель лежать понад 1000 метрів, ледве 3,5 % – понад 500, аж 96,5 % лежать нижче 500 метрів і 89,5 % нижче 300 метрів.

Сучасний простір українських етнографічних земель виносить коло 950.000 кв. кілом. Згідно з даними проф. В.Кубійовича 930.000 кв. км., а за проф. О.Рудницьким понад 1.000.000 кв. км. Як природна одиниця понад 1.200.000 кв. км. У поверхні суходолу планети Землі українська територія виносять 9,17 % цілої її поверхні.

Границі сучасної української території значно менші, ніж державні границі часів нашої величі, за часів Київської Держави, за часів князів великої слави – Володимира та Ярослава.

Площа Київської Держави X— XI століть виносила коло 3.000.000 кв. км. Площа Римської Імперії лише небагато перевищувала площу Руси-України, вона виносила десь коло 3.500.000 кв. км.

Простори нашої батьківщини доходили колись до Балтійського моря, Онежського і Ладозького озера, захоплювали південну Каму, на сході сягали до ріки Уралу, Хозарського (Каспійського) моря, на півдні здіймались на Кавказ, дотикались хвиль Руського (Чорного) моря і ріки Дунаю, а на заході доходили до долин, рік Тиси і Висли та захоплювали середню течію ріки Двини. Київська держава практично охоплювала цілий тодішній культурний Схід. Європи.

Козацька держава, друга Українська держава, змагала до охоплення усіх українських земель. Славні змагання великого Богдана Хмельницького та Петра Дорошенка

зазначували границі Козацької Держави до Галич, Львів, і навіть Вислу. А територія, що була під владою гетьманів України у ті часи доходила лише до 300.000 кв. км.

У часи третьої нашої Держави 1918 – 1921 р. р. Україна обіймала без анексій, що тривали недовго, – 630.000 кв. км., а разом з Кримом, частиною Вороніжчини, Карпатською Україною і Буковиною 690.000 кв. км., цебто менше від нашої суцільної етнографічної території, що має 718.300 кв. км. і значно менше від усієї української національної території.

Перед Світовою війною 1914 – 1918 з українських земель кругло 855000 кв.км. належало до Російської Імперії та кругло 75.000 кв. км. – до Австро-Угорщини.

Після Світової війни українські землі поділені були між 4 державами: Польщею, Румунією та кол. Чехо-Словаччиною, а саме так:

Українські землі	в кв. км.	% українських земель	% укр. земель у території даної держави
СРСР	767,4	82,4	3,5
Польщі	130,6	14,1	33,6
Румунії	17,6	1,9	6,0
Чехо-Словаччині	14,9	1,6	10,6
Разом	930,1	100,0	-

Перед сучасною світовою війною, після четвертого розділу Польщі, переважна більшість українських земель входила у межі СРСР, а саме коло 900.000 кв. км., або 96,8 % цілої площі українських земель, досить незначна частина входила у склад Великої Німеччини (Генерал-Губернаторство) – коло 14.500 кв. км., до Угорщини – 13.000 кв. км. і до Словаччини – 3.000 кв. км.

Цілість, утворена з усіх українських земель, зайняла б 21 місце між усіма державами світу з їх колоніями і 2-ге місце серед держав Європи з їх європейськими територіями.

Довжина границь українських земель виносить коло 7.200 кілом. Ці границі переважно суходольні, лише коло 1.000 кілом. припадає на морські межі.

Так виглядає наша територія у світі цифр.

Проблема самовистарчальности в Європі.

Проблеми харчування притягають нині дуже велику увагу, тому буде цікаво навести цифри щодо самовистарчальности (автаркія) різних країн Європи у забезпеченні продуктами харчування, цебто щодо забезпечення продуктами харчування, що їх здобувають держави з власної території у межах Європи. Процент само вистарчальности держав Європи коло 1938 р. був такий:

Держава	% самовистарчальности
Англія.....	25
Норвегія.....	43
Швайцарія.....	47
Белгія.....	51
Голандія.....	67
Ірландія.....	75
Фінляндія.....	78
Греція.....	80
Франція.....	83
Німеччина.....	83
Швеція.....	91
Португалія.....	94
Італія.....	95
Еспанія.....	99
Чехо-Словаччина...	100
С.С.С.Р.....	101

Естонія.....	102
Данія.....	103
Польща.....	105
Югославія.....	106
Латвія.....	106
Болгарія.....	109
Литва.....	110
Румунія.....	110
Угорщина.....	121

Як видно, найслабше забезпечені харчами території держав англо-саксонських націй, середнє місце займають держави романських націй і найбільш запезпечені держави слов'янських націй.

Англія коефіцієнт автаркії має найменший – 25 %, вона мусить $\frac{3}{4}$ усіх продуктів харчування ввозити. У різних продуктів харчування коефіцієнт автаркії, звичайно, був ріжний. Так для часу 1935 р. процент самовистарчальности для Англії виносив;

Рід продуктів	% самовистарчальности
Збіжжя хлібне.....	13
Картопля.....	97
Цукор.....	28
Овочі.....	23
Городина й стручкові рослини.....	75
М'ясо, включаючи сало (бекон).....	49
Риба.....	88
Молоко конденсоване й сухе.....	62
Молоко свіже (не рахуючи.....	100
ввезених кормів).....	100

Яйця.....	61
Масло.....	10
Смалець.....	10
Маргарин.....	–
Сир.....	31

Німеччина наслідком «боротьби за хліб» збільшила коефіцієнт «автаркії» у продуктах харчування з 65 % 1927 р. на 83 % 1938 – 39 р.р.

Джерело:

Herbert Backe, „Um die Nahrungs-Freiheit Europas“, Leipzig 1942, S. 216, 255, Darstellung 1.

Участь Європи у світовому ввозі харчів виносила 1925 р. – 67 %, 1937 р. – 66 %, участь Європи без Англії вже значно менша, а саме відповідно 39 % та 35 %; участь Європи у світовому вивозі харчів виносила 1925 р. – 33 %, а 1937 р. – 35 %; участь Європи без Англії у вивозі виносила відповідно 30 % та 32 %.

Загалом, дуже цікавий факт що з цілої світової продукції харчів лише коло 10 % іде на міжнародний ринок.

Джерело:

Dr. Schuttauf, «Wandlungen im Ringsystem der Welternahrungswirtschaft». «Deutsche – Wirtschafts Zeitung», 37. Jahrgang, 52. Berlin 1940, S. 1010 bis 1012.

Війна і мир.

Боротьба – предвічне явище на всіх просторах за всіх часів. Кинемо погляд па питомий тягар часу миру й часу війни для окремих держав світу в минулому. Кількість років війни у різних століттях виносила за:

Держави:	XII.	XIII.	XIV.	XV.	XVI.	XVII.	XVIII.	XIX.
АНГЛІЯ	54	36	65	57	54,5	43,5	55,5	53,5
Франція	36,5	49	43	52,5	60,5	46,5	50,5	35
Австрія Габсбурги	-	-	-	-	75,5	73,5	48,5	13,5

Австро-Угорщина	-	-	-	-	-	77	59	25
Росія	-	-	-	-	78,6	57,5	49,5	53
Туреччина	-	-	-	-	80,5	89	23	39,5
Еспанія	-	-	-	-	73	82	48,5	53,5
Польща	-	-	-	-	55	68	22,5	-
Данія	-	-	-	-	32,5	30,5	12	15
Голандія	-	-	-	-	-	62,5	24,5	14,5
Прусія Гогенцоллерів	-	-	-	-	-	58,5	31	13
Швеція	-	-	-	-	50,5	50	29,5	6,5

Отже, як яскраво свідчить ця таблиця, війна. А не мир – постійне явище, але тенденцію до перемоги миру над війною також видно з таблиці.

Джерело:

Pitirim Sorokin: Sociologicke nauky pritomnosti. Praha 1936, S. 254, - таблиці [5].

Ч. II.

Українці.

Точно визначити українське населення світу є справою дуже на дуже тяжкою. З певною імовірністю можна прийняти загальну кількість українського населення світу у наш час кругло коло 43 – 44 міл. душ, цеб-то коло 2 – 3 % цілого населення світу.

Між окремими народами світу українці займають 10 місце, між народами індо-германського походження 7 місце, а між народами слов'янського пня 2 місце. Питомий тягар українців між слов'янами виносить кругло 20 % цілого слов'янства. Між народами Європи українці займають 6 місце.

За переписом 17.XII.1926 р. на теренах СРСР жило 31.194.976 душ українців, або 21,27 % цілого населення СРСР. 12 років пізніше перепис 17.I.1939 р. нараховував на теренах СРСР (без крайньої півночі СРСР) лише 28.070.404 душі українського населення, або лише 16,56 % цілого населення СРСР. Цеб-то українська нація не лише втратила 12 річний

приріст населення (2 % річно), цеб-то 624.000 (12=7.488.000), але ще стратила абсолютно кругло 3.125.000 душ, отже, ціла страта виносить 10.613.000 душ. Нам, про те, здається, що спад є, але трохи менший, ніж подає ця статистика, бо багато українців записано. Було росіянами або під примусом обставин не подало правдиво свою національність.

На 1.I.1933 р. ціле населення українських етнографічних земель у Європі виносило 53.612.000 душ, що виносило пересічно 57,6 душ на кв. кіл. площі.

На наших етнографічних землях жило на 1.I.1933 р. 37.403.000 душ українців, цеб-то 69,8 % цілого населення цих земель і 86,5 % усього українського населення світу.

Міжнародні зв'язки.

Під впливом пануючих перед другою світовою війною ідей, та в силу загальних тенденцій розвитку, багато поодиноких країн втрачали ступнево свою економічну самовистарчальність й усією своєю господарською структурою ставали в усе більшу й більшу залежність від експорту й спеціалізувались на експорті лише кількох головних, для їх експорту, видів сільсько-господарської, або промислової продукції, й, таким чином, усе більше були залежними від світового ринку й стану кон'юнктури на поодинокі вироби.

Наведемо, найяскравіші цифри залежності певних країн від експорту певних продуктів, що виявляється яскраво у великому питомому тягарі в експорті таких країн лише одного продукту або культури («монокультури»).

Так, окремі культури або продукти мали такий питомий тягар в цілому експорті дотичної країни у 1938 році:

Країна	Головна культура	% головної культури у цілому експорті	Головна країна куди
--------	------------------	---------------------------------------	---------------------

йшов експорт

Венецуела	нафта	90,5	ЗДПА
Сан-Сальвадор	кава	86,9	ЗДПА

Куба	цукор й меляс	78,0	ЗДПА
Єгипет	бавовна	74,1	Англія
Панама	банани	73,6	ЗДПА
Іран	нафта	73,2	Англія
Болівія	свинець	71,3	ЗДПА – Англія
Фінляндія	дерево й вироби з дерева	65,9	Англія
			Німеччина
Цейлон	чай	65,4	Англія
Гватемала	кава	65,2	ЗДПА
Південна Африка	золото	62,9	Англія
Домініка	цукор й меляс	62,1	ЗДПА
Колумбія	кава		Англія
Чилі	мідь	52,7	ЗДПА
Алжир	вино й мост	51,9	ЗДПА
		50,5	Англія
Греція	тютюн сирий		Німеччина
		50,4	Англія
Гаїті	кава		Німеччина
Британська		49,9	ЗДПА
Малака	гума	47,9	ЗДПА
Тайланд	риж	46,6	Англія
Бразилія	кава	45,0	Англія
			Німеччина
Філіпіни	цукор	43,7	ЗДПА
Урагвай	вовна	43,6	Англія
Румунія	нафта	42,7	Франція

Болгарія	тютюн	42,5	Німеччина
Нікарагуа	кава	34,5	ЗДПА
Швеція	дерево й вироби з дерева	33,9	Англія
			Німеччина
Перу	нафта	33,9	ЗДПА
			Англія
Латвія	дерево й вироби з дерева	32,4	Англія
Австралія	вовна	30,8	Англія
Нова Зеландія	масло	28,6	Англія
Туреччина	тютюн сирий	27,1	Італія

Країни з такою структурою, й цим; самим й до певної міри структурою цілого народнього господарства, ставали у велику залежність від стану ринку на цей продукт, цебто у залежність від головної імпортууючої цей продукт країни, якою, як видно з таблиці, була Англія та ЗДПА. Окремі країни ставали потроху лише окремим «гвинтиком» світової господарської машини з усіма для їх від цього наслідками такого стану.

Зріст зв'язків усякого роду є явищем позитивного порядку, але тепер трофія «монокультури» є явищем не цілком позитивного порядку.

Джерело:

Herbert Backe: «Um die Nahrungs-Freiheit Europas». Leipzig 1942, S. 76.

Вино.

Світова продукція вина виносила пересічно:

Рік	Міліон гектарів
1909 – 1913	147
1924 – 1928	172
1929 – 1933	178
1934 – 1938	196

Вивоз виносив у 1927 – 1931 р.р. 9,5 міл. гектолітрів, а у 1933 – 1938 р.р. 5,5. Площа виноградників у 1927 р. виносила кругло коло 12 міл. гек тарів й займала 10 місце між посівними площами усіх головніших культур світа Перше місце мали: пшениця, кукуруза, та бавовна.

Головними продуцентами вина є романські народи світу.

Джерела:

1. «Narodni Listy» с. 118. 29.IV.1941. Praha.
2. Dr. Paul Krische. «Landwirtschaftliche Karten als Unterlagen wirtschaftlicher, wirtschaftsgeographischer und kulturgeschichtlicher Untersuchungen». Berlin, 1933. S.26.

Щури та пожари.

Щури є одним з головних нтприятелів людства. Шкода від їх є величезна. По підрахунках англійських економістів вони для Англії прино сять кругло КОЛО 70.000.000 фунтів стерлінгів шкоди, у той час, як шкода від пожарів виносить лише кругло коло 20.000.000 фунтів. Цеб-то шкода, що приносять щури у 3 ½ разів більша за ті шкоди що приносять пожари! Для порівняння нагадаємо, що усі прибутки державного бюджету Англії у 1938 – 39 бюджетному році винесли 927,3 міл. фунтів.

Джерела:

1. «Vyber». 8.V.1937. Zlin. S. 597.
2. «Финансовая Газета» № 49 (5728). – 26.IX.1940 [6].

Ч. III. Релігії світу

(У відсотках та міліонах душ населення).

Точних відомостей про поділ на селення світу на окремі релігії на сьогоднішній день ще не має. Тому зупинимось на відомостях, орієнтаційних, на початок 30 років в ХХ ст. Цілевим, звичайно, є головним чином, не абсолютні відомости, але відносні – питомий тягар окремих релігій.

Першим фактом є те, що більш половини населення світу є монотеїстами (віра в єдиного Бога), а саме 50,1 % – 973,1 міл. душ.

Другим, що християн є меншість населення світу, а саме лише 36,9 % (717,6 міл. душ), у той час, як не християн та безвірців 63,1 % (1.225,5 міл. душ). Цеб-то кругло 1/3 населення світу суть християне, а 2/3 не християне. Отже поле для проповіді науки Христа є ще надзвичайно широке.

Усі християнські релігії вкупі узяті усеж таки займають перше місце серед окремих релігій світу, а далі йдуть:

	%	міл. душ.
хинська народня релігія	25,7	500
магометанська	12,4	240
гіндуська	11,3	220
буддійська (без хинсь. нар. рел.)	6,4	125
нищі релігії	5,1	99
шінтуїська	0,8	16,0
іудейська	0,8	15,5
безвірці (Європа без ССРСР)	0,5	10.

Отже, загалом три групи релігії є пануючими: християнство – буддизм – магометанство, вони охоплюють більше ніж 4/5 населення цілого світу – 81,4 %.

Поміж християнськими релігіями перше місце займає:

	%	міл. душ
католицька релігія	18,2	353,5
далі йде протестантська	11,2	218,1
православна	7,5	145,0

У окремих частинах світу пануючі релігії слідує:

Європа:

- 1) католицизм.....43,5 %
- 2) православі'.....25,0 %
- 3) протестантизм.....25,0 %

Європа є суто християнською країною світу, більше ніж на 9/10. Найбільш католицькими країнами є: Іспанія, Португалія, Бельгія.

Найбільш протестантськими країнами є: Швеція, Норвегія, Данія, Фінляндія.

Найбільш православними є: Сербія, Греція, Україна, Білорусія. Румунія.

А з і я:

- 1) хінська народня релігія.....45,8%
- 2) гіндуїзм.....20,1%
- 3) магометанство.....16,0%

Північна Америка:

- протестантизм.....58,1%
- католицизм.....33,8%
- магометанство.....4,7%

Південна Америка:

католицизм – абсолютно панівна релігія.....92,3 %

Африка:

- 1) Нищі релігії..... 50,5 %
- 2) магометанство.....40,0 %
- 3) протестантизм.....9,1 %

Австралія:

протестантизм є пануючою релігією.....80,0 %

Християн живе найбільше в Європі та Америці.

Католиків найбільше живе у Європі.....(210 міл. душ.)

та Південній Америці.....(71 міл. душ.)

Протестантів у Європі.....(119 міл. душ.)
та Північній Америці.....(86 міл. душ.)
Православних у Європі.....(121 міл. душ.)
та Азії.....(18 міл. душ.)

Джерело:

«Der Grose Brockhaus». Funfzehnter Band. Karte Nr. 14.

Leipzig 1933.

Релігія українців.

Усе українське населення світу по релігійній приналежності орієнтовано поділяється таким чином:

Релігія   % усього українського населення світу

Православні.....88,5

Греко-католики.....10,6

Інші.....0,9

Разом.....100,0

Вибір Римських Пап.

Конклави, що вибирають Римських Пап складаються з вищих достойників римської церкви, дуже часто через незгоди на особі нового голови церкви, тяглись дуже довго. Найдовший з них тривав не більше і не менше, як 2 2/4 року й закінчився 1.IX.1271 року вибором папи Григорія X (1271 – 1276).

Чернозем.

Чернозем – найплідніший ґрунт займає досить малий відсоток цілого суходолу нашої планети, а саме лише – 6,1 %.

Найліпший чорнозем розташований є у Центральній Індії (Західний Гайдарабад) – товщина 1,8 – 3 метра.

Дуже велика смуга розташована на теренах України, Росії та Сибіру:

У Європі вона займає поверхню.....1,5 міл. кв. км.

У Азії вона займає поверхню.....1,6 міл. кв. км.

Довжина її виносить

в Європі коло.....2,100 кіл.

Довжина її виносить

в Азії коло.....4,000 кіл.

Третя смуга чернозему розташо вана у Канаді, четверта у Сполучених Державах Північної Америки, п'ята у Аргентині та Уругваю, шоста в Африці від півночі Конго до Судану.

Джерело:

«Deutsche Ukraine-Zeitung».

Nr. 198, 10.IX.1942. Kiew.

Торгівля Європи.

Європа у своїй зовнішній торгівлі орієнтувалась перед першою світовою війною переважно на саму себе. Перед сучасною війною, в 1929 — 1937 рр. відсоток у зовнішній торгівлі Європи країн розташованих на її теренах виносив:

Роки: 1929 1931 1932 1933 1934 1935 1937

Ввоз 57,2 63,0 58,9 57,3 56,5 56,2 52,8

Вивоз 66,1 72,9 69,9 67,7 67,6 65,5 61,3

Цеб-то ввоз Європи більш ніж на $\frac{1}{2}$ йшов з європейських країн й майже $\frac{2}{3}$ вивозу Європи йшло у європейські ж країни. Європа, отже, у вивозі була значно більше само вистарчальною, («автаркною») ніж у ввозі.

Питомий тягар Європи у світовій торгівлі мав постійну, майже, тенденцію до зниження, бо нові «молоді» країни ступнево завойовували більше значіння, як у світовому господарстві, так, й у зовнішній торгівлі світу. Питомий тягар Європи у світовій торгівлі усеж таки був значний, він виносив:

у 1927 році.....53,09%

й у 1937 році.....52,18%

Джерело:

«Das Reich» Nr. 5. 2.II.1941.

Berlin [7].

Ч. ІУ.

«ВЕЛИКА МАНДРІВКА НАРОДІВ».

«Велика мандрівка народів» була не лише кінцем I-го тисячоліття, вона була ще кінцем II-го тисячоліття та початком III-го тисячоліття нашої ери.

«Природа не терпить порожнечі» й цей закон діяв й діє й на теренах суспільної історії – населення тягнеться на «вільні» простори, у вільні, мало населені країни світу. Європа найбільш густо заселена частина світу дала й найбільші кадри виселенців до – Америки, Австралії то що. Ця «мандрівка народів» є одним з основних маркантних ознак загальної тенденції до рівноваги в усьому. Брак рівноваги у розподілу світового населення мусіла колись вирівнятись. Цей процес особливо маркантно проявився у XIX— XX ст. ст. Здоконалення засобів сполучення дали усьому процесу ще більший імпульс. Десятки мільйонів людей зрушили з місць насичених кров'ю і потом своїх предків й пішли за новою долею у «простори» нових країн світу. Як символ перемоги простору, поставила людина прапори на обох бігунах нашої Планети Землі.

Європа узяла, головну участь у новій «великій мандрівці народів».

По підрахунках Зундберга усі країни Європи за час 1801 – 1906 р. р. стратили через виселення коло 35,3 міль. душ населення. Фіркс за час 1821 – 1890 р. р. подає цифру на 24 міль. Зомбарт каже, що можна прийняти, що 30 – 35 міль. душ за останні 100 років виселилось з Європи за океани.

По Зундбергу й даним Німецького Статистичного Уряду виселення з Європи пересічно виносило:

Роки:	Загальна кількість	На 1.000 душ населення за 1 рік
1801 – 1820.....	300.000	0.08
1821 – 1830.....	310.000	0.14
1831 – 1840.....	970.000	0.40
1841 – 1850.....	2.500.000	0.96
1851 – 1860.....	3.470.000	1.27
1861 – 1870.....	3.450.000	1.17
1871 – 1880.....	3.570.000	1.10
1881 – 1890.....	7.141.000	2.06
1891 – 1900.....	6.328.371	1.67
1901 – 1905.....	5.568.873	2.72
1906.....	1.694.693	4.02
1913 (1911, 1912).....	1.999.693	-

У 1935 – 1939 р. р. лише 16 країн Європи дали таку кількість переселенців, головне в Америку у тис. душ:

Рік	Кількість переселенців
1935.....	332,3
1936.....	280,0
1937.....	352,2
1938.....	387,2
1939.....	155,7

Коли ми пригадаємо, що ціле населення Європи на початку нашої ери за Белохом виносило коло 30 міл. душ, а на тисячний рік за Россітером лише 19 міл. душ то годі уявити собі розмах сучасної «мандрівки народів».

Для одної Італії цифри виселенців виносили:

Рік.	Кількість
------	-----------

1885.....78.961

1890.....115.595

1895.....187.908

1900.....171.735

1905.....447.083

1913.....711.446

Еспанія «викинула» за океан виселенців:

Рік   Кількість

1882.....71.806

1895.....121.166

1908.....159.137

1913.....203.354

Одні лише З.Д.П.А. прийняли з Російської Імперії душ виселенців:

Рік   Кількість виселенців

1902.....85.257

1910.....186.792

1913.....291.040

Кількість вселенців до З.Д.П.А., що прийняли головну масу переселенців виносила:

Роки   Кількість вселенців

1820 – 1830.....143.439

1831 – 1840.....599.125

1841 – 1850.....1.713.251

1851 – 1860.....2.511.060

1861 – 1870.....2.377.279

1871 – 1880.....2.812.191

1881 – 1890.....5.246.613

1891 – 1900.....	3.687.564
1901 – 1910.....	8.795.386
1911 – 1920.....	5.735.811
1921.....	805.228
1924.....	706.896
1928.....	307.255
1931 – 1932.....	35.576
1934.....	29.470
1935.....	34.956
1936.....	36.329
1938.....	67.895

В Азії маємо, подібно як у Євроці, великий рух населення теж. Так, у Манджукуо вселилось лише з Північної Хини за останні роки:

Рік	Вселилось душ
1925.....	479.475
1926.....	646.617
1927.....	1.043.772
1928.....	967.154
1929.....	941.661
1930.....	673.392
1931.....	416.825
1932.....	372.629
1933.....	568.767
1934.....	625.322
1935.....	444.540
1936.....	364.149

1937.....323.689

1938.....492.376

1939.....1.012.148

Коли ми до цих цифр додамо переселення зі згаданих країн, до інших частин світу, мандрівку населення з сел до міст, з одних країн певної частини світу до других, мандрівку населення в межах самих країн, то можемо сміливо сказати, що XIX та XX ст. ст. були часами «великої мандрівки населення».

Джерело:

I. Werner Sombart. «Der modern Kapitalismus». Dritter Band. «Das Wirtschaftsleben im Zeitalter des Hochkapitalismus». Munchen und Leipzig. 1927. S. 385, 886, 393, 394.

II. E.A.Rass. «Raum fur alle?» Berlin uvd Leipzig. 1929. S. 104.

III. Adolf Halfeld. «USA sahaji po svetovlade». Praha 1942. S. 24.

IV. «Wirtschaft und Statistik». N. 12. S. 242, 348. Berlin 1941.

АФРИКА.

Величезний суходол – Африка перед сучасною світовою війною був поділений головню між лише двома світовими потугами Англією та Францією.

Так належало у процентах:

Назва	Англо-португальський блок	Франко-бельгійський блок	Решта
Площа	44,2	45,3	10,5
Доморodne населення	51,0	38,6	10,4
Шляхи	71,0	26,4	2,6
Телеграфна сітка	55,4	41,2	3,4

Цеб-то 9/10 площі й населення було під керівництвом Англії та Франції, що до господарського життя, то тут впливи цих двох потуг були ще більшими.

Джерело:

Otto Graf. «Imperium Brittanicum». Praha. 1939., S. 278.

СІЛЬ.

Сіль є абсолютно необхідною для життя людини, вона є основною сировиною для хемічної індустрії світу, вона є головним консервним засобом. Скільки ж здобуває світ солі?

Світова здобич солі виносила:

Рік	Скількість у мільйонах тон
-----	----------------------------

1929.....	27
-----------	----

1930.....	26
-----------	----

У 1929 р. у рік перед світовою кризою основними продуцентами солі були:

Країна	Продукція у мільйонах тон
--------	---------------------------

З.Д.П.А.....	4.227
--------------	-------

Німеччина.....	3.132.
----------------	--------

С.С.С.Р.....	2.621
--------------	-------

Великобританія.....	2.006
---------------------	-------

Бритійська Індія.....	1.737
-----------------------	-------

Іспанія.....	1.079
--------------	-------

Джерело:

Dr. Otto Oliva. «Soucasne Polsko». П. Praha. 1936. S. 31 [8].

У. МОЛОКО.

Молоко є дуже важливим харчовим продуктом. Його значіння для людства з кожним роком усе зростає, особливо для харчування білої раси. Воно має у собі усі речовини, що необхідні для збереження життя людини та тварини: білковини, вугдегідрати (жири та цукри), харчові солі та вітаміни. У старовину, у культурних народів Європи споживання молока не було так розповсюджено, як нині у нас. Виріб масла у греків та римлян був відомий лише для цілей лікування. У старовинному Єгипті молоко вживали як жертву богам, його їли лише царі та духовенство. Виріб масла, але особливо широке вживання

молока, прийшло у Західну Європу здається з районів Чорного моря та Дунаю. Хоча західні індогерманці теж знали таємниці переробки молока.

У молошному господарстві намічаємо наступні тенденції:

1. Зріст продукційності молошности тварин, особливо корови;
2. Зріст якості молока (проценту жиру тощо);
3. Зріст молока;
4. Зріст проценту молока, що йде на обробку та переробку;
5. Зріст тривалості існування молока та виробів з його;
6. Зріст кількості продуктів, що виробляється з молока;
7. Зріст товарності молока та молошних виробів;
8. Зріст осучаснення процесів обробки та переробки молока та зріст їх машинізації;
9. Зріст значіння молока, молошного господарства в поодиноких країнах світу та у

світовому господарстві.

Це головніші, яскравіші тенденції, що спостерігаються в усіх культурних країнах світу.

Основним постачальником молока є корова, їх перед війною нараховувалось кругло коло 120 мільйонів. Звичайно статистика продукції молока є дуже неповною, але для загальних висновків є задовольняючою.

Загальна цінність річної продукції молока світу виносила перед сучасною війною коло 50 млрд. марок! Для порівняння нагадаємо, що уся продукція золота з 1593 р. до 1944 р. винесла грубо кругло 170 млрд. марок, цебто уся продукція золота людства, за пів, майже, тисячоліття, дорівнювалася цінності лише кругло 3 ½ % річним продукціям молока! Річна продукція автомобільної індустрії світу виносила коло 16 млрд. марок, цебто була більша ніж у три рази меншою за річну продукцію молока. Це одне показує значіння молока для світового господарства.

Перед сучасною світовою війною світова продукція молока, виносила:

Частина світу: Мільйони літрів

	(частково по оцінках)	У % північної або південної оцінках) півкулі землі
I.		
Північна й Середня Європа	100.561	43,8
СРСР	21.610	9,4
Північна Америка (ЗДА та Канада)	54.052	23,5
Вищезгадані помірковані частини північної півкулі разом	176.223	76,7
Північна півкуля разом	229.608	-
Поміркувала частина у		
% північної півкулі	-	76,7
II.		
Океанія (Австралія та Нова Зеландія)	11.564	24,5
Південна Африка (Південний Африканський Союз)	800	1,7
Південна Америка (Аргентина)	29.500	62,4
Вищезгадані помірковані частини південної півкулі разом	41.864	-
Південна півкуля разом	47.242	-
Поміркована частина		
у % південної півкулі	-	88,6
III.		
Молошна продукція усіх поміркованих частин	218.087	
Світова продукція разом	276.850	
Помірковані частини		

у % загальної світової продукції 78,8

Отже, основна продукція молока сконцентрувалася по-перше на північній нашій півкулі (кругло) 83% й по-друге у поміркованих частинах земної поверхні (кругло) 79 %.

Головна продукція молока сконцентрована на смузі між 40° та 60° північної широти земної кулі.

Споживання молока на 1 душу населення у Європі без СРСР та Прибалтики виносило 265 літрів на рік й було найбільшим у Швеції (550) та Ірландії (524). Споживання молока на теренах СРСР виносило лише коло 70 літрів.

Країни найбільш розвиненого молошного господарства суть: Нова Зеландія, Данія, Голандія, Ірландія, Швейцарія, Естонія, Канада й т. інше.

Молошною худобою найбільше забезпеченого є Нова Зеландія – друга країна світу по вивозу масла та перша по вивозу сиру. Її забезпечення є виключним у світовому господарстві. Вона має 1.208 корів на 1.000 душ свого населення! Цеб-то вона має більш корів, ніж населення.

Далі за нею йдуть:

Корів на 1.000 душ населення.

Австралія.....	466
Ірландія.....	443
Латвія.....	441
Данія.....	427
Естляндія.....	395
Південний Африканський Союз.....	388
Канада.....	351
Фінляндія.....	350
Німеччина та Голандія.....	171
Був. Ч.С.Р.....	160

СССР.....118

Протилежний полюс проти Нової Зеландії займає у забезпеченню молошною худобою Японія – країна виключно бідна на молоко. Вона має лише 1 корову на 1.000 душ населення! Одну корову проти 1.268 корів у Новій Зеландії! Такі парадоксальні різниці знає світове господарство!

По абсолютній річній продукції молока у 1935 – 36 р.р. перше місце у світі займали:

I-ге США з 44,7 млрд. літрів молока;

II-ге Німеччина з 23,4 млрд. літрів молока;

III-ге СРСР з 20,7 млрд. літрів молока;

IV-ге Франція (1929) з 13,8 млрд. літрів молока й т. інше.

По продукції молока на 1 душу населення виключно високе місце займає Нова Зеландія, що дає коло 3.400 літрів молока на душу у рік! Далі йдуть:

Країна: Літрів на 1 душу на рік (1935—39 р. р.)

Данія.....1.338,8

Австралія.....772,9

Естонія.....702,3

Канада.....654,7

Швейцарія.....650,8

Фінляндія.....623,1

Голландія.....551,7

Німеччина.....352,1

Був. ЧСР.....296,8

СССР.....119,4

Найменше забезпечення мали:

Японія лише 3 літри молока на 1 душу населення (проти 3.400 літрів у Новій Зеландії!) та Чілі 6 літрів молока на душу у рік!

Що до продуктивності коров, то на першому місці стоїть далеко у переді усіх країн світу Голляндія (1937 р.) з пересічним удоєм 3.482 літрів молока на рік на корову та Данія 3.300 літрів.

Далі йдуть: Швайцарія, Бельгія, Японія і другі.

Корова у ЗДПА давала у рік 1.228 літрів молока;

Корова був. ЧСР давала у рік 1.846 літрів молока;

Корова СССР давала у рік 1.038 літ рив молока, і т. інше.

Найменшу продукцію дають корови: Чілі (лише 38 літрів!), Уругваю, Албанії й т. інше. Німеччина зуміла піднести удою своєї корови з 2.376 літрів молока на рік пересічно за 1928 – 32 р.р. до 2,562 літрів на рік у 1939 р.!

Для освітлення того поступу у молочарстві, який досягнуто було за останні один і чверть століття, наведемо цифри про продукцію корови у Німеччині. Пересічний удою корови у Німеччині виносив у 1817 р. лише – 475 літрів на рік, а у 1939 р., як вже було указано 2.562 літра! Цеб-то Німеччина зуміла піднести пересічну продукцію своєї корови майже у 5 ½ разів! У 1937 р. одна німецька корова «Агате» дала за 342 доби 17.025 кілограмів молока! Цеб-то пересічно 49,8 кілограмів, молока! Цеб то пересічно 49,8 кілограмів на добу!

У передових країнах вже зараз (1936 – 1938 р. р.) на переробку йде до 50 % цілої молошної продукції:

Німеччина.....49,8 %

Швейцарія.....48,3 %

Франція.....45,4 %

Данія ж у 1937 р.

переробляла вже.....87 %.

а Нова Зеландія.....92,7 %

усього молока!

Взагалі заслуга у розв'язанні проблеми молока належить білій расі.

Для загальної характеристики молошного господарства світу в аспекті значіння в йому поодиноких країн світу наведемо сводну таблицю:

Місце у світі:

Назва:	I.	II.	III.
Абсолютна кількість великої рогатої худоби	Брит. Індія	ЗДПА	СССР
Абсолютна кількість овечок	Австралія	СССР	ЗДПА
Забезпечення молошною худобою на 1 душу населення	Нова Зеландія	Австралія	ПАС
Абсолютна продукція молока	ЗДПА	Німеччина	СССР
Продукція молока на 1 душу населення	Нова Зеландія	Данія	Ірландія
Річна продукція молока на 1 корову	Голяндія	Данія	Швейцарія
Абсолютна продукція масла	ЗДПА	Німеччина	Франція
Продукція масла на 1 душу населення	Нова Зеландія	Данія	Ірландія
Абсолютна продукція сиру	ЗДПА	Франція	Німеччина
Продукція сиру, на 1 душу населення	Нова Зеландія	Голяндія	Швейцарія
Абсолютна продукція кондензованого молока	ЗДПА	Голяндія	Англія
Продукція кондензованого молока на 1 душу населення	Голяндія	Канада	Австралія
Абсолютна продукція сухого молока	ЗДПА	Голяндія	Англія
Продукція сухого молока на 1 душу населення	Голяндія	Канада	Австралія
Абсолютна продукція казеїну	ЗДПА	Аргентина	Франція
Абсолютний експорт молока	Нова Зеландія	Данія	Австралія
Експорт молока на 1 душу населення	Нова Зеландія	Данія	Голяндія
Абсолютний експорт масла	Данія	Нова Зеландія	Австралія
Експорт масла на 1 душу населення	Нова Зеландія	Данія	Австралія
Абсолютний експорт сиру	Голяндія	Нова Зеландія	Канада
Експорт сиру на 1 душу населення	Нова Зеландія	Голяндія	Канада
Абсолютний експорт кондензованого молока	Голяндія	Данія	ЗДПА

Експорт конденсованого молока на 1 душу населення	Голляндія	Данія	Канада
Абсолютний експорт сухого молока	Голляндія	Нова Зелляндія	ЗДПА
Експорт сухого молока на 1 душу населена	Нова Зелляндія	Голляндія	Австралія
Абсолютний експорт казеїну	Аргентина	Франція	Нова Зелляндія
Абсолютне споживання молока	ЗДПА	Німеччина	Англія
Споживання молока на 1 душу населення	Нова Зелляндія	Ірландія	Швеція
Абсолютний імпорт молока	Англія	Німеччина	ЗДПА
Імпорт молока на 1 душу населення	Англія	Німеччина	Бельгія
Абсолютний імпорт масла	Англія	Німеччина	Голляндська Індія
Абсолютний імпорт сиру	Англія	Німеччина	ЗДПА
Абсолютний імпорт конденсованого молока	Англія	Британська Малака	Філіппіни
Абсолютний імпорт сухого молока	Англія	Бельгія	Франція
Абсолютний імпорт казеїну	Німеччина	Англія	Японія

З 35 точок таблиці найбільшу кількість перших місць мала: Нова Зелляндія – 10, Голляндія – 7, та ЗДПА – 7.

Загалом слідуочі країни дають найбільшу кількість головних місць:

Країна:	Кількість місць:		
	I.	II.	III.
Нова Зелляндія.....	10	3	1
Голляндія.....	7	5	1
ЗДПА.....	7	1	5
Англія.....	6	1	3
Данія.....	1	8	0
Німеччина.....	1	7	1

Вищенаведені таблиці дають яскравий сводний малюнок цілого: молошного господарства світу в аспекті значіння в йому поодиноких країн світу. Виступає на перше місце у світі екстенсивно-інтенсивна країна унікалом у молошному господарстві Нова Зеландія, екстенсивно-інтенсивні ЗДПА, інтенсивні Голяндія та Данія, та інтенсивно-екстенсивна – Німеччина, як, також, інтенсивно-екстенсивний споживач молошних виробів цілого світу – Англія, тож унікалом між країнами споживачами експортного молока у вигляді продуктів його переробки.

СОЯ РОСЛИНА МАЙБУТНЬОГО.

Висока споживча цінність сої перевищує усі відомі рослини. Боби сої містять у собі надзвичайно багато білковини 35 – 38 % та 13 – 22 % товщу. Вона зовсім замінює для жовтої раси мясо. Боби сої знайшли й знаходять з кожним днем усе більше й більше теренів примінення. Харч для людини: соєвий хліб, кава, молоко, сир, олій. Виготовлюють зі сої: штучні товщі, різні маси для виготовлення різних річей, масло, Гліцерин, лінолеум, вибухові річо вини, фарби, лаки, гума й т. інше. Харч для тварин: сіно, зелений харч, особливо макуха. Соя є рослиною для уловлювання азоту з повітря. Це усе властивосте сої. Густо населена, вірніше, перенаселена Хіна, Голяндська Індія, Майджукуо, Япо нія, Корея давно вже зрозуміли значення цієї кориснішої у світі рослп яи й широко її плекають на своїх малих ланах.

Нині соя виходить на кон європейсько-американської культури. Це рослина майбутнього! ЗДПА зрозуміли її значення й підняли її продукцію з 163 тис. тон пересічно у 1924 – 28 р. р. до 1.569 тис. тон у 1938 р.. Цеб-то збільшили її продукцію майже у 10 разів!

Данія, Голяндія підняли ввіз сої у кілька разів у порівнянню з часами до першої світової війни.

Як жито є рослиною виключно, майже, європейською, власністю білої раси, так соя, покищо, є рослиною, майже, виключно азійською, власністю жовтої раси.

Світова продукція сої виносила у 1936 році: 12.121 тис. тон з того припадало на Азію 11.182 тис. тон; цеб-то 92 % цілої продукції!

Найбільшими продуцентами сої були (у тисячах тон):

Країна: Продукція:

Хина.....5.911

Манджукуо.....327 (1938 р.)

ЗДПА.....1.569 (1938 р.)

Корея.....507 (1938 р.)

Японія.....367 (1937 р.)

Голяндська Індія...269 (1937 р.).

Світовий вивіз сої виносив у 1938 р. 2.426 тис. тон, з них припадало на Манджукуо 2.165 тис. тон, або 89 % світового вивозу. Ввіз іде головно у Японію та Німеччину [9].

Світ цифр, даних про господарство країн світу та України просто захоплює. Ми поринаємо в розвиток світу в різний час, спостерігаємо стан розвитку різних галузей світової економіки.

РОЗДІЛ 7. КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО МІСТА ТА МІСЦЯ УКРАЇНИ

Наведемо короткі відомості про міста та місця України опубліковані в різних українських газетах періоду Другої світової війни. Вони абсолютно не потребують коментаріїв та роз'яснень.

СТАН НАСЕЛЕННЯ НА ЗЕМЛІ.

ДНБ БЕРЛІН. Використовуючи проведені в останніх роках підрахунки населення, статистичний уряд Райху оголошує звідомлеиия про стан населення на землі. Число мешканців в поодиноких краях творить для цілої землі населення в 2.216 мільйонів людей. Як даліше виявляється зі звідомлення, населення землі збільшилося від 1800 року в два з половиною рази. З поодиноких частин землі Америка пережила небувалий розвиток. Тут населення від 1800 року збільшилося в одинадцяттеро, тоді як в Європі лише втрос, а в інших частинах землі ледве вдвоє.

Сьогодні з населення землі більше як половина припадає на Азію і четвертина на Європу. В цих двох частинах землі населення є найгустіше – 46,8 мешканців на один квадратний кілометр в Європі, 29,9 – в Азії.

Наприкінці говориться в звідомленні, що всі держави, за винятком Великонімеччини, мають державний простір, який далеко перевищує відношення до числа населення тих країв Лише населення Великонімеччини живе по 135,5 осіб на квадратному кілометрі [1].

Україна в новому європейському порядку.

Д. Гонга.

Якщо приймемо поділ Європи на дві відмінні частини – Схід і Захід – так, як його зображує нам граф де-Ренольд, то за дим же автором межа між цими двома Європами перерізує Україну на дві майже рівні частини.

З цього виходило б, що Україна, географічно й духово, була б поділена на Західну й Східну Україну. Цей поділ відповідав би прийнятому в нас поділові на Східні й Західні Українські Землі, з цією різницею, що, якщо граф Ренольд ставить межу між Західною і Східною Україною на лінії Чорне море Балтійське море, в нашій науці, публіцистиці і взагалі в нашій дійсності ця межа йде по лінії Збруча.

Чи саяк, чи так, Україна простягається на обидві європейській частини. Історично навіть більшість Західних Українських Земель була все тісніше й більш безпосереднє зв'язала з т. зв. Західного Європою, як Східні Землі. Головно, Галичина – серце Українських Західних Земель, не тратила майже ніколи безпосередній зв'язків із Європою.

Проте поділ України на Східну й Західну в ділянці **української духовости й відчуття своєї історичної місії та долевої пов'язаности був би не лише штучним і неприродним, але й невірним, незгідним із історичною правдою.** В історії дуже мало випадків, щоб якась нація, століттями по неволена кількома займанщинами, задержала таке сильне почуття своєї єдности, своєї історичної, духової та кровної пов'язаности своєї соборности, як саме українська нація. Правда, поодинокі частини українських земель були розірвані, а тим самим і український народ зв'язаний із цими землями жив під цілком відмінними впливами, у відмінних умовах свого духового розвитку, проте такі межі не були в силі ніколи поставити китайських, непроходимих мурів між цими розірваними частинами й змусити їх розвиватися самостійно й відмінно одні від других. З історії знаємо, що українська нація задержувала все між собою найтісніший зв'язок, мінялася своїми духовими й культурними надбаннями, витворюючи одну соборну українську душу від Висли аж по Волгу. Шевченко був однаково близьким і рідним у Києві чи Полтаві, у Львові чи Чернівцях, в Ужгороді чи Акермані, в Севастополі чи Катеринодарі. Так само говорив до української душі Франко чи Федькович, хоч жили вони в інших умовах і під іншими впливами. Ця пошматована українська нація витворила таку гарну соборну українську

мову, що нею порозумівається на всіх широких просторах українських земель, і що її може по завидувати нам неодна європейська нація.

Тому, коди говоримо про «чужий схід», ворожий західно-європейській культурі, то під цим «чужим сходом» треба розуміти **виключно Москву**, з її «євразійською», татарсько-номадською, руйницького душею, а **ніколи Україну**, яка відчувала все свого ду хову спорідненість із Західною Європою і провадила боротьбу на життя і смерть із московськими «месіанізмом», що хотів поглинути українську націю й відірвати її від цієї Європи. Коли німецький історик А.Сандерс у своїй книжці «Ум ді Гестальтунг Европас» твердить, що по битві під Полтавою 1709 року «Європа була вигнана із східно-європейського простору», то цим він признає, згідно з історичною правдою, що Україна – це Європа, бо якраз у цій битві потерпіла Україна найсильнішу поразку в боротьбі за власну державу й за долю європейського Сходу.

Київська Русь, яка перша опанувала й упорядкувала цей Схід, не тільки що не відмежовувалася від решти Європи, але сама шукала шляхів до неї і нав'язувала з нею найтісніші зв'язки в усіх площинах політичній, культурній, релігійній, го сподарській, Ці взаємини українські князі затверджували навіть родин ними зв'язками, бо душа їх не лежала в Азії, але в Європі. Та ця перша українська імперія не змогла встоятись перед грізною навалою кочових народів, до того ослаблена внутрішніми міжусобицями й «братніми» ударами слов'янської у православної Москви й теж слов'янської Польщі. Та ніодна з цих двох державно зуміла вже опанувати східно-європейського простору й дати йому бажаного порядку. По більш як триста роках повстає знову українська нація й кривавими змаганнями хоче опанувати цей Схід і впорядкувати його. З новою силою вибухає ідея князівської «Руси», яка дає глибокий політичний зміст і велику моральну силу нашим змаганням із XVII – XVIII ст. Тут виразно підкреслюється думка, що козацька Україна є продовженням старої Княжої Української Держави. Єрусалимський патріярх Цаїей надає Хмельницькому титул «князя Руси». Та Європа не зуміла оцінити належно

цього історичного українського змагу й повстання Хмельницького не ввінчалось повним успіхом, але змагання України йде далі. Навіть по поразці під Полтавою Україна не зрікається своєї незалежною – самостійності й ролі порядкуючого чинника на Сході Європи. Вже після знесення Гетьманства й зруйнування Січі висилають українські провідні кола графа Василя Капніста з таємною місією до пруського міністра Герцберга, щоб запитався, чи в разі повстання проти московської тиранії Україна могла б числити на поміч Прусії. Але Європа не привязувала тоді великої ваги до Сходу Європи й Капніст одержав відмовну відповідь.

Проте Україна не зрікається тепер, свого права лердородства й ціною найтяжчих жертв змагається й далі без перерви з наступаючою Азією. У цій боротьбі **бере активну участь ціла соборна українська нація**. Переслідувані українські політичні Діячі, письменники, учені переходять із Східних Земель на Західні й навпаки, так, що в цілій боротьбі поодинокі українські землі удержують бевпереривний контакт між собою, обмінюються своїми думками й планами та надають цій боротьбі соборшщського характеру. Українська пролагандивна революційна література друкована в Києві, чи інших осередках СУЗ, кольпортується на Захід, а та, що друкується у Львові, чи у Чернівцях, кольпортується на СУЗ. Пульс соборної української нації б'ється в один такт, Головною метою цієї боротьби: Москва! Ненависть до Москви перейшла в кров і кість української нації. Московський генерал Михайловській-Данилевській у своїх спогадах про Україну (1823 р.) пише: «Я не знаходив на Україні ні одної людини, прихильно наставленої до Росії, у всіх панував дух опозиції» (цитую за Я. Оршаном; «Розвиток української політичної думки за сто літ». – Д.Г.). Вся українська наука, література, публіцистика й взагалі все українське духове життя перейняті цим духом опозиції. Шевченкове вогненне «Вставайте, кайдани порвіте!» було вирване з душі цілої української нації. Цей найбільший ворог Москви, якого вона ніколи не поборолла, «із затиснутими п'ястуками ляг у домовину» – писали, його співчасники.

Україна використовує першу нагоду по сотках літ неволі й тоді, коли Європа вже майже забула й назву «Україна», український народ бере зброю в руки й кілька років кривавиться у нерівному змагу за своє найвище право на самостійне життя. Він рівночасно своїми грудьми заступає розгнuzданим большевицьким московським ордам переможний марш в Європу. **У 1918 – 1921 роках Україна боронить не лише своєї святої землі, але й цілу культурну Європу перед збольшевиченням і заглодою.** Вона продовжала й продовжує цю боротьбу аж по сьогоднішній день. Тому нам ніхто й ніколи не посміє сказати що наша держава не буде збудована на наших кістках, бо 10 мільйонів жертв лише за останніх 22 років – досить, щоб стати на суд історії!...

Ми боролися за Україну й за Європу, бо московська душа так само ворожа нам, як і цілій культурній Європі. У цій найлютішій большевицькій дійсності лунає гордий, безстрашний голос одного з найбільших наших сучасних письменників, Миколи Хвильового; «Геть Від духовости Москви!» й «Орієнтація на психологічну Європу!» У своїх «думках про ти течії» (1926 р.) він писав: «Ви питаєте, яка Європа? Беріть, яку хочете: минулу – сучасну, буржуазну пролетарську, вічну – мінливу...» «Бо і справді, Гамлети, Дон Хуани, чи Тартюфи, були в минулому, але вони є і в сучасності, були вони буржуазні, але є й пролетарські... Тут ми нарешті стикаємося з ідеалом громадської людини, яка в своїй психологічній основі вдосконалюється впродовж багатьох віків і є власністю всіх клас. У ній Лютер і робітничий ватажок Бебель належали до одного типу європейської громадської людини... Це класичний тип, ми мислимо, в перманентній інтелектуальній, волевій і т. д. динаміці... Це – європейський інтелігент у найкращому розумінні цього слова. Це, коли хочете, знайомий нам чорнокнижник із Віртембергу, що показав нам грандіозну цивілізацію і відкрив перед нами безмежні перспективи. Це доктор Фауст, коли розуміти його як допитливий людський розум» (цитовано за Оршаном – там же. – Д.К.). За своє наставлення змушений Хвильовий Москвою поповнити 1933 року самогубство. Та його крик «Геть від Москви», як і Шевченка «Вставайте!» лунає бойовим гаслом по всій

соборній Україні, і не затихне доти, доки ми на завжди не витиснемо Москву «під Рязань і Клязму».

Україна аж по Волгу, це Європа, бо духовість української нації відмінна цілковито від московської і має свої глибокі коріння в Європі. Тому новий європейський порядок на Сході може забезпечити й гарантувати лише Самостійна й Соборна Українська Держава, яка буде виявом здорового духа Української Нації, який проявляв себе впродовж історії, як конструктивний чинник європейської культури й цивілізації [2].

ПОШТОВА СЛУЖБА З УКРАЇНОЮ.

Між Генеральним Губернаторством та областями Генерального Комісаріату України наладжується від тепер загальна поштова служба в рамках Німецької Поштової Служби України. Допущені до пересилання, за такими оплатами, як і в Генеральному Губернаторстві, звичайні та поручені листівки, а також звичайні та поручені листи вагою до 250 грамів. Листові посилки мусять мати за значення «Україна». Крім цього на листах мусить бути поміщена повна адреса висилача. Такі листи треба віддавати припоштовому віконці. Оплати треба платити готівкою. Зазначення «фрай дурх аблезунг», або спеціальне призначення, як, наприклад, про спішне доручення Поштові посилки будуть достав ляти в місцевостях, де є поштовий службовий уряд, поштова станція. Посилки до місцевостей, в яких немає поштового уряду, треба означувати словом «через» та подати поштовий службовий уряд, в якому посилку відберуть. Всі посилки підлягають приписам про інформаційну комунікацію з закордоном і їх перевірюватиме уряд перевірки закордонної преси. Нодозволені посилки будуть повернені висилачеві.

ВІДБУДОВА ПРИВАТНОГО РЕМЕСЛА В УКРАЇНІ.

Державний комісар України видав розпорядок про відбудову вільного та самостійного приватного ремесла в Україні. Колективізація всього господарського життя в советах знищила й ремесло. Новий розпорядок створює плян та рямці, в яких українське ремесло може підвестись з упадку. Створено різні ступні ремісників, визволених челядників та

ремісничих учнів. Допущено також оснування ремісничих артілів, чи, пак, кооператив. Цей новий розпорядок причиниться безумовно до відбудови господарського життя в Україні на нових європейських підвалинах.

КОМУНІКАЦІЙНА СІТКА В УКРАЇНІ.

В Ділянці шляхового будівництва в Україні прийнято програму будови шляхів на 1942 та 1943 рр. Передбачене будівництво шляхів довжини 1600 км. Відбудова знищених мостів теж входить у цю програму та частинно вже її переводять.

НОВА ГРАНИЦЯ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РУМУНІЄЮ.

На підставі розпорядку Державного Комісаріату України з дня 11.12.1941 розграничення між Румунією починається від Миколаїва над Чорним морем, проходить річкою Богом через Вознесеньк, Константинівку, Гайворон, Губник, Бар аж по Могилів над Дністром.

ПЕРШИЙ РОЗПОДІЛ ЗЕМЛІ В УКРАЇНІ.

Керівник окружного господарства (Крайсляндвірт) зарядив у Омельнику, біля Кременчуга, перший розподіл землі поміж українських селян. У приязності 1.500 осіб керівник оголосив власникам присадибних господарств документ, що запевнює їм вільну від оподаткування приватну власність. Такий самий поділ землі мають перевести в короткому часі й по цілому краю. На основі розпорядження Райхскомісара України землю дістануть у першу чергу селяни, що працювали найкраще. Інші будуть працювати далі у спільному господарстві. Спільні господарства, які цього року будуть працювати якнайкраще, будуть мати першенство при най ближчому розподілі. Розпорядок Райхскомісара забороняє селянам самовільно покидати місце праці. Хто без дозволу німецької влади переселюється в інші місцевості, тратить право одержати землю на власність. Правом першенства будуть користуватись робітники, що працюють у Німеччині, або з доручення німецької влади в різних областях України.

ДОНЕЦЬКИЙ БАСЕЙН ОЖИВАЄ

Відступаючи, большевицькі вандали зруйнували весь Донецький басейн, висадили в повітря та зруйнували майже всі шахти. Із 97 шахт колишнього комбінату «Сталінвугілля» не вціліла майже жадна, за винятком, новобудов. Полагодження безпосередньо в середині шахт у багатьох випадках ще не встановлені, бо більшість шахт затоплена водою й проникнути туди не вдається. На сього дні весь шахтовий фонд приблизно на 75 відсотків перебуває в стадії відновлення. Робота над відбудовою кипить. Є певна надія, що на кінець 1942 року шахти Донецького басейну будуть давати вже 45 відсотків того видобутку, який вони давали до знищення їх большевиками.

ЕМІСІЙНИЙ БАНК УКРАЇНИ ПРИСТУПИВ ДО РОБОТИ.

Створений недавно Емісійний Банк України, з основним капіталом 200 мільйонів карбованців та 50 мільйонами карбованців резервового капіталу, приступив до роботи в першу чергу до друкування української валюти. Головне завдання Емісійного Банку це створення міцної місцевої валюти, яка у значній мірі улегшила б умови відбудовування господарства України. Через філії цього банку місцеві органи діставатимуть потрібні кредити. Відкрито теле і кілька філій торговельного й промислового банку, які відпускають кредити кооперативам і приватним особам

НАСЕЛЕННЯ КИЄВА.

Наслідком воєнних подій та большевицьких знищень, населення Києва дуже зменшилося. В часі Визвольних Змагань 1917-19 рр. Київ мав 1 мільйон мешканців, а в 1940 р. один мільйон і сто тисяч. Тепер, за підрахунком по хлібних картах, є 230 тисяч. З того вже понад 30 тисяч киян і киянок зголосилося на роботу до Німеччини і маєте виїхати 60-70 тисяч, так що залишиться до 200 тисяч у місті. Це облегшить до певної міри справу прохарчування і дасть заробіток для міського населення, яке не працює на ріллі, а в місті немає окремого зайняття.

МІСТО КИЇВ ЗАГОЮЄ РАНИ.

Зруйнований у великій мірі Київ тепер відновлюється, загоює рани. Стають до ладу різні підприємства, поширюється асортимент виробів. Завод «Метало Літ», який перед тим виготовляв тільки речі широкого вжитку, приступить у майбутньому, крім цієї продукції, до роботи для потреб сільського господарства. Завод одержав уже від Центрального Управління сільським господарством велике замовлення на виготовлення 170.000 тракторних деталей: втулок, дисків, вентиляторів, тощо.

УПОРЯДКОВАННЯ КИЄВА.

Праця над очищенням Києва з румовищ та над відбудовою вулиць, майданів і парків, де ще й тепер слідні «пам'ятки» большевицької злочинної руки, поволі поступає вперед. Відділ шляхів Печорської районної управи в недовзі розпочне порядкувати територію Печорського району, де розміщені найбільші й найкращі в Києві сади та парки. Усі окопи, які ще й тепер видніють, як свідки минулорічних боїв, будуть засипані. Напляповано також засадження нових дерев, на місце тих, що їх большевики вирубали. Крім цього усувається різні агітаційні большевицькі написи на будинках, вивіски, пам'яткові таблиці, і т. п. [3].

Місто Берестя та його початки.

Теперішнє місто Берестя лежить на $52^{\circ}50'$ північної широти з $32^{\circ}40'$ східної довготи (від Гринвіча) по обох сторонах р. Мухавця у віддалі 3-х кілометрів від р. Буга. Само місто положене на правому березі ріки; на лівому – знаходиться його передмістя та міські пасовища. Пересічна висота міста над рівнем моря 135,6 метрів. М. Берестя та околиці його лежать у низинній, широкій, місцями досить забагненій прадолині спокійної, з повільним бігом води р. Мухавця.

Комунікаційно м. Берестя зв'язане шістьма залізничними лініями з великими сусідніми містами й є важним вузлом, де сходяться залізничні шляхи з півночі на південь і з заходу на схід. Від Варшави віддалене Берестя на 228 клм., від Пінська на 170 км., від Ковля на 134 км. Крім цих міст, Берестя має połącнення з Холмом, Мінськом і Білостоком. Водний шлях рікою Мухавцем та близьким до міста Бугом обслуговує Берестя незначно, бо ці ріки

служать головним чином для сплаву дерева, хоч є всі дані до того, щоб р. Мухавець, яка входить частинно в склад системи Мухавецького каналу, могла відогравати значнішу роллю в комунікаційно-транзитевому руху. Цей канал, започаткований польським королем Станиславом Августом в 1780 р. і закінчений 60 років пізніше російським урядом (в 1841 р), получує Прип'ять із Бугом, а через них Дніпро з Вислою. Значіння водних шляхів у житті Берестя підупало завдяки залізничним лініям, хоч у давнину ці шляхи були не тільки дуже важливим чинником його економічного і політичного розвитку, а навіть послужило причиною повстання в перед історичних часах самого міста.

Давнє історичне Берестя лежало 3 кільметри далі на захід, коло місця впадання р. Мухавця до Бугу, на островах, утворених розгалуженням Бугу та його допливу, але в 1831 р. було викинене з свого віками насадженого місця волею царя Миколи I, який наказав зруйнувати Берестя і побудувати на його місці твердиню. Нове, переважно забудоване дерев'яними домами місто, яке повстало на схід від Бугу, було на дві третини зруйноване й спалене воєнними подіями першої світової війни (з 3670 домів зосталося 1170) й почало відбудовуватися тільки по 1920 році, до того ж досить безпляново й хаотично.

Статистика 1921 р. виказала 29.553 осіб міського населення в Бересті. Перепис 1929 року дав уже 44.700 мешканців, в тому коло 54 % національності жидівської.

Багатовікова історія цього міста, через яке переливалася не одна грізна хвиля, сягає, далекої сивої давнини, за якою таємниче ховаються може ще грізніші й цікавіші події в його житті з передісторичних часів.

Існує кілька місцевих легенд про печатки Берестя, які однозгідно нав'язують заснування цього міста до перших часів християнства в київській державі. Так, наприклад, одна з них приписує заснування міста побожному купцеві, ще, переїжджаючи в багnistій місцевості коло гирла р. Мухавця, загруз у берестовій пущі. Купець урочисто пообіцяв Богові поставити тут церковцю в подяку за порятунок і свою обітницю пізніше виконав, щасливо вибравшись із багнища. При церковці згодом зібралася людська оселя, яку від берестової

пуці названо Берестям. В інших переказах знаходимо дещо відмінні обставини повстання цього міста, але всі вони сходяться в намаганнях шукати початки Берестя в ранній порі християнства на наших землях і в генезі назви міста від берестового лісу.

Якими б цінними не були для нас праджерела старовинних народніх переказів, міркування над іншими реальними, а в першій мірі географічними, даними примушують нас думати, що початків цього міста треба шукати в більш віддалених від нас часах, а саме в мряковинах передісторії.

Римський історик Птоломеї (який помер десь коло 178 р. по народженні Христа) на своїй мапі тодішнього світу зазначив Бористен (Дніпро) та його доплив Прип'ять, а над Прип'яттю три міста; Ніоссон, Сарбокон і Лейнон. Припускають, що цей Лейнон – ніщо інше, як теперішній Пінськ, який, таким чином, має досить поважний вік (коло 2 тисяч років). Зате на захід від Лейнона у Птоломеї не зазначено ані Бугу, ані яких-будь міст, хоч вичислені різні племена: костобичів, певкінів, карпян. Таким чином ми бачимо, що ці місцевості не були безлюдні, а це значить, що там були якісь селища понад дорогами й ріками, особливо ж у тих місцях, де збігалися природні дороги – ріки.

Грецький історик Геродот, що жив перед Птоломеєм (у V ст. перед Хр.), говорить про поселення неврів здовж Бугу, Стира, Горині. Чи було якесь із цих поселень праматір'ю теперішнього Берестя – сказати тепер тяжко. На всякий випадок можна сміливо припускати, що в місці, де до Бугу впадає Мухавець, у місці, природно бороненому багнами й лісом, повинна була стояти якась прастара оселя, може навіть укріплений городець іще в передісторичних часах. Можливо, що ця оселя чи город не раз підупадали, або й підлягали цілковитому знищенню від ворожих нападів, а потім повставали наново згідно з оповіданням наведеної вище легенди, але що Берестя існувало ще в передлітописних часах, про це красномовно говорить географічне його положення.

З положень інших старих міст нашого краю й країв інших слов'ян ми знаємо, що давні слов'яни вибирали закутки для своїх поселень при стиках рік, у малодоступних, боронених

густими лісами, багнами й мочарами місцевостях. Ріки були у них середниками комунікації, а ліси, болота й непрохідні пущі місцями втечі й схову перед несподіваними ворожими наїздами. Ріки й болота довкола Берестя існують по цей день, а про те, що тут були колись великі ліси, наглядно свідчить первісна його назва. Нарешті пресліди старого поселення в цій місцевості красномовно говорять необслідувані археологами де цього, часу кургані за Миколаївською твердинею, які мовчазно ховають у собі не одну може цікаву подробицю з праісторії Берестя та всієї берестейської землі. У цій праісторії ми напевне натрапили б не тільки на балтійсько-нордійські і східньо-германські сліди, а й на пізніші вандальські, готські, гунські й бужано-дулібські залишки життя та культури.

У часі мандрівки народів і закріплювання за собою земель південно-руськими племенами Берестя існувало вже, як оселя бужан, що мешкали по обох боках Буга, а правдоподібніш усього, як сильне оборонне міста для захисту бужан від ворожих нападів диких ятвягів, які мешкали при р. Нарві. На всякий випадок, у перших сутичках Русі з ляхами (в X ст.) Берестя належало до низки тих славних «червенських городів», які лежали на межі політичних інтересів двох князівств: Великого Київського й польського й які, почавши від князів Володимира Великого та Болеслава, безнастанно виривали собі взаємно з рук ці дві сусідні держави.

На історичному овиді місто Берестя появляється тільки в XI віці. В українських хроніках воно згадується вперше з кінцем X-го століття, а саме в 983 р. і часто потім виступає, як столиця берестейського князівства.

Про історичні часи Берестя подамо статтю в одному з найближчих чисел нашої газети.

Федір Дудко [4].

ВІДБУДОВА КРИМУ

Зруйнований операційними діями Крим відбудовується в скорому темпі. У Сімферополі вже до кінця 1941 року було життя упорядковано. І так урухомлено міську Самоуправу, вісім лікарень, чотирі поліклініки, два зуболікарські інститути та шість аптек. Створено 11

основних шкіл і багато будинків для немовлят, дітей і старпів. У церковному житті відкрито чотири православні церкви і три мечеті. В короткому часі має бути відкрита українська православна церква.

На полі, індустрії теж поживавлено відбудову. Вже працює кругло 100 індустріальних підприємств і 600 приватних ремісничих майстерень. Теж господарський банк розпочав свою діяльність [5].

ДО СТАТИСТИКИ МІСТ.

Як подає «Дніпропетровська Газета», склад населення Києва 1-го квітня 1942 виглядав так: усіх мешканців 352.000, з того українців 80 %, росіян 14,2 %, поляків 2.2 %, білорусів 1.5 %, німців 0.8 %, інших 1.3 %. Жидів в Києві зараз немає. Зі загального числа населення 38 % є чоловіків, а 62 % жінок. Зараз число населення зменшилось на кілька тисяч по причині відїзду робітників до Німеччини на роботи [5].

ДЕРЖАВНА ОХОРОНА ІСТОРИЧНИХ ПАМ'ЯТОК

Розпорядженням Райхскомісаря України всі доісторичні та вчасноісторичні пам'ятки України належать під охорону держави. З причин великого культурно-політичного значення наукових вислідів розкопок, в майбутньому усі розкопки провадяться тільки, під німецьким науковим керівництвом [5].

ТЕРИТОРІАЛЬНЕ ПОШИРЕННЯ РАЙХСКОМІСАРІЯТУ УКРАЇНИ.

Як подає щоденна преса із днем 1 вересня ц. р. поширено Райхскомісаріят України, що з дня 20 жовтня 1941 р. аж дотепер сягав тільки до Дніпра, Лівобережними земцями. І так до Київської Генеральної округи приєднано лівобережні землі колишньої Київської області і цілу Полтавську область, до Дніпропетровщини, бувші рештки колишньої Дніпропетровщини та північну область колишньої області Запорізької. В кінці до кримської Генеральної округи приєднано лівобережні землі колишньої Миколаївської області та полудневу частину колишньої Запорізької області з тимчасовим осідком

генерального комісара в Мелітополі. Поширення це відбулося актом передачі згаданих земель військовими властями для цивільного управління.

На новоприлученому терені живе 8 мільйони населення, в якому більшість творять українці з чого є 45.000 фольксдойтшів. Життя в новоприєднаних теренах упорядковане; українські культурні осередки живуть повним життям [6].

СТАТИСТИКА НАСЕЛЕННЯ Г. Г.

Оголошена урядом Г. Г. статистика виглядає під національним оглядом такто; Фольксдойтше 75 тис. Поляків – 11.300.000. Українців – 4.290.000. Жиди – 2.092.000. Гуралі – 90.000. Білорусини – 15 тис. Москалі – 6.500 і вкінці деяка кількість грузинів, татар і вірмен. Під віроісповідним оглядом населення процентово розпреділено: 64.5 % римо-кат., 20.2 % греко-кат., 2 % православ., 0.6 % євангел., 0.6 % старокат., 0.6 % сектарів та 11.5 % мойсеєвого віроісп. [6].

Кордони Рейхскомісаріату України.

Згідно наказу від 11 грудня 1941 року, для Рейхскомісаріату України на заході установлено такі кордони:

Кордон з Румунією розпочинається від міста Миколаєва, проходить по річці Бугу через міста Вознесенськ, Константиновку, Первомайськ, Гайворон, Губнік і Бор, а потім круто завертає на захід, до Могилів-Подільська.

Кордоном між генерал-губернаторством (бувшої Польщі) і Румунією є Снятинь (Львівська округа, лінія Львів – Черновці).

Кордон з Венгрією проходить через Вишков (Львівська округа, лінія Львів- Стрий-Чуж; Яблоніка), лінія Стрий – Мункач; Вороненка (лінія Львів – Стрий – Мункач), включаючи Ізокський перевал (лінія Львів – Турка – Інгвар).

(„Донецкий вестник“, № 19) [7].

Розмежування між Рейхскомісаріатом України та Румунією

РІВНЕ. На підставі роз порядження Рейхскомісаріату України з 11 грудня 1941 року, проведене розмежування між Рейхскомісаріатом України й Румунією. Кордон починається від Миколаєва над Чорним морем, проходить річкою Буг через Вознесенськ, Костянтинівку, Гайворон, Губник, Бар аж по Могилів, що над Дністром [8].

Рейхскомісаріат України більший від Італії

Згідно з новим переглядом за станом на 1 січня 1943 р. охоплює територія, підпорядкована Рейхскомісарові для України, 339.275,83 кв. км. Тим самим відповідає вона у своїй величині Італії разом з

італійськими островами на Егейському морі та Албанією.

В Рейхскомісаріаті живе 16.910.008 мешканців. Він поділений на шість генеральних округ:

Генеральна округа	Величина (кв. км.)	Мешканці	Число округ
Волинь—Поділля	80.507,99	4.211.916	25
Житомир	64.800,11	2.916.890	26
Київ	71.790,10	4.455.927	25
Миколаїв	46.880,00	1.920.253	13
Дніпропетровськ	52.397,63	2.743.041	20
Крим (Таврійська ок.)	22.900,00	661.981	5

У загальній кількості 114 округ є п'ять самостійних міських округ: Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий

Ріг і Кам'янське. Округи поділені на 433 райони, в цьому числі 25 міст-районів. **

Рейхскомісаріат України більший від Італії

Згідно з новим переглядом за станом на 1 січня 1943 р. охоплює територія, підпорядкована Рейхскомісарові для України 339.275,83 кв. км. Тим самим відповідає вона у своїй величині Італії разом з італійськими островами на Егейському морі та Албанією.

В Рейхскомісаріаті живе 16,910.008 мешканців. Він поділений на шість генеральних округ:

Генеральна округа.	Величина (кв. км.)	Мешканці	Число округ
Волинь – Поділля	80.507,99	4.211.916	25
Житомир	64.800,11	2.916,890	26
Київ	71.790,10	4.455 927	25
Миколаїв	46.880,00	1.920.253	13
Дніпропетровськ	52,397,63	2,743.041	20
Крим (Таврійська ок.)	22.900,00	661.981	5

У загальній кількості 114 округ є п'ять самостійних міських округ: Київ, Дніпропетровськ, Запоріжжя, Кривий Ріг і Кам'янське. Округи поділені на 433 райони, в цьому число 25 міст-районів [9] [10].

Розширення Рейхскомісаріату

Приєднання нових областей України. Великі території на схід від Дніпра передаються цивільному управлінню. Мелітополь – тимчасова резиденція Генералькомісара.

РІВНЕ. Переможний наступ німецьких збройних сил та союзних військ зробив можливим уже 1 вересня ц. р. передати ще чималі території цивільному управлінню. Так, до Київського Генеральбецирку приєднуються тепер також і рештки колишньої Полтавської області на схід від Дніпра.

До Дніпропетровського Генеральбецирку були також цими днями приєднані землі по той бік Дніпра, а також колишня область Запоріжжя, оскільки вона не належить до Таврії. Так само в Кримському Генеральбецирку, і саме в бецирку Таврії, вже передаються цивільному управлінню окремі частини. Це розташовані на схід від Дніпра колишня Миколаївська область та райони Нижні Сірогози, Веселе, Мелітополь, Ново-Василівка,

Приозівське та південні частини колишньої області Запоріжжя. Генералькомісар матиме тим часом свою резиденцію у Мелітополі.

В присутності дотеперішнього і командувача збройних сил генерала Фрідерічі та командувача збройних сил України генерала авіації Кітцінгера у Кременчуку відбулася передача Задніпрянських гебітів заступникові Рейхскомісара регірунгспрезидентові Даргелю. Потім Генералькомісар Київського Генеральбецирку Магунія взяв ці нові гебіти під свій догляд.

Цим відкривається нове багате на перспективи поле діяльності для цивільного управління та Рейхскомісара України. Розпорядження, які досі були видані в областях, ще раніше підпорядкованих цивільному управлінню, унте повели там до широкої консолідації економічної і політичної обстановки цієї території.

Тепер працівники Рейхскомісара України із властивою їм енергією подбають за те, щоб нові гебіти так само відбудувати якнайшвидше і зробити їх в такий спосіб корисними для Рейху та Європи [11].

ВЕЛИЧИНА РАЙХСКОМІСАРІЯТУ УКРАЇНИ			
Після урядових даних на 1. січня 1943. р. територія, підпорядкована Райхскомісаріатові України, начислює 339.275.83 км. кв. на якій живе		16.910.008 мешканців. Райхскомісаріят поділений на шість генеральних округ, що в цифрах представляють-ся так:	
Генеральна округа	км. кв.	мешканців	число округ
Волинь/Поділля	80.507.99	4.211.916	25
Житомир	64.800.11	2.916.890	26
Київ	71.790.10	4.455.927	25
Миколаїв	46.880.00	1.920.253	13
Дніпропетровське	52.397.63	2.743.041	20
Крим (Таврійська округа) . .	22.900.00	661.981	5
В загальній кількості 114 округ є 5 самостійних міських одруг (Київ, Дніпропетровське, Запоріжжя, Кри-		вий Ріг і Кам'янське). Округи є по-ділені на 433 райони, з цього 26 районів - міст.	

ВЕЛИЧИНА РАЙХСКОМІСАРІЯТУ УКРАЇНИ.

Після урядових даних на 1 січня 1943. р. територія, підпорядкована Райхскомісаріатові України, начислює 339.275.83 км. кв. на якій живе 16.910.008 мешканців. Райхскомісаріят поділений на шість Генеральних округ, що в цифрах представляються так:

Генеральна округа	км. кв.	мешканців	число округ
Волинь/Поділля.....	80.50799	4.211.916	25
Житомир.....	64.800.11	2.916.890	26
Київ.....	71.790.10	4.455.927	25
Миколаїв.....	46.880.00	1.920.253	13
Дніпропетровське.....	52.397.63	2.743.041	20
Крим (Таврійська округа)....	22.900.00	661.581	5

В загальній кількості 114 округ є 5 самостійних міських одруг (Київ, Дніпропетровське, Запоріжжя, Кривий Ріг і Кам'янське). Округи є поділені на 433 райони, з цього 26 районів – міст [12].

Зміни в адміністративній структурі Райхскомісаріату України.

«Дойтче Україне-Цайтунг» ч. 142 з дня 20.6. ц. р. приніс довшу статтю про нову адміністративну структуру Райхскомісаріату Україна, яку передаємо в перекладі:

«Райхскомісар для України видав розпорядження про перебудову адміністративного апарату гебітскомісарів, районних управлінь та управ міст. Згідно наказу запроваджується в нижчих адміністративних управліннях структуру, подібну до структури управління райхскомісара та генерал комісарів і яка виправдала себе за кілька останніх місяців.

Коли вперше в осені 1941 р. повставав апарат цивільних урядів в Україні, розподілено було працю між чотирьма головними відділами: Головний відділ I (центральний відділ) об'єднував центральне бюро (колишня загальна канцелярія), відділ кадрів, організаційний відділ, бухгалтерію та господарство. Головний відділ II (політичний) керував соціальною політикою, адміністративним управлінням, охороною здоров'я, ветеринарією, під його

наглядом було правове життя, фінанси, наука й культура, а також суспільна опіка та соціальне забезпечення. Ще ширші завдання були в головному відділі III (господарство). Тут об'єднана була промисловість, харчування, сільське господарство, лісове господарство, полювання, рибальство, регулювання цін, банкове життя, торгівля та валютна політика. Головний відділ IV (техніка та сполучення) складався з 6 підвідділів: будівництво шляхів, водні, шляхи та пристані, водне господарство, цивільне та індустріальне будівництво, будова енергетики та сполучення.

Життя показало, що така структура не є вповні задовольняюча. Охопити спільним керівництвом ціле господарство (індустрію разом з сільським господарством) з включенням туди таких важливих відділів, як відділи прохарчування та сільського господарства, було неможливе. Таке об'єднання треба було вважати тимчасовим заходом. Вже минулої осені запроваджено окремий самостійний головний відділ прохарчування та сільського господарства.

Новий розподіл праці в управлінні райхскомісара запроваджено 1.2.1943 року. З 1 квітня ц. р. поширено його і на управління генерал-комісарів. Згідно нової схеми, головою управління райхскомісара є сам райхскомісар. Так само і генерал-комісари є керівниками своїх управлінь. Тепер на основі нової схеми, встановлено посади постійного заступника райхскомісара та постійних заступників генерал-комісарів. Ці постійні заступники не є, подібно до керівників головних відділів, працівниками із звуженим полем діяльності. Навпаки, заступають вони райхскомісара, та генерал-комісарів в усіх галузях сфери їх діяльності. Колишньому головному відділові відповідає тепер головний відділ центрального управління. Він складається з центрального відділу з підвідділами: головна канцелярія та персональний підвідділ; відділ кадрів та відділ постачання й будівництва. Головна канцелярія доглядає за правильним функціонуванням всіх служб управління, за надсиланням та прибуттям пошти, інформації, регулює відпустки та надання

автотранспорту. Персональний відділ піклується про співробітників управління. Завдання двох інших відділів зрозуміле зі самих назв.

Головний політичний відділ об'єднує відділи загальної політики і науки та виховання. Перший відділ займається крім того питанням народніх звичаїв, побуту та расовими питаннями. До компетенції його входять також церковні справи. Головний відділ народньої просвіти та пропаганди поділяється на відділи преси та пропаганди.

В головному (адміністративному) відділі є три підвідділи: внутрішнього управління, охорони здоров'я та ветеринарії. Відділ внутрішнього управління займається питанням організації управління, районування, службового нагляду та видання законів. Колишній юридичний відділ перетворено на відділ головний зі збереженням його старої назви. Він компетентний в усіх правничих питаннях.

Головний відділ фінансів складається з фінансово-господарського відділу та каси. Перший відділ порядкує питаннями податків та монополів, другому відділу підпорядкована головна каса, в той час, як головна бухгалтерія підпорядкована безпосередньо райхскомісарові в райхскомісаріяті та генерал-комісарам в їх управліннях. Оскільки приватна власність в Україні була за часів советської влади майже зовсім ліквідована, і довелося організувати окремий головний відділ (тройгандфервальтунг) в управління державним майном через і окремих довірених осіб.

Новий головний відділ господарства займається питаннями внутрішньої та зовнішньої торгівлі, банків, грошового забезпечення й обігу, а також загальними господарськими питаннями. Відділ промисловости взяв на себе догляд за господарськими об'єднаннями. Керівники об'єднань без коштовно працюють в управлінні райхскомісаріату.

Головний відділ прохарчування та сільського господарства складається, як і давніше, з трьох відділів: загального сільського господарства, сільсько-господарського виробництва та збору продукції.

Лісове управління становить тепер окремих головний відділ. Він поділяється на відділи лісництва та деревного господарства.

Новий головний відділ праці займається питаннями застосування робочої сили, робочої політики та соціального управління. До компетенцій цього відділу входить також регулювання заробітної платні.

Безпосередньо райхскомісарові та генеральним комісарам підпорядковані особливі відділи. До тепер є таких відділів два: відділ регулювання та догляду цін та відділ планування і техніки.

Зміни в структурі вищих управлінь викликали потребу поширити схему аж до управлінь низових. Проте, викликані війною умови, та не достатня кількість потрібних фахівців та службовців не дають змоги надто спеціалізувати відділи в обласних управліннях. Тому райхскомісар та генерал-комісари подали гебітс-комісарам лише напрямні щодо побудування адміністративних апаратів гебітс-комісарів. В основному, управління гебітс-комісарів складатимуться тепер з головної канцелярії та відділів політики та пропаганди, адміністративного, фінансів, господарства, сільського господарства та прохарчування і праці. Згідно з місцевими потребами окремі відділи можуть бути відсутні й навпаки особливі умови дають право гебітс-комісарам створювати нові відділи. Нова схема лишає великий простір для ініціативи гебітс-комісарів.

Нова схема встановлює структуру місцевих самоврядувань – районних управ та управ міст – які складатимуться з 12 секцій; адміністративної, культури та освіти, охорони здоров'я, ветеринарії, землемірної, юридичної, фінансової, сільського господарства та прохарчування, праці, господарства, земельного і житлового управлінь та будівництва. В разі потреби, генерал-комісари мають право відкривати нові відділи.

Нова схема цивільного управління випробовувалася протягом кількох місяців в апаратах райхскомісара та генерал-комісарів і виявила себе здібною до життя. Це дає змогу

очікувати від повного її запровадження далі зростання продуктивності німецького управління в Україні» [13].

Справа землеустрою на Україні.

Цього року справа перетворення громадських господарств на хліборобські спілки та організації од ноосібних господарств у Рейхскомісаріаті України повинна значно піти вперед. Заходи, викликані березневою аграрною реформою, став м. ін. також до землемірного управління великі вимоги. Праця, яку тут вкладається, є часто тільки передумовою, яка, перемагаючи з німецького впертістю безліч труднощів, прокладає шлях до кращого майбутнього України.

Коли Рейхскомісар гаулейтер Кох призначив у вересні 1941 р. радника головного управління землеустрою Франке керівником землемірних справ Рейхскомісаріату України, останній вже мав за собою понад півтора року німецької землемірної праці в Ціхенау. Правда, умови були там значно простіші, бо шкоду потерпіли там тільки німецькі урядовці, а польські земельні установи влаштовані були за німецькими зразками. Подібні умови були також у колишній польській частині Рейхскомісаріату на Волині. Але в генеральних округах, на схід від старих советських кордонів, були цілком інші умови, Совети, відступаючи, нищили і по змозі вивозили всі документи, карти та приладдя. Той не великий картографічний матеріал, що його знайдено, був дуже не значний; знаряддя та інструменти були забруднені й частково через пограбування об'єктів, непридатні до використання.

Першим кроком до відбуде ви землемірних справ було розпорядження від 18 вересня 1941 р. про збереження наявних карт, тригонометричних пунктів, інструментів і актів, а також охоплення бувших тут землемірів. У тісній співпраці з відділами військового землемірства можна було вже в листопаді 1941 р. заснувати картографічне бюро Рейхскомісаріату. За німецьким зразком організовано справи землемірства, починаючи від установ Рейхскомісаріату й кінчаючи гебітскомісаріатами. При Рейхскомісаріаті та

генеральних комісаріатах засновано землемірні ради з німецькими урядовцями, а при гебітскомісарах землеустрійні установи з виключно місцевим персоналом.

Добре продуманою організаційною системою досягнуто того, що всього 27 німецьких землемірів змогли наглядати й керувати кругло 2.000 місцевими землемірами. Обсяг праці і її вимоги, поставлені перед 27 німцями, – є з огляду на відсутність основного матеріалу, приладдя і допоміжних, а також з огляду на велетенські віддалі та погані транспортні умови величезні, коли собі уявити, що їм доводиться керувати роботою на просторі розміром 350.000 квадратних кілометрів.

Земельна реформа поклала на землемірне управління величезні завдання. На спеціальних курсах в Дніпропетровську, Києві та Житомирі підготовлено 350 чоловік і жінок – найздібніших місцевих техніків. Таким способом можна було підшукати відповідних окружних землемірів і призначити їх до 106 землеустрійних установ при гебітскомісарах.

Щоб з'ясувати труднощі реорганізації громадських господарств на хліборобські спілки, землемірне управління РКУ в складі двох німецьких урядовців та чотирьох українських "допоміжних робітників весною 1942 р. зробило спочатку зразкові обміри в громадському господарстві Кодаки, Васильківської округи. Підставою був тільки один фальшивий ескіз. Проте, переміряно за 8 тижнів 2.500 га і складено нові плани місцевості. В залежності від стану документів та наявності робочої сили, тепер можна закінчити такі обміри за 3 – 4 тижні. При цьому треба взяти на увагу, що зимою часто неможливо працювати в полі. Досі переміряно 1.321 хліборобська спілка, це складає 8 проц., усіх громадських господарств. 1943 р. буде переміряно ще 20 проц. усіх громадських господарств, що залишилися.

Крім цього, землемірне управління мусить одночасно виконувати завдання для Рейхскомісара. Воно збирає різні матеріали для німецьких установ та виготовляє спеціальні карти і реєстрові книги. Щоб уникнути розбіжності, виконується всякі поміри тільки за дозволом Рейхскомісара або тільки в порозумінні з його землемірним

управлінням. Це веде до тісної співпраці з військовими установами, організацією ОТ та ін. Взаємною допомогою та обміном досвідом уникають подвійної роботи. Советська сітка колишніх колгоспів не давала контакту з тригонометричними пунктами – і це було великою перешкодою в праці; цю хибу усунуено встановленням координат тригонометричних пунктів. Тепер передбачається згустити пункти. Така ж сама справа з сіткою висот, що їй покладено вздовж залізничних ліній.

Крім праць, зв'язаних з земельною реформою, землемірне управління виготовило вже м. ін. адміністраційну карту 1:1.000.000 і багато спеціальних карт та список населених пунктів. При кожному генеральному комісарі знаходиться картографічний пункт, де виготовляється карти шляхів та списки населених пунктів для німецьких установ. Землемірні роботи, виконується для німецьких установ безплатно, а для приватних цілей – за спеціальним тарифом.

Рейхскомісаріат забезпечує землемірні установи інструментами й приладдям, Рейхскомісаріат закупає всі потрібні інструменти у спеціальних фірм Рейху. Місцеві сили, що працюють з німецькими інструментами, не можуть надивуватися точності німецької роботи й поводяться з цим приладдям, як з величезнішим скарбом. Пошкоджені інструменти ремонтуються в майстернях при генеральних комісарах.

Хоч і добре продумано організацію землемірного управління, хоч і великі досьогочасні успіхи, проте до складання дійсно правильної карти лежить ще далекий шлях через розмежування громадських і державних господарств, через створення однопільного українського поля сталих пунктів та через фотографування з повітря. Але й цей шлях пройде німецька могутня воля [14 – 17].

Організація Бесарабії та Буковини.

Маршал Румунії Антонеску видав ряд декретних законів про управу новоприлучених провінцій Буковини та Басарабії. Обидві країни вважається провінціями Румунії з окремешньою управою та з губернаторами як керівниками країн.

У першу чергу видано закон в 13-ти статтях про права **горожанства** мешканців Басарабії та північної Буковини. Встановлено дві категорії громадян, тобто таких, що залишаються повноправними громадянами: ті, яких впишуть у новостворені громадські реєстри окремо по громадам, і тих румунських підданих, що забули про свої обов'язки та вірність супроти румунського племені та румунського краю й вороже виступили проти армії, населення, й державного майна, втративши таким робом румунське громадянство. Перша стаття цього закону передбачує, що румунами були і є:

- а) всі мешканці звільнених країн, що перед 28.6.1940 мали румунське громадянство,
- б) діти, народжені в тих областях, що їх батько, а в неправильних випадках мати, мали румунське громадянство,
- в) діти незнаних батьків, народжені й знайдені в тих областях по занятті їх червоними.

Друга стаття встановлює хто втратив право громадянства:

- а) всі мешканці, що по 28.6.40 ждали дозволу повернутись на заняті землі,
- б) всі, що згодом одержали інше ніж сов'єтське громадянство,
- в) всі, крім кровних румунів, що вимандрували із зайятих областей перед тим, заки заняли їх німецькі й румунські війська.

Третя стаття говорить про це, що право громадянства відтягається кожному громадянинуві, який підчас румунської евакуації з Буковини й Басарабії, чи пізніше в зайятих країнах, виконував ворожі вчинки проти румунської армії, населення, чи взагалі своїми ділами нарушив румунські інтереси або публічно маніфестував свої ворожі сантименти проти румунського племені й румунської землі.

Інший закон, зложений з 8-ми статтей говорить про будівництво в обох провінціях. Будівництво привернено те саме, що було перед заняттям цих країн большевиками. Закони, що вийшли в Румунії після заняття червоними тих країн, впроваджуються тепер у нових провінціях, поскільки вони не суперечать головному законові про управу цих провінцій з дня 6.9. ц. р. Апеляційний суд переносять із Сучави до Чернівців, судді та прокурори

будуть вислані на провінції з додатковою платнею», яка не під лягає оподаткуванні, а в адвокатських палатах заводиться тимчасові провідні комісії. Публичний нотаріят в Басарабії розв'язується.

Законодавство в Басарабії та Буковині залишається те ж саме, що було перед приходом большевиків. В силу входять усі румунізаційні закони, як нпр. закон про конфіскацію жидівського майна. Директорат румунізації, колонізації й інвентаря управлятиме всяким колективним майном, встановленим за большевиків, як теж усім тим майном, що його власники покинули край та не залишили по собі уповноваженого управителя, а між рідними, немає нікого, хто б цим майном управляв. Привертається повну власність усім громадянам, що були власниками перед наїздом червоних, якщо в деяких випадках не рішено щось іншого. Усе інше майно, на якому не має власника, переходить на державу. Усякі зарядження військової і цивільної влади від 22.6. ц. р. досі вважається актами управління (і не підлягають критиці).

Найголовніший закон – це спільний закон для обидвох провінцій про управу цих країн, що має 6 розділів і 43 статті і є підписаний усіми міністрами й підсекретарями. Басарабія й Буковина становлять дві окремі провінції, з головними містами: Кишинів і Чернівці. Управа цих провінцій є губернаторська й керівництво лежить виключно в руках керівника губернатора, бо провінціональна рада має тільки дорадчий голос. Кожна провінція має окрему управу, підпорядковану прямо провідникові держави, що співпрацює з правительством і підлягає йому в міру новостворених законних постанов. Губернатора іменує керівник держави і перед ним губернатор відповідає за управу країни. У своїй провінції губернатор видає розпорядки, він є головою поліції, председником провінційної ради і на випадок може жадати військової допомоги. Його заступником є директор адміністративних справ. У кожній провінції є різні директорати, неначе міністерства і так: директорати справ управи, фінансів, господарський, праці і суспільної охорони, публичних робіт та руху, здоров'я, румунізації й колонізації та інвентаря. Поліція, публична охорона,

жандармерія, вища освіта, залізниця, пристані, водні дороги, сухопутні шляхи, мито, монопольні й автономні установи та торгова управа загального характеру залежить прямо від центру Румунії. Кожний директорат має ієрархічного шефа свого директора, якого іменує провідник держави. Як би хто помилково, вніс зажалення прямо до Букарешту, подання розглядатися там не буде, але одішлють його до відповідного провінціального директора. Провінційна рада вкладається з усіх директорів і є дорадчим органом губернатора. Провінція має власний б'юджет доходів і витрат, який муситься предложити державному керівникові і над яким має нагляд міністерство фінансів.

Провінції діляться на області, повіти (Буковина 6, Басарабія 9) та громади. Області й повіти не є юридичними особами, тільки громади. Навіть громадського начальника іменується згори.

Кожна провінція має свій список законів, але розпорядки дозволено тільки тоді друкувати, як погодиться на це законодавча влада з центру. З центру встановлюється ще 8 комісарів, які наглядають над виконанням державного плану. Про кожне найменше недотягнення вони мають повідомляти міністерство. Міністри теж мають право нагляду.

У столиці при президії міністрів встановлено цивільно-військовий кабінет, який щоденно має долагоджувати справи, які надсилатимуть губернатори обох провінцій [18].

Трансністрія.

Римський щоденник «Іль Месаджеро» з 10 травня приносить з Тирасполя довжелезний допис Р.Гузман під заголовком «Оце Трансністрія. Українська чорноземля».

Р.Гузман, відзначений румунськими властями медалею за свою журналістичну діяльність, скеровану на зближення між румунським та італійськими народами, не перший раз пише про Трансністрію. Але попередні його, дописи, що походили з перших часів румунської адміністрації були писані ніби десь на віддалі багатьох і багатьох кілометрів від цієї української землі. Цей допис, навпаки, виявляє вже неабияку ознайомленість і з землею і з її мешканцями. В попередніх дописах, самої назви «український» чи «українець»

не можна було навіть з Діогеновою лихтарнею відшукати. Тепер ми цю назву бачимо відразу в самому заголовку, та і потім зустрічаємо не раз в тексті.

Констатуємо цей поступ і звертаємося до самої статті, що дає цікавий матеріал для всіх, від Трансністрії війною одірваних.

Дописувач починає описом плодючої української землі, що «ніякій галузі хліборобства не відмовляє своєї ласки», але всім щедро сприяє. «Коли б для селян тут були створені більш справедливі й людські умовини життя, щоб вони мали більше побудів до праці, коли б адміністрація соціальна та керівна була зорганізована інакше ніж раніше, наскільки було б більше ко рнети для кожного зокрема і для всієї суспільности разом!»

«Скромне, примітивне, спокійне населення великих українських ланів та просторів живе тепер тут і працює в атмосфері миру, далеко від війни і від сумних спогадів про комуністичне панування; нова діяльність виявляється по всіх усюдах, робота на полях, з допомогою українців полонених, відпущених негайно додому, жваво розвивається; відроджується торгівля, і на місцеві базари припливають у великій кількості городина та садовина».

Румунська та німецька адміністрація, кожна в сфері власних компетенцій, проробили вже велику працю з метою кращого зорганізувавши життя на користь селянства, зменшено податки, що під комуністичним режимом були незвичайно високі, але залишається ще дуже багато до поліпшення.

Трансністрія народилась 19 серпня 1941 року, себто ще до звільнення Одеси від большевиків. Тоді, внаслідок спеціального договору, між німецькими та румунськими вповноваженими, підписаного в Тягіні, всю територію між Бугом і Дністром, від чорноморського побережжя між Овідіополем та Очаковим до річки Лядової до Рову, було віддано під румунське адміністрування, під назвою Трансністрії. Поверхню Трансністрії вираховують в 40 тисяч квадратних кілометрів, і з них 70% орної землі. Населення тут нараховують тепер 2.236.226 душ (56 мешканців на кв. кіл.), тимчасом, як останні совітські

переписи нараховували 3 з половиною мільйонів. Отже населення зменшилося на 1.200.000 душ (зпоміж них 400.000 в самій Одесі), що в великій частині відійшли разом з совітськими військами. Зникли й всі жиди, яких тут і нараховували більше 200.000 душ.

В Трансністрії було за большевиків 113 совхозів, що повстали з великих маєтків давніх землевласників, та 3172 колхозів, що повстали з колективізованих селянських господарств. Як совхози, так і колхози знаходяться тепер під румунською державною адміністрацією, але участь селян в прибутках, порівнюючи з большевицьким режимом, збільшена на яких 20 – 25%. Дописувач описує дуже просторо стан совхозів та колхозів під большевиками і всі ті здирства, що їх зазнавав селянин по тих совітських організаціях для селянського визиску. Пропускаємо це все, бо совхози теперішньої Трансністрії нічим не відрізнялися в цьому від совхозів та колхозів всієї України. Зазначимо тільки ті реформи, що їх перевела покищо румунська адміністрація.

Отже, як пише п. Гузман, вона «подбала першзавсе про відновлення і ладу й дисципліни по всіх цих хліборобських підприємствах і одночасно про об'легшення бюрократичної машини та поліпшення умов; життя селянина, щоб, він знову віднайшов любов до своєї землі, і до своєї праці. Залишивши незмінними і деякі податки (даток па тракторну, станцію, даток насійне насіння та годівлю худоби, що відповідають технічним потребам), решту було розподілено в рівній частині між Державною й селянином. В тих колхозах і совхозах, що я мав нагоду відвідати, я міг констатувати відразу корисні наслідки цієї реформи: на полях, по городах, по стайнях, по свинюшниках, по курниках, по збутних коморах, добре зорганізованих, по всіх усядах видно гарячкову роботу, що добре гармонізує з новим духовим наставленням, наслідком революційної війни. Український селянин, найкраще підготовлений з усіх селян світу і завжди ворожий совітській системі колхозів, не мріяв ні про що інше, як про можливість спокійно обробляти свою землю, що дає йому чудову курурудзу (середня продуктивність, 25 квінталів на гектар, але вона може бути ще поліпшена), та інше збіжжя, та про можливість по людському жити, мати свою

родину і споживати чесно з нею плоди своєї праці. Тепер надходить час: коли його мрія здійснюється» [19].

Трансністрія. Господарське значіння.

Бувші советські області за Дністром, що їх назвали румуни Трансністрія і ними тепер завідують, мають 5 мільйонів 86 тисяч гектарів простору. З того припадає на ріллю 3 мільйони 800 тисяч гект., на ліс і луки по 200 тисяч гект., на сади та винниці 650 тисяч гект., решта на дороги, людські оселі і неужитки. Там є дуже розвинений харчовий промисл. У колишній Молдавській ССР виробили в 1940 р. 100 тисяч коробок консерви, а фабрика в Тирасполі виробила 300 мільйонів пляшок вина [20].

Відбудова на Дністрі.

«Берлінер Берзен Цайтунг» містить цікаву статтю Франца Рідля про його вражіння від подорожі по Трансністрії, яку подаємо скорочено.

Переїзд з генерал-губернаторства від Тирасполю, маленького містечка з 30.000 населення, розташованого понад Дністром, до Одеси свідчить і про перспективи дальшого розвитку цього великого міста, і про дальший розвиток Трансністрії в цілому.

Положення Трансністрії відмінне від положення Басарабії та північної Буковини. Останні – знову приєднано до Румунської держави, що до неї вони і належали перед, тим, як їх загарбав ССРСР. Трансністрію ж, хоч вона й перебуває під румунським військовим і цивільним управлінням, не приєднано до Румунської держави. Трансністрія – місце випробувань, східних завдань Румунії. Піонери румунського управління, які працюють в Трансністрії, добре усвідомили значення здобутків Румунії на Сході; поступово, починають це розуміти й усі румуни.

В Трансністрії – просторі по той бік Дністра, площею в 40 000 кв. км. живе коло 2,25 млн. населення. Обмежена Дністром, Бу гом і Чорним морем, ця країна простягається на північ до, Могилева та Жмеринки. Трансністрія, тимчасом, не румунська територія, мешканці її не румунські громадяни. За генеральною угодою в Тігіні Трансністрію

передано Румунії для господарського використання, управління та забезпечення в ній ладу. Коло 1/5 населення Трансністрії становлять румуни. Українське населення поміж Дністром і Бугом за часи XIII—XVIII сторіч татари та турки були відтіснили, а натомість простір заселявали румуни, особливо інтенсивно – в XVI віці. З румунського боку ніхто й ніколи не твердив, що румуни становлять тепер більшість населення в Трансністрії, але наявність міцного прошарку румунського населення на цьому терені – незаперечна.

Врожайність Трансністрії тяжко навіть уявити. Родючі чорноземлі не потребують ніяких штучних, добрив, кліматичні умовини – найсприятливіші. Природа створила тут найкращі обставини для високої сільсько-господарської культури. 2,8 млн. гектарів, або 70 % простору Трансністрії – орна земля; 340.000 га, або 8,3 % луки й пасовиська; 220.000 га або 5,7 % ліси; 86.000 га або 2,2 % сади та виноградники. Можна відзначити лише деяку обмаль лісу.

Маршал Антопеску довірив керівництво Трансністрії, як цивільному губернаторові, своєму найпрацьовитішому співробітникові професорові Георгу Алексіяну. Останній добрав собі з випробуваних помічників, особливо з Буковини, де урядовці пройшли добру австрійську адміністративну школу. Труднощі, що стояли перед цивільним управлінням, були дуже великі. Особливо тяжко було працювати на початку, до налагодження зв'язку. Губернаторові довелося організувати спеціальну зв'язкову повітряну ескадрилю під керівництвом відомої румунської літунки Ірини Бурная. Зпочатку, місцем осідку цивільної влади був Тираспіль – колишнє село. Нині став можливий переїзд губернатора зі штатом до Одеси. Управління в Трансністрії самостійне і взаємини його з Румунською державою нагадують аналогічні взаємини поміж Генеральною Губернією і Німеччиною.

Основне завдання, яке стояло перед румунським управлінням восени 1941 року на початку його роботи, було: забезпечити відбудову сільського господарства в цьому просторі, налагодити постачання фронту і допомогти прохарчуванню Румунії й Європи. Цивільному управлінню пощастило організувати обробіток 2,5 млн. га – 0,9 загальної

площі орної землі Трансністрії. Це досягнення заслуговує великого подиву, бо, як відомо, большевики, тікаючи, евакуювали або знищили майже всі трактори й сільсько-господарські машини та зруйнували всі фабрики, ремонтні майстерні й заводи.

Управління Трансністрії спромоглося відновити майже всі заводи. В першу чергу налагоджено роботу на підприємствах від яких залежала відбудова сільського господарства з 409 парових млинів відбудовано 391; з 101 олійниці – 100; з 24 елеваторів – 24; з 487 молочарень – 487; з 19 цукроварень – 12; з 5 різниць – 5; з 7 гуралень – 7; з 19 мармеладних фабрик – 19; з 60 овочесушарень – 57; з 61 фабрики будівельних матеріалів 46.

Пощастило відновити і багато металообробних підприємств. Почалася робота в 4 ливарнях з колишніх 7; в 9 цвяхових фабриках – з 14; в 15 машинових фабриках з 38; в 25 ремонтних майстернях з 81; 73 електростанції з колишніх 104 почали давати ток. Виразно промовляють до нас ці досягнення: для Трансністрії почалася нова доба життя [21].

Відбудова в Трансністрії.

Трансністрія, область між Дніпром і Бугом, що в сучасний момент знаходиться під румунським управлінням, має 3,8 мільйони гектарів придатної до оброблення землі, до 200.000 гектарів пасовиськ і лісів, 6.500.000 гектарів овочевих садів і виноградників, 500.000 гектарів непридатного ґрунту. В 1.026 громадах з 1.823 колгоспами і 1,3 мільйонами домашніх господарств, 297 млинами, 62 фабриками олії, 17 цукроварнями, 7 гарбарнями і 16 молочарнями – працює 870.000 робочих сил. Санітарну службу зреорганізовано і частину населення віддано щепленням. В Одесі знов працюють клініки та відкрито багато шкіл. Існують школи німецькі, румунські українські й російські, в яких навчання провадиться рідною мовою дітей. В Одесі є 45 народних шкіл, а в Тирасполі відкрито перший румунський ліцей у Трансністрії. Особливі труднощі викликає комунікація, яку більшовики цілком занедбали. Влада прикладає зусиль, щоб головні шляхи Одеса і Тираспіль знов зробити придатними до вжитку [22 – 25].

„У звільненій Трансністрії“.

Берлінський „Берзенцейтунг“ з 29 вересня ц. р. приносить таку телеграму з Букарешту: „У Тирасполі заприсягнув губернатор Трансністрії (Трансністрія дослівно – задністров’я, це українські землі між Дністром і Богом, прим, ред.) професор Алексяну новоіменований підпрефектів цієї території. Губернатор підкреслив, що іменування перших адміністративних урядників з другого боку Дністра, це історичний день для Румунії. Урядництво Трансністрії має велике завдання своєю працею причинитися до консолідації миру на сході і й відіграти рішальну роллю в новому будівництві. Святочний акт закінчився принесенням подяки великим провідникам Німеччини й Італії, під покровом і опікою яких могутня боротьба проти варварів сходу довела тепер до звільнення Трансністрії. Початок шкільного року в Трансністрії назначений губернатором проф. Алексяну на 1 жовтня. Устійнення мови навчання відбувається бурмістрами по запитанні громадської ради“.

Після здобуття Одеси, як повідомляє німецьке радіо, провідник румунської держави Антонеску видав декрет, яким включив Одесу з її околицями до Трансністрії та проголосив її столицею цілої губернії. Цивільний губернатор Трансністрії, проф. Алексяну, іменував адвоката з Кишенева, Хермана Пантеа, надбурмістром Одеси, а б. сенаторів Владимира Хіореску і Елефтеоіе Сініклю бурмістрами [26].

Життя в Одесі

Шведський професор Густав Боляндер, побувавши в подорожі на теренах між Дністром і Бугом, що їх румуни виділили в окрему адміністративну одиницю – Трансністрію й до якої входить і Одеса, пише:

«Майже вся Одеса стала жертвою військових операцій в 1941 році. Ще й досі міські будинки мають вигляд переважно, руїн. Зовсім уціліла тільки опера; в якій щодня відбуваються гарні вистави. Театр переповнений глядачами. Публіка вбрана здебільшого дуже вбого, але одяг цілий і чистий.

Одеса зруйнована, особливо артилерним обстрілом та бомбами, бо, як відомо, большевики об'явили Одесу укріпленим містом. Деякі будинки вже частково відремонтовано: вставлено нові вікна, двері тощо».

Далі професор Боляндер оповідає, як большевики нищили у місті церкви. Для прикладу він згадує про одну одеську церкву, що її большевики перетворили на житлове приміщення. У ній і досі живуть люди.

«В Одесі відкрито вже кілька готелів. Серед них широко знаний готель «Лондон» що й досі має цю назву. В готелях живе досить багато людей. Кімнати гарно мебльовані, біля кожної є ванна кімната; проте в номерах майже зовсім немає дзеркал, – їх знищили большевики. Обслуга готелів – підлітки-хлопці або старики. Мужчин середнього віку у місті взагалі майже нема – їх насильно забрали большевики з собою.

Їжа з готелів добра. Хліб майже білий. Горілки та білих вин досхочу. Базари величезні. Продавці й покупці – жінки. Вони ходять босоніж, але часто напрочуд, гарно одягнені. Дуже часто можна, бачити цілковито русяві типи з блакитними очима. Особливо українці, що становлять тут більшість, мають великий відсоток ясноволосих. Жінки виглядають приємно й природньо. Відносини між молоддю товариські й безпосередні. Ніде не помітно флірту...»

Найбільше зусиль приклали румуни, щоб відбудувати знищену большевиками промисловість. Уже працює чимало цукроварень, харчових та текстильних підприємств.

Щоб вшанувати пам'ять вояків, які полягли при здобутті Одеси, румуни заклали тут плянтацію фруктових дерев. Дерев насаджено стільки, скільки полягло вояків при здобутті міста. Прибутки з, цього велетенського саду призначені на допомогу родинам загиблих вояків [27].

Румунська господарка між Дністром і Богом.

Румуни не мають заміру затримати «Трансністрію» назавжди.

(Від нашого кореспондента в Скандинавії).

Шведський професор Густав Боліндер відбув студійну подорож по пограниччях румунської Трансильванії та по окупованих українських теренах між Дністром і Богом, які румуни виділили в окрему адміністративну одиницю, що стоїть під цивільним губурнатором, професором Алексину. Цей губернатор підчинений безпосередньо маршалові Антонеску. Професор Боліндер публікує саме свої цікаві репортажі з цієї подорожі в найбільшому шведському щоденнику «Дагенс Нигетер» (Стокгольм). Тутешні румунські дипломатичні кола не без основи вважають, ці репортажі великим успіхом для своєї пропаганди, тому що шведський об'єктивний репортер зібрав підчас подорожі доволі позитивні вражіння, як про румунський народ на трансільванському пограниччю, за яке точиться відвічний румунсько-мадярський спір, так і про румунську адміністрацію в окупованих українських теренах. Два перші репортажі присвячені трансільванській подорожі, і в них Боліндер стверджує, що на його думку претенсії на Трансильванію більше оправдані, ніж претенсії мадярів. Румунське населення тут у більшості, воно затримало вповні свою ношу, якої сьогоднішня форма зовсім не відрізняється від середньовічної. Села румунів прастарого типу, тимчасом коли мадяри живуть по регулярних оселях, заснованих в пізніших часах на підставі плянів, вироблених адміністраційними властями. Отже з етнографічної точки погляду правда радше по-стороні румунів. Зате ж тяжче румунам обґрунтувати свої вимоги історично. Через Семигород мандрувало від найдавніших часів багато різних народів. Також гранична розв'язка була необхідна з огляду на великий мадярський острів, що розташувався відразу на захід від Карпат та до 1941 р. належав до Румунії. Ізза цього острова найбільше заходів робили мадяри. Мадярське населення цієї енклави дуже старе в противенстві до інших мадярських осель в Семигороді. Щоб сполучити цей острів з Мадярщиною, необхідно було відрізати значний шмат також румунської частини й таким чином Семигород перейшов до Мадярщини з румунською національною більшістю. Боляндер ствердив на пограниччю, що румунське населення втікає масово з теперішньої мадярської сторони через нову границю до Румунії й нараховує число втікачів на кругло

півміліона. Він не вважає виключеним, що новоздобуті мадярами семигородські терени можуть совсім опустіти, коли втікацький прибіій буде й надалі такий-же сильний, як і досі. Шведський спостерегач дивується, що при віденському арбітражі не застосовано методи переселення, одночасно припускаючи, що мадяри такою розв'язкою не були б заспокоєні. Боляндер не дивується, що за Семигород йде такий завзятий спір, тому що це надзвичайно багата й гарна країна.

Життя в знищеній Одесі жваво пульсує. Фабрики працюють повною парою.

Властиво кажучи, майже ціла Одеса впала жертвою воєнних операцій 1941 р., констатує проф. Боляндер, відвідуючи цей славний український порт. Ще й досі стоять будинки переважно в руїнах. Зовсім відновлена тільки опера, в якій кожного дня відбуваються величаві вистави. Шведський гість вихвалює балет та оркестру цієї опери, захоплено оповідаючи про виставу балету «Корсар», яку він мав нагоду бачити. Ціла опера переповнена глядачами. Вистави починаються вже о четвертій пополудні, тому що населення мусить сидіти в хаті, коли виб'є година для затемнення. Боляндер не згадує, який національний склад артистичного ансамблю опери та на якій мові відбуваються вистави. Публіка вбрана переважно дуже вбого, але одяги цілі й чисті.

Про саму Одесу твердить Боляндер, що вона «в значній частині» замешкувана румунами. Перед большевицькою окупацією мала вона 600.000 мешканців. За большевицьких часів ця цифра впала до половини, піднеслась потім до 500.000, а тепер в Одесі живе прибіл. 250.000 людей. Завдяки старанням адміністрації, відремонтовано достаточну кількість домів, так що мешканева проблема розв'язана навіть більше задовольняюче, ніж, під большевиками. Хоч населення змушене ще тиснутись по домах, та про те видно заходи, щоб цей стан. По домах вставлено багато нових дверей, щоб мешканці не були змушені шри виході на двір, чи навпаки, ходити через кімнати своїх сусідів. Одесу зруйнували не так большевики при відступі, як самі воєнні операції особливо артилерійський обстріл та бомби. Боляндер розказує про те, як большевики

нищили тут церкви та наводять, як особливий приклад, одну одеську церкву, середину якої большевики замінили на мешкальний дім. В ній і досі живуть люди. Відкрито вже також кілька готелів, м. ін., також знаний готель «Лондон» (Льондра), що ще й досі затримав своє старе ім'я. В готелях живе доволі, багато людей. Кімнати репрезентуються дуже добре, вони великі й просторі. Біля кожної є купальна кімната, зате зовсім брак люстер. При відступі большевиків населення сплюндрувало готелі, так що в кімнатах стоять тепер найбільш дивовижні меблі, нашвидку стягнені з усіх сторін. Проте все було свіжо помальоване й чисте. Обслуга готелю складається виключно з недолітніх хлопчиків та похилих віком старців. Мужчин середнього віку взагалі обмаль у місті, їх забрали насильно большевики з собою. їжа була знаменита. Хліб тут майже білий, багато кращий, ніж у Букарешті. Горілки й білих вин досхочу, зате нема ще пива. Кава тут також правдива. Ціни в готелях високі.

На одеському базарі великий тиск. Проте всі – продавці і покупці – жінки. Жінки ходять босоніж, але часто напрочуд гарно вдягнені. На базарі можна купити молоко, сир, хліб, ярину, овочі та всякі інші річі. «Впадає в очі, пише шведський кореспондент, як надзвичайно сильно збудовані українські жінки. Через те й виявились вони здібними стати на місце мужчин та бездоганно виконувати працю, як тяжкі робітники. Проте на вулицях міста ходить також багато худих жінок – з вищих кляс, так би мовити. Помітно також, що велика їх частина – ясноволосі. Дуже часто можна бачити цілковито русяві типи з блакитними очима. Особливо українці, що становлять тут більшість, мають великий відсоток ясноволосих. На загаль жінки виглядають приємно й природньо. Волосся тут, здається, не фарбують, що нажаль занадто поширене в Букарешті, та подекуди й у нас (у Швеції), Відносини між молоддю дуже товариські й безпосередні. Ніде не флірту...»

Найбільші зусилля поклала румунська адміністрація при відбудові промислу. Досі одеські фабрики встигли вже направити 5.000 тракторів, які большевики залишили при відступі зіпсованими. Пущено в рух також 9 цукроварень. Сподіваються, що і цього року

будуть вже працювати всі 18 цукроварень. Цілий ряд інших харчевих та текстильних індустрій працює повним темпом. Зато одеський порт майже мертвий.

Для вшанування пам'яті своїх 35.000 вояків, які полягли при здобутті Одеси, заложили румуни тут плянтацію овочевих дерев. Кількість дерев така сама, як число вбитих. Майже всі прийнялись. Дохід з цього великанського саду має бути призначений на допомогу родин цих поляглих.

Румуни не мають заміру затримати «Трансністрію» назавжди (Від нашого кореспондента в Скандинавії).

Описуючи «Трансністрію», адміністрований румунами український терен між Дністром і Богом, шведський кореспондент інформує, що вона простором приблизно така велика, як Басарабія. Населення її складається з українців, росіян та румунів, та подекуди й німецьких колоністів. Під Соведами користувалась ця земля певного автономією, під назвою Молдавської АССР. В цій республіці румунська мова допускалась в урядах та школах. Після прилучення Басарабії й Буковини до Советської України в 1940 р. молдавську республіку зліквідовано.

Згідно з запевненнями відповідних румунських особистостей, Румунія не бажає затримати «Трансністрію» в майбутньому, вона хоче тільки отримати назад границі, які вона мала між двома світовими війнами.

На закінчення своєї репортажі, шведський кореспондент стверджує, що румунська адміністрація натує поважні осяги на полі господарчої відбудови країни, наводячи на це конкретні приклади. Маршал Антонеску підписав в Одесі декрет про повернення приватної власності на землю, одначе з технічних причин сільсько-господарські роботи ведуться ще колективом. Дуже добре розвинено продукцію овочевих консерв, що майже в цілості зживається для війська.

Цікаві дані про шкільництво. В «Трансністрії» існує під цю пору 2000 шкіл, з того 1300 чотироклясні, решта семикласні. Відкрито також цілу низку ліцеїв та промислових і

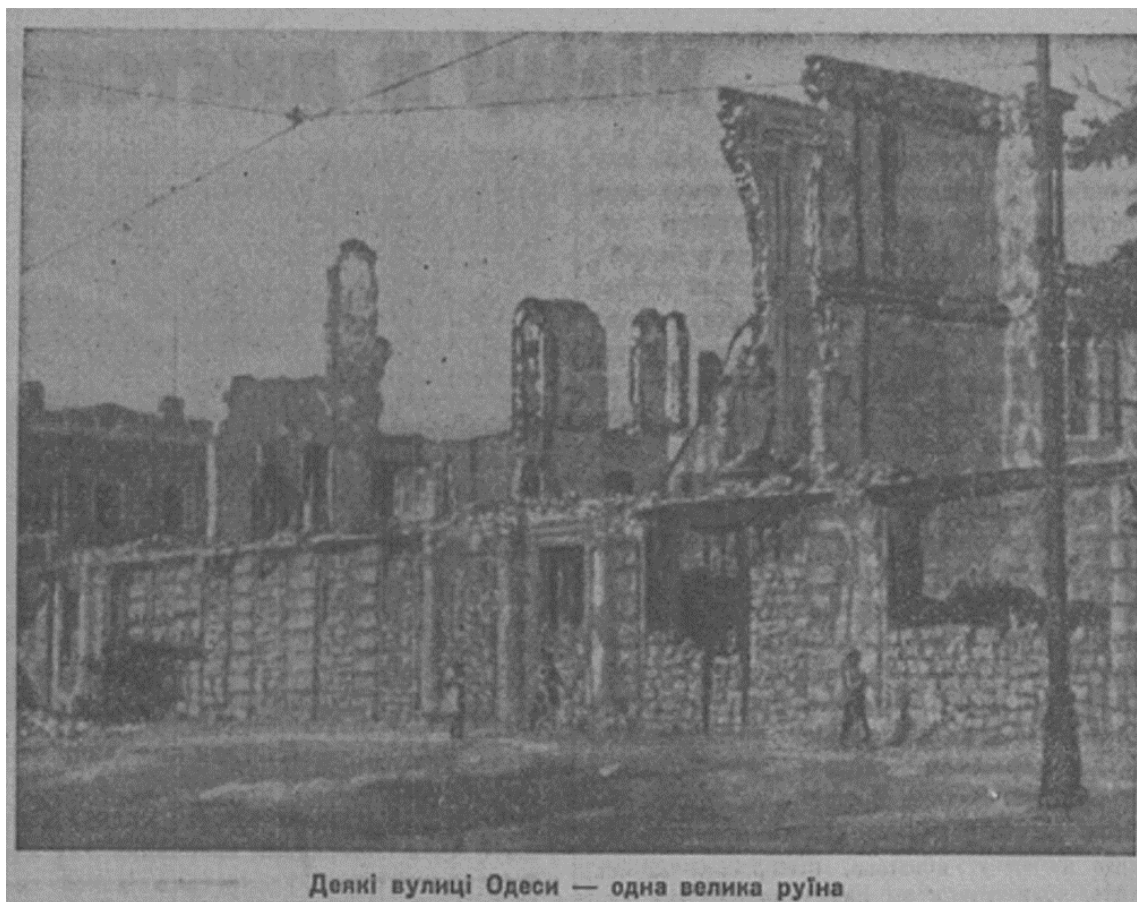

ремісничих шкіл. Українськомовні школи становлять **велику більшість**, 10% мають румунську мову викладовою, відсоток російських і німецьких шкіл ще менший. В Одесі функціонує медичний факультет університету – відвідуваний майже без винятку тільки студентками, висока технічна школа та музична консерваторія. Про національний склад професури й студентів цих шкіл репортер не згадує нічого.

Кент [28].

ОДЕСА ВІДЖИВАЄ.

МІСТО НАРАХОВУЄ 400 000 НАСЕЛЕННЯ – ЖАХЛИВІ ТАЙНИ ОДЕСЬКОГО ПІДЗЕМЕЛЛЯ.

Деякі вулиці Одеси — одна велика руїна

Одеський Собор

Німецький кореспондент др. Берге поміщує у німецьких газетах опис теперішнього життя в Одесі. Навівши відомі вже нашим Читачам сліди воєнного спустошення в чорноморському порті, німецький спостерігач пише:

«Румунська адміністрація, що її осідок має бути незабаром перенесений з Тирасполя до Одеси, потрапила швидко затерти воєнні шкоди на важних заведеннях і в порті. Губернатор проф. Алексіяну забезпечив прохарчування міста, якого населення нараховувало перед війною кругло 600 тисяч, а тепер доходить до 400 тисяч. Частину чоловіків большевики забрали, тікаючи, з собою. Багато людських жертв коштувала місту облога. Врешті румунська влада перевела виселення жидів, що грали, в Одесі головну ролю

як купці збіжжя, сільсько-господарських продуктів і нафти. В місті працюють такі високі школи: народнього господарства, медицини, політехніка, консерваторія, музеї, державна бібліотека, радіовисильня. Корабельні варстати, машинобудівельні заводи і фабрики харчового промислу станули вже також до ладу.

Грунт, на якому побудована Одеса глина, що під нею пісчаний камінь, якого вживають до будови домів. Здавен-давня видобували цей камінь в шахтарський спосіб зпід землі. Згодом повстали під містом довгі, підземні коридори, пов'язані з собою коротшими поперечними хідниками. Большевики, обороняючи Одеси, розбудували цей лабіринт як могутню твердиню, прилаштувавши її на довгий побут. Після здачі залишилися в тому 60 км. довгому лабіринті багато большевиків, що одинцем виходили по ночах до міста, намагаючись ви конувати саботажі. У підземних катакомбах, як тепер стало відомо, відбувалися через брак води і харчу жахливі, кров заморожуючі сцени. В одному павільоні катакомбів група большевиків замордувала свого командира та його приятельку, що не хотіли разом із всією здатися. Частину м'яса замордованих убивники негайно з'їли, решту ж засолили. Вз'яті в полон деякі учасники того звірства розповідали точно про цю комісарську драму одеського казематного підземелля. Сьогодні влада всі входи до катакомбів, розкинені по різних частинах міста, припускаючи, що тут і там одинцем можуть ще переховуватися большевики, позамуровувала й підмінувала. Кожна спроба виходу з криївки загрожує негайною смертю.

Одеса жиє новим життям, яке щоправда ще багате всякими нестатками, але нормалізується і з кожним днем живішає. Багато харчових фабрик та великий тютюний завод працюють повного парю, крамниці відчинені, появляються газети. Окремий тижневик видається для 10.000 приналежних до німецького народу, що живуть в Одесі. На всіх лініях понищеного міста дзеленькають типові одеські трамваї та поїзджають візники; до порту впливають одинцем і транспортами кораблі, на залізничному двірці – оживлений рух пасажирських і товарних поїздів. Авта показуються рідко. Крамниці дозволяють

робити цікаві спостереження про структуру советського життя. Одиноким платничим засобом є покищо квитки німецької, кредитової каси, приймання румунських леї заборонене.

Найбільше і пригноблююче вражіння викликає базар, де захвалюється різний «товар», від старих ножиць до чудом перехованих ікон, все, що заціліло підчас облоги. Це зворушує, коли бачите, як стара жінка, на якій ще знати кращі дні, захвалює з журбою стару помивальну одежину і стисненими від болю устами, по українськи, пояснює: «і ми були колись людьми»...

А всеж Одеса мимо всіх ударів долі відкрита знов для шляхетного і краси. Життя відбувається, пливе, наче хвилі у веселому тутешньому порті. Завжди випродана опера, якої артистично-співацькі і балетні таланти славляться далеко поза межами Румунії, доказують, що місто, хоче жити і насолоджуватись.

У Могилеві, на горі, що підноситься високо над Дністровою долиною, там де в серпні 1941-го року румунські дивізії маршала Антонеску при підтримці німців проломали у геройських боях лінію Сталіна, примусивши советів оточуючим маневром скоро покинути Трансністрію (Задністров'я) і відходити на Одесу, має стати на бажання голови румунської держави пам'ятник німецько-румунського братерства зброї, укоронованого в боротьбі з большевиками лаврами перемог і припечатаного кров'ю. Воно й далі виявляється на полях бою» [29].

Поштове сполучення Україна – Трансністрія.

З жовтня 1942 року установлені загальні поштові зносини між областями Генерального Комісаріату України та областю румунських інтересів – Трансністрією. Приймаються тільки звичайні й рекомендовані листівки та звичайні й рекомендовані листи до 20 грамів. Всі поштові відправлення повинні мати повну адресу відправлення. Треба пам'ятати, що при листуванні з України біля напису місця призначення треба завжди приписувати «Трансністрія». Поштова оплата для листівки – 6 фенігів і для листів до 20 грамів – 12

пфенігів; для рекомендованих листів і листівок додається ще 30 пфенігів за кожне видправлення [30 – 36].

„ПОКАРАННЯ ЗА НЕЗАКОННИЙ ПЕРЕХІД КОРДОНУ, ОКРУЖНИЙ КОМІСАР КАРАЄ”.

Окружний Комісар покарав: 1) Електромонтера Кузьминського Олександра з Вознесенська на один рік ув'язнення за те, що він залишив своє місце праці у Вознесенській гідроелектростанції та 19 серпня 1943 року перейшов кордон до Трансністрії.

2) Олександра Кликова з Вознесенська – одним роком ув'язнення за те, що він залишив своє місце праці на будівництві залізниці і 3 липня 43 р. перейшов кордон у Трансністрію з наміром більше не повернутись.

3) Дружину Олександрі Клинові з Вознесенська на 6 місяців ув'язнення за те, що вона перейшла кордон в Трансністрію з наміром більше не повернутись.

4) Константина Осадченко з Вознесенська на 9 місяців ув'язнення за те, що він 8 вересня 43 року незаконно перейшов кордон до Трансністрії наміром більше не повернутись.

б) Дружину Марію Осадченко з Вознесенська на 6 місяців ув'язнення за те, що вона 8 вересня 43 року перейшла кордон до Трансністрії.

б) Марію Тейсерак, вбиральницю цю з Вознесенська, на 6 місяців ув'язнення за те, що вона 10 вересня 43 року намірилась перейти кордон до Трансністрії.

7) Валентину Тейсерак, сільськогосподарську робітницю, на 2 місяці ув'язнення за те, що вона 10 вересня 43 року намірилась перейти кордон до Трансністрії.

Окружний Комісар [37].

[38].

Населення Києва.

За даними обліку, проведеного першого квітня 1942 року в Києві налічувалось 352 тисячі мешканців. Національний склад населення такий; українців – 80,0 проц., росіян – 14,2 проц., поляків 2,2 проц., білорусів 1,5 проц., німців 0,8 проц, інших 1,3 проц. Чоловіків 38 проц, жінок 62 проц. Місто цілковито очищене від жидів.

З загальної кількості населення Києва, обліченого 1-квітня 1942 року, кілька десятків тисяч чоловік в останні місяці від'їхали на працю до Німеччини [39].

ОДЕСА (Довідка).

Одеса розташована на рівнині, що знаходиться на 50 метрів над рівнем моря. Одеса впродовж останніх років виросла на велике місто і тому має майже американський вигляд з правильними прямокутними будинками. Число населення в Одесі менше Київа або Харкова, однак же перевищує 600 тисяч. Місто населяють українці, росіяни, вірмени і греки. Через Одесу вивозили українські продукти, перш за все збіжжя, а ввозили машини, текстильні товари тощо. В окремому порті знаходяться великі нафтосховища, з яких лише 1933 року вийшло понад 3 мільйони тонн нафтопродукції. Це в значній мірі сприяло розвитку промисловості. Зокрема верфі для будування торгових і військових кораблів, заводи військові (збудовані після війни), вальцові, машинобудівельні, паровозо-вагонобудівельні і інші. Особливо з підготовкою до війни посилено розвивалось тут виробництво військових матеріалів. Крім цього Одеса має фабрики суперфосфату, текстильних і трикотажних виробів, бавовни і одну з найбільших в СРСР фабрик сірчаної кислоти [40].

Перепис населення в Житомирі.

Цими днями Житомирський статистичний відділ закінчив в основному перепис населення міста Житомира. За даними перепису, населення міста становить сьогодні 40.131 чоловік (за даними перепису населення проведеного в 1939 році було 95.090 чолов.). Підрахунки за національністю дали такі наслідки: українців є сьогодні в Житомирі 24.544

чол, (60 проц.), поляків 7.022 (17,5 проц.), жидів 4.079 чол. (10,2 проц., було 58 проц.), росіян 2.457 (6,1 проц.), чехів 296 (0,7 проц. білорусів 219 (0,5 проц.), німців 1337 (3,3 проц.) та інших (французи, татари, латиші, мад'яри, турки, китайці, мордвини, болгари, естонці, цигани) – 167 чоловік (0,4 проц.).

(«Житомирське »Українське слово“) [40].

ХАРКІВ.

Від довшого часу став Харків об'єктом налетів німецького летунства, як незвичайно важний осередок промислу й комунікації.

Харків, лежить в незвичайно вигідному місті з оглядів торговельних, комунікаційних і промислових. Недалеко від нього є вугляні шахти Донбасу, залізна руда Кривого Рогу і марганова руда Нікополя. Харків – це майже середина багатого чорнозему Лівобережної України. Місто повстало в половині XVII століття і швидко здобуло собі значення, як торговельний осередок. Від 80 років – це вже важне промислове місто. Сьогодні знаходяться там великі фабрики текстильних виробів та електричного приладдя. Знані є харківські трактори і паровози. Велике значення має Харків для воєнної продукції – має він 5 фабрик літаків, фабрики амуніції та летунські споруди. Багато працює тут дослідних інститутів і експериментальних станцій. Харків – це також вузол найважливіших залізничних ліній [41].

ХАРКІВ (Довідка).

Харків – це молоде місто, коли порівняти його з деякими іншими містами України, які були засновані ще в X сторіччі, за часів Київського князівства. Заснував його в XVII сторіччі один з українських переселенських піонерів Харко в часи, коли Україна мусіла вести запеклі війни за свою незалежність, насамперед з поляками, а потім також з москалями.

Багато українців покидали зруйноване частими війнами Правобережжя і мандрували на безлюдний ще тоді схід, закладаючи там нові оселі.

Харків швидко набрав великого значення. Місто було розташоване на одному з торговельних шляхів, які йшли з України в Росію і Крим. Корисне положення міста (віддаленість від театру безперервних воєнних дій, які велися над Дніпром) – було дальшою основою швидкого росту населення і господарського та культурного розвитку. Незабаром Харків став головним містом Східної України. Тут теж був осідок одного з козацьких полків, які були розташовані в більших містах України.

1726 року відкрито в Харкові духовну академію, в якій навчали теж світських дисциплін і мистецтва. Пізніше організувалась тут окрема академія мистецтв. В 1805 році засновано в Харкові університет.

Одночасно з ростом вугільного Донецького басейну в другій половині XIX сторіччя розвивалась все більше промисловість Харкова. Ряди робітників складалися переважно з українських селян, які в наслідок земельного перенаселення напливали в місто. Але оскільки Харків лежить в дуже врожайному сільськогосподарському районі, розвинулась тут також продо вольча промисловість (млини, цукроварні тощо). Всеж таки найбільше значення має ме талообробна промисловість Харкова. Маємо тут заводи сільськогосподарських машин, різного роду автомобілів (машини, танки, мотоцикли, веломашини), паровозів і електротехнічного устаткування. Продукуються також текстильні товари і шкіра.

За більшовицької влади Харків належав до найбільших промислових центрів СРСР. Число населення виросло з 418 тисяч (1926 року) до 834 тисячі.

Під час визвольної боротьби українського народу проти більшовиків і поляків в роках 1917 – 1921 більшовики захопили Харків і проголосили його столицею УРСР. В 1935 році перенесено столицю до Києва.

Харків лежить над маленькою річкою Лопань, яка літом майже зовсім висихає, а ранньою весною, під час повіді, виступає часто з берегів і заливає деякі міські квартали.

За більшовицької влади наплило до Харкова багато жидів, які захопили в свої руки більшість керівних місць. З Харкова розпочали було більшовики похід проти українського націоналізму. В 1930 році відбувся тут головний монстрпроцес проти українських націоналістів, який закінчився присудами на кару смерті або заслання сотень українців [42].

ДНІПРОПЕТРОВСЬК.

(Довідка).

Зайнятий німецькими військами, Дніпропетровськ (кол. Катеринослав) обласний центр. Після Києва це найбільше над Дніпром місто. Населення за даними 1939 року 500.662 чол.

Розташований в коліні ріки на правім її березі, на лінії Донбас – Криворіжжя, Дніпропетровськ виріс як важливий індустріальний центр. Тут є великі металургічні підприємства, виробництва легкої промисловости, розташований великий річковий порт і залізничний вузол, від якого розходяться заліз ниці в 4-ох напрямках.

В місті є університет, гірничий, металургічний, медичний і інші інститути. Чимало науково-дослідних закладів. Є тут 5 театрів, бібліотеки музеї і інше.

Перебуваючи під тривалим кольоніальним гнітом большевицької Московії, Дніпропетровськ проте зберіг національні риси корінного українського міста [43].

Володимир Марунян в статті «Харків – символ зросту і падіння», опублікованій в газеті «Український вісник (Берлін)» 14 червня 1942 року описав погляд на радянську дійсність колишньої столиці Української РСР.

Харків! Ніщо мабуть не в силі висловити так влучно складних большевицьких намагань позбавити Україну національної динаміки, привести до економічного обезкровлення та культурної скопохльоральози, як большевицький період розвитку міста Харкова. До революції нічим незамітне місто, було передбачено для швидкого розросту через те, що підчас переговорів УНР з Центральними державами в Харкові був створений московськими большевиками оперетковий український «радянський» уряд, який був

використаний Троцьким на дипломатичній шахівниці в Бересті. Цей своєрідний південний Кронштадт, Харків, став опісля центром, звідки большевики розповсюджували своє панування по цілій Україні. За свою роллю Харків був нагороджений високо – він став столицею «УРСР», тобто штучно видвигнутим духовим центром, який, випромінюючи гасла та прийоми національної й культурної політики большевиків, мав вбити історичну столицю та природний духовий центр України Київ, з його багатими національними традиціями та протимосковським наставленням. Другою вирішною причиною зросту цього міста була большевицька індустріалізація. Тому ж, що метою червоних можновладців було сконцентрувати промисловість у місцях, що були менш виставлені евентуальній зовнішній небезпеці, – а Харків для цього надавався не лише своїм географічним положенням в передньому зазіллі, але й близькістю таких важливих для промислу баз, як Донбас із своїм вугіллям та Придніпровський район із залізною рудою, – то він і був вибраний для того, щоб стати одним із найважливіших промислових осередків СРСР. Не дивно отже, що чисельно зріс він із 418.000 мешканців на 833.432 в січні 1939 року.

Яку поважну «культурну» функцію він мав виконати й яку вагу, як промисловий центр, Харків представляв, можна вичути із слідуєчих даних: В Харкові знаходилося 70 науково-дослідних установ УРСР (з них багато всесоюзного значення), 49 вузів окрім державного університету з 8 факультетами, 2 комвузи, 36 технікумів, 32 видавництва (в тому майже всі партійні видавництва), Українська Книжна Палата. 128 періодичних видань, 88 бібліотек, 21 клубів, 7 діточих, 6 театрів, 10 музеїв та постійних галерій, 6 архівів; 16 найповажніших промислових трестів, основні торговельні організації та організації звязку, 41 заводів та фабрик важкої промисловости (між якими такі промислові гіганти, як тракторний завод ім. Орджонікідзе з 13.950 робітниками, «Серп і Молот», турбінний електромашинобудівельний ім. Сталіна, паровозобудівельний ім. Комінтерну й ін.), 31 підприємств легкої промисловости, 24 харчової й багато менших.

*

Отакі думки й відомості відсвіжуємо собі в голові, вступаючи в розмову з трьома харковцями, абсолювентами різних інститутів, що короткий час гостювали в Берліні. Перше, що кидається ввічі, це бідний вигляд їх зовнішності, калічена українська мова, та обережність. Вже в початку розмови можна сконстатувати промовляюче явище, що індивідуальність большевицької вихови характерна низьким рівнем загальної освіти й нервовою обережністю. Відчуваєте, що тиск жахаючої большевицької дійсності діє ще занадто безпосередньо й тому вона потребує певного часового відступу, щоб вільно відіткнути й дати нічим певязаний вислів своїм поглядам і відчуттям. Розмову приходиться вести досить обережно, щоб не насторожити співбесідників. Характеристичну для людини большевицької вихови мовчазність приходиться поборювати тим, що розгортаєте свої знання большевицької дійсності, щоб дістати притакуючу, чи заперечуючу відповідь. Важко примусити харків'ян взяти ініціативу розмови у свої руки, бо ж ціла система большевицького виховання зводилася до пасивного сприймання наказів, інструкцій та лекцій...

В тягу довшої розмови, коли вдалося створити відповідну атмосферу, що нагадує щирість, находимо підтвердження своїх поглядів й цікаві тонкості харківських відносин та життя.

Швидкий промисловий розвій Харкова та специфічна його «культурна» місія позначилася в першу чергу відсотковим відношенням національностей його населення та соціальним складом. Фатальне для немосковських національностей большевицьке гасло індустриалізації з її п'ятирічками вповні ототожнилось на Україні із засадами большевицької колоніальної політики. Навязуючи, з однієї сторони, на односторонність українського народу (80.7 % хліборобів), як наслідок плянної політики царського уряду, а з другої – послуговуючись колективізацією, як засобом для відірвання українського селянства від його традиційного духового ґрунту, щоб кинути його у вир безобличного

пролетаріату для потреб індустріалізації – большевики за одним ударом досягли переслідуваної цілі: нищили найздоровішу основу нації, селянство, творячи з нього найчорнішу працівну силу для примислу. Робилось це в такий хитрий спосіб, що болюча для українців проблема українізації міст була уникнута, і місто залишилось надалі чужим і ворожим. Ось приклад Харкова: По національному складу, міське населення ділилося на: 38.3 % українців, 37 % москалів, 19.5 % жидів, 1.3 % поляків, 3.9 % інших. По соціальному складу, відносини були такі: найнижча каста – робітники (200.000) й нижчі службовці – склалися з українців, все проче (службовці, торгівля, промисел, інститути, школи) було в руках чужонаціонального елемента, головно москалів та жидів. Причина плянної акції лежить у продуманому реалізуванні життєвого гасла большевиків: «Україна – це невідемна частина великого Союзу РСР під твердим лєнінським проводом комуністичної партії». Питання робітників в ССРСР, цих дійсно «гнаних і голодних» сірих постатей, що своїми мозолями та потом будували величезні комплекси багатопверхових домів для большевицьких трєстів, заводів, тощо, щоб з брєхливо реклямованих досягнєнь державної промисловости та торгівлі не мати найменшого поліпшенєня своєї гіркої долі – належить до найбільших анахронізмів большевицького пєкла. Нєймовірна ексьлоатація людської працівної сили, що довєла до питомєної для большевизму стахановщини, тюрємні умови праці, найгірші гігієнічні мешканєві умови, стала, підживива, безперєчно найгірша зарібна платня й з тим звязана мінімальна покупна спроможність, незабезпечєність на випадок страти працєздатности, незносима моральна атмосфера, знищенєня родини, кожнодеппє відчування хоботів партії – ось дійсно зоологічне животіння українського робітника, того «будівничого соціалізму у одній країні».

Ні партія, ні уряд матеріяльними умовинами життя сірого робітника не цікавились. Зразкові доми, відпочинкові курорти та санаторії, робітничі клуби та другі полєгші існували в практиці лише для робітників-партійців, що були нічим пішим, як лише бачним оком та чуйним ухом партії в заводах, фабриках, чи варстатах. Партія, згідно резолюцій

партійних з'їздів, і цікавилась лише духовим життям (робітництва і то тому, щоб «перотворити всю трудящу людність країни на свідомих і активних будівничих безкласового (то є комуністичного!) соціалістичного суспільства.» Тому робітник був закидуваний пропагандивним марксистівським сміттям, тому був примушуваний вислухувати через радіо довгі та нудні промови партійних тузів, чи лекцій їх підніжків в заводах і т. п. Його духовий світ обмежувався фабрикою. Вона була альфою й омегою його існування!

Большевицькі твердження про безкласовість советського суспільства різко миналися з пануючою дійсністю, бо наслідком специфічних сов'єтських умов соціальні різниці були різючі. Поминаючи партійні та урядові верхи, на советську аристократію складались ще вищі службовці господарського, культурного та політичного життя всі безперечно з партійними легітимаціями! Друга верства – це були службовці. Низи советської суспільної драбини творили робітники, селяни-колгоспники та нижчі урядовці. Соціальні антагонізми ще більше проглиблювали суспільне розверствовання, а остаточно його, доконало, національне питання, бо годі було закрити таке явище: керівний апарат находився в руках москалів та їх попутчиків жидів, а чорну роботу виконували українці. Урядове фаворизування чужонаціональних елементів помітне хоч би з такої ілюстрації:

Із 70 керівних сил харківських науково-дослідних інститутів нараховується 80 москалів, 25 жидів й лише 15 українців. Це дике відсоткове відношення 42.8 % : 35.7 % : 21.4 % (цебто москалів і жидів було майже вчетверо більше, як українців, на провідних становищах) характеризує лише методи, якими московські большевики опанували Україну, й є ясною причиною облудної національної й культурної політики большевиків на Україні. Чи це мнима «українізація», що була нерозривно звязана з інтернаціональним вихованням українських мас, чи «готування виробничо-технічної інтелігенції» у школах, чи «пролетарський реалізм» у літературі, чи вщеплювання культурної меншовартості й узалежнювання культури української від культури, московської, чи, врешті, в останніх

роках епідемічне виховування «советського патріотизму» на мільйонних виданнях преси, класичної московської літератури й українських підніжків у стилі Тичини та Корнійчука – це все зводилось до такого спільного знаменника: «найважливішим завданням партії в Україні є унеможливити спроби послабити звязок України з ССРСР, зміцнювати цей звязок й виховувати українські маси в дусі інтернаціональнім».

*

За двадцять років Харків переживав різні фази, залежно від становища кремлівських можновладців. Він, мов барометр, показував зміни політичного тиснення. Рішучий удар по Харкові, як духовому більшевицькому центрі на Україні, прийшов із зміною внутрішньо-політичної ситуації в Советах. Коли ставка на партію показала хиткою ізза сталих чисток від «неблагонадійних націоналістичних елементів й коли боротьба між концепцією світової революції пролетаріату, очолювана Троцьким, та концепцією «будування соціалізму у одній країні», очолювана Сталіном, остаточно видала в користь кремлівського Алі-баби – Джугашвіллі, Сталін взяв курс на центральних, то є на найчисленніший елемент, що добачав призначення ССРСР в продовженні великодержавних московських традицій. Зміна генеральної лінії партії означала деградацію Харкова, бо столиця й духовний центр України був перенесений до Києва.

Деградація Харкова неначе символізувала недалеку загибель більшевизму. Харків залишився лиш великим промисловим осередком, характер якого змінили самі більшевики: рівночасно з великим зростанням чисельности робітників і промислової продукції змінилась і сама структура промисловости. З характерного колись району харчевої промисловости. Харківська область стала передовим машинобудівельним центром ССРСР, а 200 тисяч робітників й не менше число службовців всіх родів було вповні зависимо від праці на заводах та фабриках. Зайняття німецькими військами Придніпровського району та Донбасу, цих моторів харківської промисловости, несподівано швидка втеча більшевиків із самого Харкова та великі воєнні операції в його

близькості zdegradували Харків і як промисловий центр. Приладдя дослідних інститутів здемолювали большевики, варстати стоять порожні, заводи застигли в мертвій стагнації, фабричні комини промислових гігантів мовчазно сторчать до неба, а розлогі будинки трестів дихають холодом розбитих вікон. Пустку Харкова ще збільшила добровільна, або примусова евакуація більшості населення. Залишились лише непроглядні маси зрадженого сірого робітництва, що в обличчі страшної зими 1942 року остались без єдиного хлібодавця – фабрики. Фатальна це була зима, особливо для виголоднілого промислового Харкова!..

Але Харків, німий свідок зверхньої величі та краху найбільшого блахману революційного 20 століття, страшний символ облудливості людських пристрастей та аномалій, з віддаленням фронтів пострілів пробудиться до нового повнокровного й природного життя, але не як штучний конкурент, а як величавий документ української культури й помічний чинник духового національного центру – Києва! [44].

Наведемо вісті з українських земель на 14 червня 1942 року.

ВЕСНЯНІ ЗАСІВИ В УКРАЇНІ.

На звільнених українських теренах вдалося зібрати минулого року частину урожаю й засіяти майже четвертину орної землі озиминою. Це було рівно 65 % звичайних озимих засівів. У весняних роботах ц. р. приступлено до дальшої праці, засіваючи не досягну площину ярими рослинами й іншими яровими культурами. Центральна Земельна Управа в Києві плянує посіяти ярої пшениці 1.435 тисяч гектарів (в минулому році було 585 тисяч гектарів, площу ячменю збільшити на 1.326 тисяч гектарів, проса – на 800 тисяч гектарів, гречки – на 192 тисяч гектарів. Збільшується також площа під бараболу з 610 на 800 тисяч гектарів та площа під олійні рослини, зокрема під соняшником – на 105 та соєю – на 100 тисяч гектарів. Льон засіяний у такій самій кількості, ж і минулого року. Площа цукрового буряка – через знищення большевиками цукрового насіння та зруйнування високого числа

цукроварень в цьому році значно поменшена. Коштом цукрового буряка передбачено збільшення посівної площі кок-сагізу й тютюну.

При цьогорічному весняному засіві найбільшою перешкодою є недостача тягової сили. Її доводиться замінити робочими руками. Однак в деяких частинах України, головне на півдні, цих робочих рук не вистарчає. Тому пересолується з північної України багато робітників на сезонні роботи, яким забезпечено добре прохарчовання та високу заробітню плату, частину якої вони зможуть посилати домі.

У зв'язку з великими морозами минулої зими вимерзло багато озимових засівів. За старанням спеціальних агрономів обслідуються зимові посіви, при чому там, де ці посіви вимерзли, засівається негайно овес, яра пшениця, а на півдні бавовна. Сіється всюди ручним способом, бо большевики, відступаючи, знищили майже всі сівалки. Обрібка поля під кукурудзу, сою та городовику також провадиться руками. Насіння є недостатком, особливо такого, що надається до пізнього засіву та витримує боротьбу з бур'янами. Якщо пощастить засіяти ярим зерном дві третини обробленої ріллі, то буде це великою перемогою організованості українського селянина, який зробить усе, щоб ні одного кусня землі не лишити необсіяним [44].

САМОСІЙНА ОЗИМИНА Й ВЕСНЯНІ РОБОТИ.

Центральна Земельна Управа в Києві видала розпорядок у справі т. зв. самосійної озимини. Як відомо, в багатьох місцях України не встигнуто, через воєнні операції, своєчасно зібрати всього збіжжя, а жато його, як воно вже перестояло й сильно сипалося. Таким чином на полі розсіялося багато насіння. 6 місця, що зерно рясно зійшло і худоба озимини не витолочила. Розпорядок, отже, вимагає старанно дослідити стан таких самосівів. Якщо стан їх заповідає, що з одного гектара можна буде зібрати 4 – 5 сотнарів збіжжя, то таких засівів не будеться заорювати. Коли ж ні, то землю треба переорати й наново засіяти. Головну вагу кладе розпорядок на пильне й своєчасно, виконання бур'яків [44].

ЦЬОГОРІЧНИЙ ПОСІВ СОЇ В УКРАЇНІ.

Цього року в межах Вінницької округи мають засіяти 18 тисяч гектарів сої. За большевиків, цієї культури майже не плекали, або плекали її дуже мало. Тимчасом насіння сої, як продукт для споживання, надзвичайно цінний, бо містить у собі великий відсоток білка і товщу. З сої виготовляють не тільки звичайні страви, але й згущене молоко, сир, шоколяду, каву й ін. Олій із сої являється також важливим продуктом для промислових потреб, а макуха цінний корм для худоби. З Німеччини післано вже відповідну скількість насіння сої для засіву [44].

ЗБІР ЛІЧНИЧИХ РОСЛИН.

В наслідок вандалського відступу большевиків, які нищили все за собою, навіть і аптеки, відчувається велика недостача ліків. Щоб цьому зарадити, компетентні чинники звернулися до населення України, щоб воно, починаючи уже з весни, зайнялося, збором лічних рослин. До співпраці візвано українських аптекарів, учителів, священиків, посадників, які мають впливати на населення в цьому напрямі. До заклику додано список рослин, що їх треба збирати [44].

НОВОВІДКРИТІ ПРИРОДНІ БАГАТСТВА НА ПОДІЛЛІ.

Недавно відбулася в Вінниці поширена нарада в справі дослідження багатств у районі південного Буга та його допливів. На цій нараді брали участь і представники Київського Гірничо-Геологічного Інституту. Підчас наради звернено пильну увагу на нововиявлені родовища на Побужжі графічну, залізно-манганової руди, каолінів, мінеральних фарб, гранітів, бурого вугілля та торфу. Ухвалено приступити до докладнішого вивчення можливих запасів цих мінеральних багатств та їх експлуатацію, бо справа цього відкриття важлива не тільки для Вінницької округи, але й для всієї України. На нараді вирішено звернутися до відповідних німецьких чинників з проською о дозвіл відкрити у Вінниці філію Київського Гірничо-Геологічного Інституту для кращої дослідної праці [44].

УРЯДОВІ ВИДАННЯ ДЕРЖАВНОГО КОМІСАРІЯТУ УКРАЇНИ.

Дотеперішні «Урядові Повідомлення», які були органом Державного Комісаріату України, припинили свою чинність. Замість них мають виходити в скорому часі два часописи: «Часопис Розпорядків» та «Центральний Часопис», які сповнятимуть на майбутнє ту саму роль, що й дотеперішні «Урядові Повідомлення» [44].

ПРАВО ЗМІНИ МІСЦЯ ПРАЦІ.

Державний Комісар України видав розпорядок про заборону міняти самочинно місце своєї праці. У зв'язку з цим, усі підприємства, установи та господарські органи зації повинні приймати своїх робітників тільки за згодою Відділу Праці. Всі робітники та службовці можуть залишати місце роботи тільки за згодою Відділу Праці. Звільнені з роботи робітники та службовці повинні зголоситися у Відділі Праці на другий день після свого звільнення [44].

НОВЕ ПОДРУЖНЕ ПРАВО НА УКРАЇНІ.

У найближчих днях увійде в життя у Райхскомісаріаті Україна розпорядження про тимчасове урегулювання справи зав'язування та розв'язування подружжя. Советська система вбачала в подружжі умову, яку кожної хвилини можна було розв'язувати та в якій не бачила жадного особливого інтересу, щоб її втримати. Новий закон є виразним відхиленням від большевизму та простим, але рішучим зворотом до середньоевропейського культурного світу.

Подружжя буде зв'язуване перед визначеним урядом цивільного стану, який належить до української помічної адміністрації. Він буде перестерігати гідної, поважної форми подружжя. Тільки таке подружжя буде валене перед державою. Очевидно, що подружені перед урядом цивільного стану можуть теж і дістати його в церкві від духовного всякого віроісповідання. Всі віросповідання мають право виконувати при цьому свій ритуал та звичаї. Найнищий вік, в якому можна женитися, є для чоловіків закінчених 18 років, для жінок 16 років. Подружжя між найближчими родичами є заборонені, як і одружитися з жидами. Як вінчання, так і розв'язання супружжя належить до державних урядів. Про нього

рішає німецький суд, але роздове поступовання може він передати випробованому мировому судді. Причини для розв'язання подружжя будуть докладно подані у розпорядженні, так, як це є в німецькому праві. Всупереч советській системі, буде розв'язувано тільки справді безсенсові подружжя.

Розпорядження не розтягається на живучих в Україні німецьких громадян та приналежних до німецького народу. їх обов'язують приписи німецької держави, які проголошено державним розпорядженням. Для них будуть існувати теж окремі урядники цивільного стану [44].

ШКІЛЬНІ ПІДРУЧНИКИ.

До найвіжніщих культурно політичних завдань на звільнених українських теренах належить відбольшевізування населення та зорієнтовання його на Європу. При цьому треба перш усього звернути увагу на перевишкіл молоді, якій большевики присвячували багато уваги та яка була у великій мірі розложена жидівсько марксистичними впливами.

Про перевишкіл учительства подбано ще в зимі, влаштовуючи для нього спеціальні курси. Тепер приступлено до видавання для шкільної молоді відповідних книжок, які є зрадаговані під кутом розбольшевичення та скерування на Європу. У зв'язку з тим підготовляється шкільні книжки для вищих клас українських народніх шкіл, які в короткому часі будуть передані для навчання [44].

ВИСВЯЧЕННЯ НОВИХ УКРАЇНСЬКИХ ЄПИСКОПІВ.

У Києві висвячено в половині травня 1942 ц. р. таких єпископів:

Мстислава, що у світському стані називався Степан Скрипник і був послом до варшавського сойму за часів б. Польщі; на еміграції перебував довший час у Люблині й Холмі, опісля працював у В-ві «Волинь» у Рівному. Єпископ Мстислав призначений на Переяслав;

єп. Фотія (Тимощука) для Чернігова;

єп. Мануїла (Тарнавського) для Білої Церкви;

еп. Михайла (Хорошого) для Єлисавету;

еп. Степана (Гаєвського) без місця призначення [44].

ПОШТОВІ ЩАДНИЧІ КАСИ.

В Україні запроваджено недавно поштові каси ощадности, які будуть обслуговувати німецьких громадян, що перебувають в Україні. Ощадностеві конта будуть переведені до уряду поштової каси ощадностей у Відні. З девізових причин виплати в Україні не будуть реалізовані [44].

НОВІ ПОШТОВІ УРЯДИ В УКРАЇНІ.

Згідно з повідомленням німецьких відповідних, органів, відкрито, евентуально перебрано, німецькою поштовою службою України на ступні поштові уряди:

Антоніни (через Староконстянтинів),

Березне (через Костопіль),

Володимирець (через Сарни),

Волочиська (через Проскурів),

Голоби (через Ковель),

Демидівка (через Дубно),

Деражне (через Костопіль),

Деражня (через Летичів),

Домбровиця (через Сарни),

Жабінка, (через Бересть-Литовський),

Заболоття (через Ковель),

Затурці (через Луцьк),

Іванова Долина (через Костопіль),

Класів (через Сарни),

Клевань і Кримно (через Ковель),

Людвіполь (через Костопіль),

Ляхівці (через Заслав),
Малинськ (через Костопіль),
Медшибіжжя (через Летичів),
Мельниця (через Ковель),
Млинів (через Костопіль),
Моквин (через Костопіль),
Мочулянка (через Костопіль),
Острожець (через Луцьк),
Плюшня (через Заслав),
Полонне (через Шепетівку),
Повурськ (через Ковель),
Рафалівка (через Сарни),
Рокитне (через Сарни),
Рожище (через Луцьк),
Садлище (через Ковель),
Славута (через Шепетівку),
Степань (через Костопіль),
Стидин (через Костопіль),
Судільків (через Шепетівку),
Теофіпіль (через Заслав),
Торчин (через Луцьк),
Турійськ (через Ковель),
Фельштин (через Проскурів),
Чорний Острів (через Проскурів),
Яншполь (через Бердичів).

Поштовий рух в усіх вищена ведених урядах уже розпочався [44].

Переглянемо події, процеси з життя українських міст розказані в цьому номері.

КИЇВ – Геологічний музей у Києві, якому пощастило врятуватися від большевицького шалу знищення, має біля 100 тисяч геологічних зразків корисних копалин. Цей музей створений силами українських геологів. Поряд з українськими матеріалами зберігаються тут також колекції західно-європейських країв. У цьому, єдиному в Україні геологічному музеї, можна отримати матеріали щодо можливості використання різних корисних копалин.

В музеї зберігаються цікаві зразки залізної руди Криворіжжя, кам'яного вугілля Донбасу, марганцю з Нікопольського району, різної глини, бахмутської солі, лабрадориту, червоних гранітів, то що. Чудова, повністю представлена колекція українського кристалічного масиву, – всі типи гранітів, гнейсів, кварцитів, і т. д. Рідкий екземпляр стовбура дерева з корінням – «сіпілярія», камяно-вугільного періоду (другий екземпляр у світі). Дуже цікаві також реставровані скелети вимерлих тварин: унікальний скелет тригонтерія, дальше тура, і т. д. Є тут також кольосальні метеорити, найбільший з них важить 407 клг. Особливу увагу звертають образи різних геологічних періодів землі, що їх намалювали кращі українські малярі: Іжакевичева, Козик та Кричевський.

– Київська міська управа вирішила створити музей, в якому повинні зберігатися для прийдешніх поколінь, у всесторонніх документах, події безпосередньої сучасності й минувшини. Перший відділ присвячений збірці доказових матеріалів для часу большевицького терористичного режиму. Тут іде головно про те, щоб зібрати, картини старих культурних пам'яток, що їх знесли совети, дальше про дати щодо голодів, які переживало українське населення під пануванням Сталіна. Дальший відділ обнімає воєнні події в Києві, дні жаху з вересня 1941 року коли то обернули большевицькі вбивники й підпалачі Хрещатик в руїну. Нарешті третя частина повинна говорити про добу відродження, яка почалася з моментом визволення міста німецькими частинами, і про розбудову Києва.

– З приводу Лисенківських роковин Київська Консерваторія ім. М.Лисенка подарувала консерваторії в Ляйпцігу портрет великого українського композитора, який кінчив музичні студії в цій консерваторії.

– На підставі розпорядження комісари Києва, всі інваліди, пенсіонарі та сироти мають право безкоштовного доживлювання. На ту ціль призначено вже відповідну суму грошей, що уможливить виживлення 1 000 осіб, про яких стверджено, що вони потребуючі.

– Після кількомісячної перерви розпочалася знову праця в київських фабриках консерв, в яких виробляють мармеладу та овочеві соки. Праця відбувається на три зміни. Крім цього підсилено працю по київських фабриках дріжджів, щоб забезпечити дріжджами всі київські пекарні, які потребують його біля 100 тон місячно.

– У Києві приступлено до наміченого пляну будівельних робіт, щоб у якнайкоршому часі розібрати старі, непридатні будови та зремонтувати ушкоджені. Праця намічається на довший час і має на меті привернути Києву справжній вигляд столичного міста України. На головного інженера будівельних робіт призначено п. Підруцького.

– Дня 5 квітня ц. р. помер у Києві відомий професор гістольогії Київського Медичного Інституту, Олекса Івакін. Небіжчик, який працював в українських високих школах, був відомим автором і редактором багатьох підручників із анатомії, гістольогії та ембріології.

– Крім того, довідуємося з київського «Нового Українського Слова» про низку видатних українських киян, які померли в місяці березні й квітні ц. р. Поміж ними находимо імена: Миколи Даміловського – талановитого інженера будівника, Григорія Іваницького – видатного українського хірурга, Михайла Пере – найстаршого професора-хеміка на високих школах та Василя Осьмака – відомого професора-інженера, який вславився будовою Бібліотеки Академії Наук, нового будинку Університету (ріг Володимирської вулиці і бульвару Шевченка), стадіону «Динамо» та ін.

– У найближчих днях вибираються київські артисти на турне по Волині. Перше турне виїде в складі трьох солістів (Шереметинська, Таранова, Плотників), Ради Лисенко – фортепяністки та відомої «Київської Капелі Бандуристів» (15 осіб).

У друге, турне передбачений приїзд Української Національної Хорової Капелі в складі 60 осіб. Капелею проводить п. Гончаренко [44].

ХЕРСОН – З початком травня закінчено вписи до чотирьох херсонських фахових шкіл: середньої медичної, сільсько-господарської, будови доріг та морської. У деяких з них розпочато навчання при високому числі слухачів. Школами піклуються німецькі уряди та місцеві українські адміністративні чинники [44].

ДНІПРОПЕТРОВСЬК – У місцевому Технікумі Залізничного і Транспорту відбувається наука на таких відділах: експлоатаційному, колійному, звязку, холодільному та енергопостачальному. Перший випуск молодих залізничників передбачений на кінець червня. Випуск матиме 22 учнів, і які по закінченні Технікуми відбудуть двохмісячну практику.

– З розпорядження генерального комісара відновлено в Дніпропетровську також навчання на Землевпорядному Технікумі. Школа має тепер два курси з 136 студентами [44].

КАМ'ЯНСЬК – Находиться це місто на схилах Дніпра, на південь від Кременчуга. За часів большевиків носило воно назву – імя ката українського народу Дзержинського. З перших днів відступу большевиків це місто зняло з себе цю ганебну назву й назвало себе «Кам'янськом».

Мешканці Кам'янська взялися до відбудови міста. Впродовж кількох місяців праця їхня увінчалася успіхом – пущенням в рух електростанції, яка вnedовзі буде постачати свою енергію свому сусідові – Дніпропетровському. В місті урухомлено ряд установ, які під сучасну пору виявляють досить жваву активність. Існує театр та виходить часопис

«Кам'янські Вісті». Головою міста є. п. Самійленко, який у всіх своїх співгромадян користується великою пошаною за свою працю й активність [44].

ХАРКІВ – Недавнє слідство в справі знущань і вбивства большевицькими енкавудистамй харків'ян виявило, що совети перед своєю втечею замордували понад 1.000 політичних в'язнів без жадного слідства чи суду. Частину їх розстріляли, частину спалили живцем. Між населенням Харкова з цього приводу лютує справедливе обурення проти червоних мучителів [44].

КІРОВОГРАД – Перепис населення в Кіровограді виказує, що місто має всього 68.143 мешканців, в тому числі 27.398 чоловіків, а решту, жінок. На українське населення припадає 62.405 душ (цебто 91,6 %), на особи німецького походження 431 душ. Зпоміж інших численних національностей на перше місце висуваються москалі з числом 4 047 душ (5,9 %) [44].

БЕРЕСТЯ – Заходами місцевого Українського Допомогового Комітету відкрито досі Українську Технічну та Ремісничу школи. Перша має відділи: електро-механічний та шляхово-будівельний, друга – ковальсько-слюсарський для хлопців і 3-місячний курс крою, щиття й трикотарства для дівчат. Обидві школи начислюють біля 300 учеників і учениць.

– Місцевий Український Допомоговий Комітет зорганізував Правничу Секцію, яка негайно приступила до праці. Головою Секції є відомий адвокат Володимир Криницький, секретарем молодий правник Юрій Симонович [44].

ЖИТОМИР – У Житомирі відкрито сільсько-господарську високу школу. Ця висока школа, якою керує український професор Кавалерідзе, матиме суттєве значення для дальшого розвитку сільського господарства в Житомирській окрузі. Школу, яка за большевицьких часів була під жидівським керівництвом, очищено передусім від усього большевицького елемента й надано їй чисто український характер із викладачами українцями, або частинно фольксдойчами. Школа одержала новий великий будинок, в

якому вже 25 викладачів розпочали виховування молодих українських студентів хліборобської справи [44].

КРЕМЯНЕЦЬ – Місто Кремянець організує курс українських бандуристів. Науку веде знаний бандурист Кость Місевич. Новоорганізований курс гри на бандурі має високий рівень та тішиться великим успіхом, серед кам'янецької молоді, яка поруч інших своїх зайнятій підтримує теж гаряче й традицію українського бандуристичного мистецтва, яке в нашому минулому відіграло величезну роль [44].

КОСТОПІЛЬ – В місті відбулися недавно Загальні Збори окружного Т-ва «Просвіта» за участю всіх підміських філій. Звідомлення звітів подають, що праця «Просвіти» в Костопільщині провадиться добре, є гарно зорганізована та дає добрі наслідки.

– У половині травня відбулося в місті відкриття фізичпо-культурного стадіону, який буде осередком спортивного життя цього міста. Життя стадіону розпочалося змаганням місцевих груп копаного м'яча при великій участі глядачів, що є запорукою жвавого зацікавлення спортом місцевого населення [44].

ЛУЦЬК – З початком травня ц. р. відбулося урочисте закінчення курсу медичних сестер у Луцьку. Закінчили курс і одержали свідоцтва із правом праці в шпиталях і амбулаторіях 51 учениць [44].

САРНИ – У Сарнах зложено фундамент під будівлю нової гарбарні, яка змеханізованим виробництвом має збільшити у 3 – 4 рази продукцію існуючих гарбарень ручного виробництва.

– У місті відкрито теж низку освітньо-практичних курсів для молоді: 1) курси торговельно-адміністративні (з трьохрічним навчанням), 2) курси технічно-ремесничі I-го й II-го ступнів та 8) підготовчі курси для фахових шкіл.

– В Сарнах влаштовано цікаву виставу сільського промислу, ремесла та народнього мистецтва округи. Найбільше зацікавлення викликали в глядачів, особливо німецьких відвідувачів, зразки народнього мистецтва з обсягу української ноші [44].

РІВНЕ – Дня 18 травня ц. р. надзвичайно гідно було відсвятковане в Рівному Свято Української Матери, яке зібрало величезну скількість гостей. Його святковано вперше від звільнення міста зпід большевицького панування. З цієї нагоди представниця Української Рівенської організації «Жіноча Служба України», пані Шумовська, виголосила реферат, в якому блискуче змалювала увесь героїзм української жінки й матері, які за часів большевицького терору в Україні гідно перетримували всі знущання жидо-большевицького режиму. Бесідниця підкреслила трагедію українських матерей, яким калічено душі їхніх дітей у різних большевицьких школах, піонеріях та консомолах, яким синів і чоловіків мордували большевицькі кати та вивозили в Сибір, або вибивали. Українська мати пережила справжнє пекло, але з цього пекла вийшла переможньо. Перед нею на весь зріст стоять нові обовязки виховати нове українське покоління. Українська мати мусить затерти всі сліди большевицької спадщини у психольогії народу, загоїти всі поранення, які залишились від большевицької чуми. І це своє завдання українські матері виконають так само, як і досі виконували вони з честю свої обовязки перед родиною і народом.

– Весняні праці в Рівенщині поступають живим темпом вперед. Українське населення дбає про те, щоб якелід засіяти все поле. В деяких околицях закінчено вже всі весняні роботи, в інших іде пильна праця над докінченням засівів. В часописі «Волинь» ч. 38 (66) появилася обширна стаття А. Мисечка про делегацію українських селян, яку минулого місяця прийняв у себе Райхсміністер Розенберг. Стаття мальовнича на багаті описи побуту українських селян у Німеччині та їхнє враження, яке вони винесли з цього побуту, повернувши в Україну. Автор статті находився в членах цієї де легації [44].

ЧЕРНІВЦІ – Як довідуємося з відомих українських громадян у Чернівцях перебувають тепер; б. голова Ураїнської Народньої Партії – д-р Володимир Залозецький; лікарі: д-р Володимир Гузар, д-р Опанас Шевчукевич, д-р Семен Голінатий і д-р Олександр Залозецький; адвокати: д-р Василь Дутчак, д-р Антін Кирилів, Василь Руснак, Василь

Циганюк, Ярослав Петрюк, Василь Ільчук, Євген Масікевич і інші. В останніх місяцях деякі українські інтелігенти поволі повертаються па Буковину, одначе добрих 75 відсотків української інтелігенції, яка покинула Буковину й Басарабію восени 1940 року, й надалі перебуває на еміграції. Про тих, що їх вивезли большевики, нема що й згадувати... [44].

ЛЬВІВ – При Інституті Народньої Творчости у Львові створено Концертне Бюро, якому надано виключне право керування концертним життям у Львові й в Дистрикті Галичина. Концертне Бюро має свої представництва при філіях Інституту й тільки через нього відтепер проходитимуть усі мистецькі імпрези.

– Спілка Праці Українських Образотворчих Мистців при Українському Центральному Комітеті у Львові видала заклик до всіх українських мистців-плястиків краю і за кордоном в справі навязання організаційної мистецької співпраці. Українських мистців проситься подати точно свої адреси та інформації про себе й свою творчу працю. Писати: Львів, Марійська, ч. 10, Спілка Українських Образотворчих Мистців.

– Львівська Радіовисильна передала 18 травня ц. р. виступ капелі українських бандуристів у складі: Степан Ганушевський, Симон Ластович, Юрій Сінгалевич, Зиновій Штокалко та Володимир Юркевич.

– Дня 24 травня ц. р. улаштував Літературно-Мистецький Клуб у Львові вечір у пам'ять Івана Франка. В програмі брали участь: проф. Володимир Дорошенко, композитор Степан Людкевич та низка знаменитих українських артистів. Вечір був поставлений на високому мистецькому рівні, що є й доказом великого значення в українському галицькому житті Літературно-Мистецького Клубу.

– Дня 30 травня ц. р. відбувся у Львові концерт, присвячений Миколі Лисенкові. У програму концерту входив реферат д-ра В.Витвицького та репертуар народніх пісень в обрібці Миколи Лисенка й у виконанні знаних мистців О.Лозицької й Д.Йохи. Акомпаньювала дочка великого Композитора п. Маріяна Лисенко. Вечір, улаштовуваний теж Літературно-Мистецьким Клубом, випав величаво.

– 21 травня ц. р. помер несподівано визначний український письменник Микола Голубець. Покійний був одним із кращих українських заслужених діячів та, водночас, знавцем української літератури й культури, письменником, поетом, критиком і науковцем. Впродовж останніх 30 років написав понад 80 різних праць із ділянки літератури, історії мемуаристики, історії мистецтва та 1500 статей і заміток на різні інші теми. До початку німецько-польської війни був редактором, або видавцем 14 різних українських журналів та часописів. Написав такі цінні праці, як «Нарис українського мистецтва», «Велика історія України», переклади Ібзена, Гете й Гауптмана та декілька збірок поезій і повістей, а також праць про минуле Львова, якого був найкращим знавцем [44].

СТАНІСЛАВІВ – 3 нагоди 33 роковин смерти українського композитора Дениса Сітинського, станиславівське Культурно-Освітнє Товариство видвигнуло проект будови на Станиславівським цвинтарі пам'ятника в честь цього композитора. Проект пам'ятника виготовив артист-маляр проф. Зорій, який за підставу до своєї композиції дослужився бандурою, чим пам'ятник буде доволі оригінальний. Цим проектом зацікавилось все українське станиславівське громадянство, яке для його перепровадження вже вибрало спеціальний комітет. Товариство приступило до видання творів Д.Січинського, його портрету, листівок, тощо, та видало заклик, щоб у цілому краю всі співочо-музичні організації влаштовували концерти, які мали б загально-національний характер.

– Станиславівська українська книгарня «Народний Базар», яка за большевиків припинила свою діяльність, відновила своє життя, відкриваючи при вул. Губернаторській, ч. 21 свою крамницю. Як і за б. Польщі, так і тепер перед книгарнею стоїть важливе завдання розповсюджувати рідну книжку й рідний часопис, чим, безумовно, причиниться до піднесення культурно-освітнього рівня не тільки своєї округи [44].

Дніпропетровське.

По обох берегах величного Дніпра, де наш сивоусий дід повертає свій біг з південно-східного напрямку на південний, розкинулось півміліо нове місто України

Дніпропетровське (Січеслав), засноване вкінці 18. ст. фаворитом Катерини II, Потьомкином, на місці запорізьких зимовників, між старовинними фортецями Старим та Новим Кодаком. Хоча Січеслав порівняльно і нове місто, але цікаве для кожного українця, бо в ньому, як центральному місті колишніх запорозьких земель, зібрано багато цінного історичного матеріалу про Південь України, зокрема про козаччину.

Найстаршими будівлями міста є палац Потьомкіна та Катедральний Свято-Преображенський Собор, побудований Катериною II. Зовнішній вигляд колись прекрасного Собору, який большевики перетворили на протирелігійний музей, зіпсовано: з дзвінниці знято бані, знищено муровану огорожу. З оригінальних будівель міста слід згадати великий чотирьохповерховий будинок поміщика Хрінкова по широкій вулиці в центрі міста. Будинок закінчений у 20-му сторіччі, в українському стилі старовинного деревляного будівництва з зовнішньою орнаментикою та фігурами запоріжців на рогах будівлі. Ці фігури большевики познімали.

Місто цікаве для кожного українця не стільки будовами, бо вони, як і саме місто, порівняльно нові, але тим, що побудовано воно в місцевості, де колись козака воля гуляла і кожний камінь, кожна балка у ньому нагадують про наших славних лицарів-запорожців.

Музеї міста зберігають багато цінного історичного матеріалу часів козаччини: запорозькі надмогильні хрести з написами, снасті, зброю та багато цілі десятки особливостей південно-українських степів, скифські кам'яні баби. Зрештою не перелічиш всього того історичного багатства, що тут збереглося.

Не можна не згадати теплим словом і того, хто найбільше доклав праці до збирання цих цінностей, а саме, славного нашого археолога і історика козаччини, покійного професора Дм.Яворницького. Він за царизму і за тяжких часів большевизму багато потрудився для нашої археології, а особливо Церкви, і зберіг в тяжких умовах для майбутніх поколінь все, що тільки можна було зберегти. Хай буде легкою йому наша рідна українська земля, яку він так любив і якій віддав все своє життя.

Дніпропетровське, побудоване Катериною в цілях русифікації тої частини України, яка найдовше дихала повітрям волі. Такуж політику запроваджували і її наступники царі, а також большевики. Отжеж, не диво, що це місто помітно зрусифіковане.

І душі стає боляче, коли в цьому місті, де кожний шматок землі напоєний українською козачого кров'ю, де навколо весь степ могилами вкритий, де все нагадує славу минувшину, серед українців, яких, до речі, за статистикою 80 %, є такі які розмовляють «міською мовою» і тільки дома або на своїму подвір'ї дозволяють собі говорити тією мовою, якою вчила колись говорити ненька.

Люди в тяжких умовах національного гніту, як за царизму, так і за большевизму, ховались у скойку, якої не хотять скинути і тепер! Не можуть оцінити краси своєї мови, котру більше цінять чужинці.

І все ж таки в місті ніколи не завмирало українське життя, його ніби родить пролита козака українська кров. В нових умовах, хоч і дуже повільно, але пробуджується українське життя з того летаргічного сну, куди його кидав і московський царизм і недавно больше визм. Український ґрунт остаточно збудить таки нашу громадськість, і Дніпропетровське стане українським не лише за статистикою, але й на ділі. («Нова Україна» ч. 109) [45].

Населення Кіровограду.

Переведений перепис населення Кіровограду виявив, що в місті є 68.143 мешканців, у тому 27.398 мужчин і 40.745 жінок. Українців у місті є 62.405, тобто понад 91 процент, осіб німецького походження – 431 [46]

Населення міста Херсона.

Згідно з урядовими статистичними даними, населення міста Херсона становить тепер 61.126 чол. З цієї кількості жінок 35.735 і чоловіків – 25.391. Українці становлять 83 проц. всього населення міста, або 50.728 осіб, росіяни – 13.75 проц. або 8.419 осіб, на інші національності припадає 3,25 проц. Всього в Херсоні нараховано 35 національностей.

В 1939 р було в Херсоні 97.000 мешканців, але з того аж 25.000 жидів, яких тепер уже немає [47].

ПОЛТАВА.

(Довідка).

У звідомленні Німецького Верховного Командування з 20 вересня згадується про зайняття Полтави. Місто це не має більшого стратегічного значення, але на його згадку кожному українцеві заб'ється живіше серце, бо Полтава й Полтавщина, побіч Києва, центр українського відродження і столиця, як колись москалі глумливо говорили, „хохландії“.

Своїм походженням Полтава це старовинне місто. Більшого значення набрало воно за часів козаччини, коли воно було столицею козацького полку, а по скасуванні Гетьманщини в 1764 р. воно раніше Харкова й Києва стало центром українського руху. Полтавщина це місце народження Гоголя, Євгена Гребінки, Осипа Волинського, Михайла Макаровського, Амвросія Метлинського і багатьох інших визначних українських письменників та діячів, а сама Полтава видала основника культурного й літературного руху, великого Івана Котляревського, що народну мову зробив літературною. Тут вперше введено на сцену невмирущу „Наталку Полтавку“, тут побудовано батькові українського відродження пам'ятник з нагоди столітнього ювілею появи „Енеїди“, тут довгі літа проживав і писав Панас Мирний, співець Полтавщини, тут жив Володимир Короленко, що писав по російськи, але не виправся свого українського походження. Це, що Полтава може найбільше з усіх міст України зберегла український характерна часів царату, було вислідом економічної й промислової відсталості. Тому стокількадесять літ Полтава була більш схожа на село, ніж на місто, і довгий час не затрачувала свого первісного вигляду. Річка Ворскла, козацькі могили, погром Шведів і Мазепи під 1709 р., південне українське небо, чудові краєвиди настроювали романтично вже без цього сентиментального південного українця, що проте сильно держався свого.

За большевицьких часів змінилося багато в Полтаві й Полтавщині. Давні широкополі лани стали радгоспами й колгоспами, на яких росли зернові культури, цукрові буряки, картопля й тютюн. Звільна виростала промисловість по переробці сільськогосподарської сировини. В Кременчуці виростала велика деревообробна промисловість.

Змінилась і Полтава, Тепер вона стала промисловим центром. Тут збудовано м'ясокомбінат, текстиль ний комбінат, заводи трикотажного і поліграфічного устаткування. В Полтаві 3 вищі навчальні заведення, 12 технікумів, 2 науково-дослідних інститути, 3 театри.

За большевицькою статистикою, Полтава начислювала 130.300 жителів. Якої національності ці жителі – не відомо, але є всі основи надіятися, що Полтава знову стане чисто українським містом [48].

Симферопіль.

Німецькі Збройні Сили зайняли столицю Кримської АССР – Симферопіль. Це місто розташоване в долині по течії р. Салгиру і знаходиться під 44°,57 і п. ш. і 51°,46 с.д.

Місцевість, в якій розташоване місто, дуже стародавня. За відомостями грецького історика-географа Страбона скіфський цар Скілур із своїми синами збудував тут кріпость Неаполіс, так років за 100 до н. е. Останні згадки про цю кріпость відносяться на початок III ст. н. е. Пізніше це місце від зивалось Керменчик (кріпость). За часів існування Кримського ханства в цій місцевості виникло татарське селище під назвою Ак-Мечеть, яке відоме з XVI ст. В XVII ст. Ак-Мечеть – постійна резиденція Калги-султана (головнокомандувача ханських військ). В 1783 р. Ак-Мечеть разом із цілим Кримським півостровом була приєднана до Росії, а в 1784 р. її переіменували на Симферопіль. В 1803 р., коли була утворена Таврійська губернія, Симферопіль одержав права губернського міста. Швидкий розвиток міста почався тільки після Севастопільської війни (1854 – 1856). До самої революції місто зберігало типово східне обличчя щодо свого багатонаціонального складу (росіяни, татари, вірмени, караїми). У дореволюційні часи в місті було 9

православних церков (крім домових), кірха, костел, синагога. У місті нараховувалось до 48 навчальних закладів, в тому числі дві гімназії, духовна семінарія, татарська учительська семінарія та інші.

Після встановлення большевизму на протязі майже трьох років Симферопіль, як і весь Крим, став ареною кровопролитної громадянської війни.

За СРСР населення міста зросло вдвоє (в 1897 р. – 48.821 душа, а в 1934 р. – 111.000 душ). Є 4 вищих навчальних заклади, центральний музей Тавриди, сільськогосподарський музей тощо. На руїнах вірменської церкви збудовано театр (до цього звалась так звана «культурна революція»).

Щодо випуску промислової продукції (біля 100 млн. крб.) Симферопіль стоїть на першому місці в Криму. Тут є машинобудівельний завод, шкіряний завод, консервна, взуттєва та швацька фабрики, хлібний завод та завод скла. Сільське господарство Симферопільського району різноманітне: в його північній частині переважають зернові культури, а в південній – спеціальні культури: багато плодкових садів, особливо в долинах рік. Великі площі зайняті під тютюном і городами. Такий Симферопіль сьогодні.

В. М. [49].

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ.

Кіровоградська область лежить між 49° 40' та 47° 30' північної широти і між 30° 25' та 83° 50' східньої довготи. Територія нашої області простягається з півночі на південь приблизно на 180 кілометрів, а з заходу на схід на 250 кілометрів. Площа області займає майже 23.000 квадратних кілометрів.

Кіровоградська область лежить, головним чином, в південній частині правобережного Придніпровського плато, а з півдня прилягає Причорноморська рівнина та з північного сходу (від річки Дніпра) заходить Дніпровська терасова рівнина.

Головний вододіл проходить у північній частині області і має широтний напрям: він лежить між витокami річок Тясмина, Інгульця, Інгула та Великої Висі. Від головного

вододілу відходить два меридіональних: один з них лежить між лівобічними притоками річки Синюхи та правобічними притоками Інгула, а другий вододіл знаходиться між лівобічними притоками Інгула та правобічними притоками Інгульця.

Поверхня області рівна, степова, лише з невеликими підвищеннями; вона повільно спадає на південь, похил цей незначний і становить один метр на кожний кілометр. Сучасний рельєф області виник у наслідок розмивної діяльності преточних та атмосферних вод. Початок розмивної діяльності води треба віднести на кінець третинного періоду. Ступінь розчленування поверхні області має зв'язок з розвитком гідрографічної сітки. Річкові долини перерізають лесове плато до кристалічної основи, змивши всю серію осадових порід. Долини річок мають чимало розгалужень, значну кількість балок і ярів, що доповнюють загальний характер рельєфу місцевості. У прирічкових просторах можна спостерігати тераси. Найбільше поверхня області розчленована у витоків річех Інгула, Інгульця, Тясмина, В-Виші. Цьому сприяє геологічна будова плато, а саме: кристалічні породи залягають глибоко, а над ними залягають піски та піщаноглинисті породи, які леко розмиваються текучими водами. Область зрошується ріками, постійними і тимчасом пересохлими річечками та балками.

Населені пункти розмістилися, головним чином, по берегах долин, річок, біля ставків і по берегах зрошувальних балок.

Підсоння області – континентальне і характеризується нерівномірним випаданням і розподілом опадів. Для сільського господарства найбільше значення мають весняні та осінні дощі, але їх випадає мало. На підставі метеоспостережень за 38 років виведено, що в березні випадає 27,15 мм., у квітні – 28,44., у травні – 47,27 мм. Найбільше випадає опадів у червні – 69,06 мм., у липні 62,2 мм. У середньому за рік випадає від 319 до 450 мм., а нормальна кількість опадів повинна становити 480 мм. За останні роки найбільше випало снігів в 1932 році – 720 мм. Атмосферних опадів для нашої області не досить в наслідок

високої температури та сухості повітря. Сніговий покрів продовжується недовго, навіть серед зими часто не буває снігового покрову.

Середня температура повітря становить плюс 8,0°. Найнижча температура, що спостерігалась в останні роки була мінус 35,3° (8 січня 1935 року), а найвища температура в 38,6° (10 серпня 1922 р.). У зимові та весняні місяці переважають вітри південно-східні та північно-західні, а в літні місяці переважають північно-західні вітри. Найбільшої сили вітри досягають у січні та лютому місяцях і досягають 3,91 метра в секунду. На різні зміни підсоння впливають вітри: північні вітри приносять ранкові морози, а взимку великі морози та завірюхи, східні та північно східні вітри літом приносять сухість, а взимку холод. Найбільше лихо для сільського господарства спричиняють вітри – суховії, (південно-східні та східні). Ці вітри за короткий час нищать посіви, вони часто спостерігаються в квітні та травні місяцях.

Флора області поділяється на лісову (північна частина), лісостепову (східня) та степову (південна). Вона зв'язана з трьома відповідними ґрунтовими зонами. Ліси складаються з таких порід дерев: дуба, клену, ясена, грабу, береста, верби, лози тощо. Степова рослинність представлена тисячою видів різних трав'яних рослин.

Фавна складається з диких та свійських тварин. Ще сто років тому в межах області водилися: дикі кози, сайгаки, дикі коні-тарпани, а тепер лише водяться вивки, дикі кабани, зайці тощо. Дніпровий [50].

ДО СТАТИСТИКИ МІСТ

Херсон. На підставі останнього перепису населення, в Херсоні живе зараз 61,176 осіб, з чого 50,728 українців, 8,419 москалів та 1,979 інших. При чому начислено аж 35 різних національностей. В 1939 р. було в Херсоні 97,000 мешканців, з цього аж 25,000 жидів, яких зараз цілком немає.

Маріюпіль. В Маріюполі, після: останнього перепису, є 178,358 на селення, з чого 76,730 мужчин та 101,628 жінок. Дітей до 16 року життя, начисляється 5,369. [51].

РОЗДІЛ 8. ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

Наведемо самі різноманітні данні із різних газет про розвиток господарства в окупованій нацистською Німеччиною Україні.

Наведемо декілька статей, поміщених в газеті «Подільнин (Кам'янець-Подільський)» в 1942 році.

Стан весняної сівби по округах Поділля на 25 травня 1942 р.
ПОСІЯНО В % ДО ПЛАНУ.

№	О К Р У Г И	Всі ярі посіви	Ярі зернові	В тому числі			
				Яч-мінь	Овес	Горох	Куку-рудза
1	Кам'янець-Под.	68,1	82,1	120,0	89,9	103,9	53,4
2	Дунаївецька	67,1	79,8	115,3	85,2	112,9	27,7
3	Ярмолинецька	81,2	76,2	109,0	80,9	94,7	7,9
4	Проскурівська	80,6	92,4	144,7	100,0	101,6	2,2
5	Лятчівська	65,2	80,9	116,5	94,0	119,3	2,5
6	Старо-Константинівська	73,2	80,0	101,2	82,1	101,4	—
7	Анголівська	65,7	77,6	102,9	106,8	75,1	—
8	Заславська	66,2	80,7	112,4	102,3	48,5	—
9	Шепетівська	65,3	74,3	83,8	97,6	94,9	—
10	Барська	55,2	69,7	110,7	67,0	94,6	30,8
	Разом на Поділлі	67,2	79,8	111,0	91,3	91,3	21,2

[1].

Для піднесення сільського господарства на Україні Італія на початку червня 1942 року прислала 93.000 модерних плугів [2].

У червні 1942 року в Райхскомісаріяті України мали відновити сільськогосподарські звіти. Озиратимуться вони на сільськогосподарській статистиці, вживаній у Німеччині, але її достосовуватимуть до українських відносин. У порівнянні з доцьогочасною

большевицькою сільськогосподарською статистикою новий метод збирання статистичних даних надзвичайно простий. Всі формуляри й інші папери вестимуть двома мовами – німецькою та українською. Ця сільсько-господарська статистика охоплює три групи, а саме: статистику загально-адміністративну, статистику продукції та реєстраційну. Вестимуть її під німецьким проводом, але по змозі притягаючи до цієї праці місцеві сили [3].

На 1/УІІ.1942 р. треба почати у Житомирській генеральній окрузі у всіх державних господарствах і в деякій частині громадських господарств німецьке книговодство, як це запропонував Райхсміністр для визволених східних областей.

Тому, що тут не має німецьких сил для книговодства у згаданих господарствах, в Києві на кількатижневих курсах перепідготовлено роботящих українських бухгалтерів на вчителів німецького сільськогосподарського книговодства. Цей курс українці пройшли, з найкращими наслідками. В часі від 11.5. до 27.6 1942 р. ці вчителі перепідготували тепер лише в самій Житомирській генеральній окрузі підчас трьох курсів 900 українських бухгалтерів і бухгалтерок для сільськогосподарських підприємств. Дальші перепідготовки відбудуться на протязі цього року у відповідному часі [3].

Моторизація сільського господарства, щі її сильно прогавили совети, спричинила поруч різних наслідків війни те, що в багатьох областях України існує велика недостача робочих коней, тоді як Волинь являється порівняно багатою в конях місцевістю. Стверджено докладно, що тут на сто гектарах знаходиться п'ятикратна кількість тих коней, що напр. в Миколаєві і Кіровограді Щоб це вирівняти, відділ прохарчування і сільського господарства при Райхскомісаріяті для України доручив закупити волинські коні і приготує тепер великі транспорти. 1200 коней уже відійшло зі Здолбунова до Миколаєва. З Рівного відправляють понад 1000 робочих коней в Дніпропетровське. Також з Луцька висилають більше як 1000 коней до Кіровограду, а до Києва, Житомира і Винниці іде з Волині також

понад 1200 коней. Транспортується робочі вози і упряж, і на кожні чотири коні припадає приблизно один віз і одна пара упряжі [4].

Відмічено увагою і стан розвитку гірництво на Україні.

Донецький басейн мав велике значення для Советського Союзу, бо тут добувалось приблизно 60 процентів всієї продукції вугілля. В цій області нараховується не менш як 56 мільярдів тон. Загалом працювало тут понад 300 копалень. Перед вступом німецьких військ майже всі копалини були знищені.

Німецька відбудова домоглася до 1 травня 1942 року того, що багато шахтових споруд можна вже знову пустити в хід, а в інших ідуть ще роботи над відновленням. Вже в найближчому майбутньому можна чекати широкого самозабезпечення України вугіллям.

Велике значення для німецької і європейської залізної і сталевих продукції мають поклади манганових руд біля Нікополя, Запаси руди тут дуже великі, понад 100 мільйонів тон. Таким чином в розпорядженні Німеччини є манганові руди, тоді як США одержують їх з Індії і з Південної Африки. Німецька влада знайшла в Нікополі великі запаси видобутого мангану, досі вивезено понад 70 тисяч тон концентратів [5].

З Павлограда 13 грудня 1942 року було повідомлено, що безперервним потоком ідуть в Україну сільськогосподарські машина з Німеччини. Українське селянство у повсякденній праці відчував важливість цієї допомоги. Замість зруйнованого і вивезеного більшовиками реманенту, Німеччина надсилає тисячі тракторів, плугів, букерів, сівалок, мільйони кілограмів пального.

Райони Павлоградської області з ранньої весни одержать величезні партії різноманітних машин, реманенту, запасних частин. Цими дня ми надійшло 129 косарок-самоскидок і 24 трактори. Найближчим часом прибудуть нові партії сільськогосподарського реманенту з Німеччини [6].

З дозволу німецької цивільної влади розпочалося в грудні навчання в Київському сільськогосподарському інституті. Навчання провадиться на 4 та 5 курсах. Працюють

факультети – агрономічний, технологічний та техніки сільського господарства. Згідно з навчальним планом викладатимуться загальне та часткове хліборобство, тваринництво, машинознавство та організація сільського господарства [6].

Гіганти Донбасу нацистами ставилися на собі службу.

Залізна руда, вугілля та нафта, в такому порядку ставляться сировинні основи зброєвого промислу європейської частини Советського Союзу впоперек до шляху німецьких дивізій. Копальні залізної руди біля Кривого Рогу та цінні копальні мангану біля Нікополя дісталися в руки Німецьких військ минулого року, як вислід битва біля Уманя. До початку зими осягнуто західну границю Донецького вугільного басейну біля Сталіно. З початком літнього наступу на протязі кількох днів зайняли наші війська в непереможному наступі Донецькі області, пройшли даліше вперед за Дон і стоять тепер на пограничній ріці Європи – на Волзі, а на південь земля виділює нафту, джерело життя советського промислу та моторизованих частин советської армії.

З втратою Кривого Рогу втратили совети 70 проц. своєї дуже поважної продукції залізної руди, а з втратою донецького вугілля відібрано в їх майже все вугілля в європейській частині.

В центрі степового поясу, який оповиває східну Україну, совети піднесли, в царських часах ще зовсім незначну промислову область біля Донця, до швидкого і штучного зросту. Тут знаходяться великі заводи, „гіганти Донбасу“, як в скороченні прозвали совети «Донецький басейн». Центри цієї області не Сталіно та Ворошиловград. Над Сталінім тягнуться чорні дими з фабричних димарів, які знову куряться від зайняття міста пізною осінню 1941 р. Зате в Ворошиловограді, подібно як в більшій частині здобутої Донецької області, заводи понищено, шахтарські вежі лежать потрощені біля входів до шахт, а погорілі вальці стоять тут застигнувши в мертвому супокою.

Копальні вугілля в Донецькому басейні займають поверхню приблизно в 22.000 кв. км., (що відповідає величині Вітембергу) з яких половину вже розсліджено під геологічним

оглядом. Загальну кількість вугілля обчислюють сьогодні приблизно в 90 мільярдів тонн, з того 40 проц. припадає на високоякісне кам'яне вугілля, антрацит. В порівнянні до загальної кількості вугілля в Європі знаходяться тут 70 проц. європейських та кругло 7 проц. світових запасів вугілля. Тут добувають річно $\frac{3}{5}$ всього вугілля Советського Союзу – 140 мільйонів тонн. При допомозі цього вугілля зорганізовано гутний та вальцювальний промисли, які опиралися на залежах залізної руди в Кривому Розі та Керчі, звідкіля по густій залізничній сітці їхали довжелезні поїзди, навантажені залізною рудою, до Донця. В ньому, згідно східних понять, вузькому просторі між Дніпром та Донцем продукувалася та зуживалася $\frac{1}{5}$ всього енергетичного господарства Советського Союзу. З побічних продуктів копалень та гутництва розвинувся поважний хемічний промисел.

Треба припускати, що при цьому величезному надмірі сировин та величавому поширенні продукційних споруд можна було знайти тут в Донбасі країну, до якої можна б вкінці допасувати поняття «робітничого раю». Нічого подібного! В брудних та смердячих промислових місцевостях ми бачили тих самих обідраних, тупих людей, яких стрінули дотепер всюди в цій країні чорнозему. Нігде сильніше не відчувався брак рівноваги між надміром сировин та очевидним браком товарів щоденного вжитку, як в донецькій промисловій області. Коли ж поспитаєте за причинами цієї господарської дисгармонії, знайдете пояснення в одному однісінькому слові: озброєння! Донбас зі своїми «гігантами» це була одна однісінька великі кузня зброї советів, в якій продукувалися танки, літаки, гармати, ручну вогнепальну зброю та амуніцію для світової революції. В наслідок перемоги німецьких військ вибито советам з рук цю гостру та небезпечну зброю. Залізна руда та вугілля європейського советського промислу знаходяться в німецьких руках. А на Кавказі боротьба йде за останню і найважливішу промислову сировину – нафту [7].

Про питання вирощування коней у Дніпропетровській генеральній окрузі розповідалося в повідомленні газети «Новий час (Вознесенськ)» 25 вересня 1943 року.

При переважно хліборобському характері України вирощування коней має особливе значення. Тому також німецька цивільна влада намагається, щоб досягнути по можливості якнайбільше розмноження коней, чого однак не можна так легко добитися, як при дрібній худобі.

Тому в Дніпропетровській генеральній окрузі відразу присвячено потрібну увагу розвиткові годівлі коней, хоч це не буде, напевно, легким завданням знову відновити залишені сокетами стайні. Устаткування не були в порядку і коні по можливості були вигнані. Все таки при частковому вжитті расового матеріалу з Райху знову відбудовано 3 головні стайні та менші стайні з необхідним устаткуванням і приведено до стану, який відповідає німецькому досвіду та вимогам.

Три головні стайні мають завдання вирощувати спеціально чисті расові коні, а це донські клусаки і коні гуляйпільської крові.

Завданням менших стаєнь, число яких має бути збільшено до 20, є оформлене значно інакше. В них до 150 жеребців на кожній знаходяться під відповідним наглядом та опікою і навесні, в час покривального періоду, розділяються на поодинокі громадські господарства у потрібній кількості. Кобилиці у громадських господарствах класифіковані, так що жеребців можна приділити до відповідних кобил, щоб одноцільно проводити годівлю краєвих коней. Завдяки цьому далі є повна можливість у великій мірі та постійно збільшувати загальне вирощування коней, як це доводить збільшення з року в рік стану коней. Таким способом вдається охопити помітне та важливе поліпшення раси при одночасному, постійному фаховому догляді у головних та менших стайнях.

На основі інтенсивної фахової праці в ділянці вирощування коней і на майбутнє дає умови на добрий дальший розвиток [8].

Наведемо декілька матеріалів газети «Нове життя (Старокостянтинів)» в березні 1942 року.

Про найбільш багатонаціональне місто України – Вінницю.

Найбільш багатонаціональним містом України згідно найновіших статистичних даних і з 1-І-1942, є Вінниця. Тут живе 35 різних національностей. Місто має всього 35.618 мешканців, з того 24.124 українців, 3.918 росіян, 2 505 поляків. Решта припадає на інші національності, як бельгійці, французи, болгары, серби, словаки, хорвати, румуни, латвійці, фіни, і греки, перси і навіть китайці [9].

Відозву до селян українців опубліковано 7 березня.

У відповідь на розпорядження уряду про новий земельний лад – старанно підготуємося до весняної сівби, щоб не лишити незасіяним жодного гектара землі! [10].

В цьому ж номері часопису розказано про «новий земельний лад для областей колишнього Советського Союзу, що їх перебрала цивільна влада».

Райхсміністр для визволених областей Альфред Розенберг в порозумінні з уповноваженим для чотирьорічного плану Райхомаршалом Герінгом, видав розпорядження про новий земельний лад для перебраних вже цивільною владою областей колишнього Советського Союзу в межах з 1939 року. Новий земельний лад усував колективізацію і впроваджений для переведення так званих «Примірний статут сільсько господарської артілі». На місце більшовицької колгоспної системи приходить новий лад, який в різних спливаючих і доповнюючих формах повертає сільське населення Сходу до одноосібного господарювання землею. З зрозумілих причин це не б можливе змінити негайно ті більшовицькі методи, які від двох десятків літ закріплювалися усіма засобами насильства, щоб практично закріпостити селян. Знесені колективні господарства з тієї причини будуть тимчасово перетворені на громадські господарства. З тих громадських господарств розвинеться форма одноосібного господарства у виді хліборобських спілок і одноосібних дворів. У хліборобських спілках буде дотеперішня по громадському загосподарована земля розділена між членів для самостійного оброблювання і користування та, згідно з твердим планом, суцільно оброблювана. Незалежно від остаточного оформлення. Дотеперішня присадибна земля оголошується приватною власністю, звільняється від

податків і може на прохання бути побільшена. Держання худоби не підлягає в майбутньому ніяким обмеженням. В порозумінні з Верховним Командуванням Збройних Сил розпорядження про новий земельний лад вступає в силу також на тих визволених німецькими частинами теренах, яких ще не перебрала цивільна влада [10].

Газета подає також статтю «Новий земельний лад – дарунок селянству».

В добі НЕП'у господарське життя Советського Союзу зазнало недовгочасного розквіту. Московський уряд, мусів тоді піти на уступки індивідуалізму селянства. Але згодом на зміну гаслам НЕП'у прийшли гасла крайнього марксизму. Спричинений НЕП'ом розвиток селянства був небажаний кремлівським володарям. З нього приводу вони від 1929 року почали нищити самостійне селянство. Селян загнали до велитенських радгоспів та колгоспів, щоб таким чином їх зробити покірними советській владі, на чолі якої стояли жиди. Насаджуючи колективізацію, безжалісно вигнали совети із рідних хат та дворів тих селян, що відмовлялися виконувати самовільно видані сільрадами накази. Вигнано насамперед найкращих найздібніших сільських господарів, що втрималися в добу НЕП'у й виявили свої здібності. Тих кращих хазяїв і селян, що жили в добробуті, советська влада оголосила класовими ворогами й ганьбила називаючи кулаками, чи то пак куркулями. Небажаних більшовицькому режимові людей ув'язнювали, розстрілювали, виселювали, або виганяли на примусові роботи. Багато з них загинуло при тому разом зі своїми родинами. Бичем, що нам заганяли середняка й бідняка в колективи, був страх, щоб їх не оголосили кулаками, або прихвоснями кулаків та щоб їм не довелося ділити їхню долю. Землю „кулаків" і приналежний їм реманент передано колективам, у яких верховодили господарськи несамотійні й недолужні елементи. Цей провідний і панівний по колективах шар не знав що таке радість праці і не мав, достатнього досвіду, щоб управляти колективом. Наслідком колективізації було глибоке спаралізування приватної ініціативи; господарство стало непомірно бюрократичним і в ньому запанувало безладдя. Все це прискорило занепад селянства і сільськогосподарської продукції. Почався якийсь острах

перед відповідальністю: люди воліли брати на себе важкі гріхи колективів, аби тільки не зробити чогось проти наказу, або без наказу.

Водночас із намаганням викориняти селянство з землі, треба було знівечити теж і хліборобську культуру. Більшовицька влада намагалася обернути селянина в бездомного пролетаря. Але новий земельний лад означає звільнення селянства спід ярма колективної системи. Переслідуваному досі й позбавленому прав, здібному й пальному селянинові новий лад дає змогу піднесення й розвитку. Згідно з розпорядженням про новий земельний лад, касуються усі закони й постанови советської влади про творення колективних підприємств та управління і господарювання ними. Тратить свою законну силу і „Примірний статут сільсько-господарської артїлі“. Всі колгоспи будуть негайно переорганізовані в так звані громадські господарства.

Скасування колгоспного управління здійснює мрію селянства у звільнених східних областях. Це усуне несправедливості колгоспного устрою. Розпорядження про новий земельний лад установлює громадські господарства, як конечну господарсько організаційну форму переходу від більшовицького колективного господарства до нових фірм господарювання. В ньому касується обмеження годівлі худоби. Присадибна земля стає приватною, вільною від податків, власністю. На прохання, що їх можна вже подавати, починаючи з 1942 р., площа цієї землі може бути збільшена. Таким чином створено підстави для годівлі худоби і для забезпечення селянства, продуктами скотарства, садівництва й городництва.

В ім'я справедливості забезпечено буде наділами присадибної землі, нарівні з іншими, також і тих селян, яких вигнала советська влада. Розпорядження про новий земельний лад постановляє далі, що в громадських господарствах, де існують потрібні господарські й технічні передумовани, земля приділюється селянами для самостійного оброблювання й користування. Це означає, що тільки від самих селян залежить, у якій мірі і як скоро використають вони дані їм можливості. Від їхньої господарської здатності залежатиме, чи

вони зможуть скоро придбати потрібні для самостійного господарювання засоби праці й довести, що на них можна докладатись у справі виконання ними їхніх зобов'язань щодо доставки сільсько-господарських продуктів.

Розпорядження про новий земельний лад, що допомагає селянинові розбудувати господарство, вертає йому теж його сімейне життя, і його самостійність. Він буде певний, що труд його і його сім'ї, як і майбутній господарський дорібок піде йому на користь. Пильний і трудящий селянин не зустрічатиме в майбутньому ніяких перешкод, навпаки, його, здорові хліборобні зусилля будуть забезпечені і підтримувані. Тому селянство звільнених східних областей може вважати новий земельний лад за сповнення своїх бажань і початок нових часів [10].

Вказано, проінформовано читачів – скільки зароблятимуть рільні робітники, які будуть працювати в Південній Україні.

Відомо, що в Південній Україні бракує рільних робітників. Коли більша кількість українських робітників не виїде з міст, де вони не мають жодної роботи, або з північно-західних областей України, де вони не конче потрібні, в Південну Україну на весняні роботи, тоді великі простори врожайної землі лежатимуть облогом. А де не засіють і не зберуть врожаю там не буде хліба, – там буде голод.

Вже одне зрозуміння цього повинне викликати такий наплив робітників – добровільців, щоб на землях областей між Кіровоградом, Миколаєвом і Дніпропетровським повним ходом йшли весняні польові роботи. Заохочуючи до масового виїзду на роботи, німецька влада в Україні видала розпорядження про низку полегшень для всіх тих, що готові на її заклик виїхати працювати в Південну Україну.

Візьмемо такий приклад: батько, син та дочка вибираються на ці піврічні роботи. Мати ще з одною донькою і дітьми нижче 14 років залишається працювати дома. Перед від'їздом батько, син і донька отримують готівкою по 50 карбованців. По дорозі одержують вони крім цього ще й безплатне прохарчування. Річ ясна, вони й| пізніше на місцях праці

голодувати не будуть, бо крім заробітної платні, отримують ще прохарчування й помешкання. Праця буде оплачуватись згідно зароблених трудовнів (по 4 карбованці за трудовдень) але протягом одного дня можна виробити більше, ніж один трудовдень. Отже три робочі сили можуть заробити за день більше, ніж 12 карбованців. Це виносило б до осені, якщо б вони всі троє виробили по 175 трудовнів кожний, 2100 крб. Але, як уже сказано, вони можуть і напевно будуть працювати куди більше.

Хтось може закинути; що мені з тих карбованців коли я за них і так нічого не куплю. Але передбачено і це: хто піде на заклик німецької влада працювати під час весняних польових робіт на південь, той матиме право купити собі доволі хліба по державних цінах. Чим більше він працюватиме, тим дешевший буде хліб. Кожний зароблений трудовдень дає право купити півкілограма збіжжя. Після жнив кожний зможе собі купити деяку кількість олії по державних цінах.

А хто ж заопікується, дома жінкою і дітьми? Німецька влада не забула також і про це. Хто залишив свою сім'ю дома, той зможе їй вислати по 100 крб. місячно зі своєї платні. За ці гроші сім'я матиме право набувати харчі по державних цінах. Чи мала б ця сім'я більше користі, як би її хлібодавець залишився дома, хоч би йому навіть і не треба було їхати на польові роботи в Південну Україну, щоб найближчої зими не було в Україні голоду. Отже виїзд на польові роботи під кожним оглядом виплатиться.

Ще одне слово про підготовку до виїзду. Хто вибирається на ці польові роботи, повинен взяти з собою мотику й серпа. На півдні їх бракує, а, зрештою, власним знаряддям можна найбільше зробити [10].

Розказано, що потрібно більше уваги тваринництву. Описано нараду працівників тваринництва Старокостянтинівського району.

На днях в м. Старокостянтиніві відбулася районна нарада працівників тваринництва. Доповідав старший зоотехнік району п. Гашинський. Він вказав на те, що в порівнянні з 1940 роком, поголів'я коней, великої рогатої худоби, свиней, овець – значно зменшилося.

Головною причиною цьому те, що більшовицькі банди при своєму відступі захопили багато худоби; жидо-більшовицькі кервники району й сіл відправляли худобу на схід цілими фермами з мало з тієї худоби повернуто назад в села. Частина тварин була просто знищена деякими селянами під впливом більшовицької агітації.

Тільки завдяки діяльній допомозі німецького керівництва, – говорить доповідач, – вдалося по можливості впорядкувати тваринництво в селах району.

Далі п. Гашинський вказав на те, що в окремих громадах (Новоселиця, Ваканці, В. Керекешина, Полівці і др.) мало приділяють уваги справі розвитку тваринництва, не дбають про добрий догляд наявної в них, худоби. У згаданих громадах також погано доглядають молодняк (лошат, телят, поросят). Ці недоліки треба вижити.

Завдання полягає в тому, щоб без гучних фраз і метушні, по-господарськи повсякденно добре доглядати наявну в громадах худобу, дбати про зростання її поголів'я та поліпшення порідності.

Зараз особлива увага, повинна бути приділена догляду коней з тим, щоб тих як слід підготувати до весняних польових робіт. Це завдання тим більш важливе, що цьогорічної весни кіньми багато більше треба буде зробити роботи, ніж то було будьякого попереднього року.

На нараді було приділено увагу також питанню рибництва. Рибне господарство в селах району за більшовицьких часів велося погано. Тепер при Районній Управі буде спеціальний рибний відділ, який займатиметься питаннями культурного високоприбуткового ведення рибного господарства.

В дебатах виступали: районний ветлікар п. Сачков, ветфельдшер – гг. Заграй (Самчики), п. Йойна (Свинна) та інші; вони розповіли про стан догляду тварин в окремих громадах та приділили особливу увагу питанню підготовки кінського тягла до весняних польових робіт

Наприкінці наради виступив, тепло зустрінутий, голова Старокостянтинівської районної управи п. Онищук. В.Ган [10].

Розказано про апровізацію міста Києва.

Забезпечення міста харчами дуже утруднене в наслідок воєнних дій, а також в наслідок тих знищень, що їх залишили більшовики. Тому з тим більшою енергією беруться німецькі і українські установи за відбудову приміських, селянських та городніх господарств. Довкола Києва є 18 плодоовочевих господарств, які мають разом 3.751 га рільної землі.

При Гебіцкомісаріаті створено спеціальне управління державних приміських господарств, яке багато працює, щоб відбудувати їх. Підготовка до весняних робіт в повному ході. Весь персонал, який будь то втік, будь-то вивезено советами, як керівники господарств, агрономи, городники і ін., заступлено новими силами. Заплановано засіяти цієї весни 451 га картоплею, 302 га капустою, 144 га огірками, 195 га помідорами та 231 га іншою городиною. Якщо буде тільки середній врожай, то місто одержить щонайменше 50.000 центнерів картоплі, майже 60.000 цнт капусти, до 300.000 цнт огірків, помідорів, моркви, цибулі та ін.

Крім цього приміські господарства мають 23 теплиці з 38.900 парниковими рамами. Щоб відбудувати ці заведення, які сильно потерпіли від воєнних дій, треба було, між іншим, 12.000 квм шкла та одну тонну шпагату. Площа садів і ягідників приміських господарств виносить 723 га. В цьому році передбачається одержати з них 160 тонн овочів та майже 340 тонн ягід в основному полуниці. Приміські господарства Києва вже тепер мають 159 коней, 22 трактора, 9 автомашин, 108 корів та 53 штуки молодняку, 15 свиноматок і т. д.

Це тільки малий уривок тієї великої відбудівкої праці, яка провадиться на всіх теренах України: бо майже всі більші міста країни мають власні господарства, які треба взяти під увагу в планах прохарчування населення і які треба повністю використати [10].

Виставка українських малярів.

УК, Київ. Спілка українських художників у Києві, в якій організовані майже 60 мистців, вирішила від крити у Києві весняну виставку [10].

Податок за собак.

З 1942 року вводиться податок за собак. Оплата вноситься річно 150 карбованців від кожної собаки. Коли хто має більше собак, тоді податок на дальшу собаку збільшується до 300 карбованців.

Коли собака згине в першій половині календарного року, то податок платиться лише за половину року. Половини цього податку платяться 15.4 та 15.10. Податок сплачується в районіві каси. Районові каси спроваджують податок на собак (1.5 та 1.11) до каси Округового Комісаріату Старокостантинова.

Округовий Комісаріат

м. Старокостянтинів 4 березня 1942 р. [10].

Годівля коня в Генеральній Губернії.

Війна принесла з собою великий зріст моторизації, а все ж таки, зокрема на східних теренах, без коня годі обійтися. В Ген. Губернії багато таких закутин, де нема битих шляхів. Тому й кінь відіграє тут таку важну роллю, зокрема підчас війни. Фронтівій армії треба достачити зброю, амуніцію і харчі. Де немає шляхів, довести це все можна тільки конем. У зв'язку з цим годівля коня – це сьогодні одно з найважніших завдань на відтинку хліборобства. Практика показала, що високовартісний і тяжкий кінь має більші вимоги і гірше переносить воєнні труди, ніж легкий, добре закліматизований і до умовин східних земель достосований місцевий кінь. Тимто цей другий рід коня спеціально важний для мілітарних цілей.

Підчас війни показалося, що селянський кінь це знаменитий товариш для вояка, так як і для хлібороба. Перевага сивої масти, мала расова голова і своєрідні прикмети ока й ніг – це найкращий доказ, домішки арабської крові. Цей факт треба приписати довгорічній традиції годівлі коней на тутешньому терені. Селяни такі замилювані в цьому, що перед війною нерідко можна було подибати господарство, де годували двох коней і тільки одну корову.

На терені Ген. Губернії годують головню, дві шляхетні раси: арабську й англійську. Зі схрещення цих двох рас одержуємо тип коня, знаменита пристосованого до місцевого підсоння і землі. Державні і приватні табуни були тут відомі і перед війною, коней годували залюбки великі землевласники.

Вибух війни в 1939 р. на деякий час перервав годівлю коня. Але незабаром адміністративна влада, зокрема після зайняття земель на схід від Буга, почала продовжувати передвоєнні праці на відтинку годівлі коней. Незабаром осягнуто по передній рівень і навіть нові осяги, як кількісні так і якісні. Сьогодні є яких 400 огирів повної крові, до нього треба додати 100 огирів арабської крові. Це й є місцевий розплодовий матеріал.

Щоб заохотити годувальників до годівлі расових коней, компетентні чинники організують кінні перегони. Не треба думати, що перегони, це популярні народні забави. Перегони являються іспитом видайности коня; шляхом ціни і премій вони мають заохочувати до дальшої праці. У 1941 р. зорганізовано, вперше підчас війни, кінні перегони в Любліні. В минулому році вони відбулися також у Львові. В ньому сезоні передбачає організація перегонів у Варшаві. Якби не перегони, приватна годівля занепала б. Бо який годувальник міг би без премії і нагород нести великі кошти, зв'язані з удержанням коней і кваліфікованого персоналу. Крім цього кінні перегони – це іспит найкращих прикмет і видайности. Тільки біг на зеленій мураві дає змогу ствердити ного матеріалу. Найкращі штуки видержливість і доброту годівель, йдуть після того до краєвої годівлі. Гострі приписи дозволяють уживати для покриття тільки найкращих огирів, щоб вдержати високий рівень годівлі.

Можна ствердити, що не дивлячись на запотребування з боку війська, число коней у Ген. Губернії збільшилося. Про висліди годівлі расових коней у Ген. Губернії переконали нас найкраще львівські перегони, у яких брали участь тільки коні арабської раси і люблінські, на яких ми бачили тільки англійську расу краєвої годівлі. Кожний тренер і власник

старається здобути найвищу нагороду Ген. Губернії, інші нагороди також оплачують кошти і працю. Переповнені трибуни на перегонах є доказом зацікавлення з боку широкого загалу.

Для цілоти треба ще згадати про білгорайського лісового коня. Він дуже добрий як вючний. Не менш витривалий і добрий для тягарів і під верх також гуцульський коник [11].

Настанови щодо вирощування свиней.

Метою вирощування тварин в Україні є тримати так багато тварин, як багато є корму, і по можливості раціонально їх зужитковувати.

Райхскомісар видав тепер нові настанови для вирощування та тримання свиней, які дають загальний погляд на основи, згідно яких поступатиме в майбутньому сільськогосподарський провід на Україні у важливій ділянці плекання тварин.

Основною породою є свиня, яку можна годувати у великій мірі на лузі. Советська порода свиней в загальному цілком добре до того пристосована за винятком схрещених типів йоркширських свиней, які виказують добру видатність тільки при доброму кормі. Ті тварини повинні мати довгу голову (голову лугової свині, стоячі або звисаючі вуха не мають покищо значення) низький кадовб, короткі тугі плечі і добре оформлені бедра. Формою тіла мають вони бути по дібними до німецьких свиней.

З огляду на постачання кормом та небезпеку заразливих хвороб неправильно влаштовувати чисто свинарських ферм. Породи свиней мусять бути пристосовані до підприємства органічно. Замість великих свинарських ферм буде триматись малі череди від 15 до 30 свиней, для чого буде досить повного корму у кожному підприємстві, відгодівля буде в якнайширших розмірах перекладена нагоспздарства членів усіх сільськогосподарських підприємств. Згідно існуючих тепер розпоряджень про домашнє різання тварин, за кожную віддану на домашні потреби свиню, треба доставити дві інші. Одначе на господарський рік 1943 – 44 передбачається, що кожний власник присадибної

землі може зарізати одну свиню, коли він рівно часно віддає іншу підготовану до зарізу. Через те, в 1943 р. відчуватиметься велика потреба в поросятах.

Свиней треба пасти у гарячу пору року по чотири години вчасно вранці та пізно ввечері, а на весну та восени цілий день.

Відокремлену та поросну свиноматку слід годувати без жодного зернового або штучного корму на лузі, а взимі картоплею, буряками та гарбузами. За чотири або шість тижнів перед тим, як вона опороситься, можна збільшити штучного корму, або молоді конюшини і люцерни, окрім того, що напасеться на лузі.

В той час, коли поросята ще ссуть, можна замінити частину штучного корму молоді конюшиною або люцерною, а взимку буряками та гарбузами. Відповідно до якості лугу або основного корму, дається на кожне поросля 0,3 до 0,4 кг. штучного корму. При кінці часу ссання свиноматка мають бути худі.

Поросята ідуть також з свиноматкою на луг, але від третього тижня дістають добрий додатковий корм. По закінченні 10 тижнів відокремлюється їх від матки, щоби заощадити білковинний корм. Для порослят не треба жаліти штучного корму. Під час періоду ссання дістають вони пересічно 0,5 кг штучного корму, найкраще у формі ячмінних відходів.

Відокремлені поросята окрім того, що пасуться, дістають приблизно 0,5 кг. збіжжевого корму. Молоді підсвинки, окрім доброго лугу, дістають 0,5 кг. побічного корму. Старші підсвинки мусять обходитися без побічного корму, коли луг є добрий.

Як білковинний корм дістають поросляга та підсвинки, якщо є, одвійки молока, або свіжу чи висушену молоду конюшину й люцерну.

Призначених для вирощування підсвинків треба годувати трохи дещо краще.

Призначені до відгодівлі тварини поміщаються у хлівах тоді, коли закінчився час пасовиська.

Кнурів слід пасти окремо від маток, або треба зробити для них окреме поле. Ні в якому випадку не можна їх цілий рік тримати в хліві.

Найнижчий вік для навантажування призначається для свиноматок на 5 місяців, а для кнурів 9 місяців [12].

Оглянемо вісті з українських земель станом на 8 серпня 1943 року.

КИЇВ ПРАЦЮЄ.

26 червня на Фундуклеївській вулиці ч. 31 відбулося прилюдне читання театральних творів письменників С.Кокота та О.Ващенка. Тодіж відбувся великий концерт з нагоди 61 роковин народження К.Стеценка, в якому взяли участь артисти Київської Великої Опери та Українського Драматичного Театру, Київська Хорова капеля під управою П.Гончарова та інструментальний ансамбль радіо-групи.

В кінці червня на сцені Українського Драматичного Театру пройшла успішно прем'єра п'єси Гліпського «Шалапут». Київський Театр Комедії підготовляє драму Шіллера «Підступність і кохання». Драматичний Театр працює над комедією Молодого українського драматурга Сергія Ледянського «Директиви з центру», що малює колгоспне життя. Режисура лежить в руках П.Гордійчука, а мистецьке оформлення належить синові Юрія Нарбути, Данилові Нарбутові.

На день 13 травня Київ мав 306.736 населення [13].

ДОБРИЙ ВРОЖАЙ ЗБІЖЖЯ В ПІВДЕННІЙ УКРАЇНИ.

У південних степових околицях України відбувається вже збір ячменю. Стан ярини в Україні – назагал добрий. Лише в деяких південно-східних округах літні рослини потерпіли від посухи. Зате в інших частинах краю вони багато кращі, як попереднього року. Блискуче вражіння робить соя, а в середній Україні також поля соняшників [13].

МЕДИЧНЕ ШКІЛЬНИЦТВО У ВІННИЦІ.

З 1 серпня ц. р. у Вінниці відкривається медичний технікум з фармацевтичним і зуболікарським. Технікум матиме три курси. Рівночасно з 1 серпня розпочинаються заняття на всіх п'яти курсах вінницького медичного інституту [13].

ВИНОГРАДНИКИ НАД БУГОМ.

У Гайсинській окрузі, там де Буг між високими кручами промощує собі дорогу на південний схід, по чалася розбудова виноградників. Тепле лагідне підсоння та рівномірна температура у глибоко врізаній долині річки сприяють розвиткові виноградної лози, яка добре дозріває на горбах, звернених до півдня. Тепер перевіряють існуючий стан виноградників та закладають нові. Наявні сорти винограду, білий та червоний, обіцяють добрий розвиток.

Там теж роблять в цьому році спробу насадити більшу спільність морвових дерев. Морви спроваджують з південної України, головню з Миколаївщини, та розділюють її між менші плантації. У Гайсинській окрузі засаджено морвовими деревами 110 га землі. Рослини гарно розвиваються та пізніше мають бути кормовою підставою для більшого плекання шовкопрядки [13].

СІЛЬСЬКО-ГОСПОДАРСЬКІ ШКОЛИ ДОНЕЧЧИНИ.

Не зважаючи на близькість фронту, на Донеччині вже другий рік працюють сільсько-господарські школи. В Красногорівці, Артеміїському, Держинському, Гришинові, Старо-Кременчуку та Ново-Осдлівці. Три з них фахові сільсько-господарські школи. У школах навчається молодь, яка закінчила семирічні або десятирічні школи. Слухачі про ходять практику безпосередньо в сільському господарстві. Практичні навчання провадиться на ланах пришкільних ділянок, або в державних господарствах.

Мають відкритися сільсько-господарські школи і в інших містах області, зокрема в Маріюполі [13].

ХЕРСОНСЬКІ СКАРБИ.

Неозорний причорноморський степ. Шелестить тирса, вільно ширяють, птахи. Дрібні звірі. Багаті пасовиська, родючий ґрунт, тепле благодатне підсоння. Серед степів, сліплячи людський зір, милуючи його, мінливими фарбами течуть глибокі ріки, повні всякої риби. Ріки природні й найзручніші шляхи для людини, береги багаті на паливо і будівельний матеріал. Ці багатства здавна вабили хліборобів, скотарів, крамарів.

Утворювалися торговельні міста колонії, зокрема жваво торгували греки. Але на цей багатий край не ситим оком поглядали і азіяти. Тут колись панували, скити, сармати, потім зброєю їх вигнав всемогутній Рим. Протягом десятиліття тут проходили гуни, угри, авари, болгари, хозари, печеніги, половці.

Допитливий людський розум хоче все знати і бачити. Майбутні покоління хочуть знати історію свого краю. Наука – археологія збирає рештки матеріальної і духовної культури, визначає хід її розвитку, систематизує. Важка ця робота, але патріоти свого краю, люди науки, не спиняються перед цим. Вони розкопують надрі землі, мандрують по степах, селах і містах, і скрізь, де ступала нога селянина-хлібороба, брязчала зброя азіятокочовика, лунала мова грека-крамаря, пильним оком, острим розумом вишуковують німих свідків.

Вчений В.І.Гошкевич 35 років свого життя віддав цій справі. І в 1890 р. в українському місті Херсоні виник заклад великого культурного значення Археологічно-Історичний Музей. Це звучить просто і скромно. Але тисячі людей простих, освічених, вчених входили в цей храм науки, щоб подивитись на його багаті і різноманітні скарби. Урочиста тиша панує тут. Ось і в наші дні майор-доброволець, тихо вступаючи, уважно оглядає кожну річ. А їх тут безліч. Покійний Гошкевич зібрав тут по над 30.000. Тут і експонати свідки першої, другої і четвертої чверті першого тисячоліття до нашої ери найкраща на півдні України збірка кам'яних знарядь, виробів з міді та бронзи, керамічно-господарських виробів, кам'яні постаті. Це побутові речі стародавніх осадників Херсонщини, які свідчать зокрема про досить високий культурний рівень тих осадників.

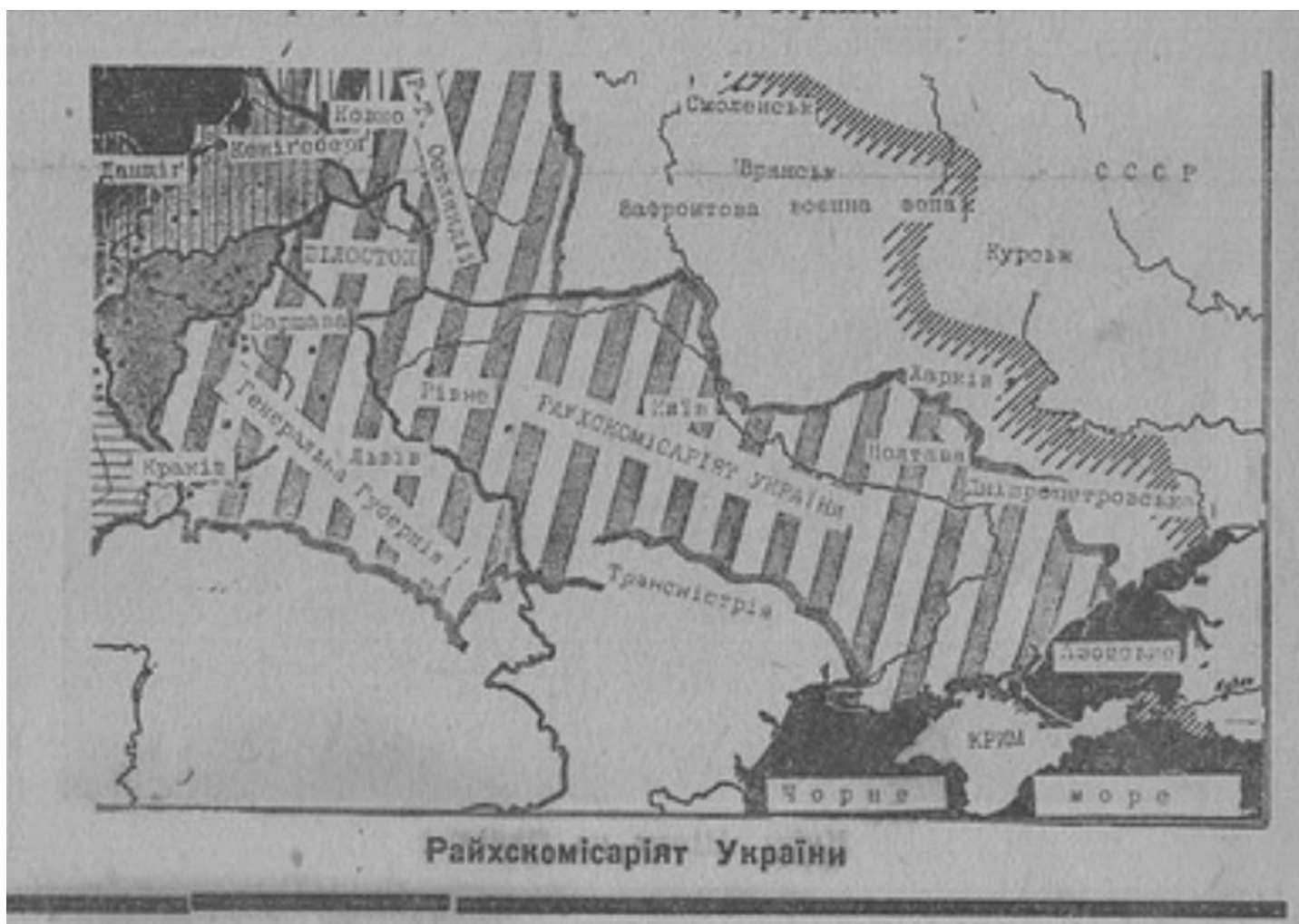
Кожна заля розкриває книгу історії і в ній досвідчений відвідувач читає цікаві сторінки, що викликають подив, і розкриває велике минуле. В античній та скитсько-сарматській залі він бачить речі, що охоплюють тисячоліття. Тут він довідуються, що 2500 років тому вже були перші літературні вказівки про наш край (у творах Гезіода та Геродота). В татарсько-турецькій багато численні експонати з побуту цього народу. В музеї є запорізько

українська заля з речами, знайденими на Січах Кам'янській та Олешківській (Цюрупинське). Тут зберігається кілька варіантів малюнків «Козак Мамай», а також, запорізька зброя.

На малюнкві художника Алексева (заля «Старий Херсон») зображена стара фортеця міста. Тут відвідувач побачить старі пляни, пор трети, гармати, тощо.

Шість заль музею: доісторична, антична, середньовічна, татарсько турецька, запорізько-українська і Старий Херсон – зберігліся дотепер, і культурна людина, що цікавиться пам'ятниками старовини, історії рідного краю, дістане не лише потрібні знання, але і глибоку естетичну насолоду.

Павло Хуторський [13].

[13]

ПОЛТАВСЬКИЙ ІНСТИТУТ КОРМІВ.

Науково-Дослідний Інститут кормів є однією з науково-дослідницьких установ, що в нових умовах звільненої України широко розгорнули свою наукову роботу. На Полтавщині це найстарша наукова установа, заснована 1884 р., що завданням своїм має вивчити та поліпшити за допомогою селекції кормової рослини, а також зернобобові та олійні культури.

Зелена база Інституту складається з 150 га цільної землі, 49 га заливних луків у Нижніх Минах, де провадиться робота в галузі селекції та агротехніки лукових рослин і поліпшення луків взагалі. З реманенту інститут має: 2 трактори, 1 лобогрійку, 2 сінокосарки, 1 тракторну снопов'язалку, 4 сівалки, і молотарку, плуги й борони. Не вистарчає збиральних машин, самоскидок і сінокосарок. Господарство інституту має 25 робочих коней, 8 биків, 2 бугаї, 13 дійних коров і 13 голів молодняку та інш. Обслуговуючого персоналу 248 чоловік, з них науково-дослідницького персоналу 45, що складається переважно з наукових працівників Харківського сільсько-господарського інституту та науково-дослідного інституту землеробства. Бюджет інституту на місяць становить коло 200.000 карбованців.

Інститут кормів має такі відділи: агротехніки, селекції, агрохемії, захисту рослин, оцінки кормів та луківництва. Кожний відділ має свої кабінети й лабораторії, що поступово поповнюються новим сучасним обладнанням, в чому допомагає німецький провід інститутом, в особі шефа, доктора сільсько-господарських наук, п. Гільденбрандта. В Науковій роботі інститут має зв'язок з Науковим Управлінням у Києві. З господарського боку Інститут Кормів підпорядкований Полтавському трестові державних маєтків [13].

УКРАЇНСЬКІ ПРОФЕСІЙНІ ШКОЛИ В Г. ГУБ.

В «УВ» ч. 9, ми познайомили наших читачів зі станом Українського шкільництва міста Львова. Зі загального числа українських шкіл (63), професійних шкіл у Львові – місті є 24.

Не менший зріст Українського професійного шкільництва помітний і в цілій Генеральній Губернії.

В окрузі Львів село є 8 професійних шкіл, з чого, в Городку 3, в Жовкві 2 та в Яворові 3.

В Бережанській окрузі є 5 шкіл: в Бережанах – 3 та в Рогатині – 2.

Дрогобиччина має 2 професійні школи в Бориславі, 6 в Дрогобичу та 1 в Східниці.

На Золочівщині в Бродах є 3, в Глинянах і, в Золочеві 4 та в Перемишлянах 1.

Округа Калуш: Калуш – 5, Долина – 1.

Округа Коломия: Городенка – 3, Жаб'є – 1, Коломия – 7, Коршів – 1, Косів – 1, Слобідка Лісня – 1, Снятин – 1.

Округа Кам'янка Струмілова: Бузьк – 1, Кам'янка Струмілова – 2, Радехів – 1, Сокаль – 4.

Округа Рава Руська має 2 професійні українські школи в Любачеві.

Самбірська округа має 3 школи в Самборі та 2 школи в Старому Самборі.

Станиславівська округа має 16 професійних шкіл, з чого 14 в Станиславові, а по 1 в Товмачі та Милованні.

Округа Стрий: Бережниця – 1, Дацава – 1, Стрий 7, Ходорів 1, Черниця 2.

Округа Тернопіль: Збараж – 3, Теребовля – 4.

Округа Чортків: Борщів – 1, Бучач – 2, Заліщики – 1, Чортків – 4, Язлівець – 1.

Краківська область: Перемишль – 7, Ярослав – 4, Сянік – 6, Добромиль – 1, Лісько – 1, Кругель Великий – 1, Нижанковичі – 1.

Холмщина і Підляшшя: Холм – 4, Грубешів – 2, Біла Підляська – 1, Белз – 1, Володава – 1, Тарногород – 1.

Разом на терені Генеральної Губернії є 166 українських професійних шкіл [13].

ДВА РОКИ ПРАЦІ УКРАЇНСЬКОГО ТЕАТРУ У ЛЬВОВІ.

За час від 1 липня 1941 до 10 липня 1943 Український Театр у Львові дав 617 вистав, які відвідало около 520.000 глядачів, з чого понад 300.000 українців та 200.000 чужинців.

Театр обслуговує не тільки українців, але і чужинців. Для українців відбулося 371 вистав. В перебігу дворічної праці театр не спромігся виставити ні одної української опери чи оперети, хоч культурна місія столичної сцени Галичини велика [13].

З ТЕАТРАЛЬНОГО ЖИТТЯ НА УКРАЇНИ.

Вінницький театр, що повстав ще за царських часів, за большевицького панування дуже підупав. Адміністративна влада допомагає театральне життя головного міста округи піднести до вищого рівня. До 200 українських та московських театральних сил працює в театрі, покликано сюди цілий ряд мистців з Райху. Крім того в театрі співпрацює багато вояків, членів організації Тодт, членів державних залізниць та цілий ряд помічників зв'язкової служби, оскільки їм таке завдання було доручене ще з Райху. В театрі ставиться і опера, але головним чином драма. Недавно був поставлений «Фавст» І та ІІ Гете. Часто улаштовуються симфонічні концерти, вечори камерної музики та балету. Покликано до Театру з Райху маляра, капельмайстра та драматургів. Декорації будуються за зразками німецької штуки. Тяжкою проблемою є барви. Збудовано новий механізм для освітлювання. Підготовлюються (наступний сезон) опери Верді. Крім того є в програму симфонічні концерти з праць Ріх. Штрауса та 4 вечери камерної музики. Пляновано, нарешті, декілька оперет, що будуть виконані членами Київського Театру Комедії в той час, як оперні сили Вінницького театру будуть гостями в Києві. В майбутньому в Вінницькому театрі буде визначено три вечери для німців з Райху, місцевих німців (фольксдойчерів) та членам Німецьких Збройних Сил. Чотири вечірні представлення будуть призначені для місцевого населення.

*В Кам'янці Подільській вже майже три місяці працює труппа московських акторів, які об'єдналися в Театрі малих форм. Театр не має власної сцени і, користуючись з гостинності місцевої української труппи; виступає в приміщенні театру ім. Шевченка.

Газета «Подільнин», що виходить в Кам'янці, з 23 травня 1943 р. пише, що критика зустріла досить прихильно виступ цієї труппи (особливо виступи пізніші), і, що деякі

актори, відзначаються акторським хистом, але, що неприємне вражіння залишили вульгарності у грі окремих акторів [13].

ОДНИМ РЕЧЕННЯМ:

В Перемишлянщині засновано 17 сезонних дитячих садків.

Об'єднання праці купців та про мисловців Золочівщини має 111 членів, які працюють у 59 українських торговельних підприємствах.

18 липня ц. р. з Львова виїхали перші ешелони добровольців Стрілецької Дивізії СО - Галичина на вишкіл. З інших міст Галичини також виїхали колишні старшини, підстаршинами та студенти, кандидати на під старшин та старшин.

На початку липня ц. р. закінчився в Львові шостий адміністративний курс (вишкіл волосних начальників, посадників міст та секретарів волостей). Закінчило його 83 курсанти. Досі перешколено на цих курсах 1064 адміністративних службовців [13].

На прикладі статті «Виноградники над Бугом» покажемо, що матеріали статей передруковувалися в багатьох газетах, виданнях періоду Другої світової війни.

У Гайсинській окрузі, там, де Буг між високими кручами прокладає собі дорогу на південний схід, почалася розбудова виноградників. Тепле лагідне підсоння та рівномірна температура у глибоко врізаній долині річки сприяють розвиткові виноградної лози, яка добре поспіває на горбах звернених до півдня. Тепер перевіряють існуючий стан виноградників та закладають нові. Наявні сорти винограду, білий та червоний, обіцяють добрий розвиток, так що треба в недовгому сподіватись на поширення площі виноградників [14 – 26].

В газеті «Український Вісник (Берлін)» 22 серпня 1943 року було розміщено надзвичайно цікаву статтю «Новий варіант старої історії».

Структура населення України в зеркалі статистики з років 1897, 1926 та 1935 у відсотках виглядає так: (перше число – хліборобство, друге – промисел, далі – торгівля й комунікація та інші професії)

1897	1926	1935
74.7	76.8	80.7
9.2	9.4	9.8
6.4	4.8	5.0
9.7	9.0	4.5

З цієї статистики бачимо вражаючу однобічність й недорозвинутість населення України. Коли ж взяти лише українців, то відсоток хліборобів підвищиться на 90.7, а натомість інші групи зменшаться (промисловість – 3.8, торгівля й комунікація – 2.7, інші – 2.8). Це тоді, коли відношення тих же чисел, скажемо в Німеччині, є 20.9 : 38.8 : 17.0 : 23.3.

Ця шкідлива однобічність українського народу є наслідком панування Москви!

Не менш вдаряючі цифри вийдуть, коли поглянемо на спосіб московської господарки на Україні.

Як в Росії, так і в ССРСР, питомий тягар України в їх економіці доходив майже до загального державного виробництва. Для прикладу наводимо деякі цифри з 1932 р.: вугілля 69.8 %, залізна руда 70.0 %, манган 75.0 %, виплав чавуну 69.9 %, цукор 69.5 % і тд. Взамін за це Україна діставала лише (16.8 %) капіталових вкладів ССРСР в той час, коли РСФСР споживало 70.7 % цих вкладів! Іншими словами: за рахунок господарських ресурсів України розбудовувано економіку московських областей!

Це – колоніальна політика Москви на Україні!

Проблема міст належить у нас до найбільших болячок. Ось як в середньому представляється відсотковий стан національностей по українських містах:

українці.....	38.8
москвини.....	28.1
жиди.....	21.6
поляки.....	6.9
інші.....	4.6

Місто, як провідний центр, знаходиться в чужих руках (61.2 %). Це наслідок царської, й большевицької національної політики!

Коли до цього додати, що природний приріст українців, який колись був одним з найвищих у світі, завдяки плановій політиці московських большевиків, драматично зменшився (1924 – 24.5 на 1000 мешканців, 1929 – 17.7), що зменшилось також і число населення (1929 – 30.363.547 : 1939 – 30.960.000! в дійсності має бути значно більше...) та згадати планове фізичне винищування, моральне спустошення й розклад, що процвітали як за царських часів так і в ССРСР, як рівнож переслідування всього українського в усіх ділянках (валуєвський наказ й по призначенню аналогічна до нього «українізація») – то стане ясним, що для нас Москва, будь вона біла, червона чи синьо-біло-червона, залишиться завжди великою небезпекою, як ворог і гнобитель українського народу та як безоглядний експлоататор України.

Про ці факти загально знається, бо всі народи Сходу зазнали благодатей різних московських держав на власній шкурі. Тому всякі спроби Москви зловити українців знову на вудку, залишаться спробами, які не можуть ніколи мати вигляду на довготривалий успіх. Бо з якої сторони вони не виходили б й яку часову закраску вони не мали би, для нас вони завжди будуть лише новими варіантами старої історії...

М – к [27].

В газеті «Новий час (Вознесенськ)» 11 липня 1942 року подано статтю «Розбудова Вознесенська. (З розмови з паном Гебітскомісаром фон Геннінгом)».

За старих часів, до панування більшовиків, Вознесенськ був містом жвавої торгівлі, головним чином сільськогосподарськими виробами. Пристань на Бугу служила для відправлення багатих врожаїв збіжжя, городній і садовини. В місті йшло поживлене життя. Як оповідає історія Вознесенська сюди для виміну привозили продукцію з Німеччини.

За часів більшовицького панування місто дуже занепало, передусім занепала торгівля і можливість зв'язку зі світом. Враз впала продукція сільськогосподарських виробів. З кожним роком їх кількість на ринку значно зменшувалась.

На багатьох засіданнях міськради, райвиконкому вирішувалось питання розбудови міста, складались плани, виділялись гроші, що надходили від праці народної. Але не спромоглись хоч би впорядкувати вулиці, по яких їзда дедалі ставала зовсім неможливою. Великі кошти на благоустрій міста йшли до кишені всяких Авербухів, Бронштейнів, Гойхманів і їм подібних жидів, а місто залишалось в бруді зовнішньому і духовному.

Такому господарюванню ніколи вороття не буде.

Новий час, нові порядки!

Гebітскомісаріат на чолі якого стоїть фон Геннінг тапер склав план розбудови Вознесенська. В частині цей план в 1942 році буде зреалізовано. Найголовніше, що буде зреалізовано тепер – відкриття у Вознесенську другого на Україні с. г. університету. Тимчасово для цього учбового закладу буде використано трьохповерховий будинок (був. воєнна казарма) з пристосуванням його до вимог вищого учбового закладу. Як повідомив пан Гebітскомісар фон Геннінг – одних тільки професорів буде 36 чоловік. Університет матиме різні факультети, які готуватимуть спеціалістів з вищою освітою з усіх галузей сільського господарства. Університет служитиме освітнім і культурним центром міста.

Щодо відкриття університету, то тут слід сказати, що це особисте старання Гebітскомісара, який домігся через Генералкомісара так важливого міроприємства, що має незрівняно піднести життя міста.

Таким чином, Вознесенськ стане містом європейської культури і освіти, буде провадити керівництво зразковим хліборобством, яким воно є у Німеччині, і в цілому духовним і матеріальним життям. Через німецьке управління з допомогою кваліфікованих спеціалістів Вознесенський гebіт стане зразковим, в європейському розумінні, районом

сільськогосподарської продукції, яка буде цілком задовольняти потреби як місцеві так і європейського ринку.

Також в самому місті заплановано нову розбудову урядових будинків. Можливість здійснення цієї розбудови у великій мірі залежатиме від того, наскільки населення міста прийме активну участь у розбудові, чим покаже вдячність своїм визволителям.

Ця участь у розбудові буде виражатися в робочій силі, зборі будівельних матеріалів, що їх привласнили собі під час воєнних дій окремі громадяни, цілковитому використанні місцьгих можливостей.

Особиста зацікавленість Пана Гебітскомісара фон Геннінга у розбудові міста, у відродженні життя – в цілому дуже велика. Цій зацікавленості треба бути вдячним і всіма силами допомагати. К. [28].

Працю українського видавництва в 1943 році висвітлено в газеті «Холмська земля» 23 липня 1944 року.

„Українське Видавництво”, єдина наша видавнича установа в Генеральній Губернії. Спілка з обмеженою порукою у Кракові, відбула в понеділок, 17. ц. м., свої чергові річні Загальні Збори.

1943 рік – це четвертий рік праці Українського Видавництва. Засноване 27 грудня 1939 р.. заходом проф. Д-ра Вол, Кубійовича, д-ра Є.Ю.Пеленського й кількох інших громадян, розпочало негайно свою діяльність. Уже з датою 6 січня 1940 р. появилось накладом Видавництва перше число часопису „Краківські Вісті”. Видавництво подбало також про окремі журнали для дітей, молоді, інтелігенції, щоб заповнити хоч найважливіші прогалини в українському видавничому русі, витворені теперішньою війною. Одночасно з періодичними виданнями розпочало Видавництво і книжкову продукцію, випускаючи на книгарський ринок у першу чергу шкільні підручники і далі всі роди красної літератури, а також молитовники, карти, картки, ноти, портрети, тощо, щоб задовольнити по змозі всі ті вимоги, що їх приносили з собою нові часи й обставини, та заспокоїти той великий голод

на український часопис і книжку, що заіснував у воєнних роках і на українських землях і на еміграції. В минулому році, як і в 1942-ому праця Видавництва йшла в двох осередках: у Кракові, де є його централь, та у Львові, де працювала львівська станиця, що могла друкувати українські книжки й журнали в 11-ох друкарнях, і тому випустила на ринок значно більше українських публікацій, як Краків, що мав до свого розпорядження тільки дві друкарні. Загально в 1943 р, появилсь накладом Видавництва 104 назви видань, з того у Львові 77, у Кракові 27 (сюди не вчислені шкільні друки, картки і тд.).

Крім книжкової продукції, заходом Українського Видавництва появлялися в минулому році часописи: „Краківські Вісті” – щоденник (тираж 18 – 24.000), „Крак. Вісті” тижневик (20 – 26.000), „Холмська Земля” тижневик (2 – 4.000) і журили-місячники; „Наші Дні” (18.000), „Дорога“ (15.000), „Малі Друзі” (25 – 40.000) та „Вечірня Година” (10 – 15.000). Під фірмою Видавництва, але чужими накладами виходили в минулому році: місячник „Студентський Прапор”, 3-ри місячник „Богословія“, книжки вид. спілки „Бистриця” у Кракові, „Студіону” у Львові та холмсько-підляської консисторії в Холмі. З уваги на зайняття частини Галичини большевиками та на поштові обмеження і трудності в незайнятих повітах краго число перед платників читачів періодичних видань зменшилось дуже помітно (деякі періодики стратили в останніх місяцях де 75% абонентів), зате ступнево зачинає зростати число передплатників із Німеччини. Так само зменшилось і число відбори в книжок, тому Видавництво переставляє тепер книжкову продукцію більше для потреб українського робітництва, розсіяного масово в цілій Німеччині та в зайнятих нею інших державах, а також для потреб українських вояків і юнаків.

В ньому короткому огляді праці „У. В.” годиться ще згадати, що загальний його оборот у 1943 р. перейшов цифру 5.000.000 зол. З того оборот книжками приніс майже 4 міліони, оборот часописами – понад півтора міліона зол. Увесь чистий дохід призначає Видавництво щорічно, згідно з своїм статутом, вповні на загальні українські культурні цілі.

Усіх зайнятих у Видавництві працівників (умових і фізичних) було в звітному році коло 130 [29].

В цьому ж номері часопису повідомлено статистичні данні про населення Дрогобицької округи.

Дрогобицьку округу, в склад якої входять повіти Дрогобич, Самбір і Турка, заселює 370.663 мешканці. В містах живе 82.085 людей, по селах 288.578. Окремі міста нараховують: Дрогобич 19.779 душ, Борислав 25.005, Самбір 18.430, Турка 5.756 і Старий Самбір 3.014 душ. Повіти: Дрогобицький 147.602, Самбірський 48.405, Турчавський 104.656 душ. В 1943 р. в Дрогобичській окрузі народилось 2.431 дитина [30].

«Український вісник (Берлін)» розповідає 5 вересня 1943 року про роковини прилучення північної частини українського Підляшшя до Райху та наводить карту цих змін, автор статті В.Трембіцький

Саме минуло два роки від часу, коли Білостоцька земля (колишнє Білостоцьке Воевідство) було прилучено до Райху.

Цю прастару землю ще до недавна замешкували два східні слов'янські народи білоруси та українці. Сьогодні її обличчя змінилося, бо володіння Польщі на цьому терені сильно його сполонізувало. Головний город Білосточчини – Білосток (100.000 мешканців) є великим центром текстильної промисловости та після Ліцманштадту (Лодзі) займає друге місце в цій промисловій галузі цієї частини Європи. Саме через згуртування тут польського робітничого та адміністративного елементу, став Білосток польським містом та й ще недавно з великою домішкою жидівського елементу (коло 38 %). Ще до 1918 року білоруси були господарями в цьому старому городі та досягали навіть своїм розселенням й поза нього, до середньої Нарви до міста Лата та Книшин. Одначе під тиском польського експанзивного елементу білоруси подались сильно на схід по місто Кринки та вододіл річок Нарви та Німану. В самій же Білосточчині знаходяться лиш остатки білоруських островів серед польського моря.

Наступ свідомого польського на не свідомий білоруський елемент був причиною швидкої полонізації білорусів, так що сьогодні білоруське Підляшшя в більшості має польський характер. З білоруських міст та околиць молено хіба ще назвати Балкавісчину та Городнянщину по р. Німан.

Стільки б про білоруський та польський елемент на тому терені, що заселяють разом 40 % території Білостоцької землі і саме цей клаптик українського північного Підляшшя знаходиться в тому терені, що тепер був прилучений до Райху. Оця мала частина української території, прилучена до білостоцької землі, а з нею і до Райху, покищо, як край під військовою управою, начисляє 26.000 кв. км та 300.000 населення, вчому 210.000 українців. Відсоток українців на тому українському Підляшші творить таким чином 70 %, а на цілому просторі білостоцької землі українці становлять 16 % населення. Межує наше Підляшшя на заході з польським елементом по лінії Дорогочин-Більське-Ліски над р. Нарвою, а від Лісок до гирла Нарви та в Біловежській Пущі по Пружани – з білоруською масою. Південний його кордон стикається з українським південним Підляшшям, що входить в склад Генеральної Губернії, та українським Поліссям, що творить складову частину Райхскомісаріату України. Спокійне українське населення більського та частини пружанського повітів живе в лісистих теренах між річками Бугом, Нарвою та в Біловезській пущі. Головне заняття його це лісництво, риболовство та в меншій мірі, рільництво. Через цей терен пробігає головний залізничний шлях з України в Кенігсберг, що сполучує Україну із одною з важніших балтійських пристаней. З головніших осель, що в більшості тепер є заселені українським населенням, є: Більське, Черемха, Кам'янець, Високе, Біловежа та Пружани. В двох останніх містах вже є й домішка білоруського населення, головно в Пружанщині, де в північній частині її білоруський елемент починає таки переважати.

Історично – це українське Північне Підляшшя належало в добі великоукраїнської княжої державности (11 – 13. ст.) до Пінського та частинно до Волинського князівства. Разом з

ним у роках 1200 – 1349 українське північне Підляшшя було в складі Галицько-Волинської Держави. Від 1349 року ця земля відходить до Литовської держави, яка, по прилученні до неї України, творила персональну унію трьох країн (Литви, Білорусі, України) зі столицею у Вильні. Періодично обсажували цю частину Підляшшя поляки, як прикордонний край. По люблинській унії в 1569 року, коли землі литовські, білоруські й українські фактично увійшли в склад польської держави, північне Підляшшя увійшло також в польську державу в формі Підляшшського воєвідства. Було воно в складі Польщі до третього розбору останньої в 1795 р. Аж згодом опановують нею москалі та німці і в 1807 р. західня частина Підляшшя переходить остаточно до Росії. 1918 року, при підписанні берестейського трактату, східня частина українського північного Підляшшя по Пружани – Кам'янець Литовський – Високе Литовське – Мельник та Сарнаки переходить в склад тодішньої Литви, що мала мати з Україною спільну границю по річці Гузі.

По розпаді української державности, північне Підляшшя було прилучено Ризьким трактатом до Польщі на 20 літ, але 17.9.1939. р., в наслідок подій довкола Польщі, советські війська його обсадили, а потім воно було включено в склад Білоруської Советської Соціалістичної Республіки. Та в 1941 році, з вибухом німецько-більшевицької війни, цей терен переходить 1 серпня під німецьку військову владу, під якою залишається й до сьогодні.

Світла історична минувшина цієї прикордонної української землі особливо в добі української держави короля Данила, який в городі Дорогочині приймав папського легата та коронувався на короля української Галицько-Волинської Держави, дає їй нестерте знамя її історичної приналежности. Ці думки нас ведуть, коли сьогодні згадуємо братів, що живуть по другому боці річки Буга, в пушах українського північного Підляшшя [31].

[31].

Переглянемо «Вісті з українських земель» 19 вересня 1943 року.

СМІЛА.

Оточена річками Тясмином, Сріблянкою та Ірдинським болотом, в мальовничій, злегка піднятій, місцевості вільно розкинулась Сміла. Багато змінилося тут за ці два роки. По шляху до Черкас із Сміли не видно вже розбитих тракторів, гармат і танків, не лізуть в вічі чорні коміки та звислі рейки перекриті все, що лишилось від будинків після бомбардувань. Зникають сліди війни, відроджується промисловість у місті. По окрузі біля 20 відсотків громадських господарств охоплено сільськогосподарськими спілками (22 спілки). Налагоджується й культурне життя в місті. Безперерійно працює добре обладнаний

кінотеатр, радіовузьол, український драматичний театр, що за час з листопада 1941 року улаштував 325 вистав творів українських драматургів. Серед них такі, як «Назар Стодоля» Т. Шевченка, «Казка старого млина» С. Черкасенка, «Степовий гість» Б.Грінченка, «Украдене щастя» Ів.Франка, «Запорожець за Дунаєм», «Майська Ніч», «Наталка-Полтавка» та інші [32].

УКРАЇНСЬКИЙ ЧАСОПИС ДЛЯ ОВРУЧА.

Від недавнього часу в окружному місті Овручі почав виходити український часопис. Він називається «Овручські Вісті» і має своєю метою інформувати населення про всі політичні події, та події дня [32].

НОВІ СІВОЗМІНИ.

Бердичівська «Нова Доба» публікує запропоновані для півдня Житомирської округи сівозміни. Нова сівозміна така: 1. пар, 2. озимина, 3. про сапні культури, 4. яриина, 5. фуражна озимина, 6. стручкові, фуражна соя, 7. озимина, 8. ярина, олійні. Нова сівозміна особливо підкреслює необхідність плекання фуражних, олійних, цукрових та технічних культур. З новинок треба зазначити запровадження до сівозмін лікувальних рослин та кавчуконосів. Дані про нову сівозміну публікуються разом з численними агротехнічними вказівками. Зазначено, що кожне господарство повинно само стійно здобувати насіння, з'окрема насіння конюшини, городніх та фуражних рослин. Кожне господарство мусить створювати фуражні фонди. Окремо рекомендовано вжити заходів до осушення заболочених площ в ділянках. Якщо їх не можна осушити попереднім дренажем, то треба засадити саженцями канадської тополі. Цей рід дерева дуже швидко росте і дасть потрібний для селянина допоміжний лісовий матеріал. Крім того, молоді гайки дадуть притулок корисним птахам, які багато допоможуть селянинові в боротьбі з шкідливими комахами [32].

СТИГЛІ ПЛОДИ.

Диканька з давніх-давен славиться своїми чудовими садками. Майже щороку вони дають гарні врожаї. Розкішними садками можуть похвалитися і навколишні села та хутори: Великі Будища, Проні, Степанівка, Федорівка. Серпень. Вистигли плоди. Їх рясно скрізь, на кожному дереві. Господарі турбуються про те, щоб використати садовину не тільки в свіжому вигляді, але й переробити на цінну продукцію. З 1 липня на селі жваво працює заготівельний пункт Райспоживспілки. Тут ще взимку підготували тару діжки, ящики. Перші соковиті плоди, що надішли на пункт, це порічки, малина, вишні. Тепер везуть яблука, груші, сливи. Тут провадиться консервування плодів. Цінну сировину відвантажують до Полтави на мармеладну фабрику. За садовину селяни одержують добрі прибутки. М.Гонтовий [32].

ТВАРИННИЙ ПАРК В НОВІЙ АСКАНІЇ

Тваринний парк у Новій Асканії засновано з доручення герцогів з Ангальту. Він прославився своєю чередою овець на початку минулого століття. 3000 овечок перегнали сюди з німецької країни Ангальт. На початку цього століття цей тваринний парк під управлінням його власника Фрідріха фон Фальц Файна, що його рід 70 років утримував парк, став славнозвісним «раєм звірят». У парку та в, так званому, тваринному степу жило багато, антилоп, струсів, зебрів, а також велика кількість рідких птахів, напівдиких гусей і качок. Ще тепер є; 21 антилопа (основний табун гуляє вільно в степу), у великій огорожі 22 єгипетські антилопи, 20 антилоп породи Гну, 2 блешбокські антилопи, одна антилопа породи байца, 12 зебрів, 18 африканських струсів, 25 південно-американських струсів породи нанду, 2 австралійські струсі породи ему, зебу, бізони, тури, середньо-азійські олені, сибірські кози, дикі кози й ін. Крім цього, дуже рідкі тварини: 3 породисті дикі коні Пржевальського, 6 схрещенців зебри з диким конем і ослом, ослозебра. У штучних ставах: флямінго та багато порід водного царства. Терен Нової Асканії охоплює кілька тисяч га цілинного прастепу південної України. Збережена тут первісна флора, а також

деякі місцеві тварини, як бабаки, земляні зайці, степові орли, які багатьма парами гніздяться на землі [32].

НОВІ ТЕХНІЧНІ КУЛЬТУРИ НА УКРАЇНІ.

Миколаїв. Вперше в цьому році в Н.Бузькому та Еланецькому районах Миколаївської Генеральної округи засіяно 1.557 га нової технічної культури ляляманції. До останнього часу ляляманція була відома, як дикоросла та бур'янопольова рослина. Походить вона з Малої Азії. Особливу увагу на ляляманцію звернуто в 1928 р. Тоді ж на Донській селекційній станції розпочали роботи з селекції. Ляляманція культивується для олії, якої вона містить до 37 відсотків. Ця культура дуже прибуткова, вона має широкий вжиток для виготовлення вареної олії і лаків найвищої якості. Також олію ляляманції вживають до їжі.

Тепер у цих двох районах проходить масовий збір врожаю ляляманції. За попереднім розрахунком має бути вищесередній урожай цієї культури, тобто зберуть по 6 – 7 цнт. з одного гектара. Також добре прищепилась й пристосувалась до умов підсоння на Миколаївщині так само нова технічна культура арахіс, яку вже кілька років успішно тут насаджують і збирають. З арахісу видобувають безкольорову олію, яка використовується в консервному, кондитерському, маргариновому виробництвах. Як ляляманція, так і арахіс, зростають тільки на півдні України. Г.Строева [32].

СОРТОВИПРОБУВАЛЬНІ ДІЛЬНИЦІ.

На Полтавщині нараховується тепер 14 сортовипробувальних ділянок, робота яких підпорядкована спеціальному відділу випробування зернових багаторічних культур. Відділ цей існує при Полтавському обласному допоміжному українському сільськогосподарському бюро. Завдання ділянок є визначити найбільш продуктивні й стійкі, щодо несприятливих кліматичних умов, сорти. Місцеве населення в зв'язку з переходом до індивідуальної системи господарювання виявляє велику зацікавленість в питаннях агротехніки і селекції. Працівники сортовипробувальних ділянок подають

селянами практичні поради. Праця сорго в продувальних ділянках фактично перетворюється в працю агрономічних консультаційних бюро [32].

ЗАХІДНО-ЕВРОПЕЙСЬКІ КРАМИ.

Юзівка (Донбас). Сюди прибула перша партія західно-європейського краму. Серед нього крам не лише з Німеччини, а й з Голандії, Італії, Франції і навіть із Фінляндії. Основний крам; взуття, кухонне обладнання, медикаменти і перев'язочні матеріали, електроприладдя, галянтерія, косметика, меблі, учбові приладдя, готовий одяг, текстильний крам, велосипеди, швацькі машини та ін. Крам продається по німецьких цінах. Тепер готують крамниці для продажу цього краму по всіх районах області [32].

СВЯТО В ВАСИЛЬКОВІ.

Наприкінці серпня округове місто Київської області Васильків святкувало другі роковини визволення з-під большевицького ярма. На святково прибраному майдані відбулася урочиста маніфестація, на яку прибули тисячі мешканців міста. Свято відкрив український хор, потім виступили з промовами голова району, голова міста та представники німецької влади округовий комісар міста. На святі відзначено було цілий ряд ретельних робітників різних підприємств міста. Наприкінці відбувся спільний сніданок [32].

ПАМ'ЯТНИК НА ЗГАДКУ СОВЕТСЬКИХ ВБИВСТВ В ОВРУЧІ.

Українська Інституція Самодопомоги недавно виставила на південному кінці Овруча перед зруйнованою церквою дубовий хрест, як пам'ятник по вивезених або замордованих через НКВД українців. На урочистості, в якій взяли участь 2000 осіб, провідні особистості української Інституції Самодопомоги згадали про вбивства та жахливі вчинки НКВД в Овручі. Дубовий Хрест стоїть на цегляній підмурівці, до якої веде багато сходів. На хресті вміщений напис такого змісту. Пам'ятайте про вивезених та замордованих НКВД українських братів [32].

ДОПОМОГА НУЖДЕНИМ.

Костянтинівна (Донбас). Тут нужденному населенню щомісяця видається грошова допомога в сумі 30.000 карбованців, відкрито за рахунок Міської Управи їдальню на 120 чоловіка, організовано два дитячі будинки один для сиріт і дітей бідних батьків, другий для дітей евакуйованих. В обох будинках виховується 212 душ. Працюють 4 дитячі садки і 2 ясел, де перебуває понад 500 дітей, матері яких зайняті на підприємствах [32].

ВЕЛИКІ ПОЖЕРТВИ.

Миколаїв. У місті та в с. Лупаревій Балці є два будинки для інвалідів. Інваліди цих будинків за підтримкою комітету допомоги відкрили власні буфети, перукарні, годинникарні, палітурню, 4 їдальні. Ці торговельні одиниці дали 117.200 карб, прибутку. Великі пожертви для інвалідів дали також Миколаївські церкви. 19.200 карб, зібрав комітет допомоги за підписними листами серед населення. В серпні – вересні комітет допомоги бідним організує льотерію на користь найбільш бідної частини населення міста. Передбачається випустити на 30.000 льотерійних квитків [32].

ХВОРІ ПОВЕРТАЮТЬСЯ ЗДОРОВИМИ.

Кременчук. Тікаючи з Кременчуччини, большевики не пощадили й осередків охорони людського здоров'я. Вони попсували устаткування поліклінік, пограбували медикаменти, білизну, медичні інструменти. Особливо потерпіли від жидівських мародерів медичні пункти району. Але мрія азятів залишити українське населення в полоні епідемій і безлічі хвороб не здійснилась. На відродження медичних закладів було кинуте всі сили міста. Тепер Кременчуцька округа має 16 лікарень із стаціонаром на 655 ліжок, 26 лікарських і 29 фельдшерських амбулаторій, що їх обслуговують досвідчені спеціалісти. Пошесні захворювання по районах; шкарлятина, дифтерит, черевний тиф майже припинилися, бо харчування і побут на селі полишали. При лікарнях є власні господарства. Хворих селян обслуговує 21 аптека. Минулого року під Градизьким відкрито грязелікарню Одеського тилу на 35 ліжок [32].

ОДНИМ РЕЧЕННЯМ:

На власних господарствах. На Україні близько 300.000 селян одержали колишню колхозну землю для індивідуального користування. Крім того, протягом цього року буде утворено ще 300.000 одноосібних госпо арств. Тоді третя частина селянського населення України матиме землю в індивідуальному користуванні.

Свіжі овочі Дніпром. До Києва Дніпром прибули перші транспорта з персиками. Ці персики кийвська фабрика консервів частково консервує, частину переварює на мармелад.

Шовк у Криму. Управління сільського господарства вжило заходів до відновлення в Криму шовківництва, яке раніш становило важливу підсобну галузь господарства і давало значний прибуток. Робота в цій галузі вже дала наслідки. В господарствах Унгут, Болек-Аджі і Кудайгул зняли замотки першого відгодування. Найбільших успіхів у шовківництві досяг Кудайгул.

Праця на власній землі. На молотьбі в селах Мелітопільщини особливо яскраво виявилась перевага роботи на розділеній і переданій селянам землі колишніх громадських господарств. У цих селянських господарствах молотили здебільшого котками, але наслідки такої молотьби значно кращі, ніж у колишніх громадських господарствах, що молотили машинами. Це пояснюється тією надзвичайною енергією, яку виявляють у роботі селяни, що вже одержали землю і почувають себе справжніми господарями.

Курси для доглядачів коней. В крайовому закладі годівлі коней у Броварах, Київської генеральної округи, закінчились перші одномісячні курси для доглядачів коней. На цих курсах підготовлено 47 молодих українських доглядачів коней.

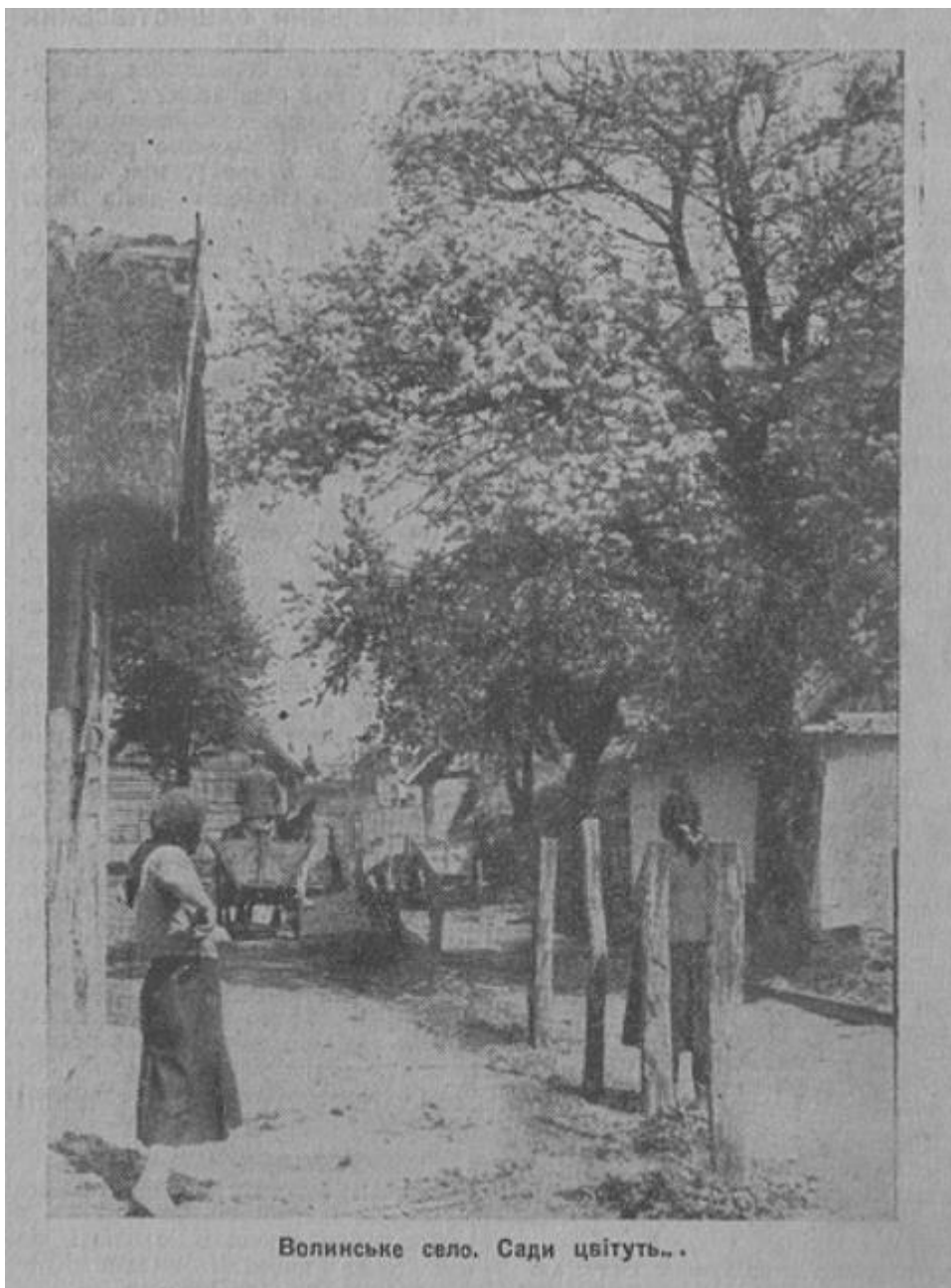
Зіньківська інкубаційна станція на Полтавщині працювала цього літа без аварій і перешкод. Вона обслуговувала Зіньківський, Опішнянський та інші райони. За сезон цього літа станція вивела 89.000 курчат.

Цього року минає 120 років від початку пароплавства на Дніпрі. Перший пароплав було збудовано у Мошнах, Черкаського повіту, на Київщині, для буксирування барок по Дніпрі.

Переяслав. Тут урочисто відкрили новий міський театр. В концерті, присвяченому цій культурній події, взяли участь місцеві аматори і хорова капеля [32].

Наведемо галерею фотографій українців, міст України в 1942 – 1943 роках.

[32].

Українська народня одіж східних Бескідів.

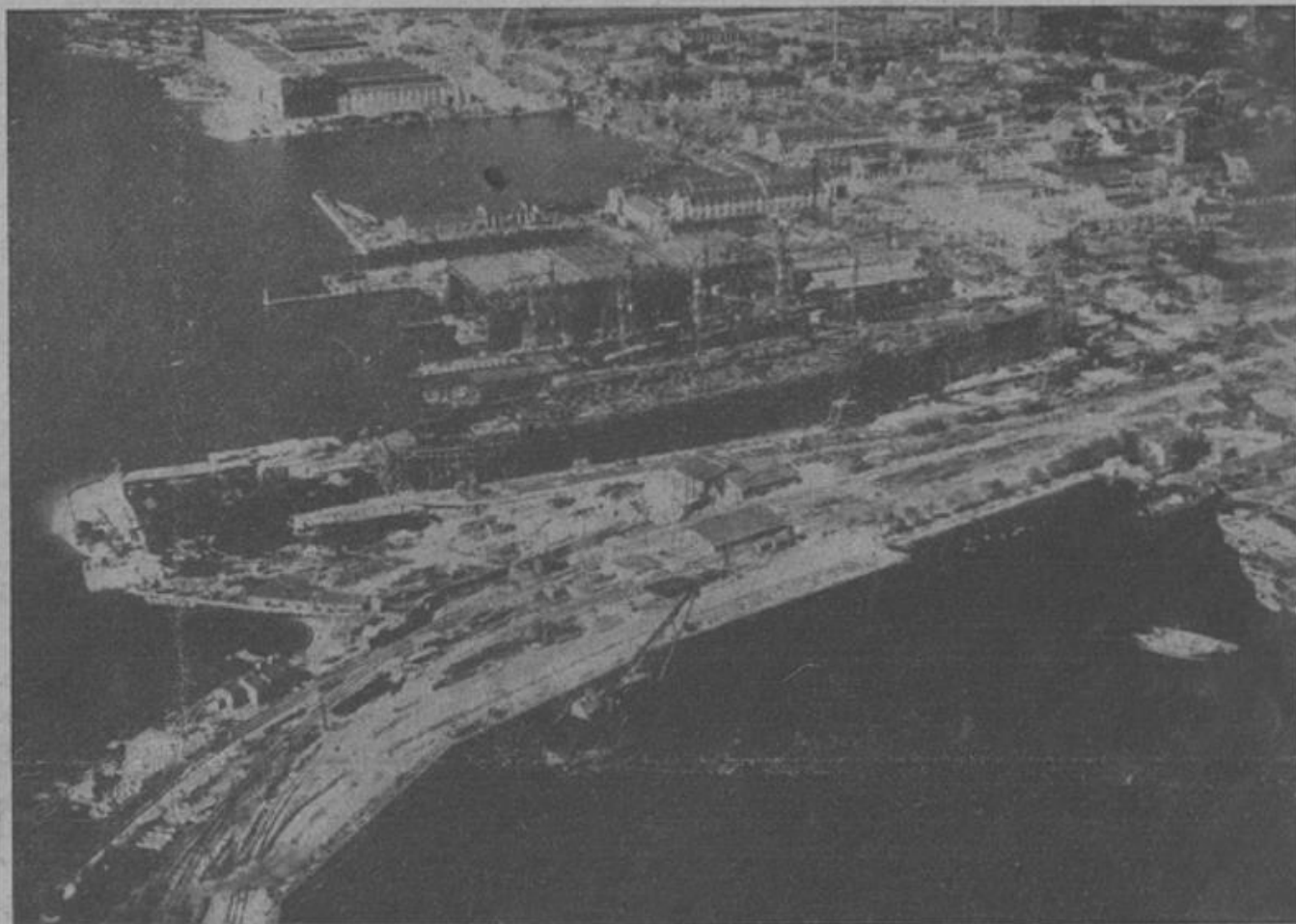

[32].

[33].

У К Р А Ї Н С Ь К І М І С Т А . . .

Пристань у Миколаєві

Hoffmann

[34].

УКРАЇНСЬКІ МІСТА...

Частинний вид Києва із пристанню на Дніпрі

Atlantic

[35].

УКРАЇНСЬКІ МІСТА...

Головна площа Харкова, овінчана хмародерами

Atlantic

[36].

УКРАЇНСЬКІ МІСТА...

Після повороту большевиків Харків потерпів багато, але середина міста залишилася неушкодженою.
(Atlantic)

[37].

УКРАЇНСЬКІ ПЕЙСАЖІ...

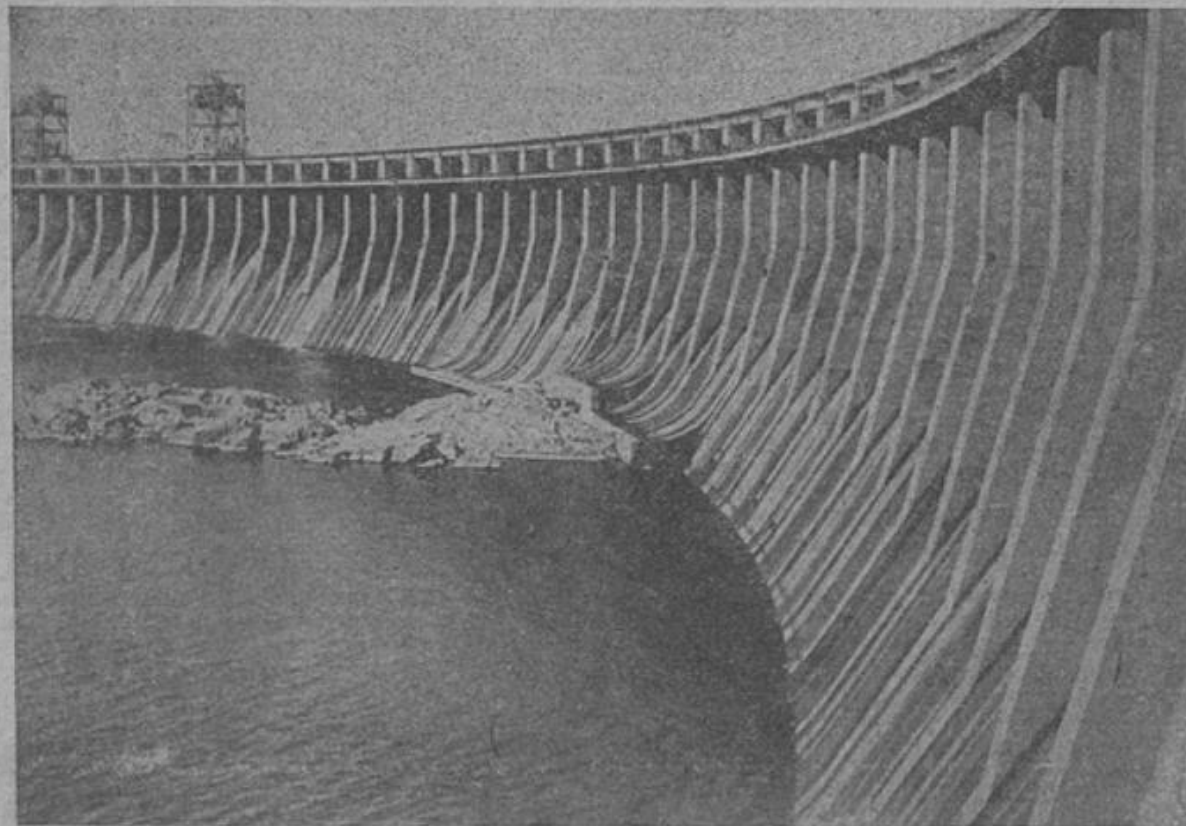

Селянська хата біля Акерману.

Atlantfo

[38].

Українські пейзажі...

Гребля Дніпрогесу (довжина 700 м., ширина 40 м., висота 62 м.).

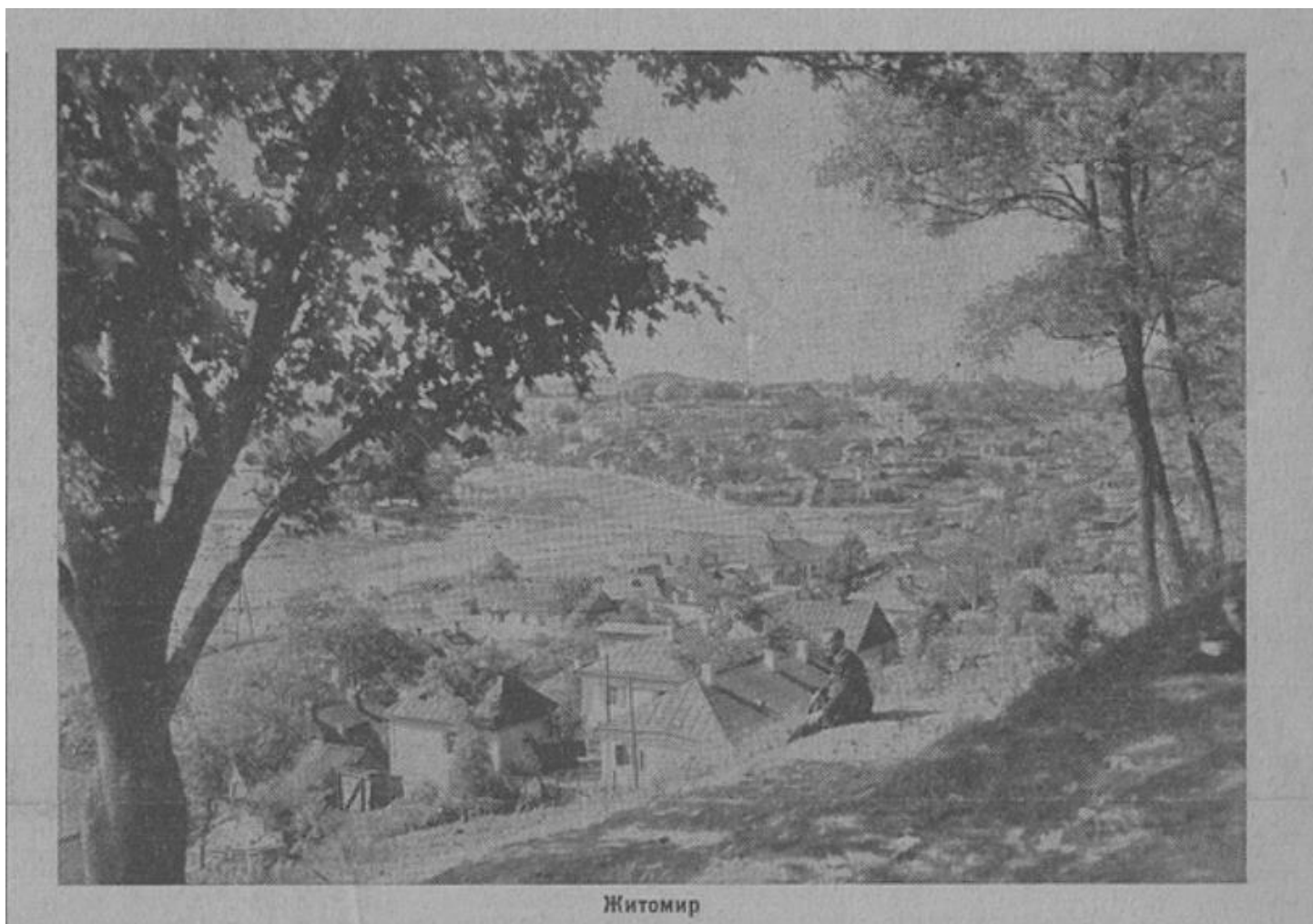
[39].

Крем'янець на Волині. Гора й замок королеви Бони.

[40].

[41].

В газеті «Український вісник (Берлін)» 21 березня 1943 року опубліковано цікаву статтю мгр. Іляріона Калиневича із Відня «Значіння чорноморських та озівських портів для України».

Очі цілого світу звернені на події, що відбуваються над українським Чорним Морем. Господарсько-політичне положення нашого моря, що осілося посередині двох світів, Європи та Азії, й над своїми берегами уможливило повстання багатьом державам, (Україна, Румунія, Болгарія, Туреччина, Грузія) було від віків й остане назавсідги тереном дипломатичних та воєнних змагань народів.

Коли ж теперішню війну називають вийного сирівців, а головно заліза, хліба, нафти та вугілля, стає очевидна роля цього моря, що у своїх берегах скриває якраз ці важливі скарби. Південна Україна та Північний Кавказ являються головними теренами вивозу збіжжя, Донецький Кряж доставляє вугілля, а дніпрові простори – залізу та манганову руду. В Артемівську (Бахмут) і в Славянську добувають сіль. Північний Кавказ доставляє для вивозу дерево і земний олій, що становить 90 % цілого добутого земного олію в СРСР. У вивозі збіжжя й нафти Чорне Море має у СРСР монопольне становище й тільки у вивозі дров уступає Північному морю.

Перед першою світовою війною припадало на Чорне Море 49,4 %, отже майже половина цілого морського обороту царської Росії. У вивозі досягнуло Чорне Море навіть 69,4 %, що головно треба приписати експортові збіжжя й нафти в Баку. (Як відомо з Баку до Батума є устроєний олійо-провід, яким іде нафта).

Світова війна й революція на Україні приносить загальний упадок торгівлі, як також господарського життя взагалі. Треба було довшого часу, щоби ці відносини наладилися. Большевицькі господарські й політичні реформи не могли корисно вплинути на розвій торгівлі на Україні. Щойно 1932 р. в загальнім обороті Чорного Моря могли большевики занотувати передвоєнний став із 1913 р. Натомість пристані Озівського Моря ще в 1935 р. не досягнули того стану.

За большевицького панування Чорне й Озівське море служило майже виключно цілям внутрішнього, обороту, підчас коли Східне Море було орієнтоване тільки на заграничний оборот.

Так, прим., з найновішої гамбурзької статистики 1939 р. виходить, що з Ленінграду до Гамбурга 1938 р. прийшло 18 кораблів, а до Ленінграду відійшло 29, тоді, коли з України з Одеси до Гамбурга прийшло тільки 3, а до Одеси з Гамбурга відійшов тільки 1 корабель.

Характеристична господарка використання України большевиками виходить із чисел, які большевицькі статистичні дані виказують. З України майже виключно вивозили,

а нічого не привозили. Це вповні відноситься до озівських портів, які не виказують жадного привозу, й чорноморських, яких привіз стоїть у яскравій диспропорції до вивозу.

Коли українське населення потребувало для себе тих дібр, які йому рідна земля давала, большевики здушували привіз тоді, коли експорт, без огляду на нужду населення, з року в рік більшав.

Не хочемо великими числами обтяжувати читача, беремо тільки 1935 рік як примір.

В цьому році із портів Чорного Моря

м. т.

вивезено:.....7,200.000

привезено:.....167.000

Ще гірше тут представляються порти Озівського Моря. У цім самім році

м. т.

вивезено:.....1,300.000

привезено:.....0,000.000

Зпоміж усіх портів Чорного Моря, займає **Одеса** одно із чолових місць. Як найголовніший порт, із якого большевики, вивозили українське збіжжя, була Одеса в минувшім десятилітті дуже розбудована. Всі портові приладдя та сама пристань були наскрізь змодернізовані й можуть сміло стояти побіч модерних портів інших держав. Як п'яте найбільше місто ССРСР, а друге по Києві найбільше місто України, начисляла Одеса 604.000 мешканці.

Свойго значіння й висоти обороту зперед першої світової війни Одеса ще не осягнула.

м. т.

1913 р. виносив заг. оборот 4,200.000

1935 р. виносив заг. оборот 3.800.000

Всеж таки була Одеса побіч Петербургу одним із найважливіших портів імпорту царської, як також большевицької, Москви. Сьогодні, по обсаженні Одеси німецькими й

румунськими військами, знову наладжано корабельний рух у цьому порті. Німецьке акційне корабельне товариство Дунаю (D.D.S.G.), що займає домінуюче становище на Дунаю, повідчиняло в Одесі свої філіялі, ціллю яких є наладження руху між Дунаєм й Україною. Оживлений рух панує між Одесою та другими портами, з яких **Миколаїв**, що осівся над Богом у глибокому лимані, відіграє важну роль.

Місто це нараховує 167.000 мешканців і має великі фабричні заводи та варстати, де будується чорноморська фльота. Підводні човни, торговельні й военні кораблі, нафтові танки покидали цей порт, щоби потім пливати по розбурханих хвилях Чорного Моря. Але не тільки фльота, також великі фабрики залізничних льокомотив, вагонів і зброї оселилися в Миколаєві. Тисячі гармат, танків та мільйони муніції випускало це місто. Тисячі залізничних коліс виїжджало з Миколаєва, щоби міряти великі простори Сходу. Портові приладдя для переладовування товарів, журавлі, холодільні, збіжжеві шпихлірі та магазини в Миколаєві своє приміщення. Мимо свого (в останніх часах) імпазантного розвою, портовий оборот Миколаєва ще не досягнув стану вперед світової війни.

1913 р. виносив заг. оборот 2.100.000

1935 р. виносив заг. оборот 1,550.000

Завдяки своєму надзвичайно корисному положенню при вливі Дніпра до Чорного Моря має третій український порт, **Херсон**, великі можливості розвою, які через конкуренцію Одеси та Миколаєва не були якслід використані.

Вже Катерина II звернула спеціальну увагу на Херсон, оголошуючи його вільним портом Чорного Моря, але пізніші занедбали це місто. Щойно большевицьке панування на Україні, регуляція Дніпра та стягнення воєнної індустрії до Херсону, дало можливість цьому портові даліше розвиватися.

Хоча Херсон, подібно як й інші вище згадані порти, не досягає стану обороту зперед світової війни, то всетаки його розвиток помітний із чисел, які в скорому темпі зростають.

М. Т.

1913 був загал. оборот	1.114.000
1928 „ „ „	52.000
1932 „ „ „	406.000
1934. „ „ „	476.000
1935. „ „ „	685.000

На півострові Криму лежить дальших 5, з огляду на господарсько-мореплавсько-стратегічне положення, важних портів; це є: Евпаторія, Севастополь, Ялта, Феодосія й Керч. Усі ці порти стали загально відомі ми в сучасній війні.

Порт Евпаторія виказав 1913 р. обороту на 263.000, а в 1935 р. лише на 133.000 міл. той.

Севастополь зі своїм 112.000-ним населенням відіграє, як воєнний порт, велику роллю. Корабельний рух відбувається в цьому порті остільки, оскільки це є потрібне до забезпечення й прохарчування населення. Свій розвиток завдячує Севастополь залізничній лінії, що побудована в 1880 р., й лучить Севастополь з Москвою.

1932 р. виносить загальний оборот 170.000 міл. тон.

Ялта дякує за свій розвій прекрасному положенню, і є славна як купілеве місто. Числить 35.000 населення. Саме місто положене в квітловині й виглядає як великий амфітеатер, що з півночі підпертий високими (до 1.300 м.) горами.

м. т.

1913. р. виносить оборот 152.000

1935 р. виносить оборот 93.000

Корабельний рух в Ялті великий і виказує майже 7.000 кораблів, що річно відвідують це місто. Розуміється, що ходить тут про менші кораблі, головні ці, що курсують біля берегів моря й привозять пасажирів. В кожному разі число 7.000 вказує на великий рух та значіння Ялти для України.

Більше значіння як дотепер згадані кримські порти, має **Феодосія**. Ця пристань є також славною як купілева місцевість з великою пісковою пляжою. 1894. р. побудована залізниця створила умовини для розвитку Феодосії. Головними товарами збуту являються тут збіжжя й вугілля. Цікаво, що зпоміж дотепер згаданих тут Чорноморських пристаней, одинока Феодосія виказує більший оборот в 1935 р., як перед світовою війною.

м. т.

1913 р..... 425.000

1935 р.....735.000

Отже, о цілих 310.000 перевищила Феодосія 1913 рік.

Як останній із чорноморських портів залишається ще **Керч**.

Це більше місто начисляє 104.000 мешканців. Його роля як порту є лучба корабельного руху між Озівським і Чорним морями. Цей стратегічно важний пункт дає змогу в скороченім часі дістатися до столиці Кубанщини, Краснодару, та на Північний Кавказ. Керч розвинувся щойно в найновіших часах завдяки багатим зложищам залізної руди. Численні копальні заліза стягнули до міста велику силу робітництва, яке в останніх роках большевицького панування майже втрое зросло.

Портовий оборот досягнув 1935 р. 620.000 м. тон.

Щодо портів Озівського моря, то тільки **Маріюпіль** відіграє важнішу ролю в корабельному русі. Інші порти як Бердянське, Таганріг, Ростів і Ейськ відзначаються прибережним, внутрішнім корабельним рухом, що відбувається на розмірами менших кораблях.

Усі ці пристані, крім Маріюполя, є замало глибокі, щоби дати змогу заїзджати більшим кораблям. Також безнастанна боротьба з пісковими намулами утруднює доступ до портів. Часто нанесені піски мусять бути усувані при помочі багрів. Більш далекосяглий морський рух, сконцентрувався лише в Маріюполі, а частину цього руху із Озівського моря перебрав на себе Новоросійськ, за який недавно йшли тяжкі бої.

Корабельний рух Маріуполя в порівнянні з 1913 роком (5,900.000) впав з 1935 р. на 4,500.000. Тенденція спаду, головним чином, припадає на рух із загрою, натомість, льокальний оборот підвищився з 2,500.000 в 1913. р. на 3,200.000 в 1935 р. році, отже зріс в порівнянні з 1913 р. о 700.000 міл. тон.

Як вже було зазначено, **Маріупіль** являється найбільшою пристанню Озівського Моря. Само місто розляглося на березі української суші та творить випадові ворота для Донецького Кряжу, що сягає в запілля на 100 км. Донецький Кряж є сполучений з Маріуполем двома залізничними лініями й доставляє для свого порту вугілля, збіжжя, сіль, будівельні матеріали, тощо.

В порівнянні з 1913 р. виказує Маріуполь в загальному обороті надвишку:

м. т.

1913 р.....1,900.000

1935 р.....2,500.000

Другим зчergi портом на Озівському Морі є **Бердянське**. Він лежить на північному березі Озівського Моря й нараховує 35.000 душ насе лення. Одноторова залізнична лінія лучить Бердянське із запіллям. Сам доїзд до пристані йде каналом, який замерзає при великих морозах, але зате безнастанні піскові намули унеможливають доїзд більшим кораблям. Пристань у Бердянськом має льокальний характер і в далекоморському русі не відограє жадної ролі. 1935 р. відвідало Бердянське 2.400 кораблів, по більшій части малих, що курсують лише в прибережній полосі.

50 км від вливу Дону до Чорного Моря лежить третій порт, Озівського Моря, – Ростів (510.000 мешканців). Своім населенням належить Ростів до ряду найбільших міст України. Подібно як і Бердянське, не відіграє Ростів жадної ролі в далекосяжному морському русі, а обмежується тільки до льокального обороту кораблів, який для Ростова спеціально має дуже велике значіння. Як промислово-торговельне місто, як вузол, що лучить ріжні шляхи, та центр модерної большевицької індустрії, відіграє Ростів у новішому часі важну роллю.

Через цей порт ведуть залізничні шляхи, що лучать усі прибережні міста Чорного Моря. Через Ростів переходять земно-олійні проводи, якими йде нафта з далекого Махач-Каля, (над Каспійським Морем) аж на Україну до Донецького Кряжу.

1935 р. заїхало до Ростова 8.000 кораблів з пересічною величиною 58 NRT, що вказує на цілком льокальний характер цієї пристані.

Таганріг лежить на захід від Ростова й є від нього віддалений на 60 км. Зі своїм 189.000-ним населенням Таганріг після Ростова є найбільшим українським містом над Озівським Морем. Зі своїм запіллям є він получений двоторовою залізничною лінією, що з'єднує одної сторони Донецький Кряж, а з другої Ростів. Як у прибережнім русі виказує цей порт значний оборот, так у далекосяглому морському лишився далеко позаду, порівнюючи зі станом зперед світової війни.

В 1935 р. завітало до Таганрогу 3.800 кораблів, в більшості малих розмірів. Ейськ розложився на східньому побережжі Озівського Моря напроти Маріюполя. Місто начисляє 40.000 мешканців та має добре корабельне й залізничне сполучення з Ростовом. 1935 р. заїхало до Ейська 4.400 кораблів. Ейськ є знаний, як купілева місцевість.

Як останній порт, що лежить на території, заселеній українцями, є **Новоросійськ** що лежить над Земенським заливом, недалеко шляху, що веде до Керчу. Місто, що начисляє приблизно 100.000 мешканців розвинулося в останньому столітті як один з найважливіших портів Північного Кавказу. Через Новоросійськ вивожено всі багатства Кавказу. Сам порт є дуже добре розбудований і розпоряджає пристанню, що поміщає 20 кораблів найбільшого розміру. Великі шпихлірі на збіжжя, 20 нафтових танків по 2.600 тонн поємности, журавлі та інші портові урядження пишануться в Новоросійську.

Морський оборот з 1913 р., що виносив 1,9 мільйона тон.

Морський зріс в 1935 р, на 2,3 мільйона тон.

На вивіз припадало в 1935 р. 1 мільйон тон, тоді коли довіз помалу зменшився. Порт Новоросійськ є сполучений з запллям залізничною лінією, що через столицю Кубанщини, Краснодар, прямує до Ростова (450 км) й в станції Кримська розгалужується на дві вітки.

Новоросійськ є славне з покладів природнього цементового каміння, що є теж предметом експорту.

До дальших портів Чорного Моря належать: Туапсе, Поті і Батум, але ці вже лежать поза межами України [42].

Наведемо нотатки натураліста «Повій, вітре, на Вкраїну...», опубліковані 21 березня 1943 року.

I. Над Десною.

Коліно річки ховає від ока стародавній Чернігів – затишне мальовниче місто, українську Равенну. Вже зник прибережний вал, на якому старі козацькі гармати начебто охороняють будинок Мазепи. Сховався й чудовий, старіший на Україні Борисоглібський собор, з його золотими конічними банями. Майорить ще на обрію шпиль дзвіниці Св. Троїці...

Спокійно й лагідно несе Десна води свої до могутнього батька Славути між пісчаними берегами, вкритими білими лозами та шелюгом. Минають перед очима зелені луки Слабина, Смоліна, Максима... Невеличке село Козероги на правому березі. Звідки така, трохи незвичайна назва? – Тут у річкових затоках зберіглася ще рідка реліктова рослина – водяний горіх, або рогульник. Його оригінальні смоляно-чорні істивні плоди мають ріжки, що надають горішку подібності з головою цапа, а при розвиненій фантазії, навіть, з головою самого князя темряви Мефістофеля?..

Розкинулося на березі крутому Мороське – можливо, оспіване в бувальщинах. Муромське, пов'язане з ім'ям багатира Іллі Муромського.

Недалеко за Мороським і старе місто козацьких старшин – Остер, давно переживший свою славу. Сплять спокійно його тихі вулички в тіні дерев, спить історична

Старогородка... Недалеко від них – у старому річищі Десни – в т. зв. Євмінці – доживає свій вік ледве чи не остання на Україні колонія бобриків...

Річка музейних міст, річка пам'яток природи – такою встаєш ти перед очима моїми, коли я згадую за тебе, моя далека красуня Десна.

II. На Слобожанщині.

Харків – homo novus в сім'ї українських міст, місто без історії, без минулого. Місто на кордоні – кордоні України й Московії, кордоні лісостепу й степу, кордоні сходу й заходу, півночі й півдня...

На північній околиці – у Куряжського монастиря та в передмістті Новоселівці є ще рештки торфовищ – форпостів далекої Арктики з журавиною, комахоїдною росичкою та іншими пережитками льодовикової доби.

Навпаки – на південному краю міста – у Рогані, на крутих неораних схилах збереглися клаптики цілинного незайманого стану. Тут і тирса шелестить, горять по весні вогняним полум'ям жовті адоніси – горицвіти, виглядають на світ Божій ніжні степові гіяціпти...

А ще далі простяглася срібна стрічка красуня Дінця, нав'язшого такі чудові пейзажі Васильківському – цьому надхненному митцю природи Слобідської України.

Дінець, Дінець! Скільки разів увійшов ти в історію – минулу й сучасну! Скільки разів переповнювалися кров'ю води твоєї, Дінець!

На крутих твоїх крейдяних берегах здивований дослідник природи несподівано бачить перед очима своїми представників суто-альпійської високогірської флори, що невідомо яким чином тут опинилася – і тут же не так далеко у Святих Гір – густі зарослі середземноморського гостя – південного сумаха. Все це робить з берегів твоїх, срібляний Дінець – справжню «країну ботанічних аномалій»!

III. Ворскло річка невеличка...

Безкрайї блакитні простори широкої як море долини Ворскли відкриваються перед очима з крутих схилів, що починаються біля Полтавського Хрестовоздвиженського

манастиря. Весело виглядають біленькі хатки між рясною зеленню верб і тополей. Схили прорізані глибокими поперечними ярами, що подекуди мають характер гірських тіснин – каньонів. Ці каньони являють собою справжні куточки палючого півдня.

У полуденні години жарких липневих днів повітря тут наче насичене гучним невгаваючим стрекотанням сотен невидимих цікад, які переносять відвідувача в уяві нібито на південний беріг Криму. Сидять нерухомо на гілках дерев оригінальні південні комахи – хижакі богомоли, склавши передні лапки в карикатурно-моли товній позі і терпляче вичікуючи свою здобич.

Фльора теж має південний характер. Ось розкинулися по землі жорсткі стебла кримського пурпурово-блакитного горобійника зі шкірястими, наче в барвінка листами. Стебла горобійника, виходячи з землі, в ній й закінчуються, вкоріняючися своїми верхівками й являючи собою своєрідний символ усього суцього...

А той шукач, якому особливо пощастить, знайде тут – уже по одному лише здалека чутному специфічному аромату й славнозвісний «газовий куц» ясенця. Ясенець має в собі стільки пахучої етерової олії, що спалахує яскравим полум'ям при піднесенні запаленого сірника. Виблиск цей ажніак не шкодить самій рослині, що являє собою справжню біблейську «неопаліму купіну». Дуже декоративні великі пурпурово-рожеві з темними плямами квітки ясенця. Ми би не радили, проте, збирати з них китиці: опалення ясенця значно гірше від опалень кропивою, вони спричиняються до пухирів, які трудно загоюються...

ІУ. Степ широкий.

Без кінця, без краю простягнувся він – степ широкий, край веселий... Це вже не той степ, по якому колись вганяли запорізькі козаки, переслідуючи хижаків – татар з кримської орди. Він тепер переораний, приборканий людиною. В мальовничих балочках, що перерізають його, ховаються села. Їх побачиш лиша тоді, коли щільно під'їдеш до околиці...

Але й за наших днів де-не-де по крутих неораних схилах, біля Асканії Нови, на Старобільщині – збереглися ще рештки незайманого степу.

Рано по весні розцвітають тут полум'яні горі цвіти та розкішні яскраво-жовті або червоні тюліпани Шренка, прабатьки наших садових улюбленців. Незабаром розкриваються квітки кривавої степової півонії – воронця, цієї «краси українських степів»... А в травні залитий степ молоком пухнатих китиць тирси...

Літом степ вигоряє – лежить вів наче мертвий під пекучим промінням південно-українського сонця. Відживляють його лише жваві різнокольорові трав'яні копики-стрибунці.

Над осінь – надто після дощів – степ знову на недовгий час відроджується, вкривається гарненькими червоними мачками (*Glaucium*). А ще пізніш – починають котиться й стрибати по степу велитенські кулі перекоти-поля, гасають, метушаться, наче шукають десь своєї долі... Інколи ці кулі перекоти-поля несуться по степу, занесеному вже снігом і скидаються вони тоді на якихось химерно-казкових фантастичних тварин.

V. Маріюпіль.

Своєрідне місто! Стоїть воно на морі, морем омивається, морем вигодоване – але повернено до нього непоказними задвірками – брудною своєю Слобідкою. А порт – той й зовсім, наче на сміх, винесено далеко за місто – кілометрів за п'ять – сім. Маріюпіль наче не хоче того моря, відвернувся від нього...

Недалеко від міста, недалеко від заводських димарів колишнього «Провіданса» стоять в степу славно звісні скелі, – «Кам'яні Могили» – найцінніший рослинний заповідник. Є в зеленому царстві природи цікаві рослини, т. зв. ендеми, що трапляються лише в одному певному місці земної кулі й більше ніде. Так, наприклад, бур'янова рослина з хрестоцвітих чомусь зі всіх місць землі обмилувала собі... Феодосійське кладовище!

Такими ендемами дуже багаті «Кам'яні Могили», де на невеликій площі кількох квадратних кілометрів нараховується їх кілька десятків! Що саме робить для них так

привабливим оті «Кам'яні Могили» неясно, так само як неясно, чому *Lepidium Turczaninowii* осилилася серед могил Феодосійського кладовища!

VI. Од Кийова до Лубень.

В останній раз з-за Дарницького бору виглядають золоті бані старовинної Лаври – і вже не видко красуня – Київа, сховався за мідними стовбурами сосен сивий Славута – Дніпро...

Степом широким послалася на схід рівна дорога. Але ще далеко – аж до Яготинських ставків, які розкинулися на площі кількох десятків квадратних кілометрів – їде подорожний все ще долиною могутньої річки. Лише за Яготиним піднімається він на другу терасу.

Пирятин – наче зліплений з кількох несхожих кінців. Круті узгірря... Село Кручі.

Мальовничі Лубні – колишня столиця ката народу українського – Яреми Вишневецького. Зник нині його гордовитий палац і лиш рівчаки, порослі бур'янами вказують місце, де колись бенкетувала гордовита, польська шляха... Загадково – наче статуї Будди – дивляться на нас із далекого минулого кам'яні скифські «баби» на центральній площі міста.

На крутому високому березі Сули стоїть монастир – точнісінька копія Полтавського Хрестовоздвиженського. І далеко видно зі степу цей монастир – аж з самого Ромодану – за цілих двадцятьп'ять кілометрів!

На річкових схилах ростуть рідкі на Лівобережній Україні крокуси і чепурненький південний злак бородач.

Далі – Миргород з його довжелезною семикілометровою вулицею, що перерізує місто від краю до краю. Таж сама клясична грязюка, що й за часів Гоголя. Збереглася, здається й славнозвісна калюжа, а в бічних вуличках, що збігають до Хоролу й досі стоять, мабуть, хати Івана Івановича та Івана Микифоровича...

VII. Шевченківськими місцями.

Лишилися позаду нескінчені, прями як струни, вулиці славного козацького міста Черкас. Минаємо мальовничу Соснівку над самим берегом Дніпра... Далі простягнувся ліс, густий цілиний ліс, що скоріше нагадує північну болотяну Білорусь, ніж соняшну Україну... Ось він розступився трохи – й перед нами широка зелена долина. На обрії гірське пасмо – Чорний Ліс. Пейзаж чисто тирольський! У підніжжя гір розкинулося село Будищи, за яке так часто згадується в біографіях Кобзаря України. Білосніжний каолін – кращий якого, мабуть, ніде не знайти. В двох-трьох кілометрах від Будищ село Мошни, де колись було заарештовано Шевченка. Воно славиться в околицях своєю дуже оригінального церквою – цілком своєрідної архітектури – суміш готичного, візантійського та індійського стилю. «Нігде в світі не знайдете більш такої» з гордістю кажуть селяне з Мошен.

VIII. Там, де Ятрань круто в'ється...

Гранитові відслонення – останні одроги далеких Карпат. Примхливо в'ються між мальовничими скелями бурхливі річки – Гуманька, Ятрань...

Високо на горі стоїть Гумань – історичне місце, овіяне спогадами про Гонтю й Залізняка. На його околиці простягнувся чудовий, мабуть найкращий на Україні парк Софіївка.

Масний родючий чорнозем навкруги. Скрізь чепурненькі хатки, обов'язково пофарбовані блакитною або рожевою фарбою.

Овочеві садки без кінця й краю – груші, яблоні, вишні, сливи... Лани широкополі замінюються зеленими луками, луки – правильними синіми квадратами медодайної фацелії... А далі ліс – дуб, граб, ясень, клен – і тут таки у підліску північний куц вовчого лика «чорноземного рододендрона» – рештка льодовикового періоду.

IX. Кавказська красуня на Україні.

(Волинське Полісся).

Країна древлян... Тут загинув у боротьбі з ними київський князь Ігор. Тут помстилася за нього гордовита нормандка Гельга – «во святім хрещенні Ольга». Спалила вона тоді

хитрощю деревлянську столицю Іскорость, сучасний Коростень, що знову на наших очах увійшов в історію в суворі зимові місяці 1943 року...

Красивий міст через Вуж на природних кам'яних стоянах. Далі ліс – густий, темний, непроглядний...

Тут – в районах Білокоровичей, Руди Радовельської та Олевського натрапляємо ми на нерозв'язану загадку природи. Між нашими звичайними північними деревами густо розрослася південна гостя – жовта понтійська азалія з великими прянно – пахучими квітками. Її – кавказську красуню – вітали колись десять тисяч греків Ксенофонта на Анатолійському узбережжі Чорного моря, закінчивши свій похід «Анабазіс». Як опинилася вона на нашому Волинському Поліссі, де живе під «кольоритним» ім'ям «дряпоштана»? Це одна з нерозгаданих загадок, що їх так любить задавати людині мати-природа. Чи, може, існував колись кам'яний міст між Кавказом і Карпатами, по якому перейшла азалія на Україну? Чи вітрами – фенами занесено сюди її насіння? Нічого певного ми не знаємо, а байдужа до всіляких людських гіпотез кавказська красуня продовжує прикрашати своїми яскравими фарбами півдня наш тмянний північний поліський пейзаж.

Х. Дніпровські хвилі.

На півночі починаючися, перерізуючи лісову Білорусь, минаючи ще невеличкою річкою тиху Оршу й мальовничий Могидів, вступає батько Славута – старовинний норманський шлях Аскольда й Діра – на терен землі української...

Майже проти самого гирла Десни – на горах Правобережжя – розкинувся старий, але вічно юний Київ... Майорить високо на кручі дзвіниця Лаври, ажурним мережевом тягнеться вгору струнке рококо Ондрієвської церкви – але як багато вже загинуло з дитинства звиклих пам'яток старовини! З сумом дивляться числені бані Св. Софії на порожнє місто, де стояв колись Михайлівський монастир XII століття. Ідучи вниз від ще

збережених часом Золотих Воріт, попадаєш на руїни колишнього (як боляче звучить це слово!) Хрещатика!

Все далі на південь котяться Дніпрові хвилі. На високому Каневському березі могила Кобзаря України. Круті завороти річки у Трипілля та Ржищєва. Ліси Черкащини. Кремів чув, що лежить ледве чи не нижче рівня Дніпровських вод й охороняється від весняних повідей великою дамбою... Гирло тихого Псла: піски й піски навкруги...

А ще нижче за течією – дитина XVIII століття місто, перерізане во всю ширину просторим довгим проспектом, місто, що незнайшдо собі ще путнього імени – що невдало звалося Катеринославом, і Дніпропетровським!

За містом країна навіки загинувших порогів... Згадуючи за них, розсудливий розум людини XX століття вступає в драматичну колізію з романтичним серцем натураліста аматора природи. Є логіка, в величезній дамбі, що перерізала Дніпро, але... щастя, що я мав колись ще час-проїхати дубом від Кодацької Бопланівської фортеці до Запоріжжя, бачити на власні очі Вовче гирло, слухати ревіння Діда-Ненаситця!

Запоріжжя, острів Січі Запорізької – Хортиця. Широкі зелені плавні – Великий Луг козацький... Свіже повітря розпирає груди... Прислухаєшся, чи не чути в густих очеретах поклику козацького – «Пугу, пугу козак з лугу!» – але цього немає так само як й порогів. Минуле поступилося перед сучасним... *Fugit irreparabilia tempus!*

Все ближче й ближче до моря підходить Дніпро. Ось і українська Шампань, країна шляхетних виноградних лоз – Кахівка. Гола пристань. Своєрідна Помпея на українському півдні – Ольвія. Місто, що стоїть на річці, але дихає морем – Херсон... [43].

Ол.Флоринський розповів про життя в Кам'янці-Подільському за часів німецької влади.

Кам'янець на Поділлі – місто легенд. Уже вдруге в новітній українській історії він відіграв ролю найбільшого східноукраїнського міста. Ми хочемо сказати – несоветського міста...

Сьогочасний Кам'янець до деякої міри Кам'янець 1918 року – місто киян, харків'ян, полтав'ян... в найменшій мірі самих кам'янчан.

Кам'янець вчора місто української інтелігенції, місто акторів, науковців, інженерів, службовців. Всіх тих, хто за всяку ціну врятувався від неминучої смєтри, від жаху большевизму.

Проте Кам'янець – місто не тільки інтелігенції... Ось кременезний селянин з-під Житомира. «Куди хочете, тільки не до їхніх пазурів» – така його девіза. Він тікав вдруге, перший раз він мав змогу вернутися і пересвідчитися на власні очі – всіх чоловіків, його односельчан, сталінці погнали кудись в тил. Всі сільські комори, клуні пограбували зголоднілі «доблестные бойци» – все забрали до останньої зернини. «Глянув я на все це... пуста, а не село. Вдруге оце мандрую. Куди хочете, тільки не до їхніх пазурів...»

Сотні, тисячі біженців селян і робітники проходили вулицям старовинного міста. Так українське селянство і роботництво «чекало» і «зустрічало» своїх «визволителів».

Як і у 18 – 19 рр. кам'янчани-хазяї приймали гостей з усієї України. Та не лише з України, як це було в той грізний Аджє – «досить почастувати будьяке населення дозою комунізму, щоб воно вітало першу – ліпшу форму цивілізованої влади» – святу правду в свій час, сказав містер Черчіль. Ми дозволимо додати – щоб воно безоглядно, тікало від «негідників і фанатиків» «вираз теж Черчіля). В цьому кам'янчани щонайкраще пересвідчилися фактично.

Широкі папахи кабардинців, чеченців, казаків – звичайне явище на вулицях сьогочасного Кам'янця. Навіть «Бувет кавкаскіх кандитерскіх(!) іздєлій» – явище буденне... Тільки важко українцям дізнатися, що саме розуміють кавказці під назвою «кандитерскіє іздєлія»?! Враження, що це ніщо інше, як український самогон та звичайний холодець перепроданий в три-дорога.

Вас, дорогий читачу, напевно цікавить і мовне питання. І справді, яка ж панівна мова в сьогоднішньому Кам'янці?! Без сумніву мова народів ССРСР, які тікають від свого «визволителя» – НКВД.

Гортанна мова кавказців, акаюча росіян, екаюча – арм'ян конкурує з - українською м'яко-глухою вимовою і полтав'ян, з ніжно-витонченою мовою киян, з засміченою мовою харків'ян та подолян...

Однієї лише мови в Кам'янці не чути було, мови, до якої так були звикли кам'янчани. Не чути більше гегкаючого гаркотіння... Хоч чутки ходять що те гаркотіння дуже чути там, по той бік фронту. В Кам'янці ж слава Богу не чути було...

Кам'янець – чи не найбільш сонячне місто України. Навіть історичний герб міста – привітне з усмішкою сонце і тринадцять променів від нього ... Проте весни, як оце в цьому 44 році – серед лютого не траплялося, й тут. Принаймні так свідчать старожили, клянучись всіма, які тільки уціліли від большевиків, храмами Божими, закликаючи в свідки турецьку фортецю. Не вірити їм, що це – «ненормальність та й годі» – немає підстав.

І справді, лютий, а навкруги поет сказав би – весняні настрої, чито пак акорди... рапсодії... Та й ще які оригінальні – воєнізовані!

Мрійно дзюркотять струмочки... Потопають в болоті люди... Біля кіоску «Бій народів» ... Тут змагаються чеченці, кубанці, арм'яни, щоб дістати український часопис «Подолянин». Раптом з прихованою радістю, блискучими очима, вихоплюється з гурту грузин. В його руках газета. Якось читатиме! А дядьки подоляни, крутячи цигарки, з природним гумором, посміхаються: «І що воно в ній розумітиме?!».

Настають сутінки і «Бій» відновлюється біля театру. Голосно лунає мовна плутанина. Проте, тут один одного розуміє. Вистави ж звичайно, далеко не всі розуміють непереборений нічим галасливий акомпанімент кожної вистави – є найкращий доказ цього.

До речі, кам'янецький театр – цей осередок мистецтва значно виріс, в його колектив влилися мистецькі сили харків'ян, полтав'ян, киян. В репертуарі театру з'явилися оперові вистави («Фавст», «Сільська честь», «Богема», «Чіо-Чіо-Сан»), симфонічні концерти (Бетовен, Вагнер, Гріг, Бізе).

«А вже цесна, а вже красна

Із стріх вода капле...» –

радісно співають в театрі полтавці, подоляни, кияни... А біля театру:

– Айи, цвей, лінкс!.. – чітко маширують українські добровольці:

«Засвистали козаченьки

В похід з полуночі...»

Голосно лунає пісня над старими, вкритими сивиною і байдужими до всього мурами Кам'янця.

– Айн, цвай, лінкс!.. лінкс!.. – а під ногами грязюка лясь, лясь, лясь... (поганий брук у Кам'янці!). Це марширують тюрки, узбеки, козаки. Азія! Навіть покірн Азія повстала проти азіата – нового Чінгізхана – Сталіна.

На власні очі кам'янчани пересвідчуються у збройній «любові» народів ССРСР до «соціалістичної батьківщини» до «батька народів», «рідного й любимого Сталіна»!

Кам'янець на Поділлі старовинне легендарне місто.

Про легенди його іншим разом...

«Голос». Ол.Флоринський [43].

Таким чином, ми бачимо, наскільки прекрасною та цікавою є географія України, її господарство.

РОЗДІЛ 9. ПО УКРАЇНІ МИЛІЙ, УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД

В цьому розділі переглянемо матеріали статей про географію України та український народ.

Французька книжка про Україну.

М.Тугуші-Кайяне. В обличчі національностей. Видавн. „Соледі" Льєж. 1946. 381 стор., 8 мап., 21 фото. 8. (Французькою мовою).

Історію російської імперії автор починає з історії моськовських племен і московського князівства, подаючи, що зв'язок із Києвом і Україною мав лише слабкий династичний і культурний характер. Про самих москалів він говорить, що це „найменш чистий нарід серед слов'янських народів". Автор подає історичний огляд імперіяльної експансії Росії аж до революції 1917 року.

У другій частині автор подає відомості про окремі народи, що входять в склад ССРСР. Тут подано окремі розвідки про географію, населення, історичне й культурне минуле, про національне життя за революції і про стар в 1939 році.

Нас найбільше цікавить розділ, присвячений Україні. Автор застерігає, що відомості про Україну відносяться до часу перед останньою світовою війною, бо в наслідок цієї війни настали глибокі зміни в складі населення.

За підрахунками автора, на етнографічній українській території українців в 1939 році було 34.439.000, а в цілому світі не менше 41.000.000. Історичний огляд про Україну автор доводить до 1920 року, так само як і досить сумлінний огляд історії української культури. З ілюстрацій подано портрети Б.Хмельницького, І.Мазепи, С.Петлюри і Т.Шевченка та фото собору св. Софії. Автор ставиться з виразними симпатіями до уряду УНР, На жаль, автор обмежує свій огляд на 1920 р. і тому зовсім не згадує про боротьбу українського

народу під польською і московською окупаціями та про національнокультурні процеси на Україні до 1939 року.

У підсумках автор подає такі статистичні відомості: в 1939 р. в ССРСР було 85.100.000 росіян і 85.200.000 неросіян.

В останній частині своєї книжки автор спиняється на подіях другої світової війни. Автор підкреслює, що в започаткуванні воєнних подій Гітлером вирішальне значення мало становище Москви. „Ключ до дверей, через які мала ввійти війна, був у Москві в руках генерального секретаріату комуністичної партії ССРСР“. Гітлер купив московську нейтральність ціною незалежності Фінляндії, Латвії, Литви, Естонії і частин території Польщі та Румунії. „Цей пакт буде засуджений історією після певного відступу часу, як один із найгірших дипломатичних документів, які були колинебудь підписані“.

Далі автор, докладно зупиняючись на подіях 1941 —1945 р. р., підкреслює що ні одна політична особа з проводу національних комітетів, що боролись за незалежність окремих народів, не грала ніякої політичної ролі в Німеччині. Автор розповідає про масові арешти і репресії українців в 1941 – 1944 р. р. „В 1943 році головні провідники українського націоналістичного руху були заарештовані в цілій Європі, окупованій німцями" Поведінку німців на окупованих територіях автор характеризує, як поведінку „справжніх розбійників, що не респектували ані людської гідности, ані приватного маєтку, чи чести родини“.

У висновках автор каже:

„Принципи національної свободи, так само як індивідуальної свободи, не можна погодити із законами, що панують в авторитативній країні, де є гегемонія однієї партії над більшістю населення“.

„Урядова система в ССРСР далека від того, щоб гарантувати рівність прав Націям, які входять в її склад і яким теперішній режим не забезпечує ніякої свободи“.

„Головні народи, приєднані до ССРСР, не тільки відповідають назві „нація“, але мають всі потрібні елементи, щоб створити держави і вести незалежне життя“.

Ця книжка своїм фактичним матеріалом про проблеми національностей в Росії буде служити в великій мірі джерелом інформації для Заходу [1].

Чужинці про українську вдачу.

В культурно-науковому видавництві УНО в Празі вийшла другим виданням книжка д-ра Володимира Січинського: «Чужинці про Україну». Автор дає вибір списків подорожей по Україні різних чужинців, починаючи від арабських і візантійських письменників середньовіччя аж до подорожників XIX ст. Вони бували на Україні як купці і послы, учені і туристи, і кожен з свого погляду описував те, що його цікавило природу, господарство, соціальні відносини, побут, культуру. Деякі з цих подорожників були високо освіченими людьми, і їх малюнки українського життя дають цінні подробиці до пізнання минулого України.

Цікаво звернути увагу читачів на характеристики української вдачі, що їх зустрічаємо в деяких давніх письменників.

Перші докладніші характеристики є з епохи козаччини. 1640 року французький інженер Боплан у своєму класичному «Описі України» пише: «Крім одягу, не можна помітити в козаків нічого грубого. Єднаючи з хитрим і гострим розумом щедрість та безкорисність, козаки страшенно люблять свободу; смерть вважають кращою за рабство і для оборони незалежності часто повстають проти своїх гнобителів – поляків; на Україні не минає семи або восьми літ без повстання. Будовою тіла міцні, легко переносять холод і голод, спеку і спрагу; на війні невтомні відважні, хоробрі або, ліпше сказати, зухвалі і мало дорожать своїм життям».

Венецієць Альберто Віміна, що був послом до Богдана Хмельницького в 1650 р., дає такі зауваги; «Зовнішнім виглядом і манерами козаки видаються простими, але вони не простаки і не позбавлені бистрого розуму. Про це можна судити з їх розмов і способу правління. У раді козаки обмірковують справи, підтримують свої погляди без чванливості, все маючи на меті спричинитися до загального добра. Якщо визнають кращим погляд

інших, то цього не соромляться, без впертості відмовляються від власного погляду і приєднуються до правдивішого. Через те я сказав би, що ця республіка може рівнятися спартанській, коли б тільки у козаків так само шанували тверезість, одначе вони можуть змагатися із спартанцями суворістю свого виховання».

Подібні характеристики запорозького війська є і в інших описах України. В географія кому провіднику «Суапеае», виданому в Авгсбурзі 1687 р., про козаків згадано короткими словами: «Добрі вояки, багато клопоту завдали туркам на Чорному морі; вони погорджують усім, навіть власною смертю». Німець Йоган Гебрг Корб у 1699 р. писав: «Цей народ (козаки) сильний і перевищує москалів і військовим умінням і хоробрістю».

Надзвичайно прихильні до нас слова філософа Йогая Готфріда Гердера в 1769 р.: «Україна стане колись новою Грецією: прекрасне підсоння цього краю, весела вдача на роду, його музикальний хист, родюча земля колись прокинуться: з таких малих племен, якими мабуть були колись греки, повстане велика культурна нація, і її межі простягнуться до Чорного моря, а відсіля ген, у далекий світ».

Німець Самуїл Готліб Гмелін, що подорожував по Росії в 1770 – 1784 рр., писав про українців із Слобожанщини: «Вони пильні, вдачею веселі, привітні, замилювані до музики, а ще більше до життя... Люблять, і пильнують чистоти, тому і в найпростіших хатах у них значно краще, ніж у найбагатших дворах у росіян».

Англієць Джозеф Маршал, що був на Україні в 1769 – 1770 рр., говорить так.: «Сучасне українське покоління – це моральний і добре вихований народ; українські селяни – найкращі хлібороби в цілій Росії».

Другий англієць, професор кембріджського університету. Едвард Данііл Клерк у 1812 р. дав подібну характеристику: «Це дуже шляхетна раса. Вони виглядають міцніше й краще від москалів і перевищують їх у всьому, де лиш може одна кляса людей перевищувати другу. Вони є чистіші, запопадливіші, чесніші, благородніші, ввічливіші, відважніші, гостинніші, побожніші та менше забобонні. Хати на Україні чисті й білі, як у Велзі –

мандрівникові здається, що він перенісся до Голландії або Норвегії... За столом українського селянина більша чистота, аніж за столом у московського князя».

Французький посол Жан Бенуа Шерер у своїй «Історії України» 1788 р. пише так: «Українці – це рослі, сильні люди, привітні і гостинні, ніколи нікому не накидаються, але й не терплять обмежування своєї особистої свободи. Невсипущі, сміливі і чесні, але – трохи мають нахил до пияцтва...» Він згадує давніх козаків: «Вони воліли невігоди, важких походів, аніж спокійне життя рабів. З їх історії довідуємося, як батьки переказували своїм синам горде почуття незалежності, як найдорожчу спадщину, при чому гасло «смерть або воля» було їх єдиним заповітом, що переходив від батька до сина разом з прадідівською зброєю». Француз де Кульон пише, що на Україні «панувала приємна атмосфера свободи, незалежності, братерства і рівності».

Франсуа Масон, що служив у російському війську на переломі XVIII – XIX ст. подає порівняння українців з росіянами: «Козаки не мають нічого спільного з росіянами. Козаки далеко кращі, вищі, активніші, спритніші, вигадливіші й особливо далеко чесніші від росіян, менше звиклі до рабства. Вони щирі, відважні й говорять сміливіше. Росіяни – осілі, хлібороби, крамарі, тому природно, що вони менш, войовничі і великі шахраї у торгівлі. Козаки жорстокі і криваві; але тільки в розпалі військової дії»...

Подорожники XIX ст. подають тільки скупі і принагідні зауваження про вдачу українців. Росіянин В.Ізмайлов 1800 р. з признанням висловлюється про українську родину: «Взаємна любов створює в їх хатньому господарстві кращу гармонію і порядок, ніж влада і послух у нас (росіян)», «Українці люблять свою батьківщину та її славу, бо ця слава завжди була тісно зв'язана з обов'язком патріотизму». Другий росіянин А.Левшин (1816 р.) бачить в українських селян такі характеристичні риси: побожність, палку любов до батьківщини, войовничість, патріархальний родинний лад, невинність молоді і чистоту звичаїв. У селян розвинене почуття власності, тому немає крадіжок. Михайло Погодін, 1842 р., підкреслює любов українців до природи, прив'язання до рідної хати.

Данський географ Мальт-Брюн 1807 р. каже, що українські селяни ощадніші, ніж московські, освіченіші, ніж на Литві. «Вони вельми інтелігентні, вільнолюбний дух почувается у зверхньому вигляді». Француз Г.Вотрен, 1807 р., висловлюється, що українці «славетна раса, від якої тремтіли мури Царгорода», що видала такого генія, як Хмельницький. (К.В.) [2].

ГАЛИЧИНА, ПОЛОЖЕННЯ І БУДОВА ПРОСТОРУ.

(Доповідь проф. д-ра Ю. Полянського).

Придніпров'я – це ядро. Галичина – тільки окраїна українських земель, але окраїна особливо вааклнва, простір, у якому все щось діється, простір, який в тривалою сценою історії.

Галичина лежить на порозі двох географічних і культурних комплексів: західної і східної Європи. Це перехідна країна. Лежить вона далі в центрі балтійсько-чорноморського помосту, що саме у Галичині осягає найвище своє положення. Це склепіння по мосту. Тільки той, хто володіє цим склепінням дає можливості контролювати увесь поміст. Львів не тільки політичний, але й географічний і комунікаційний вузол склепіння. Через те вікова боротьба за Галичину зводиться практично до боротьби за володіння Львовом.

Галичина не є суто географічною окремою одиницею, а радше геополітичною. Кордони її штучні за винятком південних карпатських, що теж легко перехідні (4 залізниці!). В Галичині схрещуються 3 великі європейські шляхи, одвічні і природою неодмінно визначені: волинський на Київ, покутський на Балкани і перемиський в центральну Європу. Це одвічні шляхи політичних, господарських, етнічних і культурних експансій та воєнних напрямків. Для панонського (наддунайського) басейну Галичина є передпіллям; потуга, що держить кріпко Галичину, діє з карпатських верхів співрішальнл на долю Наддунайщини.

На невеликому просторі Галичини чергуються різні краєвиди (гірські, височинні, горбовинні, низинні, східні і улоговини) та різні геологічні структури. Схрещуються різні

біографічні і кліматичні елементи. Саме: атлантийські, середньо-європейські, північні, східні-степові, середземноморські та гірські. Це результат положення простору.

Особливе значення галицької окраїни для центру наших земель таке:

1. Галичина – вікно в Європу, культурні наші легені від часу занепаду Візантії. Тут були перші наші друкарні, перші українські школи, шкільні підручники, Наукове Товариство, енциклопедія, перша українська преса і врешті перші відродженецькі течії і т. д. Галичина народжувала, Придніпрянщина вирощувала.

2. Галичина була часто остоею (refugium) для українського народу в часах руїни (татарське лихоліття, ту рецьке, 1918/9 р. і т. д.).

3. Галичина – найгустіше заселений простір наших земель; вона була і є резервуаром популяційним.

4. Галичина із своїми різnorodними краєвидами стала сховищем старих культурних пам'яток, мовних скарбів та етнографічних народних багатств.

5. Численна українська еміграція з Галичини на захід (Європа, Америка) об'єднувала і скріплювала зв'язки з Заходом.

Галичина мала і тісна країна, але водночас положена на перехресті основних геополітичних інтересів, вона була і буде в орбіті зацікавлень великих і малих потуг. Галичина – перлина наших окраїн.

Її ролю для нас і для інших визначає географічне положення, будова і геополітичні аспекти [3].

ДО ГАЛИЦЬКОЇ ЕТНОГЕНЕЗИ.

(Доповідь проф. д-ра Я. Пастернака).

Другу доповідь дав проф. др. Ярослав Пастернак дня 21. XI. ц. р. на тему: „До галицької етногенези". Прелегент поставив собі завданням висвітлити одну з передових проблем української науки, а то поступове формування етнічного обличчя Галичини впродовж цілих тисячоліть її культурного життя. Для цього дав він каталог усіх тих народів, що

колись жили в нас та залишили теперішньому її населенню в спадщині частину своїх фізичних та психічних прикмет.

За цим переліком, що його ілюстрували численні карти поширення окремих культур, почалось було заселення Галичини ще зі старшої кам'яної (палеолітичної) доби і тоді сточище Дністра, досить густо заселене кочуючими ще ловцями з так зв. оріняцькою культурою, творило разом зі заселеними околицями Наддніпрянщини одну культурну провінцію.

На базі пізно-оріняцької культури витворилась була опісля, під деякими балканськими впливами мезолітична, так зв. кампінська культура, знана з усіх українських земель, що її вважають тепер найстаршою хліборобською культурою Європи.

На початку молодшої кам'яної (неолітичної) доби ця кампінська культура перетворилась у сточищі Буга, за детальною аналізою її крем'яного знаряддя, у так, зв. надбужанську, автохтонний нарід якої займався хліборобством та скотарством, знав уже ганчарство й ткацтво та виробляв прегарне крем'яне знаряддя.

Західне Поділля, Покуття, Буковину та частину півд. Волині зайняв був приблизно в пол. II тисячоліття до Хр. хліборобський нарід з Наддніпрянщини з високо розвиненою так зв. трипільською культурою, що розвинулася була, за останніми дослідями, теж з кампінської та відзначувалася прегарною, узористо мальованою керамікою.

Народи цих двох автохтонних, неолітичних хліборобських культур, надбужанської та трипільської, треба вважати найстаршою основою сьогоднішнього населення Галичини. Їх дальший культурний розвиток, а саме першої через так зв. висоцьку, а другої через так зв. білогрудівську та „скитську" культуру (скити – орачі Геродота), даєтьс «япросліську» культуру.

Дуже скоро, бо вже в другій пол. неоліту, появляються в Галичині перші чужоплемінні народи: спершу із заходу нарід з так. зв. стрічковою керамікою, а після цього з півночі, трьома наворотами, перші індогерманці. Останні з них, що вживали кераміки з відтисками

шнурка (так зв. „шнуровики“) зайняли були на якийсь час як панівна верства майже цілу Галичину та півд. Волинь, але згодом одна їх частина відійшла далі на схід, а друга попала між Дністром і Карпатами під сильні культурні впливи трацького тоді Семигороду й культурно винародовилася („комарівська“ культура).

В останніх століттях до Хр. приходять поступово в Галичину з півночі, вздовж Бугу й Сяну, германські племена бастарнів, скірів, вандалів, готів та гепідів, які остають все якийсь час як панівна верства на місці та відходять згодом далі на східну Україну. Нова етнічна експансія з півдня (гети, називані також слов'янами), приносить тоді зі собою так зв. липицьку культуру. Ця друга мандрівка народів крізь Галичину була й причиною того, що сліди старовинної місцевої культури сильно затираються і сьогодні їх годі ще пізнати між археологічними матеріалами з часу перелому між старою й новою ерою. До того сліди заселення Галичини в VI – VIII ст. взагалі незвичайно скупі, що треба, може, класти в зв'язок з описаною візантійським істориком Прокопієм величезного пошестю, яка вибухнула у Візантії у 542 р. та протягом кількох десятків літ лютувала опісля по сумежних частинах Європи.

З наведених причин нема тепер теж можливости пов'язати найпізніших нащадків „надбужанців“ та „трипільців“ з найстаршими літописними племенами дулібів, тиверців та білих хорватів, які в ранніх історичних часах заселявали цілу Галичину [3].

ГАЛИЧИНА В КНЯЖИХ ЧАСАХ.

(Доповідь проф. д-ра І. Крип'якевича).

У доповіді, що мала місце 28 жовтня ц. р., проф. Ів. Крип'якевич дав характеристику геополітичного становища, демографії, господарських і соціальних відносин та політики княжої Галичини. Галицько-волинська держава займала центральне місце на балтійсько-чорноморському помості і утримувала тісні зв'язки, як з північними країнами (Прусія), так і з південними (Візантія). Також переходив через неї рівнолежниковий шлях, з Києва до західної Європи. Найгустіше заселені були околиці Перемишля, Львова і Галича, де

залишилися найбільш старовинні назви селищ. Поділля, що в давнішу епоху мало висотку культуру, мабуть, було знищене ордами і поволі, колонізувалося наново. Назви місцевий дають нам свідоцтво, з яких різнородних складників постало населення Галичини: згадати хочби такі села, як: Дуліби, Деревляна, Володимирці, Берестяни, Куряни, оспівані „Словом о полку Ігоревім”), Ятвяги, Пруси, Печеніжин, Горки, Половці. В тогочасному господарстві головне місце мало хліборобство, але не втратило ще значення ловецтво і бжільництво, а шкіри і мед мали ще важливу ролю у торгівлі. Галицька сіль ішла навіть до Києва і широко розвинене було чумацтво. В соціальному житті країни провідне місце займало боярство, до якого допливали все свіжі елементи із свобідного селянства. До все більшого значення приходило міщанство, що організувалося в окремий стан за західними зразками. Державна організація спиралася на порозумінні князя з боярами і добре виповняла свої завдання, як що обидві сторони щиро з собою співдіяли. В часи Данила прийшло до гострих виступів боярства проти княжої влади, але остаточно князі перемогли опозицію і притягли боярство до державної праці. Галицько-Волинська держава, як що порівняти її з Київською, становить вищий ступінь розвитку; слідні у ній зразки західної державної організації, як королівський титул, вироблена адміністрація, повний військовий устрій і ін.

Хоч Галичина стала самостійною державою у змаганнях з Києвом, то галицькі князі не зривали зв'язків з давнім центром, розуміли потреби всієї України, а передусім брали діяльну участь у всеукраїнській боротьбі проти степової Азії [3].

Розкажемо про «Українське населення Карпат».

У тій частині Карпат, що мають назву Бескиди (середній, низький та високий), живуть гірські українці. Гірських українців ділять на гуцулів, бойків та лемків. Кожна з цих груп має свої етнографічні і лінгвістичні особливості. Приваблива і чарівна природа карпатських Скупою вона була для людини. Ліси, луки, полонини – це єдине, що людина мала змогу використати для свого життя. Лісорозробки, лісосплав, обробка дерева,

скотарство – це основне заняття гірських українців. Трудолюбивий народ зумів з цих промислів взяти все, що потрібно для його життя. У різних галузях свого господарства і життя гірські українці виявили велике вміння і мистецький талант. Гірські українці зберегли мальовничий типовий український одяг, зниклий в інших місцях України. Любов до краси проймає весь побут гірських українців.

Галицькі гуцули живуть у долинах річок Прута і Чорного Черемоша, буковинці ж розмістилися по долинах річок Білого Черемоша і частки Сучави, а угорські гуцули живуть у долинах річок Чорної і Білої Тиси. Гуцули, які живуть в горах, поза межами долин річок, частково займаються хліборобством, а в більшості займаються скотарством, рубанням та сплавом лісу. Весною, коли гірські пасовиська вкриваються зеленою травою, майже все чоловіче населення гуцульських сіл лереселюється високо в гори разом з худобою і там залишається до пізньої осені. Одні з них випасують худобу, другі заготовляють сіно, а треті рубають ліс.

Гірські ріки Гуцульщини відзначаються великою швидкістю течії, мають дуже покручене і кам'янисте русло. Уміти сплавити ліс по таких ріках вимагає від гуцулів бути спритними та обережними. Робітник повинен перебігати з одного місця на друге, щоб запобігти розбиття лісу об каміння. Таке заняття гуцулів наклало свій відбиток на індивідуальні їх особливості. Доріг у гірській Гуцульщині майже немає, і зв'язок між собою вони підтримують верхи на конях.

Більшість гуцулів має високий зріст, темне волосся, гарну вроду. Найбільше кидається в вічі їх верхній одяг, він дуже барвистий. Верхній одяг гуцулів у більшості розшитий кольоровими нитками та оздоблений різними прикрасами.

Бойки – це українське населення північно-східного схилу Карпат, від річки Лінниці на південь і до околиць міста Лютовиська на півночі. Простір, заселений бойками, немає вже того дикого гірського вигляду, як Гуцульщина. Ліси в значній мірі знищені, вершини гір

оголені і розвіваються вітрами. Головне заняття бойків – це скотарство, рубання лісу, а подекуди, в долинах гірських річок – хліборобство.

Лемки заселяють найбільш північно-західну частину Карпат. Слово „лемки” походить від слова „лем”, тобто лише”, запозиченого ними від словаків. Лемки живуть у більш сприятливих географічних умовах щодо розвитку сільського господарства, ніж гуцули або бойки. Тут гарно родить жито, ячмінь, пшениця. Але крім хліборобства, лемки також займаються скотарством, випасують худобу та перепродують її.

У гірських українців розвинено народне мистецтво, яке виявлено в розписах хат, різьбі по дереву, в тканні, вишиванні, в мальовничих ганчачних виробках. Узорчас ті килими-паласи, що виробляються в місті Косові, відомі всьому світові. Це мистецтво ще зародилося за сивої давнини. Ці килими були на виставці у Німеччині, Франції та інших західних країнах. Різбляні вироби, інкрустація, вишивки, ганчарні вироби дуже широко розвинені серед гірських українців.

Гірські українці – найоригінальніший народ з українського населення, із своєю багатою фантазією, своєрідною психікою. „Скільки тут красивих казок, переказів, повір'їв, символів. Збираю матеріал, переживаю природу, дивлюсь, слухаю і вчусь”, – Так писав М.Коцюбинський, перебуваючи серед гірських українців.

В чудових живих коломиїках народ відобразив усе своє життя, усі свої розваги і відряди. В сотнях легенд, півень, переказів гірські українці оспівали славу своїх героїв [4] [5].

Розберемося із поняттями „Народ” і „Народність.”

ПРОФ. П.КОВАЛІВ.

Питання про дефініцію понять «народ» і народність» не раз порушувалось на сторінках нашої і закордонної наукової літератури, але у нас, на Україні, воно ніколи ще не було так на часі, як тепер, коли так потрібна однастайність думки, однастайність мислення на спільному полі праця тоді як неправдиве розуміння цих понять може призвести до

непорозумінь і навіть конфліктів від того, що кожний трактує ці поняття по своєму, з своїх індивідуальних позицій, виявляючи іноді дуже обмежене розуміння цих понять.

Особливо викликає іноді непорозуміння термін «народність», за яким приховують часто поняття зневажливого ставлення до народу, і через те палкі патріоти своєї батьківщини не на жарт можуть прийняти це слово як образу національного почуття. Річ зрозуміла: поняття «народ» і «народність» в життєвій практиці часто сприймаються як щось протилежне одно одному, як щось велике і мале; поняття «народність» розуміють як назву малого народу, що має друго рядне значення серед інших європейських народів. Насправді ж воно зо всім не так: кожний термін, як позначення поняття, має своє значення, свої функції, навіть свою історію виникнення.

Поняття «народ» в історії свого розвитку мало різні значення. Спочатку з цим поняттям близько зв'язано було і поняття «плем'я», що ви значається як природна спільнота крові, мови, релігії і звичаїв. Де був період родових організацій, коли основною ознакою члена роду був його генетичний зв'язок з іншими членами. Під час війни або якоїсь іншої небезпеки споріднені племена або роди об'єднувались в ширшу сш діяльну групу в народ. В мирні часи все ж таки переважала свідо мість родової приналежності. Отже, племя і народ – це родові спілки. Таке поняття племені й народу проходить протягом історії через усі народи (1).

Так в Греції за часів Гомера панував тільки племінний поділ греків, що в його основі лежала родова організація. На означення поняття племені греки вживали слова «етнос». Тільки в класичний період, коли на чільне місце стала мова й культура, а не територіальний поділ, поняття племені стало переростати в поняття народу. Спільна мова, спільна освіта і культура створювали у греків власне почуття і свідомість при належності їх до грецького народу, що мав назву геллени. Друге слово на означення народу «демос» має політичне значення (2).

Подібний розвиток понять спостерігаємо і в римлян. Римляни були спочатку маленьким племенем, а потім шляхом завоювань стали великим народом, що має назву «*populus Romanus*». Спочатку «*populus*» мало родове значення, як назва людей одної крові, одного роду. Пізніше, в становій фазі розвитку, це слово набрало політичного значення, тоді цим іменем стали зватися всі вільні громадяни римської держави (3).

Поняття єдності народу у Франції утворилось від злиття франків і галлів і мало назву «*nation*»; причім, спочатку це слово вживалось на означення походження, а потім на означення народу держави. В Англії поняття народу утворилось від злиття двох германських племен англів і саксів, що оселилися в полудневій Британії. Для позначення поняття народу було два терміни: *people* «маса» і *nation* «державні люди, носії влади». В Німеччині на ранній стадії переважала племінна свідомість. Тільки багато пізніше, через цілі століття, розвинулося почуття; свідомості приналежності до одного народу. Почуття єдності народу виникло тоді, як німці почали стрічатися з іншими народами. Поняття народу як маси позначається терміном «*Volk*», поняття народу як держави терміном «*Nation*» (4).

Таким чином, поняття народу в державному розумінні переросло в поняття нації, яке стало ширитись по всій Європі в Італії, Чехії, Угорщині. Пізніше в Англії поняття нації і народу чітко розмежовувалось: з одного боку *people* (народ) як щось природне, з другого, *nation* – як цивілізована спільнота. В Німеччині довгий час ці два поняття ще плутаються, але здебільшого в поняття нації входить спільність культури і одність народу. А в зв'язку з цим і мова відігравала велику роль: хто говорив німецькою мовою, як рідною, той належав до німецької нації (5).

Так виникло поняття нації, яке первісним своїм джерелом має зв'язок з державою. Це дає привід деяким ученим слово «нація» трактувати в вузько державному розумінні. Так, напр., Гумплович (Філософія державного права) поняття нації виключно ставить у зв'язок з державою. Народ, що не мав держави в минулому й не має її тепер, не є, на його думку,

нацією. Звідси він прийшов був до висновку, що український нарід не є нація. Тільки після того, як він ознайомився з «Історією України» Михайла Грушевського, яку приніс йому один із українців, він з запалом вигукнув: «Ви нація!».

В Гумпловичеве розуміння нації вносить слушну поправку Б.Старосольський, розуміючи відношення нації до держави не «в розумінні об'єктивного факту власної державності, але як суб'єктивний факт, як волю та змагання до власної державності!». На його думку, треба «заступити державність як об'єктивне джерело нації державницькою ідеєю як чинником, що творить спільноту» (6).

- 1) В.Левинський. Народ, нація і народність (Нові шляхи, 1930, ч. 2, стр. 283.
- 2) В.Левинський. Там же, 285.
- 3) В.Левинський. Там же, стр. 285 – 286.
- 4) В.Левинський. Там же, стр. 291 – 292.
- 5) В. Левинський. Там же, 294.
- 6) В.Старосольський. Теорія нації, 89.

З державних позицій поняття нації трактує і Володимир Левинський в статті «Народ, нація і народність» (Нові шляхи, 1930, ч. 2, ст. 301), визначаючи поняття нації, як політичне і юридичне поняття, під яким треба розуміти державний народ або пануючу класу державного народу, яка держить політичну владу». А тому не кожний народ, на його думку, є нацією. «Народ, без власної держави не є нацією».

Ми не можемо пристати до розуміння слова «нація» лише з вузько державних позицій. В наші часи в свідомості нашого народу поняття нації через поширення функцій виходить за межі політичного розуміння; набуваючи значення нерозчленованої категорії як державно-етнічне поняття. Під терміном «нація» ми розуміємо народ в найширшому понятті цього слова, народ, що має всі ознаки державності і всі ознаки народности (про народність буде далі).

В науково-публіцистичній літературі часто зустрічаємо ототожнення цих двох понять. Так, напр., в словнику Б.Грінченка на першому місці: народ-нація (7). У М.Драгоманова: народ-nation (8). В.Антонович давав таке визначення нації: «Нація – це група людей, рідних і близьких між собою натурою, хистом, вдачею, дотепом, вдатністю, темпераментом (9) тобто визначення, подібне до визначення поняття народу».

Ми відхилились трохи в бік, як це й неминучим було у значенні процесу розвитку поняття «народ». Тепер знову повернемося до нашого основного питання. В наших тлумачних словниках нема чіткого визначення цього поняття. Там здебільшого вказується на різновидності поняття «народ», на його еквіваленти. Так, у словнику Грінченка (т. III., Гроно, Київ 1928, ст. 400) читаємо: народ взагалі люди, населення. У Даля: (т. II., 1905) люди, що народились на означеному просторі, люди взагалі. Хоч, правда. Даль дає визначення й за деякими, іншими ознаками, як напр., за ознакою мови (мешканці країни, що говорять однією мовою), за ознакою стану (простолюддя, нижчі кола), за ознакою кількості (багато людей, натовп).

В нашій побутовій практиці надто серед селянства, найпоширенішим еквівалентом поняття «народ» є слово «люди». Цей термін особливо став до вподоби М.Драгоманову. У нього ми раз-у-раз питаємо це слово, як в формі однини в збірному значенні (люд), так і в множині (люди): «прихильники українського **люду**» (10). «Українське народовство» в 60-ті роки не виступало перед своїм «людом» (11). «Розваживши далі над потребою українським людям не розбігатись по чужим землям, й працювати в своїй, дійдемо й до того, щоб і на самій Україні люди як можна більше держались кожний свого кутка...» (12) Але поряд (рідше) вживає й термін «народ»: «повертаючись до життя українського **народу** в Росії, ми бачимо...» (13) Подвійних термінів вживає також відомий наш історик М.Грушевський: «трудового українського **люду**», «нашого трудящого **люду**», але й «дати українському **народові** бажаний мир» (14).

Всі ці терміни: «люд», «люди», «народ» – всі вони містять в собі спільне поняття, що означає **«збірноту людей, які мають одну мову, одну культуру й одні природні особливості їх вдачі»**. (5).

Основною ознакою народу є його народність. Слово «народність» – це абстрактний іменник, утворений від слова «народ» через стадію прикметника «народний», подібно до того, як утворились інші подібні слова: предметність, національність, державність, людськість та інші. Отже – «народність» органічно зв'язано з «народ» і від виходить. Але різниця між ними та, що «народ» – конкретне поняття, що означає збірноту людей, тоді як «народність» абстрактне поняття, яким означуємо цілокупність всіх властивостей народу. (16)

Говорити про ознаки народу, які відрізняють його від інших народів, це означає розкривати поняття народности, бо народність і є головною ознакою народу. Дуже важко точно визначити поняття народности. Ми маємо понад двадцять дефініцій цього поняття, але жодне з них не є доконечним. Відомий дослідник соціальних і національних питань В.Левинський (17) утримуючись від визначення цього поняття, вважає за доцільне вказати лише на основні елементи народности. Цими елементами, на його думку є **мова і культура**. Ми з свого боку, будучі в згоді з думкою В. Антоновича, (18) вважаємо за цілком можливе в складі цього поняття вбачати цей третій елемент народности – природні особливості народу.

Спинимось трохи докладніше на цих трьох елементах народности. Мова! Яка велика сила в цім понятті! Мова – основа нації, народу. Це найважливіша ознака, що характеризує народність. Вона є «найміцнішим цементом народности». «Мова, – каже Отто Бауер, – є дійсно не тільки за собою передавання культурних скарбів, але й самим культурним скарбом. Француз не тільки різниться від німця тим, що його мова передає йому інші культурні цінності, але й також тим, що сама мова є для нього переданою культурною цінністю, бо її своєрідність визначає його розмову, думання, вдачу». (19) Мова ніколи не

стоїть на місці, вона розвивається, з нею разом і розвивається народність. Але нормальний розвиток мови, отже й народности, може бути при умові вільного життя. Там же, де панує неволя, насильство над мовою, там нема й вільного розвитку народности. Скільки багато втратила українська мова, отже й українська народність (основна ознака українського народу), від того, що вона віками пригнічувалась, довгий час перебувала навіть під заборонаю! Який би крок уперед зробила наша українська народність, якою б багатою прикрасою вона була для українського, народу, коли б не гальмувався був розвиток української мови!

Українська мова є великий історичний свідок розвитку української народности. Вона вже дуже давно відгалузилась від спільного слов'янського дерева й розвивається за своїми власними законами, незалежно від інших слов'янських мов. Отже, незалежно від інших слов'янських народностей розвивається й українська народність – ця головна ознака українського народу. В зв'язку з цим ми можемо говорити про перспективи розвитку української мови, а разом з цим і про перспективи розвитку української народности. Ці перспективи залежатимуть від внутрішніх і зовнішніх умов життя українського народу, від тих ситуацій, що складуться на базі взаємовідносин з іншими народами. Але які б не були ті ситуації, нам треба всі сили віддати на боротьбу за права вільного розвитку нашої мови, душі нашого народу й складового елемента нашої народности.

7) Б.Грінченко. «Словник української мови». Т. III. Гроно, Київ 1928, стр. 400.

8) М. Драгоманов. «Передне слово до «Громади» (Громада № 1, 1876, Стр, 90).

9) В. Антонович. «Три національні типи народні» (Твори, I., 1932, стр. 198).

10) Передне слово до «Громади» (Громада, 1876, № 1, стр, 18).

11) Там же, 21.

12) Там же, 61.

13) Там же, 48.

14) М.Грушевський. «На порозі Нової України», стр. 82, 83, 35.

15) В.Левинський. Народ, нація, народність (Нові шляхи, 1930, ч. 2, стр. 297.

16) В. Старосольський. Теорія нації. III. В.Даль, II., 1905.

17) Народність і держава. 1919, ст. 5.

18) Три національні типи народні (Твори, I., 1932, стр. 196).

19) Нові шляхи. 1930, чис. 2, стр. 298.

Отже, я не можу ніяк погодитися з думкою В.Антоновича, який не визнає мову основною прикметою нації (тобто народу), 20) бо тільки мова є головною рушійною силою життя нації в найширшому розумінні цього слова. «Без мови ми не могли б поступати в нашому розвитку, бо весь культурний матеріал, нагромаджений в минулому та сучасному, можемо приймати тільки за допомогою тої системи слухових і зорових знаків, що їх називаємо мовою і письмом».

Другим основним елементом народности є культура – матеріальна і духовна. Культура – великий чинник в житті народу. Культура і цивілізація творять весь зміст життя, кожного народу. В них розкривається те, що зветься індивідуальністю народу, його своєрідною властивістю. Бокль – в своїй «Історії цивілізації» вказує на те, що індивідуальність народів у великій мірі залежить від природних і географічних умов життя. І це дійсно так: народи півночі, наприклад, відрізняються своїми індивідуальними властивостями від народів півдня.

Крім того, культура кожного народу має свою історію, свої історичні традиції, які є властиві тільки даному народові, і яких можуть не знати інші народи.

Культура українського народу має свою історію, свою традицію, через яку наш народ відрізняється від інших народів. На базі цієї культурної традиції творяться найкращі звичаї народу, саме те, що ми зevamo індивідуальністю нашого українського народу.

Церква на Україні теж має свої традиції, ті святі традиції, яких не знає ні одна релігія якогось іншого народу, бо релігії інших народів мають свої традиції. З цими традиціями український народ протягом тисячоліт зв'язував своє духове життя, свою духову культуру.

Різні церковні обряди, різні звичаї, що творилися віками на базі поширення й зростання християнської релігії на Україні, – вся ця так звана церковна практика на українському ґрунті має свій кольорит, своє національне зафарблення, створюючи в свідомості народу свої святощі, які наш народ з такою побожністю оберігає, як щось близьке, дороге й національно рідне його серцю. Отже, церковні традиції – це разом із тим традиції нашої духової культури, які кувалися ще десь у добу Київської Держави і ще раніш і далі розвивались в бурхливій течії історичного процесу, як індивідуальна особливість українського народу.

Найміцніше зв'язана з народом така галузь духової культури, як мистецтво, фольклор і письменство. Особливо велику роль в розвитку народности відіграє письменство. «Письменство, – душа народного життя, пише М.Костомарів. – Без письменства народність займає пасивне місце. Де більше розвинене письменство, там міцніша народність і більша порука, що той народ завзятіше зберігатиме свою народність серед ворожих обставин історичного життя». (21) Такі відомі клясики українського письменства, як Шевченко, Франко, Леся Українка в своїх творах найбільше відбивають ознаки народности, бо в їх творах знайшли свій вираз життя українського його страждання, його боротьба за кращу долю.

Таким чином, мова, культура українського народу – основні елементи його народности. Але, крім цих двох елементів, є, ще й третій дуже важливий елемент народности це природні особливості народу, його психофізичні й фізіологічні риси. Ми не маємо тут можливості докладно спинитися на багатьох природних рисах, що відрізняють український народ як певну етнічну одиницю з поміж інших народів. Коли б хто з шановних читачів поцікавився глибше цим питанням, то міг би знайти докладний матеріал в брошурі українського історика М.Костомарова «Дві руські народности». Тут ми дозволимо собі тільки ще раз нагадати слова В.Антоновича, якими він характеризує поняття «народ», як

групу людей, рідних і близьких між собою натурою, вдачею, дотепом, вдатністю, темпераментом, і які з повним правом можна б прикласти й до українського; народу. (22)

Вкажемо тут на одну з особливих рис українців, що знаходить висвітлення в указаній вище статті М.Костомарова, – це індивідуальність в господарюванні: «Примусова спільність землі й відповідальність одного перед усіма здаються українцеві якнайстрашнішою неволею й несправедливістю. Не сміти нічого важати за своє, бути за наймита якогось абстрактного розуміння про «мір», відповідаючи за другого, не маючи до того ніякої власної охоти, – до всього цього історія не привчила українця – громада цілком не те, що в великоросів «мір». Громада це добро вільне товариство людей; хто хоче належить до громади, а не хоче виходить з неї; так водилося й на Запоріжжі: хто хотів, приходив на Січ, хто хотів виходив звідтіля з власної волі. Народ розуміє, що кожний громадянин; є сам про себе людиною незалежною, самостійним господарем» (стр. 94 – 95).

Дуже помітною ознакою народности українця є любов до праці, любов більша, як в деяких інших народів. І ця любов особливо проявляється тоді, коли є воля для праці, коли руки його не сковані ланцюгом неволі, коли він освідомлює, що його людська гідність не стиснута в лещатах поневіряння. Всім, нам дуже добре відома непосидючість нашого українського селянина, який без праці жодного дня провести не може; коли нема що робити, він шукає праці. Хіба ж це не є одна із найцінніших ознак народности українського народу?!

Досі ми трактували поняття «народність» як абстрактне поняття, що є основною ознакою народу. Але закони розвитку мови скеровують нашу увагу й на інші факти, коли абстрактне поняття за своєю новою функцією притім самим граматичним оформленні може переростати в конкретне поняття. Так, абстрактне поняття «народність» (як ознака) може перетворюватись функціонально в конкретне поняття «народність» як еквівалент іншого конкретного поняття «народ». Але це не означає, що «народність» має якийсь інший, зневажливий відтінок значення. Навпаки, поняття «народність» в цій іншій, конкретній

функції не тільки заступає поняття «народ», як його еквівалент, але й крім того ще є носієм основної ознаки народу. Тому й не дивно, що наші видатні українські історики вживають термін «народ» і «народність» в цьому розумінні часто, з рівновартним значенням. Так, наприклад, у Мих. Грушевського читаємо поряд: «Український народ...» і «щоб вона (кожна народність) чула себе на Україні— громадянами, що приймають на себе не тільки права, а й обов'язки вповні й зарівно з громадянами української народности». (23). Також у Дм. Дорошенка: «Цей договір (зборівський) не міг задоволити український народ» і «Головною опорою української народности була православна віра». (24) Видимо, не розмежовував значення «народ» і «народність» М. Драгоманів, коли вжив виразу: «Одно русское общество, две русские народности». (25)

З таким же значенням вживається й слово «людність» (відповідно до люд, люди), «національність» (відповідно до нація), «громадськість» (відповідно до громада), тощо. Наприклад, у Мих. Грушевського: «розграничення інтересів української і молдавської людности в Бессарабії». «Від перших своїх стріч з українською людністю московське правительство тероризувало її незвичайно», «оповідали про велику й сильну людність руську» в околицях Нижнього Дунаю». (26)

Помітна тенденція поняття «народність» вживати в територіальному розумінні з претензією на обмеження обсягу, надто, коли одну якусь територію заселяють, крім одного панівного, ще й інші дрібні народи. Наприклад: «Український народ... дав уже досить яскравий вираз своєму бажанню дати всім народностям змогу свобідного національного розвитку». (27) Цей же термін часто вживається й тоді, коли мова йде про багатьох народів, що заселяють якусь певну територію. Наприклад: «Кавказ заселяють різні народности», «народности Криму», «народности Півночі» тощо. Отже, «народ України», але «народности Сибіру».

Взагалі в територіальному розумінні термін «народність» цілком прийнятний. Але це не означає, що під цим поняттям приховується якась тенденція до зменшення значення

поняття «народ». Терміном «народність» ми залюбки можемо назвати й великий народ, якщо цього вимагає зміст контексту. Ми можемо в однаковій мірі сказати: «велика й слаба народність» і «мала й слаба народність», як і «великий і сильний народ» і «малий і слабкий народ».

Підсумовуючи сказане, приходимо до таких висновків: основне поняття «народ» в своєму розвитку пішло двома напрямками: народ – в широкому розумінні, як збірнота людей, і народ – в вузькому розумінні, як державні люди. Це останнє поняття (в державному розумінні) переросло в поняття нації. В свою чергу й поняття нації, через поширення функції, переросло в багато ширше поняття народу – нації (тобто народ в етнічному й політичному розумінні). З другого боку, поняття «народ», як конкретне поняття, через стадію «народний» переросло в абстрактне поняття «народність», як основна ознака народу. А далі через зміну функції абстрактне поняття «народність», переросло в конкретне поняття, як еквівалент поняття «народ», з тенденцією вживання його в територіальному розумінні.

Такі є основні передумови до правильного розуміння понять «народ» і «народність», як двох окремих лексичних понять, що, за законом функціональності, в означених умовах, як еквіваленти, можуть одне одного заступати.

20) В.Антонович. «Три національні типи народні» (Твори, I., 1932, стр. 198).

21) М.Костомарів. «Дві руські народності», стр. 14.

22) В.Антонович. «Три національні типи народні» (Твори, 1932, I., стр. 198).

23) М.Грушевський. «На порозі нової України», 41, 42.

24) Проф. Дм.Дорошенко. «Короткий курс історії України», стр. 82, 120.

25) М.Драгоманів. «По вопросу о малорусской литературе». Вена, 1876, стр. III.

26) На порозі нової України, стр. 11, 18, 19.

27) Там же.

(«Львівські Вісті», № 31 – 34, 1934.) [6].

М.І:

Расові та етнографічні прикмети українського народу

Людськість, усупереч усім фразам космополітів, не є чимсь суцільним, навпаки, можна легко відрізнити оден нарід від одного, навіть коли представники того народу говоритимуть обидва, якоюсь одною чужою мовою.

Як бачить читач ми в даному випадкові маємо на увазі не самосвідомість того чи іншого народу (це належить вже до суспільнознавства або соціології), а саме ті різниці, які можна «помітити з боку».

Всупереч усім поверховним твердженням, ширеним серед нас власне нашими ворогами або свідомими чи несвідомими їхніми прихвостнями, паче б то «всі люди однакові» ми постійно маємо пагоду переконуватися, що таки люди не є однакові й ріжняються (що б вони самі про це не казали!) і будовою тіла і вдачою, і культурою і звичаями.

Існує тому й наука, що вивчає особливості будови тіла людей різних народностей та пов'язані з тим особливості вдачі і зветься та наука антропологією. Звичаї й побут та впливаючу як з особливостей будови тіла так і зі звичаїв та побуту вдачу народів вивчає інша наука, що зветься етнографія.

Ми спробуємо спочатку коротко познайомити читача з тим, що говорить антропологія про український нарід, а потім спинимося також на етнографічних особливостях українців.

I. Антропологічні прикмети українського народу.

Існує на світі тепер, як каже антропологія, не та чи інша раса, а лише невелике число основних типів, при чому в кожному народі можемо помітити перевагу того чи іншого типу, хоча майже кожний нарід повстав у наслідок сполуки двох або більше расових типів. Це все зовсім однак не означає, що народи під оглядом фізичним не ріжняються оден від одного.

Чи двоє правнуків не ріжняються від себе виглядом, вдачою і всім ін шим та можна їх уважати за цілком одне й те саме?

А народи сучасні таки ж є науки тих основних рас! Кожного сподиня знає, що навіть з тих са мих складників: не додаючи до них нічого, можна приготувати цілком ріжні страви.

Так само стоїть справа й з народами. Лише тому, що людина належить до тваринного, світу і підлягає тим же законам природи встановленим Богом, що й решта тварин тому людина підлягає також і закону спадковосте та, так званому, закону про атавізм.

Згідно з тими законами нащадки білої кітки та чорного кота не бу дуть усі сірі або всі рябі, але в кожному новому поколінні будуть траплятися не тільки рябі чи сірі, але в кожному новому поколінні будуть обов'язково і майже чисто білі і майже чисто чорні, а також трапляється можуть у пізніших поколіннях і чисто чорні та чисто білі.

При спарюванні двох білих котів, що походять від тої пари може народитися чорне котеня.

Був, напр., у Америці випадок, що у білої жінки й білого чоловіка вродився син – мурин і переляканій жінці з'ясував її чоловік, що у нього в роду був справді один мурин і в наслідок того вже в двох поколіннях приходила на світ одна чорна дитина від білих батьків!

Це все ми мусіли з'ясувати тому, що і в українській мові є книжечки (напр. бндик «Антропологічні особливосте українського народу») в яких так дбайливо вишукують авто ри саме вияви, котрі доводять в ос нові лише те, що українці не є первісною расою.

В дійсности є **основний тип пересічного українця**, але у багатьох українців (не у більшосте) більш або менш помітна перевага, якогось расового типа з числа тих, що брали участь у творенні українського народу.

На витворення українського народу мали вплив раси: **нордійська, арменоїдна і частково середземноморська.**

Прикметою **нордійської раси** є ясний колір волосся та шкіри, ясні очі, високе чоло, розвинута долішня щелепа, тулуб короткий, руки й ноги довгі, голова довга, стан гнучкий.

Вдачою нордієць є енергійний, охочий до дослідів, має нахил до річєвости й чину. Відзначається організаційним хистом. Всі ці прикмети ми мали нагоду спостерігати від найдавніших часів у нашому народі.

Арменоїдна або динарська раса має хвилясте волосся, часто – густо кучеряве темного коліру, шкіру матову, темні великі очі, трикутне обличчя. Тулуб довгий, грудна клітка опукла, широкі плечі.

Динарці відзначаються тверезістю сполученою з дрібничковістю, перебільшеною амбітністю й хоробрістю.

Середземноморська ж раса відзначається темним коліром волосся й смаглявістю. Волосся хвилясте. Лице має овальне, чоло середнє, широке. Малі уста, червоні й довгі. Зріст низький, тулуб досить довгий. Череп довший чим у нордійців.

Жвавість, рухливість, нахил до патосу, легкий перехід від захоплення до зневір'я – прикмети вдачі середземноморця. Балакучість і поверховість – негативні риси середземноморця.

Дві перших раси і трохи третьої, змішуючися протягом віків, витворили український нарід.

Тепер українці відріжпляються значно від своїх слов'янських і не слов'янських сусідів як будовою тіла так і вдачею.

Як стверджує відомий антрополог Хведір Вовк, українці тепер безперечно належать до темноволосої раси. Стародавні грецькі, арабські й визаптійські джерела свідчили, що мешканці України мали ясне волосся, знова інші, що темно-русяве, а інші, що темне. Однак ті джерела часто плутають слов'ян (українців) і русів та взагалі відзначаються великого недокладаністю.

Тепер відсоток ясноволосих є дуже не значний (яснооких – дещо більший), при чому це ясне забарвлення зустрічається переважно в прикордонних місцевостях і тому безсумніву є доказом домішки сусідів, що належать до рас ясново лосих (москвини, ляхи, білоруси).

Що до зросту то українці належать безперечно до раси високорослої і переважає або зріст вищий середнього або високий і то так стало переважає, з нова за винятком прикордонних районів, що не можна припустити нічого іншого, як те що зниження росту викликала та ж до мішка, що й ясноволосість.

До найбільш сталих прикмет однак слід віднести у людини форму голови, це б то відношення проміру голови повздовж. до проміру її впоперек раси котрі мають більш видовжену голову (спереду назад, як дивитися з гори) і більш круглу. Українці належать до круглоголових і трохи більша довжина голови завжди виявляється лише впарі зі зниженням зросту й яснішим волоссям – отже вказує на домішку тих же сусідів.

Досліди над високістю черепу довели також, що зниження цієї висоти помітне лише в місцевостях де мішалися українці в де-якій мірі з сусідами. Своїм видовженим обличчям також українці значно різняться від сусідів, у першу чергу від москвинів.

Що до форми носа то українці відрізняються від усіх сусідів тим, що мають рівний (не вгнутий) ніс. Кирпатий ніс є безсумнівним доказом домішки москвинів, ляхів чи білорусів.

Зустрічається кирпатий ніс серед тих українців, що різняться від решти й іншими антропологічними ознаками. Знова ж ніс з горбинкою зустрічається лише в кубанців (домішка осетинів) та гуцулів (і домішка румун і циганів).

Довжиною рук (українці мають коротчі руки) відрізняється наш нарід від москвинів і поляків, звичайно, довші руки трапляються в українців не чистого типу.

Довжиною ніг українці значно переважають не лише коротконогих москвинів, але й ляхів та білорусів.

Все попередю сказане доводить без жадного сумніву, що **українці є досить суцільний расово нарід темно волосий, темноокий, вище середнього та високого зросту, круглоголовий та високолобий, вузьколиций, рівноносий, короткорукий, довгоногий.**

Всі ці ознаки складаються разом на суцільний антропологічний тип – українця.

Поважніші відхилення можна спостерігати лише в місцевостях, що вклинилися в чужу територію та взагалі в прикордонних смугах.

Найчистіший тип українця є безперечно в центрально-південній частині України.

Своїми расовими прикметами українці цілковито різняються від своїх сусідів, але безперечно наближаються до південно-західних слов'ян.

Зате можна ствердити, що подані вже антропологічні дані вказують, що не може бути й мови про близьке споріднення українців з москвинами або про їх спільне походження.

Наукові ж данні доводять, що українець в своїй антропологічній основі є найчистішим і найтипівішим слов'янином, беручи цей термін у племінному розумінні.

Однак наш огляд антропологічних різниць між українським народом і сусідами, а головню північним сусідом, що в цілях імперіялістичних претендує на спеціальний рід «споріднення» з нами, був би не повний, коли б ми не згадали про найновіші досліді, роблені над складом **крови**.

Сучасна наука розрізняє кров відповідно до її прикмет расових, носіями котрих є, т. зв., **гени**. Чим є в істоті речі гени, вчені докладно не знають: одні вважають їх особливими ферментами, інші – цілими системами, що їх виробляють ті ферменти і т. д. Однак теорія генів поясняє дуже добре цілий ряд явищ спадковосте. В залежносте від того чи іншого роду генів (властиве їх комбінації) поділяють вчені кров на чотири основні групи.

Досліді довели, що незалежно від повної зміни оточення, саме завдяки генам, зберігає кров свої властивості расові. Кровяний серум динарської раси дає при аналізі гени «А», «АВ» і «О» та зникаюче мало генів В.

Москвини мають рішаючу перевагу генів «В». В українців цей ген майже не зустрічається. Він виступає лише у московських колоністів.

Що б довести наче б то і українці мають цей тип крові, советські дослідники навмисне робили досліді серед мешканців фактично московських сел на Слобожанщині. Справжні ж українці мають в своїй крові головню гени «А» з додатком АВ і О.

Проф. Самойлов (сов. вчений) в 1926, ствердив, що при шлюбах москвина з татаркою або фінкою батько передає свої гени дітям. Шлюб з чешкою, болгаркою, грекинею чи українкою не дав трівкі комбінації ген (доказ расової окреміншости і далекости) та у дітей кров належить до тої ж групи, що й материнська. Це й пояснює цікаве явище стверджене з одного боку Челінцевим, а французьким дослідником Фуйє – з другого, що розродча сила московської раси падає (за піввіка минулого 1,5 рази зросло населення Московщини, а в 7 разів України) і москвини «розпливаються» в північному і східному напрямці коштом східних народів.

Як бачимо з усього попередю сказаного під оглядом будови тіла український нарід є чимсь суцільним і різниться від усіх своїх сусідів, а особливо від москвинів. Однак тому, що у декого виникатиме запитання: а як же тоді з мовою, адже ж мовно не так вже дуже відрізняються українці від москвинів чи поляків, чому ж ми говоримо тільки про будову тіла, кров, вдачу, а не звертаємо більшої уваги на мову?

На це мусимо відповісти так: є фактом історично ствердженим і не підлягаючим жадному сумніву, що мова для означення степені споріднення має, дуже малі значіння, а будова тіла дуже велике. Тут так як і з людськими родинами; може трапитися така дитина, що, коли виросте відцурається своїх батьків, вивчить іншу мову і т. ін., але вона не всилі і змінити свого зовнішнього вигляду, і подібности обличчя, своїх фізичних прикмет. Є, так звані, «латинські мови» подібні одна до одної, як і слов'янські, а говорять ними: італійці (нащадки римлян, германців і інших), французи (нащадки кельтів, галів, германців), еспанці (нащадки іберійців, готів, вандалів, свевів, арабів, боснів), португальці (кельто і іберійці з домішкою готів і інш.).

Як бачимо мова їхня нічого спільного не має з походженням тих народів. Другим таким прикладом є жидівська мова («*idisch*»), яка є зіпсованою німецькою мовою, що звичайно не є доказом споріднення жидів з німецьким народом, а тим більше приналежности до

народів германських. Третім прикладом є болгарська мова, безперечно слов'янська, якою говорить нарід не слов'янського походження.

Тому ми у нашому випадкові мову не розглядаємо як щось основне, що могло би вказувати чи на споріднення чи на його відсутність.

Та це й зрозуміле! Чужонаціональна держава протягом довгого часу панування, та ще при низькому рівні культури і свідомости, може остаточно забути свою мову і засвоїти чужу. Ще недавно ірландці говорили тільки по-англійськи, бо лише нечисленна група їх говорила ірїйською мовою. Ті народи, що мають «латинські» мови також говорять тому тими мовами, що свого часу римська держава зденаціоналізувала їх, накинута свою нову (яку вони попсували) і так повстали ті споріднені мови. «Та «споріднення» вказує не на кровне споріднення тих народів, а тільки на довге перебування під владою спільного пана. З московським пародом було не інше. Всі кращі землі на сході Європи були зайняті слов'янами, коли прийшло, також слов'янське плем'я (блище споріднене з поляками, на що вказує і будова тіла і наш – старий літопис) та осіло в столицях Волги, в межах (чи може на межі) старо-болгарської держави на Волзі.

Болгари були не слов'яне, ті фінські племена (Чудь, Мер, Вєсь, Марі, Комь і інш) серед яких оселилися предки москвинів також були і звичайно не слов'яне – отже те новоприбуле плем'я було на тому свіжо сколонізованому терені лише незначною більшістю (може яких 55 %). Поволі змішувалися вони з тими фінськими племенами, а також з населенням зруйнованого по ім Великого Булгара, держави Волжських (не Дунайських) болгар. За татарського панування до них протягом двохсот п'ятидесяти років домішувалися татари, з якими вони добре жили, а шлюбні зв'язки князів московських з татарськими близшими до ханів родинами були звичайно річчю, про яку не раз згадують літописи. Так народ слов'яно-фінський, одержав ще приплив крові татарської і в наслідок того повстав нарід тепер расово не слов'янський. Цей нарід ще підчас свого співжиття з фінами належав проти своєї волі яких дві сотні літ до української слов'янської держави, котра накинута йому

слов'янську мову дунайських болгар, та ж українська держава накинула тому народові й віру православну та державну назву. Цей нарід засвоїв цю літературну мову і назву, ця ж мова вже у XVIII столітті лягла в основу московської літературної мови, яка саме тоді повставала під певним впливом українським (українські вчені за Петра I).

З огляду на цей незаперечний факт, московська мова належить до групи східно-слов'янських мов, що цілком не може бути доказом того, що москвини справжні слов'яне та ще й близько споріднені з нами.

Але мало, того, що свідчить у цій справі антропологія, як далі побачимо всі твердження антропологів підтримує і друга наука етнографія, що вивчає звичаї, побут, культуру і вірування [7].

II. Етнографічні особливості українського народу

а) Зайняття, способи пересування, пожива.

Як і слід сподіватися було в таких заняттях як ловецтво, рибальство – можна помітити дуже мало чогось питомого, українського, бо ці заняття були поширені за такого давнього часу коли ще окремішності народів південного сходу і сходу Європи не виступали яскраво. Скотарство вже виникло пізніше і тому в Гуцульщині ще збереглося багато своєрідних звичаїв пов'язаних з цим заняттям. От хоча б згадати про те, що коли вівці – «маржину» гонять з осель на весну в гори, де вона пасеться ціле літо, то прибувши на місце, де вона має випасатися, «ватаг», старший над пастухами запалює урочисто, обов'язково за допомогою тертя «живий вогонь» або «ватру», яка має горіти, не гаснучи, аж до осені. Перший жар з тої ватри кидає ватаг у воду й тою водою освячує, кроплячи все в тому числі й худобу (корови, а головню вівці).

Ще більш пізно повстало і поширилося у нас хліборобство. Хліборобські знаряддя наші багато в тому нагадують те знаряддя, яке мають південні слов'яне, а почасти також і те, що було в римлян (напр. український плуг дуже нагадує старовинний двох колісний римський плуг).

Раніше коли нарід був заможніший оранку переводили у нас майже виключно волами (як в Сербії, Болгарії, Угорщині, Римі) запряженими в ярмо. Вживали українці для оранки плуга і рала, московська «соха», за винятком вузької прикордонної на північному сході смуги, ніде не прищепилась. Український плуг, що тепер поволі виходить з ужитку, був на всьому просторі України однаковий і навіть частини його мали однакові назви. Цей факт також підкреслює фальшивість теорій вигаданих московськими істориками з причин політичних про переселювання (масове) українців на Московщину у передтатарську добу.

Коси вживають українці де-що довші як ті; що є в ужитку у інших народів і з довшим держакон, що вимагає дужих косарів і то високого зросту. Серпи де-що довші і більш заокруглені. Молотять переважно ціпами в околот, лише на півдні молотять в деяких місцях способом запозиченим у сусідів – гарманом, це то по великому току ганяють коней, а вони копитами й вибивають зерно. Дуже рідко де-ще можна знайти жорна, якими в давнину мололи зерно. На загал же поширені водяні млини і вітряки. Млини здебільшого пристосовані й для того щоб дерти крупи та мають валюхи щоб валяти сукно.

Вислів «поширені млини» є не зовсім докладний (як і взагалі все, що ми описуємо) в тому розумінні, що ми називаємо й описуємо не те, що є тепер найбільше поширене, лише те, що було поширене до того моменту коли школа, залізниця, преса, примусова державна господарка, примусові переселювання та інші чинники в парі з капіталістичною продукцією спричинили до затирання питомих особливостей, що повставали протягом століть. Нас цікавить все те, що є або було питомою особливістю українців тому, що ці особливості допомагають нам ще краще усталити, яке місце належить українцям серед слов'ян та в яких вони стосунках були зі сусідами протягом віків.

Вертаємося знова до нашої теми.

Садівництво й городництво вже були розвинуті за князівських часів. Правда тоді початково садівництвом займалися переважно монастирі.

За козацьких часів, як стверджує мандрівець Павло Алепський, розкішні Лаврські сади тяглися вздовж шляху від Василькова аж до самого Києва і росли там «вишні, сливи, морелі, горіхи, шовковиці та виноград». З цього винограду робили темно-червоне вино, що його розвозили до всіх церков козацької землі. Той же Павло Алепський стверджує, що селянські хати були також оточені гарними садками. Цим усім різняться українці в першу чергу від москвинів у котрих села світили пусткою – жадного деревця, жадного садочка.

«Мудрі» порядки й фінансові заходи московської влади довели до того, що садівництво підупало, виноградництво розвинуте тому років 200 – 300 на Київщині, Полтавщині – зникло цілком; підупало тютюнництво і хмелярство. Так впливала колоніальна залежність.

Народня техніка також відрізняє досить українців від москвинів. У нас дуже розвинуте гончарство, навіть у лісних районах. На Московщині переважає деревляний посуд, а гончарські вироби значно менше доступні за наші. У XIX столітті вславилася Межигірська фабрика фаянсу і порцеляни, яка виробила власний стиль. Шкляні гуті були дуже поширені вже в ХУІІІ столітті.

Зі скла вироблявся у нас різний фігурний посуд, а особливо були люблені т. зв. «ведмедики» – пляшки, що нагадували ведмедя. Рівно ж розвинуте було металеве виробництво. На наших землях було недостатком залізної руди і вже в XVII віці було багато у нас рудень, власниками котрих були заможні козаки. У 1755 році вже цей промисл починає підупадати в наслідок плянкової московської політики. Так само зникло у нас завдяки московським заходам обернути Україну в типову колонію – ринок збуту для власних дрантивеньких виробів: ліярництво, папірництво, гутництво, і багато інших промислів.

Як пам'ятка тої металюобробної промисловости лишилося у нас багато сел з такими назвами як Рудня, Рудка, Гута.

Та нова залізна промисловість, що повстала за російської окупації в Донецькому басейні – вже ріжнилася в першу чергу там, що власниками тих нових підприємств були москвини

та їхні фінансові спільники (французи, англійці та інші). Технічний, ліпше оплачуваний персонал був також не український, а лише частина найважчої праці, майже чорноробів була ласкаво давана справжнім господарям цієї землі. Тому також майже не було помітно наслідків колоніальної залежності від Москви в ковальстві (на ту важку і зле оплачувану працю не були москвини ласі).

Цікаво зазначити, що майже всі ковальські вироби і знаряддя праці мають українсько-слов'янські назви, що є безсумнівним доказом повстання цього ремесла самостійно у нас. Коли б ми перейняли своє ковальство від іншого народу то перейняли б разом і назви ковальських знарядь від того народу. Зате новіший, більш удосконалений струмент (мутра шрубстак, обценьки, лютринок, шнейдиз) мають назви німецькі. З того треба зробити висновок, що втрата незалежності і важкі обставини спинили у нас розвиток ковальства і тому пізніші удосконалення ми переймали від німців, у яких цей рід ремесла розвивався далі. Число кузень за гетьманщини було значно все ж більше, що пов'язано з фабричною конкуренцією. Гуцули дуже люблять різні металеві вироби прикрашувати орнаментами, при тому там займаються виливанням з мосянжу різних дрібних оздоб. На Київщині, Харківщині, Полтавщині ще до недавня існувало золотарництво. Золотарі виробляли різні речі й оздоби зі золота й срібла додержуючися старовинних зразків.

Поширене було також серед українців теслярство при чому теслярна термінологія є спільна для всіх українських земель, подібна до південно-західньо слов'янської та різниться значно від московської. Це є доказом, що теслярство (оден з найдавніших фахів) повстало у нас незалежно від москвинів, хоча москвини живучи в лісах мусіли віддавна мати діло з деревом. Рівно ж це є доказом що й москвини не мали з нами жодних ближчих відносин і тому не перейняли від нас тих відомостей з теслярського ремесла та знаряддя.

Окремим заняттям нашої людности слід уважати стельмахство. Назва цього зайняття вказувала б на його німецьке походження, але тому, що зі 48 назв головніших частин лише невелика частина назв, що відносяться до залізних частин, є німецького походження,

а решта – українські, треба думати, що воно повстало таки у нас і лише пізніші удосконалення і можливо разом з назвою принесли цехові майстри Німеччини.

До найстаріших безсумніву ремесл деревообробних належить бондарство. Сама назва доходить від нашого слова бодня, яка є спільна з чеським Бесіпа; всі терміни вживані в бондарстві і більшість назв виробів бондарських є оригінальна, старо-українська і знова цілком інша як у москвинів, що є ще одним доказом того, що ми в минулому нічого спільного не мали з тим північним сусідом навіть у кня зівську чи до князівську (назви походять з тих часів) добу. Ось наші назви: барило, балія, діжа, діжка, жлукто, зрізок, коновка, мазниця, ряжка, цебер; спільні з москвинами лише назви з найновішого часу: відро і бочка.

Рівнож поширено у нас плекання конопель та льону і пов'язане з тим ткацтво.

Цікаво знова відзначити, що терміни й назви частин кросен або варста ку ткацького па Полтавщині й Чернігівщині є старо-українські, спільні з сербськими та чеськими (не мають при тому нічого спільного з московськими), а па Київщині й Поділлію є німецькі зі слідами польської вимови. Напр. те що на Чернігівщині зветься «воротило», по сербськи «вратило», (москов. «круг»), на Київщині зветься «триб» (Triebrad) і т. д.

Яких вісімдесят років тому українське полотно вироблялось у, великій кількості й на ринках портових міст, таких, як Одеса, випирала московські ткацькі вироби, але завдяки енергійним заходам московського уряду, який дбав про зарібки московського народу, ткацький промисел у нас цілковито занепав. Збереглося лише до недавня ткання кольорових рушників у Кролевці на Чернігівщині. Там тчуть гарні, різнобарвні оздобні рушники з різних кольорових смуг та орнаментів, здебільшого геометричних. Дуже однак поширений серед тих взірців стилізований взірець орла, але як слушно каже Д. Антонович – то не московський орел, а византійський, який весь час був у церковному вжитку, рушники ж вживалися під час архиерейської служби. Давніше, ще виробляли у нас

вибойку. Це було полотно на якому «вибивали» просто дошкою з вкрізьбленими прикрасами певний вірець.

Обробка шкір розділяється у нас на кушнірство (виріб кожушини), чинбарство (відповідне приготування шкіри на узуття) і килимарство (відповідне приготування шкіри та виріб збруї – запрягу для коней). Звичайно було також дуже поширене шевство, поки не було фабричного взуття. Та взуття ручного виробу і досі успішно конкурує в багатьох районах з фабричним.

З вовни українці по-перше виробляють так звану «повсть» (на валянки, капелюхи та шоломки), плетуть крайки, тчуть запаски формою запаски є плахта, що має часто дуже вибагливі, ріжнобарвні вірці в чотирьохкутничках розміщених у шаховому ладі) та роблять селянське сукно. Досить поширене є виробництво славних українських килимів, яке тепер занепадає. Свого часу старовинні наші майстри килимкарі Харківщини й Полтавщини виробляли чудові килими, що мали великий попит і славу навіть закордоном звідки часто надходили великі замовлення. Московська плянова господарська політика довела до повного знищення того виробництва на експорт. Тепер килимкарство підупадає, але все ж поширене ще на Чернігівщині, Київщині, Волині, Поділлі, Галичині, Закарпатті.

Оглянувши так, дуже коротко зайняття і пов'язану з ними техніку широких верств українського народу мусимо підкреслити, що вона є продовженням старовинної техніки нашої князівської доби, споріднена з технікою південно-західніх слов'ян і не має нічого спільного з московського. Зокрема в ній не помітно жодних впливів фінських та середньо-азійських, хоча за те є незначні дуже впливи іранські та мало-арійські.

Коли звернемося до способів пересування, то не зашкодить звернути увагу, що у нас ніхто не носить тягарів на голові так як роблять де москвини і де-які сусідні народи.

Річками перевозять і досі вантажі на плотах, сплаваючи одночасно і ліс. Вживають човни ріжного роду (душогубки, каюки, обшиванки, баркаси, шаланди, байдаки, литвини,

берлини, шлцри). Багато з них, як вказує вже назва, запозичені у сусідніх народів, однак знова ж не у москвинів.

Річками перевозять і досі вантажі головно за течією річок, пароплави ж здебільшого тягнуть проти води лише порожні берлини.

Суходолом перевозять речі в саквах на коні, а їздять верхи наші люди віддавна. Остроги ми не вживали. Крім того запрягають ще волів і коней у сани. Сани були відомі нашим предкам раніше воза. На Лемківщині що й зараз вживають літом для звоження сіна і дерева спеціальні сани з «влаками». Відомі також сани – копаниці (зроблені з викопаних із землі деревин, де корінь продовжує стовбур та загинається «копаниця»), гринджоли і розмальовані сани до їзди. Вози українців хоча ріжняться дещо між собою в різних місцевостях – однак зроблені подібно, як у інших європейських народів і ґрунтовно ріжняться від московської телегі. Дуга вживається у нас лише в тих місцевостях, які мали ближчий контакт з москвинами або білорусами через посередництво котрих запозичено її від фінів.

Однак і дуга і запряг не мають ні розмальовки, ні безлічі прикрас, котрі перейняли москвини від фінів. Рівнож не їздять наші люди так як москвини, «тройкой».

Коротко, засоби пересування на загал також нагадують південнослов'янські.

Переходячи до харчів мусимо сказати, що в давнину, коли народ жив багатше, страва була переважно м'ясна – тепер вона стала майже виключно рослинна. Малі, вічно голодні діти то навіть їдять лопуцьки (паростки де-яких рослин), козельці, калачики, рогіз, сиріжки, лісові горіхи, ягоди чорного пасльону та інше. Поза тим вживають ріжню городину, садовину та збіжжя.

Старовинні суто-українські народні страви разом з приписами як їх робити та справжньою національною термінологією можна було знайти у виданій в 1911 році видавництвом «Час» у Києві книжці Клиновецької – «Страви і напитки на Україні».

Тепер основною їжою нашого народу є хліб, а решта служить лише за приправу. М'яса в сирому вигляді у нас не їдять, а у вареному або печеному, значно менше у вудженому. Рибу морожену чи сиру, як їдять москвичи у нас не їдять також, за винятком однак солених оселедців, зате у нас охоче їдять ловлених у пастки куріпок, перепелиць, зайців, раків, голубів – тоді як москвичи під впливом забобонів того до недавня не їли, яко «удавленину» і «заячину». По цілій Україні б'ють масло, а москвичи його відтоплюють.

в) Будівництво й урядження хати.

Більшість етнографів схиляється до думок, що найстарішим типом сільської оселі є гуцульська оселя, що зветься «гражда», в якій покритий одним дахом двір, хата і господарські забудовання. Це, коли мова йде про оселю в цілому. Інакше стоїть справа коли будемо розглядати само хатне будівництво. Не зважаючи на всю різноманітність способів будови наших хат, спричинену властивостя ми будівельного матеріялу в, різних місцевостях, усе ж існує один питомий нашому народові тип хати, який навіть в уяві чужинця завжди зв'язаний з Україною.

Це є біленький, затишний будинок під чисто пригладженою й підстриженою стріхою, що весело визирає з поміж кущів, дерев і квіток.

На південному-заході не помітно переходять ці хатки в такі ж чисті хатки сербів, словаків, але вже різняться від польських халуп і білоруських хат. Однак особливо виступає контраст наших хат на північному сході де вони переходять раптово у непривітні, чорні ізби, позбавлені дерев у московських селах. Московська ізба роблена буває «на зруб» з чорних бальок не білених ніде, і має простий двохсхилпй дах.

Українські хати навіть там де є велика скількість дерева і брак глини змушує будувати хати також з дерева – все ж мають побілене довкола вікон, «щоб веселіше виглядала» і біленькі в середині стіни.

Звичайно українська хата різниться ще від сусідних пляном своєї будови. Жовте фарбування хат вказує на білоруські впливи, а двохсхилий дах – на польські або

московські. Природно, що низкою другорядних прикмет різняться українські хати між собою в залежності від того чи то буде гуцульська, полтавська чи київська хата.

Що до матеріалу то бувають хати глиняні (валькові або з саману), дильовані (з дерева і глини), з очерету, плетені з хмизу і, нарешті, деревляні та муровані з каменю або цегли.

У новіших будовах критих дахівкою або бляхою бувають також і в наших хатах двохсхилі дахи, які легше крити і більше тоді горище. Там де багато лісу роблять дах з гонти або драні (трохи довші за гонти дощечки). Біля хати в більшості місцевостей роблять маленький ганочок. У хаті роблять піч з глини або цегли і люблять її гарно розмалювати та оздоблювати.

Умебльовання хати майже на всій Україні складається зі столу, лавок, ослона, тапчана, ліжка, мисників та скрині. Коли ще не було ламп – освітлювали хати вечорами па півдні України лойовим каганцем, а в місцевостях багатих на ліс – скалкою.

У давнину на в'їзді до села була мала деревляна брама у формі щита, що обертався, довкола короткої вісі й тому навіть досі це місце часто звать «коловоротом» або «коворотом» (хоча там вже давно нічого немає). Там же був громадський вигон, що його звать «цариною» і жив там звичайно, свого рода можливо громадський вартовий, що звався «йаринним дідом».

Бажання кожного села мати свою найгарнішу церкву. Поруч з браком матеріалів та майстрів для муровання будов спричинилися до повстання оригінального деревляного церковного будівництва. Українські церкви здебільшого є будовані в формі хреста і мають п'ять бань. Повстав також ускладнений тип девятибанної церкви, (славнозвісний Новомосковський собор) і спрощений тии трьохбанної церкви. Українська баня на церкві значно стрункіша від важкого московського цибулястого «купола», які люблять москвини та й народи центральної Азії тикати без пуття де лише вдасться причепити. На загал же розклад головних бань московської церкви має форму чотирьохкутника, а не хреста.

Характерною прикметою українських сел є цвинтарі, у яких є багато зелені. На високих могилах стоять хрести, що їх оздоблювали колись на козацьких могилах ще короговками, далі і т. зв. фігури – придорожні хрести, які старанно винищував московський уряд в 60 роках минулого століття (такі фігури є характерними для цілої Європи, але цілком чужі Московщині). Само по собі і будівництво і цвинтар і фігури – є «дрібниці», а однак сума того всього є одним суцільним незаперечуваним доказом, що расово чужий москвинам український нарід ще з часів серед князівських жив і розвивався самостійно і як усякий нарід дещо запозичав, від сусідів, а де чим сам з ними ділився. Певна більша чи менша сума «запозичень» у всіх ділянках, які ми розглядаємо, вказує на приязні чи неприязні, а все ж стосунки, зв'язки з народом від котрого щось запозичено. Відсутність знова запозичень – щоб потім не вигадували політику й історики – вказує з усією пророчістю на те, що зв'язків між тими народами не було. Найновіших запозичень ми не розглядаємо, бо вони підтверджують лише те, що й так ми знаємо, а саме, що москвини, які по Полтавській битві перетворили Україну в свою колонію, використовували для нівеляції ріжниць, для всебічної денаціоналізації, для знищення старої культури предків, традицій і споминів (щоб обернути нарід у безбатченків переконаних у своїй меншевартості, як казав Шевченко «чурек же ваш та вам **і кинем як тій собаці**») всі великі можливості які дає модерна держава, капіталістична продукція, державна преса і удержавлені всі видавництва.

Антропологія і етнографія говорять натомісць, що до Полтавської поразки ні одна поважна людина не може сказати, що був якийсь «одін русській народ» в даній формулі під словом «русській», ті хто її вживають, розуміють не українців творців колишньої Руської княжої держави, а звичайних москвинів, яких наш народ зве кацапами. Більше того: видно, що такого народу не було, а наш нарід як і мав якісь зв'язки, то саме **не** з непрошеними «родичами», лише з західньо-європейськими народами та приніс зі собою докази про свою єдність з південними та південно-західними слов'янами, що вкупі з «Дунаєм» (про котрого

є стільки згадок у наших найдавніших піснях), говорить багато й проречисто і про наше походження і про культурно-політичні зв'язки [8].

Расові та етнографічні прикмети українського народу

с) Одяг.

Перед тим як говорити про український одяг, мусимо спробувати розвіяти ту плутанину, яка в цій справі існує в головах широкого загалу. У першу чергу з'ясуємо, що звемо «національним одягом» взагалі. Всякий досить численний нарід, що живе на великій території вдягається не в однаковий одяг, а в одяг в основному лише подібний, проте все ж в різних місцевостях різний. Це так як і антропологічний тип українця є один, а, проте, в різних місцевостях Нарід український має деякі питомі собі властивості, кожний же українець рівнож де-що різниться від другого українця. Так виходить з того, що народній одяг український має спільні характерні риси одначе не є однаковий у всій Україні та й не був однаковий він і вчасі, це б то протягом довгої нашої історії. Крім того у різних верств суспільних був також різний одяг. Навіть за козацької. України інакше вдягалася козацька старшина, інакше – міщане, інакше селяне, інакше Запорожці. Який же одяг ми мусимо уважати (чи уважаємо) за національний (не народній) одяг і вдягати його під час урочистих національних свят, то що?

Ріжні народи ріжно розв'язували це питання. Розв'язка його у великій мірі залежала від того хто властиво, яке покоління, якої суспільної групи і з якими поглядами його розв'язували. Так напр., коли у москвинів по моді на все французьке при петербурзькому дворі з'явлюватися почало зацікавлення до «руссаво національново» – то з'явилася потреба і в національному одягу. Цілком природним було шукати того одягу (для верстви, що при царському дворі репрезентувала московський нарід та зрештою і фактично керувала ним) у часі попередньому при чому звичайно мусіла притягнути увагу: 1) верства, що репрезентувала московський на фактично ведучи політику, 2) очевидно за часів, коли вона ще вдягалася в одяг відмінний від того який носили інші народи. Так дещо

зідеалізований одяг «бояришні» чи «боярині» та «боярина» і став уважатись «національним» одягом. Потому в літературі і житті почав усе більше забирати голос так з. «разночинець» міщанин чи міщанський (а той селянський) син. Так одержала «права» національного одягу кольорова сорочка з коміром з боку, «на випуск», підперезана шнурком (т. зв. «косоворотка»). Цей одяг, однак, вважається не урочистим, а буденним. Поляки початково мали яко «національний одяг» – убрання шляхти часів XVIII віку, а пізніше все більше набував «права громадянства» одяг заможнішої верстви селянської з околиць Кракова.

Українське національне відродження почалося в XIX віці під гаслом «єднання з народом», а діячі його жили головно на території Полтавщини – Київщини. Це власне й було рішачим моментом чому діячі нашого відродження, що, гноблені московською державою про власну державу не зважувалися й мріяти, а лише їм ввижалося можливим за посередництвом «демократії» проскочити «зайцьом» у «родину вільних народів» відвернулися від одягу (історично більш узадачного) часів незалежної Київської Держави і спинили свій вибір на одягові хуторяни на (або дрібного міщанина з містечка) Полтавщини з XIX віку.

Так чи інакше – вибір зроблено й цей одяг прийнявся у нас, яко національний український одяг. Але на жаль, українці відзначаються страшенною недбалістю і не бажаннями витратити зусилля для пізнання і поширення в чистоті своїх традицій, своєї мови, своєї історії – отже чому малоб бути інакше з одягом? Починаючи з львівських панночок чи харківських міщанок і кінчаючи на волинських дівчатах сільських і мійських – всі знуцаються, як можуть над тим одягом, лінуючись перед тим добре розвідати, як має він виглядати та вдягаються в справді театральні-екзотичні одяги. Чоловічий одяг все ж хоч приблизно не відбігає надто далеко від прийнятого. Прийнятий (умовний) національний чоловічий одяг повинен складатися з вишиваної по середині сорочки (манішка і комір), що має по середині ж розріз, котрий зв'язується протягну тою крізь дірки

в комірці «китицею» або стрічкою, т. зв. «полуботка». Сорочка така має також вишиті тим же мереживом що й пазуха – манжети. Сорочка не повинна зацібуватись з боку або бути з колірної тканини – це вже буде московська сорочка з українською (або й не українською) вишивкою. Широкі рясні штани з матнею (шаровари) червоного чи синього кольору підперезуються широким колірним тканим м'яким поясом, при чому кінці його мусять обов'язково бути випущені симетрично з обох боків на яких 30 сантиметрів.

Зав'язувати і пускати кінці згодного боку – це по-московськи. На голові може бути солом'яний бриль, а на ногах чорні чи колірні чоботи. Коли холодно – вдягається синя свитка шита з заду від пояса у рясну зборку, а до пояса в талію, зі стоячим коміром і має зацібуватись гапками, обов'язково по середині.

Жіноче убрання складається з білої, вишитої колірними нитками українським взірцем сорочки з ши рокими, зібраними у долу рукавами. Вишиті мають бути певним, стисло означеним способом як рукав так і комірець сорочки та вистаючкй долі подол сорочки (підтичка).

На сорочку вдягається приписова плахта. Це спеціально для того тканина барвна, вовняна тканина в кратки (чотирьохкутники), що нагадують прикрашену орнаментами шахівницю. Плахта має такий вигляд: це великий прямокутник з розрізом від середини до середини одного вужчого (прямо кутник є видовжений) боку. Його перегинають пополам, вклавши в середину крайку і обгорнувши долішню частину тіла підперезуються тою крайкою так, що у жінки розріз, про який була мова, випадає зверху і припадає з-заду, а з-переду між краями видно сорочку, яку прикриває вишита попередниця або тканина запаска. Тому, що таку плахту важко тепер дістати, добре вживати замість неї вовняної широкої (без складок, але може бути «в зборку») спідниці вишитої грубими вовняними нитками, якимсь геометричним т. зв. «гердановим» взірцем. В жодному випадкові не слід вдягати до українського убрання спідниці з нашитими на них колірними стрічками, бо «стьоцжки» або взагалі рівнобіжні колірні смуги це характерна ознака польського убрання

«краковського» та й інші польські одяги люблять смугастість, чого немає в українців. Так само не слід прикрашувати блискотками, бо так прикрашуються одяги московські, театральні «циганські» та взагалі такі, які нічого не мають спільного з національно-українським.

Зачіска має бути з проділом посередині в одну косу. На голові дівчата можуть мати вінок, стрічку або гердана, а молодиці – очіпок. З під вінка у дівчат повинно з-заду звисати багато широких різнобарвних (коліри обов'язково «засадничі») стрічок аж до колін. На шию вдягається на мисто, але намисто мусить бути з перлів (чи імітації) й бурштину, а в жодному разі не слід вдягати «дутого» скляного намиста (посріблених в середині), такого як те, що буває на ялинках та вдягають до театрального циганського одягу.

Корсетка не повинна нагадувати жидівську камізельку чи польський «станік». Корсетка повинна бути довга, майже до колін, до пояса шита «в талію» стисло обтягаючи постать, а від пояса з-заду йдуть у долину широкі рівні складки. Проріз на рукави, шию, середина (де сходяться поли і зацібується на гаплики корсетка) та здовж нижнього краю може бути облямівка з оксамиту (коли корсетка шовкова чи вовняна) і з шовку (коли оксамитова). Також і корсетку не слід розшивати блискотками.

На ногах можуть бути або коліркові чобітки або черевички. Зимою, коли холодно, поверх ще вдягається жіноча свитка, яка зветься по нашому – юпка.

Коли відповідно добрати взірці й колір тканини та добре зшити – убрання буде й гарне і матиме справді ефектовний та естетичний, вигляд, а одночасно буде дійсно оригінальним національним українським одягом.

Ми говорили як для уникнення неясности так і з практичних мотивів так докладно про український національний одяг, але треба зазначити що він не цікавить етнографів. Етнографів цікавить справжній народній одяг оскільки він ще де зберігся і про нього ми тепер мусимо сказати кілька слів.

У містах фабричні матеріали, готові убрання і «мода» цілком усунули зі щоденного вжитку, як і скрізь в Європі, народній одяг. Не треба думати, що загально-європейський одяг є справді чи гарніший, чи зручніший чи більш гігієнічний за наш український. Цілком ні! І коли він, вийшов з ужитку то рішали тут зовсім інші чинники, а саме в першу чергу сліпа «мода», а також потреба досить довгого часу на вишивки та взагалі від носна дешевизна фабричної тандити., Напр. в літку значно здоровішим і зручнішим за інші одяги є біла со рочка, широкі білі штани і легкий со ломяний крислатий бриль! Зимою знова свитка і шаравари більш правильно, і рівномірно, і певно охороняють усе тіло від зимна й вітру чим напр. маринарка з камізелькою (спина менше забезпечена і отвір коло горла) та зимовий плащ з хутряним ко міром. Про те, всупереч «моді» з міста, на селах ще до недавна зберігався в багатьох місцевостях оригінальний наш одяг.

Ще до недавна дівчата на Київщині, Полтавщині й Чернігівщині носили на голові вінки, а також над чолом спеціальні оздоби з фарбованого на зелений колір пір'я, гуцулки носили т. зв. «чільце», яке складалося з підвішаних до дроту мідяних лястинок. Крім того в деяких місцевостях (напр. в Галичині) носять ще т. зв. «уплітки», це сплетені мов коса червоні гарусні нитки, вплетені між волосся. На літ носять намисто, про яке ми вже згадували, лише в давнину воно було роблене з натуральних речей: гарних скожок, зерен, камінчиків. Гуцулки найдовше зберегли намисто з кольорового венеційського скла, яке цілком нагадує те, яке знаходять в українських могилах князівської доби.

Крім того всюди носили т. зв. «дукачі», це б то золоті монети нанизані в суміш з намистом або окремо. У Гуцульщині ще носять т. зв. «згарди» це намисто з литих мідяних хрестиків нанизаних на ремінчик та гердани це стрічка зроблена з кольорових пацьорків. Однак гердан правдоподібно занесли угри, які певно запозичили його від фінів.

Більше ніде на наших землях герданів не носять. Зап'ястів українки не носять. Каблучки чи перстені дуже поширені серед українців. Замужні жінки мали в цілій Україні звичай носити на голові очіпок і вважалося дуже непристойним «ходити простоволосою» (це б то

без головно накриття в формі очіпку). Легко було можна намовити жінку для антропологічних pomірів заголити коліно, але важко було добитися щоб вона скинула очіпка. У деяких місцевостях розділене на голові волосся замінені жінки нагортали на мотузяне чи деревляне кільце т. зв. «кибалку», яку потім вдягали на голову і при кривали очіпком. Очіпки бувають різної форми і роблять їх з різного матеріалу в залежності від заможності. Крім того як дівчата так і жінки носять хустки. Ще до недавня українські жінки, як й інші слов'янки носили поверх очіпка в урочистих випадках білу намітку зі звисаючими ззаду майже до землі білими кінцями.

До найстаровиннішого одягу як чоловічого так і жіночого належить кептар – це щось таке як короткий кожушок без рукавів, шкірою на верх; носять його лише українські мешканці Карпат. Крім того всі українці носять кожух. Покритого тканиною кожуха звать байбарак. Жінки ще носять простішу за корсетку одяжину (не в талію, але без рукавів), яку звать катанкою.

В Галичині ще носять одяжину подібну до кептаря лише з рукавами зветься вона сердаком.

Свиту та юпку мусимо уважати за одну з найбільш старовинних одяж бо про них згадки є вже в Патеріку Печорському в житті Феодосія. Як свитка так і юпка в різних місцевостях лише дуже мало різняться. Сорочка безперечно одяж відома з давнього часу. На Лівобережжі жіночі сорочки зовсім не мають коміра, а просто зібрані на нитку довкола шиї; на-Правобережжі мають комір, деколи навіть стоячий. Старовинні сорочки вишивалися також шовком і металевими нитками (срібними та золотими) здебільшого вишивано «настилуванням», а тепер більш в ужитку вишивання хрестиком. Найбільш питомим родом вишивки серед більшості населення є вишивка з рослинних мотивів, стилізованих і виконаних двома барвами: червоною та синьою.

Крім плахт носять ще українські жінки також запаски, які вдягають переважно в будні: одну – з-перед, другу – з-заду. На Поліссі жінки ще обмотують ноги до колін (від стопи) і спеціальними білими обмотками, щоб роса не впливала шкідливо на шкіру. Про взуття

ми вже говорили, додамо лише, що бідніше населення ще до недавня носило постоли, взуття по дібне мають і південні слов'яне, але москвини такого взуття не вживали.

За козацької доби ще носили жінки власного виробу панчохи з вишитими взірцями (зірочками) коло кісточок.

Про одяг чоловіків ми вже згадували, говорячи про жіночий. Слід хіба додати, що українці за козацьких часів здебільшого голили бороду й лишали вуса, а козацтво то голило й голову, лишаючи лише «оселедця», це б то довгого чуба посеред голови, який звисав за ухо, а джигуни то навіть обмотували його кінець довкола вуха. Цей звичай відновився був у 1917 році зі стихійною силою тирячись серед українських гайдамацьких відділів.

Крій шапок і брилів поширений у нас ще повсякденний бриль, що зветься капелюхом. Крім верхнього, одягу, за який вже згадано, носять ще чоловіки так званого кобеняка, якого звать ще киреєю, або сіряком. Це довга, без стану, одежина з т. зв. «відлогою», що в інших місцевостях зветься «кобкою» або «богородицею». Іноді саму відлогу звать «кобеняком».

Чоловічі сорочки мають у всій Україні однаковий крій крім Лемківщини, де сорочки жіночі застібаються па лівому плечі, а чоловічі – на спині.

Крій штанів (особливо у гуцулів) та оздоблювання онуч і панчіх є властивістю спільною з південними слов'янами та з кавказькими народами.

На загал же треба зазначити, що українці і що до одягу (як і до всього раніше згадуваного), особливо його найстародавніших форм наближаються до південно-західних слов'ян, вказуючи там ще раз на існування давніх зв'язків чи краще сказати ближчого як з іншими слов'янами споріднення.

d) Вірування й обряди.

Найбільше може цікавого про походження або зв'язки й впливи протягом історії можуть нам дати питомі, стародавні вірування народу й обряди. Усюди де ще сучасна школа і впливи міста не знищила тих вірувань вони зберігаються старанно і вперто.

Вірування українського народу складаються як із прадавних власних вірувань так і з тих вірувань, котрі перейняв нарід протягом довгого історичного життя від сусідів та зі Святих книг.

До найстаріших вірувань належать вірування в божеський характер сонця, місяця і зірок, але ці вірування, як такі, вже майже зникли і лишилися головню сліди їх у св'яткуванні коляди, веснянок, Купала і Ярила.

До оригінальних українських народних вірувань належить наприклад пояснення вихору. Згідно з тим поясненням чорт, який був за кару сім літ звичайною гадюкою, сім літ полозом, а після того у нього відростають оце крила і він передним як полетіти здійсмає такий страшний вихор і крутиться по полю чи шляху.

Гроловиця є наслідком діяльності не бога Перуна – це вірування давно витіснило християнство, а того, що по небі вганяє св. Юрій на білому коні зі своїми вовками, св. Ілля та архистратиг Михайло й уряджують лови на чортів. Тому гріх гасите огонь від блискавки – то святий вогонь, а під час гроловиці не слід ховатись під деревом чи вербою – бо чорт любить такі місця.

Збереглися також, якщо не в формі вірувань, то в формі приказок чи побажань рештки культу землі, яку вважали святою. Тому гріх землю без потреби бити, гріх казати лихе щось на святу землю. Клятьба землею є найстрашніша клятьба, а в деяких місцях на доказ правди з'їдали шматочок землі – звідси вислів недовір'я; «не вірять, хоч ти землю їж!». А висловом найбільшої зненависти є «щоб тебе свята земля не прийняла!»

Крім того нарід вірять, що десь далеко, невідомо де – є тепла країна щастя, котру ще навіть за Володимира Мономаха звали вирій, чи ирій. Досі кажуть; «пташки полетіли в ирій».

Вірування про цвіт папороті, про мак – видюк, про терлич, про будяка і багато інших правдоподібно замандрували до нас із заходу.

У глибоку давнину безперечно наші предки шанували також, як святі, й дерева рештки таких вірувань є вживане при купальських обрядах вильце чи гильце яке вживають і при весіллі.

У деяких місцевостях збереглися вірування дуже своєрідні про походження звірят з людей.

Так вважають, що кицька утворилась в рукавиці Богородиці, свиня – це жидівка, яка перетворилася в свиню з волі Божої за те, що хтіла одурити Христа і тому жида не їдять свинятини. Зозуля – то жінка, що вбила свого чоловіка і тому не має гнізда, коза та пава перетворення чорта і т. д.

Збереглись також ще вірування про те що людська душа за гріхи може бути переселена в ту чи іншу тварину. Це є рештки стародавніх вірувань у мандрівку душ. Зустрічаємо рівнож в народіві рештки вірувань у мавок, упирів та мерців, що переходять до живих людей, найчастіше діючи їм лихо. Коли комусь дуже вже докучав такий мрець забивали в його домовину осикового кола та кидали в могилу жменю маку, бо не перерахувавши всіх зернят мрець не міг вийти з могили.

Вірування в упирів є досить недавнє і замандрувало до нас з Європи, де, як припускають, повстало під впливом оповідань про кажанів-вамперів, що їх надибали європейці в Америці. Що до упирів то наш нарід стосував той же випробований спосіб, що і взагалі до всіх неспокійних та докучливих мерців осиковий кіл і жменя маку.

Крім того зберігаються ще легенди про вовкулаків – це люди, які в переддень свят не додержувались сексуальної повздержаности і за це тепер мусять жити в лісі разом з вовками.

Мавки знова – це дівчата, що втопилися під час, купання.

Відьми – це жінки, що мають такі спеціальні властивості, при чому бувають двох родів «родимі» (що мають маленький хвіст) і вивчені. Ці звичайно є менш за перших шкідливі.

Відьми згідно з українськими віруваннями не є чарівниці. Вони, як і чарівниці, часто збираються на гучні бенкети коло Київа на Лисій горі, літаючи туди ночами.

Вірування в відьми властиве лише деякими слов'янам, германським народам та індусам. Москвини такого вірування не мали, а коли пізніше й уживали слова «ведьма», то довгий час з додатком «кієвская».

Всі «нечисті» духи і численні чорти, домовики, лісовики, очеретяники і т. д. згідно з українськими віруваннями не є такі вже надто й шкідливі, а тому певно в нашому минулому ми не маємо таких жорстоких присудів за чарівництво, які є властиві не лише москвинам, але й західньо-європейським народам.

У тісному зв'язку з віруваннями, що вже зникли стоять різні обряди та звичаї.

Так за часів коли святковано нашими предками день народження сонця зберігся звичай варити на Різдво – кутю з медом та узвар. Цю страву ставлять на сіні, на «покутті» – це б то в найпочеснішому місці, лишають її для мерців, для відсутніх членів родини, якщо вони живуть не далеко. З тим же святом пов'язані слова найстаріших колядок та щедрівок побажання доброго врожаю і звичай «посівати».

Ці звичаї, властиві українському народові, не поширені серед москвинів.

Великдень та день св. Юрія також у нас святкують особливо і в цьому святкуванні є також рештки давнього святкування весняного сонця. Досі ще старі люди кажуть, що на Великдень «сонце грає», це б то ховається, то знова здіймається над обрієм.

У нас же на Великдень приготують певні страви; які мають також обрядове значіння та безперечно не пов'язані з християнством, а саме: паска (круглий, білий хліб, у заможніших родинах ще роблять солодку, здобну «паску»), яка й зветься «папушником», а яку де-хто зіналізованих інтелігентів на Правобережжі і в Галичині звать з польського: «бабою»), ковбаса уложена кільцями, печене порося, шматок сала і що найважливіше крашанки чи навіть писанки. Крашанками звать варені на твердо фарбовані яйця, а писанками такі ж яйця лише розписані, розмальовані.

Цікаво при цій нагоді звернути увагу як на те, що українські писанки, оздоблені дуже гарними старовинними візирцями так і на те, що саме розмальована робиться способом таким якого вживають ще на півдні Індії.

Великодні свята закінчуються «могилками», це б то свого рода «тризною» – поминальним бенкетом на могилах рідних. Цей звичай ще й до наших днів зберігається на всій західній Волині. До недавня ще при цьому крашанки, шкаралупу з яєць та трохи їжи закопувано на могилі і поливано чаркою горілки.

Тепер уже зник звичай кидати у воду річок шкаралупки з крашанок для «рахманів» (брахманів – це б то індусів?), що живуть у далекій країні й не знають коли буває Великдень, а святкують його тоді, коли до них припливе водою шкаралупа яєць («Рахманський Великдень»).

Повну силу сонця, а разом поворот па зиму святкують на Івана Купала. За давніх часів, як свідчать писані пам'ятки, у переддень цього свята уряджувалися ігрища, під час котрих жінки, дівчата, парубки й чоловіки давали собі волю, вільно було всім залицатися до схочу. Тепер з того за лишилися в деяких місцевостях лише де-які звичаї та обряди, а саме: дівчата з-раня йдуть у ліс чи на поле, збирають квіти, в'ють вінки, а далі обирають найгарнішу дівчину, ведуть її в ліс і садять у яму виповнену вінками. Ця дівчина одержує назву «Купайла», довкола неї танцюють і співають, а вона з зав'язаними очима роздає вінки.

Всі на підставі одержаних вінків пробують вгадати свою долю.

В інших місцевостях роблять з соломи дві ляльки, одну звать Мореною, а другу (з клену та гілля вплетеного в солону) Купайлом. Перед ними розкладають вогнище та стрибають через них парами співаючи ритуальні, весільні пісні.

До числених поетичних звичаїв, що надають такої краси цьому святу належить звичай «пускати вінки».

Роблять вінки, прикріплюють до кожного по свічці і в ніч лід Купайла пускають їх на воду та й стежать з берега: котра свічка раніше погасне того чекає по шлюбі лихо. Вірять

також, що в цю піч зілля і трава мають чарівну надзвичайну силу, а тому чаклуни збирають їх для ліків, крім того відважні можуть спробувати шукати цвіту папороті, яка в цю ніч цвіте чарівним цвітом. Цю квітку стережуть злиї духи через те, що вона тому, котрий її зірве – дає щастя.

Існувало ще свято Ярила аж до кіпця XIX віку, але воно стягнуло чомусь спеціальні переслідування з боку духовенства і тому зникло цілком. Святковано було його у Петрівку.

Природно, що й такі події як народження та хрестини були також пов'язані з цілим рядом обрядів, які тепер однак майже позникали.

Дуже цікаві обряди й до того де які не лише своєрідні, але й поетичні, пов'язані з весіллям. По перше, до недавца, молодь шлюбного віку творила дві окремі громади, що мали своїх отаманів та влаштовували всякі урочистости, в тому числі й вечорниці.

Там пізнаються взаємно і після вільного вибору, за згодою батьків, наступають заручини.

Заручини попереджає сватання. Як одне так і друге ми не будемо описувати бо більшості читачів знайома ця церемонія як не з життя, то з побутових п'єс, та опису наших класиків. (Хв. Вовк. «Студії з української етнографії», де є опис шлюбного ритуалу на Україні).

Напередодні весілля в хаті молодої приготівляють «гильце» (зелену гильчку або маленьке зелене деревце) втикають його в хліб і прикрашають так як тепер прикрашають ялинку (золоченими горішками, цукерками, ягодами та маленькими свічечками). Гильце ставляли на кінці столу і воно лишалося там протягом усього весілля.

Роблення гильця мало обрядовий характер та сполучене було зі співом певних призначених пісень, в яких були згадки про Дунай по якому плаває качечка та збирає золото на оздобу гильця, повторюється історія умикання дівчини, звертається увагу, що слід було їй не ходити самою рано до води та не слухати воркування голубів. Далі співається про кохання молодого і молодої та про її жаль з нагоди потреби розлучатися з

родом. Однак ніде не співається як у московських весільних пінях про обов'язкову нещасну долю молодої, про «лютого» свекра та про чоловікову «пльоточку (нагайку) шелкову», що лишатиме червоні пруги па її білому тілі.

В'ють також вінки для молодого і молодої. Потому молода з друзками йде запрошувати до себе гостей на весілля.

Тим часом приготують «посаг» і коли вертається молода відразу ж і прибуває і молодий з друзками.

Пісні, котрі при цьому співаються і усталені обряди дишуть глибокою старовиною. Між іншим і молодий входить до хати з товаришами не здимаючи шапок, що залишилося з тих стародавніх часів (ще передкнязівських) і підкреслювало «здобування» і перемогу молодого з товаришами.

Дуже урочисто пікся коровай в хаті молодої на який муку мала приносити вся рідня молодої. Цей коровай мав безперечно обрядове значіння на що вказують і оздоби роблені з тіста і добір коровайниць із числа заміжніх жінок, при котрих па ту пору є вдома чоловік і спеціальні пісні. В піснях співається, що воду для святого короваю взято з Дунаю та 7 криниць, а муку принесено в 7 мішках, покладено 7 кін'яць і т. д.

Після того починалося саме весілля, якого перебіг мав також обрядове значіння й характер.

З історії знаємо, що ще в XI віці тільки бояри й князі брали в церкві шлюб, а решта населення уважала весілля за вистарчаюче. Сім віків минуло від того часу, а ще ми мали відомості про те, що в Україні тільки весілля уважалося за важне і лише до нього молоді уважались чоловіком і жінкою, а церковний шлюб уважався менш важним. Тому, до недавнього часу українська церква практикувала давання шлюбу в піст, але весілля не могло відбуватися в піст.

Цілий ряд цікавих весільних звичаїв є пережитками глибокої старовини та мають багато питомих рис властивих лише нашому народові.

Так ми коротко познайомили на ших читачів на основі раніше публікованих праць, а в першу чергу Хв.Вовка, з рядом етнографічних особливостей українського народу і на закінчення мусимо ще раз ствердити, що такі всі дані етнографії стверджують ті висновки, що зробила антропологія, а саме:

1) український нарід є цілком окремий, самостійний нарід і був таким від найдавніших часів;

2) український нарід найближче споріднений з південко-західними слов'янами, і

3) має найменше спільного з поляками, а з москвинами має менше спільного чим з багатьма іншими не слов'янськими народами.

Ці висновки етнографії цілковито збігаються з подібними висновками антропології.

Ці ж висновки відповідають твердженням нашого, найдавнішого літопису.

Ці ж висновки стверджує незалежна українська історична наука.

Може не одному з наших сусідів вигідно їх забути, або представляти як щось маловажне – однак правда все лишиться правдою! [9].

УЧЕНИЙ ГРОМАДЯНИН (Пам'яті Ф. Вовка)

Спостерігаючи дійсність нашу кінця XIX та початку XX сторіччя, треба сказати, що поетів тоді ще в нас було досить (може й коштом інженерів, лікарів, дипломатів), але бракувало українських купців, дворян, чиновників. І як же мало було громадян! Треба було мати неабияку громадянську лужність, щоб працювати в царині науковій на користь українського народу. Український учений і український громадянин є поняття нерозривні. Діяльність П. Чубинського, М.Драгоманова, пізніше М.Грушевського та С.Єфремова доводить правдивість цього твердження.

За чудовий приклад поєднання в одній особі визначного вченого з палким громадянином може правити особа Федора Кіндратовича Вовка, по смерті якого вже минає двадцять шостий рік (1847 – 1918).

Етнографія, антропологія, етнологія, що становили, науковий фах цього вченого, – все це, здавалось, є такі галузі знання, які можуть цікавити тільки «кабінетних» учених, що з головою поринають у студіюванні таких питань, як похоронні звичаї, обміри черепів та будова ступенів, забуваючи за «політику». Але Ф.Вовк довів своєю науковою роботою, що й антропологія та етнографія можуть збуджувати політичні пристрасті, впливати на формування громадського світогляду людей.

Наука й політика становили в цьому випадку нерозривне ціле, як становили вони таке ціле, скажемо у сучасника Ф.К., відомого росіянина Петра Крапоткіна, соціально політична діяльність якого з одного боку спиралась на наукову концепцію в галузі біології, а з другого спрямовувала дослідну увагу вченого-природника, коли він за молодих літ писав свою відому працю «Взаємна допомога, як фактор еволюції».

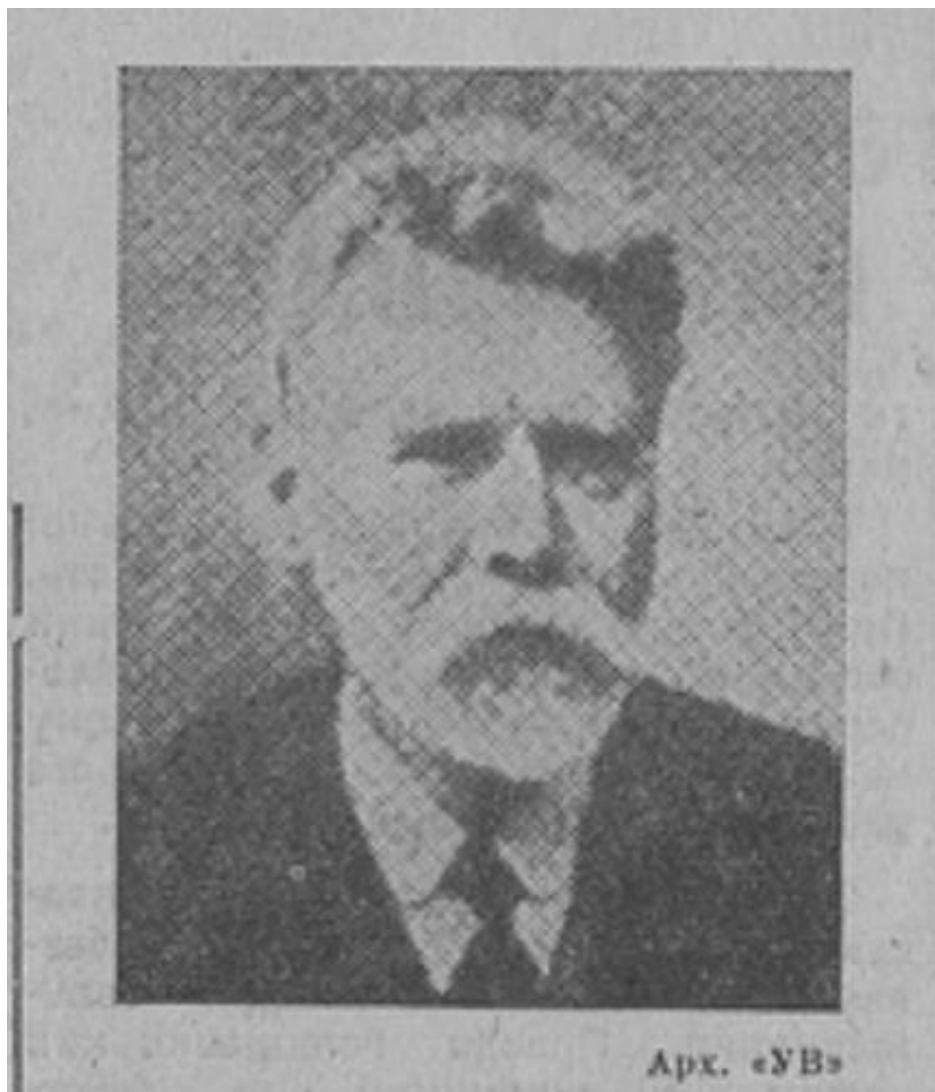
Захопленням ідеями «шестидесятих років» пояснюється либонь і вступ Ф.Вовка на природничий факультет університету, де він виявив неабиякі наукові здібності у студіях над хлорофілом та фізіологією рослин. Під впливом В.Б.Антоновича та М.П.Драгоманова захоплюється він етнографію, стає активним співробітником «українофільського», «Південно-Західного Відділу Російського Географічного Товариства», друкує в «Записках» Відділу свої праці з поля етнографії.

Коли російський уряд заклав Відділ р. 1876, видавши ганебної пам'яті указа, яким заборонялась фактично вся українська література й розпочинались жорстокі нагінки проти української науки й письменства, молодий учений-патріот волів мало не тридцять років істи на еміграції гіркий хліб вигнання, ніж працювати на рідній землі в рамках цього указу. Закордоном, у Женеві, бере, активну участь у емігрантському житті та в видаваній там славетній драгоманівській «Громаді» друкує свою статтю про Шевченка, першу в пай докладну характеристику громадсько-політичних поглядів геніяльного Поета.

Живучи в Румунії, захоплюється збиранням антропологічних та археологічних матеріалів, передусім матеріалів до української етнології.

Особливо плідним був з наукового погляду паризький період закордонного життя. Тут Ф. Вовк захоплюється студіями з поля анатомічної антропології, порівняльної етнографії та доісторії, слухаючи курс з цих дисциплін у найвидатніших учених в «Ecole d'Antropologie» та «Musee d'Histoire Naturelle». Друкує по французьких та болгарських наукових виданнях наслідки своїх студій з української етнографії, демонструючи там свою велику ерудицію й завойовуючи собі визнання як видатний вчений. Праця ж його з антропології – «Variations squelettiques du pied chez les primates et dans les races humaines» вважається за класичну в цій галузі. Разом з Елізе Реклю працює над виданням Всесвітньої Географії.

1900 р., коли в Парижі діяв Вільний Університет, керований славетним ученим-українцем Максимом Ковалевським, Вовка разом з М.Грушевським запрошено було читати там лекції зі свого фаху і два вчених дали прибувшій з Росії молоді неконтрольоване російським урядом уявлення про етнічну природу та історичну долю українського народу.

Тільки революція 1905 року і зв'язані; з нею полегчення у політич ному режимі Росії відкрили перед визнаним на той час всім світом, видатним ученим російський кордон. Федір Вовк переїздить до Петербургу й дістає посаду консерватора по етнографічному відділу в Музеї Олександра III, де завдяки його енергії зібрано було силу надзвичайно цінного матеріалу з етнографії українського народу Одночасно учений читає лекції в петербургському університеті, де швидко навколо нього утворюється школа молодих, науковців, що «оточували його, як колись, в стародавні часи вірні ученики ходили за проповідниками філософських та релігійних ідей». «Як у Парижі Вовк був ніби послом від українській нації до культурного світу Європи, – пише П.Стебницький, – так у Росії він був, сказати би, українським послом від європейської науки».

І за петербурзького, як і за паризького періоду свого життя, учений всю свою увагу зосереджує на українській етнології. Частенько наїжджає він в Україну, де вивчає матеріали археологічних розкопок, збираючи матеріал з поля етнології.

Він так мріяв подати наслідки своєї багаторічної роботи в цій галузі у великій синтетичній праці, але не встиг цілком реалізувати цей намір. Дві праці з антропології та етнографії українців, вміщені були в 11 томі відомого видання «Украинский народ в его прошлом и настоящем» (Петербург 1916) являюча собою розділ з цієї синтетичної праці, так і не завершеної.

Український тип, на думку славетного вченого, становить разом з словаком, сербом, хорватом чисто слов'янський тип. З погляду расової (слов'янської) чистоти українці значно відрізняються від російсько-польсько-білоруської етнічної групи, що має в собі расові прикмети східнього типу.

Висновок свій учений, що пройшов справжню-європейську школу, спирає на великий матеріал і так солідно аргументує, що тільки без відповідальні борзописці з російських журналів та газет сумнівної політичної репутації наважуються запідозрити наукову об'єктивність українського вченого й кинути йому обвинувачення в «мазепинстві», «Відриваючи» українців від «братнього» народу, і зближаючи його а південними слов'янами; Ф. Вовк р бив тільки те, що підказувало йому сумліяня видатного вченого, а не скороминуща «орієнтація» політика. Підтримували його в цьому напрямі своїми лінгвістичними дослідями, такі авторитети як росіянин-академік Ф.Корш, якому аж ніяк не можна закинути «мазепинську» тенденційність.

1917 рік сповнив серце вченого, одірваного територіально від своєї батьківщини, надією на роботу, про яку він мріяв усе своє життя. Він радо прийняв запрошення приїхати на Україну й узяти участь у роботі нашої Академії і, незважаючи на лихий стан свого здоров'я та жахливі транспортні умови, виїздить у літку 1918 р. із советського Петербургу на «ясні зорі, на тихі води» Батьківщини. Але доля не судила йому побачити Україну. Простуда змусила його зупинитися недалеко від українського кордону, у Жлобині. Тут славетного вченого спіткала смерть.

Дальший розвиток подій на Наддніпрянській Україні, запекла громадянська війна, в наслідок якої до 1941 р. Україна знову «воссоединилась» з советського РСФСР, де наука, якій Ф. Вовк віддав усі свої сили, не могла користатись пошаною як «націоналістична, мовляв, з природи своєї». Про «славетного етнолога у нас забули. Праці його давали поживу нашій науковій думці переважно за межами України. Нині на став час до ґрунтового студіювання й популяризації великої наукової спадщини цього невтомного працівника на полі української науки.

П. Петренко [10].

Розкажемо про **«ХАРЧУВАННЯ ПІДСОВЕТСЬКИХ УКРАЇНЦІВ»**.

Ми не знаємо ще досконало, як саме впливає різна страва людини на її фізичний і духовий розвиток. Наші знання обмежуються лише вмінням побудувати білянс калорійності, не забуваючи за кілька відомих нам вітамінів, та різні мінеральні солі. Ми пам'ятаємо також значення смакових, пахощевих та здорових впливів на перебіг процесів травлення, що показав у своїх працях академік Павлов. Відома є роля тканинної будови деяких продуктів, роля ферментів.

Проте завжди суспільство прагнуло до збагачення та поліпшення своєї їжі, часом підсвідомо. На підставі досвіду довгого часу, розуміла людина, що добра страва, яка відповідала смаковим потребам цілих поколінь, є ґрунт її здоров'я, тоб-то першої передумови до розвитку фізичних і духових сил.

Вибір тої чи іншої страви був підпорядкований також умовам природи, ступені техніки та інших соціальних явищ. Ось чому з часом їжа змінилася, з'явилися нові можливості її збагатити, з часом і нові смакові потреби.

Колись людина споживала лише м'ясо, не вміла випікати хліб і т. д. З того часу промайнули тисячеліття. Але й за більш нам відомих віків та десятиліть відбувалися зміни щодо якості харчування. Часом провід суспільства розробляв державні заходи, дбаючи за покращання харчів цілого народу, або його війська.

Відомо, що ще за часів Риму для харчування війська розроблявся особливий раціон, який мав зміцнювати фізичну і духову загартованість жовніра супроти воєнних умов.

Вчені давніх Греції та Риму не мало праці присвятили вивченню різних властивостей страви. А відомий Пітагор став першим свідомим вегетаріанцем.

Наполеон I турбувався за організацію виробництва маргарини та бурякового цукру. Велике число політичних мужів, або вчених взяли участь у формуванні людської страви, спираючися на вимогах їх націй.

Швайцарія стає країною овочевих соків, тут починають пити малоалькогольні, або неалькогольні соки замість води, що ми також спостерігаємо у південній Німеччині. В

останньому десятиріччю за найпопулярніший напій в Південній Америці стає невідомий до того у вжитку, сік з томатів. Таких прикладів є багато.

Окремі нації створювали свою страву, або цілу «кухню», що відповідала її фізіологічним потребам та можливостям. Так виникли відомі кухні: німецька, французька та інші.

Так само широко відомий український борщ, узвар, що дійсно можуть являти собою, з погляду сучасної науки, шедеври страв. І яка далека смакова відстань поміж українським борщем і російськими «щами»; поміж українською ковбасою і «сосісками» і т. ін. Ці речі, дійсно, з погляду їх біохемічних і фізико-хімічних властивостей, різні.

Українські люди, й бідніші й багатей, завжди вміли готувати собі смачну і здорову їжу, про що свідчить наша література та етнографічні дані.

Здавалося б, що десятки мільйонів українських людей, які потрапили на 20 років під советську руку, мусіли б здобути ще кращі можливості щодо харчування та розвинути в собі нові смаки.

Український нарід прямував десятиліттями до оспіваного соціалізму, тобто до ідей, які обіцяли перш за все покращання добробуту.

Правдива дійсність свідчить про інше. Поширені за советів лозунги, що «у здоровому тілі – здоровий дух» були, як і переважна більшість ідей, лише красивими словами. За цими словами переводилася цілком інша політика харчування. Світ знав вже досить докладно про штучний голод на Україні на початку тридцятих років. Вже ніхто не заперечить діявольської методи винищення українського селянства.

Але люди забувають, що після наглого голоду пішли довгі роки не повноцінного харчування, або недоїдання. Люди після того не спухали й повмирали мільйонами у муках на шляхах, але систематично почували потребу щось з'їсти. Громадяни Советського Союзу задовольняли свої шлункові потреби другорядною їжею, так би мовити, неповноцінною їжею. Це задоволення коштувало того, що треба було відмовитися від купівлі нового капелюха, панчіх, чи то святкового убрання.

Ось чому назагал натовп советських довоєнних людей справляв вражіння назовні жебраків. Ось чому більшість людей, особливо дітей та молоді, мали помітно великі животи, і а лікарі все більше і більше реєстрували захворювання на хронічні шлункові хвороби.

Якщо вам доводилося стояти па берегах Дністра, десь по роках голоду, коли рештки змучених селян були вже зігнані до колгоспів, ваші вуха чули спів півнів на румунській стороні, по советському боці півні не співали. Отже український селянин не їв курки, не їв яєць. Не їв сала в тій мірі, як колись, не їв і доброї сметани. Сама советська статистика твердила разуче падіння числа худоби в українських селах; поголів'я худоби так і не зросло до числа з перед першої світової війни.

Зменшилися площі під улюбленими соняшниками й маком, що теж ствердила статистика, стало обмаль запашної олії. З усупільнених та одрізаних присадибних садків врожай овочів знімали у півзеленому стані і відправляли до державних консервних фабрик. Заради «дотермінового виконання плянів» овочі, як правило, ніколи не достигали. Український селянин не споживав і половини норми овочів, хоч мав їх раніш доволі; хоч так колись старі бабусі любили частувати печеними яблуками з медом. Відстав і в цьому відношенню наш селянин від селянства інших країн.

Не в ліпшому стані було населення великих і особливо малих міст.

Великі склепи з гарними вікнами й вивісками: Ларки, «Бакалея», «Гастрономія» мали жебрацький зміст щодо асортименту і кількості продуктів. Інакше б міста не знали, що таке черги з ночі, не піднявся б у советського громадянина так високо і культ «портфеля і авоськи». Назовні люди не голодні, працюють, навіть і «будують соціалізм». Але здобути півкілограма оселедців для родини це цілий тріумф. Свіжа риба – знову труднощі. Ковбаса, свіжі овочі, консерви взагалі руйнували грошеві, розрахунки цілої родини. І старі люди починали забувати, а молодь цілком свідомо вважала, що всі ці речі розкіш, а не звичайна потрібна страва. Молодь познала, що довоєнний чужинець – безробітний десь в середній

чи західній Європі, має більше і ліпшої страви, аніж здобували їх батьки в наслідок 10 – 14 годинного робітничого дня. Не знала, що надмірна праця, або крадіжки, чи спекуляція, які коштували забагато нервів, прохарчувували людину.

Пам'ятаємо, як в одному маленькому місті, донька робітника не знала, що таке цукерок, і чому він загорнутий в папірець, і як йогоз'їсти. А тій дитині було 8 – 10 років.

Одного разу не здобувши місця в готелі Одеси, як це часто бувало по великих містах, довелося випадково ввечері зупинитися, щоб переночувати, в родині висококваліфікованого робітника. З їжі у цих гостинних людей було лише: хліб, солоні огірки, горілка.

Протягом останнього часу ці продукти ставали все більш «традиційними».

Солоні огірки, які колись були, як збуджуюча апетит невелика закуска, або гарнір до м'яса, тепер стали, головним «наповнювачем» советських шлунків. А горілка ставала за найбільш дешеве джерело теплової енергії, замість, наприклад, цукру або меду. До наповнювання лише шлунків та тимчасового штучного збудження зводилася політика советського харчування. Горілка була одною, з головних прибутків соціалістичної держави. Її діставали всі без карток і майже завжди без черги. Продавалась горілка в пляшках, форма яких була вироблена ще в далеких роках династії Романових. Горілка прислужувала у багатьох відношеннях. Вона передусім підбадьорювала громадян, легше кожний щоденно чекав на арешт НКВД, створювала на вулицях штучно-веселий вигляд натовпу і, найстрашніше... розв'язувала язики для нових кадрів замордованих людей.

Заробітки чоловіка і жінки: обох вчителів, або робітників, які мали двоє дітей, ледве вистачали, щоб годувати так-сяк родину.

Отже така політика харчування, побіч духового терору, приводила до створення малочисельних родин. Ось чому було потрібне brutальне втручання советської держави в родинне інтимне життя, щоб збільшувати, хоч як небудь, число народжуваних дітей.

Але чим же живилися українці, що їли за советів, коли не всі, подібно багатьом мільонам у 30 – 32 рр., вимерли?

Рятували людей: хліб, крупа, картопля, квашена капуста. Хліб не являв собою запашних, з особливим присмаком, житніх або пшеничних українських паляниць. Білий хліб і в селянина і в робітника чи в інтелігента теж бував може раз на тиждень. Та був хліб – мішанка різного збіжжя, хліб стандарт – завжди однакової форми та смаку.

«Советські паничі», яких так багато поміж мобілізованими українськими робітниками тепер у Німеччині, будуть заперечувати цим словам, і деяка частина їх матиме рацію.

Советська верхівка, до якої належали вони самі, або їх батьки, так би мовити советський провід, починаючи від наркомів і кінчаючи головами колгоспів, були в інших умовах. Навіть після скасування карткової і системи харчування існували «закриті», фактично захищені від народу: крамниці для розподілу харчів і одягу.

Отже повноцінно міг харчуватися лише той, хто духово або фізично мордував людей на сталінський лад. Ці люди одверто хвалилися, що вони і потребують: «кусочок белой булки і вагон масла».

Той, хто був під батогом, мусів завжди хотіти їсти, або знати, що і не з'їсть завтра, якщо збочить у своїх поглядах сьогодні, навіть що до якихось господарчих урядових і розпорядків.

Друга ж частина нашої молоді виросла за умов, де нічого майже і не знала, як їв в передвоєнний час молодий німець, чи англієць, чи француз. Вона не вірила своїм же батькам, коли вони оповідали про своє дитинство. По дитячому вважали, що добрий фарш до риби, чи завжди свіже молоко і печиво, справжня кава, а не палений ячмінь, мед чи свіжі овочі, це все розкіш, і для харчування людей не потрібне і безкорисне.

Росла наша молодь, не відчуваючи тої загрози, що висіла над усяким народом, який роками неповноцінно харчувався. І то було все у час не воєнний, у час «соціалізму». Якщо молода людина з советськими присмаком буде виправдуватися і заслинюючись нагадувати

нпр. потреби світової революції, про шкідництво проти советської влади в колгоспах і на фабриках, скажіть цим людям їх же мовою: «Перестаньте тріпатись, хоч тепер». Бо ми добре знаємо, як ви господарювали. Як здихали свині та кури тисячами штук на фермах колгоспів і совгоспів, як гнила картопля у сховищах наркомторгу, як знищували збіжжя комахи по склепах загот- зерна, як гнили яблука і т. д. Знаємо, як ви за безцінок вивозили за кордон продукти. Молоді й старі позапартійні фахівці працювали щиро, шукаючи порятунку для свого народу в своїй чесній праці. Шкідників не було насправді. Винна в тому ваша істерична система, з її дотерміновими виконаннями й перевиконаннями плянів, з її брехливістю і кар'єризмом. Ваша майбутність вимагає тепер, або скинути з себе большевицьку полуду, якщо ви чесні люди, або продовжувати так само господарювати десь інде; може під іншою полудою, але не на українських землях.

Правда, в ліпших готелях великих міст: «Континенталь», «Красная», «Лондон», вільно завжди було замовити кращу страву. В червоних столицях: в Москві і в Ленінграді постачання населення було краще. Там «сталінським раєм» дурили голови закордонним гостям. А у фабричних кухнях в Україні варили «щі» з кислої капусти з підозрілими краплинами товщів, та ячмінну («перлову») кашу.

Лише один раз влада вирішила ніби дійсно зробити щасливими своїх громадян. То було в часи рятування еспапської революції. Тоді до Києва навезли з Еспанії бананів. Всі склепи харчових крамниць були завалені свіжими бананами. Химерні продавці запевняли, що це немов – українські дині. Киянин їх не купував, банани зігнили, хоч рятувати банани покликали багатьох учених. А після того з'явився дотеп:

- Ну, як ви живете?
- Дякую, як у Африці!
- Чому ж, як у Африці?
- Бо ж самі бачите, ходимо, голі та їмо банани!

Але це все була велика трагедія. Солоні огірки, горілка, банани, напхані хмелем дешеві цигарки: «Мотор», «Планер», – це був, сміх крізь сльози. Перше покоління підсоветських людей росло ще більш-менш здорове, бо походило від батьків, які виростили за нормальних умов харчування. Але жахливий вигляд мало б друге та дальші покоління, завжди відірвані від доброї, рідної страви.

В советському харчуванні всі двадцять років провадилася політика, скерована на відрив від національної страви. Цей відрив не компенсував ся рівноцінними іншими продуктами.

Підсоветський українець не збагатив своєї страви, а навіть позбавився тих продуктів, що були улюбленими протягом багатьох попередніх поколінь.

Советське харчування було одною з форм фізичного терору нації. Було спрямоване до створення у майбутньому з українського народу – нечисленної групи дегенератів.

У боротьбі за схоронення нації потрібно по можливості не відриватися від страви батьківщини, лише збагачувати її новими здобутками культури, або замінювати рівноцінними продуктами з своєї, чи чужої землі.

І дивно нам, що серед людей, середньої та західної Європи можуть бути такі, що чекають на большевицького ката і вірять, що большевизм може принести людству добробут.

Доц. інж. Софієвський [11].

Подамо надзвичайно цікавий та докладний **«ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНИЙ НАРИС КІРОВОГРАДСЬКОЇ ОБЛАСТІ»**.

Кіровоградська область лежить між $49^{\circ} 40'$ та $47^{\circ} 30'$ північної широти і між $30^{\circ} 25'$ та $83^{\circ} 50'$ східної довготи. Територія нашої області простягається з півночі на південь приблизно на 180 кілометрів, а з заходу на схід на 250 кілометрів. Площа області займає майже 23.000 квадратних кілометрів.

Кіровоградська область лежить, головним чином, в південній частині правобережного Придніпровського плато, а з півдня прилягає Причорноморська рівнина та з північного сходу (від річки Дніпра) заходить Дніпровська терасова рівнина.

Головний вододіл проходить у північній частині області і має широтний напрям: він лежить між витоками річок Тясмина, Інгульця, Інгула та Великої Висі. Від головного вододілу відходить два меридіональних: один з них лежить між лівобічними притоками річки Синюхи та правобічними притоками Інгула, а другий вододіл знаходиться між лівобічними притоками Інгула та правобічними притоками Інгульця.

Поверхня області рівна, степова, лише з невеликими підвищеннями; вона повільно спадає на південь, похил цей незначний і становить один метр на кожний кілометр. Сучасний рельєф області виник у наслідок розмивної діяльності преточних та атмосферних вод. Початок розмивної діяльності води треба віднести на кінець третинного періоду. Ступінь розчленування поверхні області має зв'язок з розвитом гідрографічної сітки. Річкові долини перерізають лесове плато до кристалічної основи, змивши всю серію осадових порід. Долини річок мають чимало розгалужень, значну кількість балок і ярів, що доповнюють загальний характер рельєфу місцевості. У прирічкових просторах можна спостерігати тераси. Найбільше поверхня області розчленована у витоків річех Інгула, Інгульця, Тясмина, В-Виші. Цьому сприяє геологічна будова плато, а саме: кристалічні породи залягають глибоко, а над ними залягають піски та піщаноглинисті породи, які леко розмиваються текучими водами. Область зрошується ріками, постійними і тимчасом пересохлими річечками та балками.

Населені пункти розмістилися, головним чином, по берегах долин, річок, біля ставків і по берегах зрошувальних балок.

Підсоння області – континентальне і характеризується нерівномірним випаданням і розподілом опадів. Для сільського господарства найбільше значення мають весняні та осінні дощі, але їх випадає мало. На підставі метеоспостережень за 38 років виведено, що в березні випадає 27,15 мм., у квітні – 28,44., у травні – 47,27 мм. Найбільше випадає опадів у червні – 69,06 мм., у липні 62,2 мм. У середньому за рік випадає від 319 до 450 мм., а нормальна кількість опадів повинна становити 480 мм. За останні роки найбільше випало

снігів в 1932 році – 720 мм. Атмосферних опадів для нашої області не досить в наслідок високої температури та сухості повітря. Сніговий покрів продовжується недовго, навіть серед зими часто не буває снігового покрову.

Середня температура повітря становить плюс 8,0°. Найнижча температура, що спостерігалась в останні роки була мінус 35,3° (8 січня 1935 року), а найвища температура в 38,6° (10 серпня 1922 р.). У зимові та весняні місяці переважають вітри південно-східні та північно-західні, а в літні місяці переважають північно-західні вітри. Найбільшої сили вітри досягають у січні та лютому місяцях і досягають 3,91 метра в секунду. На різні зміни підсоння впливають вітри: північні вітри приносять ранкові морози, а взимку великі морози та завірюхи, східні та північно східні вітри літом приносять сухість, а взимку холод. Найбільше лихо для сільського господарства спричиняють вітри – суховії, (південно-східні та східні). Ці вітри за короткий час нищать посіви, вони часто спостерігаються в квітні та травні місяцях.

Флора області поділяється на лісову (північна частина), лісостепову (східня) та степову (південна). Вона зв'язана з трьома відповідними ґрунтовими зонами. Ліси складаються з таких порід дерев: дуба, клену, ясена, грабу, береста, верби, лози тощо. Степова рослинність представлена тисячою видів різних трав'яних рослин.

Фавна складається з диких та свійських тварин. Ще сто років тому в межах області водилися: дикі кози, сайгаки, дикі коні-тарпани, а тепер лише водяться вивки, дикі кабани, зайці тощо.

Дніпровий [12].

Велика увага зверталася і на **«Зелений клин»**.

Сила, що буде формувати новий лад.

Сьогодні слід пригадати слова лектора японської мови у римському університеті проф. Л.Наньїна, автора розвідки про українську колонізацію в Східній Азії, поміщеної у флорентійському місячнику „Універсо" ще в квітні 1939 р. Виголошуючи з римської

радіостанції доповідь, в якій познайомив слухачів з історією української колонізації Далекého Сходу, зокрема Зеленого Клина, де українці складають 48 процентів всього населення (москалі тільки 17 проц., корейці 14 проц., інші групи 21 проц.), доповідач прийшов до такого висновку:

„Українська меншість Далекého Сходу може набрати в недалекому майбутньому значної політичної та військової ваги. Не треба забувати, що воєнні бази Владивостоку, Благовіщенська та Хабаровська окружені переважно українцями. Зелений Клин, де находимо компактну масу українського населення, стоїть на далеко вищому щаблі культурного і суспільного розвитку, як будь яка інша етнічна група в околицях Далекého Сходу. Поруч з Японією і Манчжу-го вона є однією з тих життєвих сил, які формуватимуть новий лад у Східній Азії". (За „Волею Покуття", ч. I) [13].

ЗЕЛЕНИЙ КЛИН.

З давніх часів життя українського народу не обмежується тією територією, яку ми звемо Україною. Багато великих і далеких від батьківщини земель зв'язані з історією і боротьбою нашої нації. Одним з таких країв є велике далекосхідне поселення українського народу, відоме під назвою Зелений Клин.

Українці почали оселятися на Далекому Сході ще в 1855 р., коли в Усурійський край вперше прибули чернігівські й полтавські хлібороби. Тяжке безземелля, життя під ярмом російських окупантів примусило їх покинути свою батьківщину і йти світ за очі, шукаючи кращої долі. Тоді ще Усурійський край був дуже диким і майже безлюдним. Але це не спинило переселенців. Уперто і тяжко працюючи, українці почали освоювати цей багатий край і розвивати в ньому господарську діяльність.

Спочатку українці заселяли його дуже поволі. Наприклад, з 1860 по 1880 р. туди прибуло з України через Сибір тільки 862 родини і 4.642 чоловіків та жінок. Це пояснювалося довгою дорогою, яка забирала не менше як два роки. В 1892 р. переселенців з України набралось вже 22 тисячі. За ці дев'ять років вони заснували 31 нове селище.

У 1900 р. українців, головним чином хліборобів з Чернігівщини, Полтавщини і Київщини, було тут уже понад 70 тисяч. Оселялися вони в південній і центральній частині Уссурійського краю, біля рік, озер і морських заток, засновуючи невеликі села, які швидко зростали. В цей час уже стають відомими селища Спаськ, Чернігівка, Нікольськ, Києво, Ніжино, Полтавка. Назви цим оселям давалися за різними назвами в Україні. Наш нарід будував на Далекому Сході свій рідний куток такий, як і батьківщина.

Особливо розростається Зелений Клин та початку ХХ століття, коли була збудована Транссибірська залізниця. В 1926 р. тут уже було 2130 українських сіл, хуторів і міст, у яких жило 220 тисяч українців. В цей час український нарід оселився вже на всьому просторі краю, особливо по річках Уссурі, Іман, Суйфун, Сучан, Майхе, по Ханхайській низині і по всіх затоках Японського моря. На 1926 р. українці завдяки наполегливій праці освоїли в Зеленому Клині 39 % усіх земель. Основним заняттям переселенців є сільське господарство, форми якого пристосовані до місцевих умов, трохи відрізняються від поширених в Україні.

Центральне місце в господарстві займає хліборобство, далі йдуть скотарство і лісництво. Велику вагу мають бджільництво, рибальство і полювання. Посівна площа Зеленого Клину в 1917 р. досягла 269 тисяч гектарів, але після великої серпневої зливи в 1927 р. зразу ж зменшилася на 25 %. Таке лихо було і в 1938 р.

Тепер посівна площа дорівнює 310 тис. гектарів. Традиційна українські культури – пшениця, овес, гречка – в Зеленому Клині поступаються стійкішим щодо врожайності культурам, як озиме жито, просо, боби, соя. Урожай через особливості клімату (вимочки, виморозки, іноді посухи) не дуге стійкий. В сприятливіших умовах розвивається скотарство. Наприклад, в 1917 р. було 408 тис. голів худоби, а в 1927 р, 506 тис., з них коней 117,6 тис., рогатої худоби 170,3 тис.

Велике значення в Уссурійському краї має заготівля лісу, який вивозили головним чином у Японію і Китай, а також рибальсько-морський промисел. Розвинена гірська

промисловість, що складаються переважно з експлуатації вугільних покладів рудного і розсіпного золота, срібно-свинцево-цинкових руд. Останнім часом тут знайдені поклади залізної руди, запас якої становить близько 40 млн. тонн.

Зелений Клин має дуже великі можливості для розвитку господарського і національного життя. Але йому весь час перешкоджала жорстока політика Росії. В кінці 1922 р. Зелений Клин захопили большевики. Вони зразу ж почали запроваджувати тут русифікацію: були закриті українські школи, культурно-громадські установи, передова українська інтелігенція заслана і ув'язнена. Але, не зважаючи на це, по всіх хуторах, селах і містах Зеленого Клину чуємо нашу мову, бачимо такі ж звичаї, таке життя, яким дихає кожна наша рідна оселя. І ми певні, що скоро настане час, коли наші брати вільно відбудують своє національне життя. Українці Зеленого Клину будуть опорою нового порядку на сході.

Борис МАЙЛІВ [14].

РОЗДІЛ 10. ЗАПОВІДНІ МІСЦЯ УКРАЇНИ

Кінець-кінцем, ми добралися до заповідних місць України. Оглянемо нетронуті місця нашої святої України.

Українські заповідники природи.

Здається трохи несвоечасним, якщо не наївним говорити про заповідники в часи грізних військових подій, коли гинуть не тільки пам'ятки природи, але й пам'ятки культури нашої, коли глибокими ранами розшматоване тіло нашої Батьківщини.

Але нам дороге все, що стосується України, в тому числі й її дорогоцінні місця, де недоторканим зберігається минулий краєвид її. Якщо їх тепер уже немає – хай внесе ця замітка лепту свою в їх увічнення, якщо вони зберіглися – хай зверне вона увагу на них у ту добу, коли настигне час їхньої відбудови.

Багато на Україні їх – цих пам'яток природи, заповідників, остільки багато, що в короткій статті не можна й гадати їх усіх охопити. Обмежимося лише головними з них, а також порівнююче мало відомими, що, проте, заслуговують уваги. Нам передовсім хотілося би зупинитися на рештках нашого старовинного степу українського, степу, з яким так багато пов'язано сторінок історії козацтва, степу якого стає все менше й менше не переносить бо він дотику людської руки, не переносить холодного залізного лемеха плугу.

Клаптики такого незайманого степу залишилися де-не-де на Слобожанщині (особливо на Старобільщині, також у Великого Бурдуку, де й досі в невеликій кількості зберігаються дуже рідкі в нас байбаки), на Полтавщині (Карлівка), на Правобережжі (в районах Олександрії, Знам'янки). Але основний масив, порівнююче великий, такого цілинного степу зберігся па півдні, в славнозвісній Асканії-Новій колишньому маєтку аматора природи Фальц-Фейна.

В 35 кілометрах, від Перекопу і в 70 кілометрах від станції Ново-Олексівка Харково-Севастопольської колеї лежить це знаomite місце, обіймаючи собою біля 32.000 гектарів, з яких 7.000 гектарів посідає заповідний степ. Тут палають на весні тульпани, горицвіти, воронці, тут на кінці травня шелестить срібляста ковила, а в осені стрибають чудернацькі кулі перекоти-поля.

Великий науковий інтерес має місцевий зоопарк. Тут перед війною було більше ніж 500 видів тварин і птахів. Тут на свободі блукали череди мешканців американських прерій – бізонів. Добре репрезентовані були різно манітні антилопи – велика африканська, оленебик, гну із палючої Африки, нільгау із Індостану, останні представники колись частих у нас сайгаків.

Далі південно-американські лями, численні олені – європейський, кримський, кавказький, сибирський марал, сарна, плямистий олень, козулі. З порід диких овець були тут муфлони, гривасті барани, аргалі, були оспівані в бувальщинах тури, які рясно колись оселяли наш степ. Надзвичайно цікавими були спроби людини відкупити свій гріх перед природою й відродити шляхом повторних схрещувань злочинно-знищених зубрів. Великий інтерес являли дикі коні Пржевальського з азійських пустель.

Нам боляче вживати тут час минулий «булий», «являли» т. і. Нам хотілося би сподіватися, щоби дорогоцінний степовий оазис Асканії-Новій вийшов би цілим із військових тривог і ще довгі-довгі роки прикрашав би собою степовий південь України.

Порівнююче недалеко від Асканії-Нової – в низах Дніпра розкинулися Чорноморські заповідники із загальною площею в 22.000 гектарів, що мають за своє основне завдання охорону гніздувань і зупинок всіляких перелітних птахів. На одному лише острові **Джарилгач**, що входить до складу заповідника, ранньою весною і пізньою осінню скупчуються десятки й сотні тисяч лебедів, качок, гусей, га гар, лисух, козарок, різних куликів, дудаків, куріпок, стрепетів, чапель, журавлів. Тут на острові росте рідкий середземноморський злак цікадовий золотобородник і цікава форма люцерни.

Схожий по типу роботи, але розташований зовсім в інших географічних умовах, є пташиний заповідник **Конча-Заспа** в мальовничій лісовій місцевості на правому березі Дніпра, недалеко від Києва.

Не можна оминати мовчанням і подальші заповідні місця. В степу – «**Кам'яні Могили**» біля Маріуполя, де з'осереджена сила-силенна рідких ендемічних рослин, цебто таких, що зустрічаються лише в одному місці земної кулі. В Лісостепу – островок чинбарного сумеха – скомпії, або рай-дерева, середземноморської рослини, яка чомусь масами зустрічається (будемо на це сподіватися!) біля Святих Гір по Дінцю. На Поліссі – островок понтійської азалії на Волині між Коростенем і Олевським і ледве чи не остання на Україні колонія бо бриків на ввминці (затока Десни біля м. Остра).

Величезний науковий інтерес мають реликтові широколиств'яні ліси з дуба, ясеня, клена, липи, що простягся по Дінцю біля Чугуєва й біля Змієва – рештки могутньої, суцільної колись смуги лісів, що правили за кордон між Україною й Московією. Надзвичайно цікавим є в них трав'яний покрів, в якому надібуємо чи мало північних, взагалі невластивих для України рослин, як цибулю черемшу, як комахоїдну росичку, як пряно-пахучий головолом («ледум палостре») то-що.

Затихнуть колись військові бурі. Оджеє наша, нещасна великотерпна Батьківщина. Залікує вона рани свої... А тоді одним з наших невідкладних завдань буде подбати про охорону рідної природи нашої, врятувати те, що залишилося, зберегти його, примножити й передати в спадщину майбутнім українським поколінням...

Проф. М.Михайловський [1].

Величезну увагу приділено прекрасному заповіднику Асканії Новій.

ТВАРИННИЙ ПАРК В НОВІЙ АСКАНІЇ.

Тваринний парк у Новій Асканії засновано з доручення герцогів з Ангальту. Він прославився своєю чередою овець на початку минулого століття. 3000 овечок перегнали сюди з німецької країни Ангальт. На початку цього століття цей тваринний парк під

управлінням його власника Фрідріха фон Фальц Файна, що його рід 70 років утримував парк, став славнозвісним «раєм звірят». У парку та в, так званому, тваринному степу жило багато, антилоп, струсів, зебрів, а також велика кількість рідких птахів, напівдиких гусей і качок.

Ще тепер є: 21 антилопа (основний табун гуляє вільно в степу), у великій огорожі – 22 єгипетські антилопи, 20 антилоп породи Гну, 2 блешбокські антилопи, одна антилопа породи байца, 12 зебрів, 18 африканських струсів, 25 південно-американських струсів породи нанду, 2 австралійські струсі породи ему, зебу, бізони, тури, середньо-азійські олені, сибірські козли, дикі кози й ін. Крім цього, – дуже рідкі тварини: 3 породисті дикі коні Пржевальського, 6 схрещенців зебри з диким конем і ослом, 1 ослозебра. У штучних ставах: флямінго та багато порід водного царства.

Терен Нової Асканії охоплює кілька тисяч га цілинного прастепу південної України. Збережена тут первісна флора, а також деякі місцеві тварини, як бабаки, земляні зайці, степові орли, які багатьма парами гніздяться на землі [2].

АСКАНІЯ НОВА.

З чарівної нашої Батьківщини.

На сотні кілометрів розлігся незорий український степ. Він похитує жовтими кучерями пшениці, синьо всміхається зірками волошок, вилискує твердими, як асфальт, ґрунтовими дорогами. Де-не-де височіють селища, або ж советські маєтки, так зваді радгоспи.

Стара автомашина, наче комаха, повзе в цьому просторі, підстрибуючи на вибоях, тутукаючи назустріч їздцям і пішоходам. Ось уже позаду «виробнича зона» – володіння радгоспів, і починається, зона заповідна.

Незабутня слава давнина моєї батьківщини! Ти тут, у цих шести тисячах гектарів цілини, якої зроду віку не торкався плуг, ти в, шепоті сивих ковилів, що схилились під копитами коней хороброї сіверської раті. Ти в кам'яних поганських ідолищах, які зрідка

горілиць лежать у траві і свідчать про надто поспішне залишення нашого степу войовничою татарвою...

– Стій, стій! – Уп'явся я в шоферове плече. – Он який дивовиж не стадо...

І справді. Це гордість Асканії понад 70 голів зубро-бізонів, штучно виведеної надзвичайно міцної породи. Страхітлива тварина кінень кінцем слухняна. Її не важко привчити до ярма, а тоді кладіть 100 пудів і вйокайте. Забагато не буде.

Між зубро-бізонами кілька яків – довгих з величезними рогами. Стадо пасеться, а двоє кінних пастухів з трьохметровими бичами пильно стежать, щоб не відбилась якась тварина.

– Поїхали далі!

Ось засинів удалині парк. Ближче, ближче, і ми котимо алеєю, такою неприродною серед степового простору. Алеї тут, звичайно, багато. Не берусь по пам'яті наводити цифру обсягу парку, але вона даже поважна.

Сконцентрована тут багатюща флора дає притулок і захист світовій фауні. Так, світовій, бо навіть американський славнозвісний заповідник поступається перед українським.

А історія виникнення заповідника проста і до деякої міри повчальна. Фальц-Фейни купили свої землі у герцога Ангаль-Кетенського, який мав просторі посілости-колонії, що йому їх подарувала Катерина II. Колоніст з Молочної колонії, німець Фейн шукав простору для своєї діяльності і купив ці землі. Свою єдину дочку видав заміж за Фальца і дістав від царя дозвіл називатися Файн-Фельцом.

На солонцевому ґрунті не ростуть дерева. Пан Фальцфейн влаштував зрошування, одночасно насадивши кілька тисяч різноманітних рослин.

Державний заповідник Чаплі в Херсонській окрузі (загально біля 32 000 гектарів), де збережено великий шмат неораного степу. Тут же знаходиться звіринець рідкої або вигибаючої звірні (до 500 видів).

Не можна перерахували всіх їхніх назв. Вони прибували з Німеччини, Італії, з далекої Каліфорнії, з тропічних країв. Як кволі діти, діставали материнський догляд на чужині,

штучне живлення, неймовірну турботу і... починали рости. Звичайно, цьому в значній мірі сприяла близькість моря, теплий, порівню ючи, степовий клімат, але не просто було діждатись, коли саженці зашумують листям, дадуть тінь і прохолоду.

Настирливий Фальцфейн діждався... Власне, він не сидів, склавши руки. Під його доглядом викопувались штучні садки, насипались штучні ж скелі, влаштовувались гроти, будувались загони і вальєри для майбутніх чотирьохногих і пер натих мешканців. Поволі виростала казкова оаза, а коди вона наповни лась криком і співами живих істот, коли по світу пролунала слава ве ликому німецькому господареві, який на голому місці створив небувалу природу, тоді відчув Фальцфейн задоволення трудівника, що мав право опочити...

І це чудесне господарство потрапило до рук непрошених спадкоємців – большевиків.

Було право націоналізації земель, нерухомого майна, але мусіло зберегтися і право на пошану ... Мусіло, принаймні, височіти серед парку погруддя Фальцфейна-чародія, що залишив дорогоцінний подарунок Україні... Е, ні. Для большевиків Фальцфейн тільки «німецький капіталіст, якому нікуди було дівати грошей і тому він частину їх вклав у ботанічний і зоологічний парк».

Проте, не будем вимагати подяки від істот, які споживають жолуді і нищать коріння дуба. Пройдемоь по парку і побожно розглянемо дива, які з Фальцфейнової ласки з'явилися в українському степу.

Середнього віку інтелігент-зоотехнік охоче показує столичному кореспондентові Асканійську фауну.

– Звичайно, за час громадянської війни тут дещо було втрачено. Грубі саллати рубали шії лебедям, стріляли по антилопах...

Зоотехнік оминає політичну приналежність салдатів, та це і так було зрозуміло.

– Ви зверніть увагу, – каже він, – яка горда постава у лебедя. Справжня вам цар-птиця ...

І дійсно. Лебеді наче позували перед мистцем. Білі, як сніг, а інші чорні, як сажа, вони скупчилися на середині ставка і утворили мальовничу групу Божих створінь, яким невідома тривога. Вони витинають довгасті шиї, пильно вдивляються в дзеркальну воду, наче милуючись з свого відображення, про щось розмовляють між собою на своїй лебединій мові...

А ось дикі качки. Що є полохливіше від качок! Проте, вони спокійно припливають до берега і навперейми беруть з наших рук хліб.

Біля доріжки, під деревом, примостився заяць. Він сидить. Ось зачув кроки, підвів голову, подивився на людей і знову заплющив очі. Це все тому, що на території заповідника не може бути жодного пострілу.

– Ходімте, я вам покажу одно з див природи, і зоотехнік пояснює:

– Це нутрія. Тварина, яка має соски на спині. Хутро її дорого цінують.

Я дивлюсь на невеличку рудувату нутрію і лише тепер помічаю нутренят. Це ще зовсім дрібні, недавно народжені колобочки, але інстинкт безпомилково підказує їм, де шукати поживи. Вони пнуться на спину матері і падають, не досягти. Тоді, мати лягає набік, і починається годівля.

Поруч нутрі клітка з бобрами. А ось сидить горностаї – постачальник оздоб для царських мантій. А ось у вигідному затишку, дачі від «звіринної зони», проходжується пара страусів. Мій провідник знову поясняє.

– Це африканські струси, в ще у нас американські, та кудись повіялись на прогулянку. Доречі, між цими двома видами є різниця. Перші насиджують яйця по черзі, самка вдень, самець уночі. У других традиція така: самка виношується і більше нічого не знає. Сидіти на яйцях – справа чоловіка. Про дітей, звичайно, піклуються вдвох.

Ми підходимо до великої загорожі, де пасуться коні Пржевальського. Зоотехнік відчиняє ворота, але мені слідувати за ним не радить.

– Коні ці, – каже він, – страшенно дикі і злі, особливо жеребці. Мене вони знають, а на нову людину дивляться з підозрою. Коли б ще не трапилося лиха...

Я дивлюся крізь загорожу на міцного жеребця-водія, міряю очима могутню шию, і мені – згадується Буцефал Олександра Македонського...

– Кожен такий кінь, – продовжує зоотехнік коштує 15 000 карбованців золотом. Сума, ж бачите, поважна.

Ми оглядаємо цікаву живу колекцію гібридів. Ось суміш звичайного жеребця і зебри – рудий, з чорними смугами кінь, дуже виносливий ла роботі. Далі – овеці гібриди, різноманітного росту, руна, кольору. Всіх не запам'ятаєш!

Взагалі я оминаю в цьому короткому нарисі питання про суто-наукову роботу заповідника, про ту солідну роль, яку він відігравав у вивченні ґрунтів, у селекції, в генетиці. Оминаю і большевицькі «ляпи» в роботі. Це – окрема тема.

Особливо я був ще вражений величними отарами, загалом – тридцятитисячного стада овець.

На зеленому килимі, наче строкаті мерехтливі хвилі, – мериноси, цигеї чорні, білі і рожеві (гібридизовані) каракулі. І з чотирьох боків, як наглядачі, страшні степові овчарки. Пастух, власне, може відпочивати, бо хвостаті помічники не потерплять жодного дезертирства з стада і дезертир буде одразу завернений назад.

Ідемо до загонів серн, антилоп, маралів. Потім на черзі – птахи, сотні порід птахів, від павлина до колібрі, від папуги до пелікана.

Два дні оглядаю я Фальцфейнівський заповідник, і, за словами мого провідника, побачив тільки половину...

А біля готелю вже турчить (кличе) авто. Стаханівські темпи поширювались і на журналістів. Мовляв, один погляд і – «дайош» десять сторінок...

З неохотою, з жалем сідаю в автомашину. Зоотехнік, що проводить мене, розуміє мій настрій і каже:

– Ех, мало ви побули. Ще б хоч днів три-чотири...

У зоровій пам'яті відкладаються чарівні гроти, альтанки, ставки. Вклоняються навздогін туї, пальми, чінари. Різноголосий пташиний хор супроводжує наш від'їзд...

Василь Орлик [3].

Асканія Нова та її завдання.

На крайньому півдні Лівобережної України, всього за 35 – 40 км від Перекопського перешийка, міститься найбільший і найважливіший заповідник України, далеко відомий і за її межами – степовий Асканія Нова.

Історія його починається з 1828 р., коли герцог Анігальт Кетенський купив у держави коло 51.000 гектарів цілинного степу в зовсім незаселеному місці. Справжнім же його хазяїном, що здобув йому й собі всесвітню славу, став енергійний, діловий німець Ф.Е.Фальц-Фейн, що поєднував у собі талант прекрасного сільського господаря з характерною для багатьох німців любов'ю до природи і тварин.

Початок заснування зоопарку припадає на 1874 – 1875 рр., коли були збудована перша вольєра для деяких птахів нашої фауни. В 1887 році було таке 43 види птахів: крім того, було 4 види ссавців. У 1894 р. птахів налічувалося 78 видів, ссавців – 13 видів і т. д. Дедалі контингент тварин стає різноманітнішим, і представники фауни Африки, Америки, Азії, Австралії з'являються тут все в більшій кількості. В 1894 р. було виділено коло 545 гектарів цілинного степу для акліматизації степових тварин. З цього часу Асканія і її слава починають невпинно зростати.

Не треба, однак, думати, що Фальц-Фейн зосередив всю свою увагу на зоопарку. Під цю справу треба було підвести матеріальний ґрунт і забезпечити всі передумови для його розвитку. Передусім довелося прикласти багато зусиль, щоб зробити господарство прибутковим. У вмілих руках Фальц-Фейна економія почала давати значні прибутки, а тваринництво (тонкорунне мериносове вівчарство, сіра українська рогата худоба)

зробилося зразковим. Воно стало осередком, з якого поширювався на півдні України нові сільськогосподарські ідеї, а також високоякісні породи овець і великої рогатої худоби.

Не треба забувати також, що природа Асканії не дуже багата й сприятлива: навколо голий безводний степ. Там, де тепер чудовий парк з найірізноманітнішими породами дерев та чагарників, раніше стелилася тільки ковила, де тепер ставок, капали з водою, – там було сухо й твердо. Багато зусиль вимагала боротьба з природою: в 1889 р. було знайдено джерело води, в 1892 р. збудовано водонапірну башту, в 1897 р. проведено мережу каналів, у 1903 р. викопано великий колодязь, почала працювати парова машина, пущено в дію великі помпи і т. д.

На ґрунті прекрасно організованої економії міг розвиватися й зоопарк, який поступово від аматорства перейшов до вирішення найцікавіших і найкорисніших наукових та прикладних завдань. Саме цей зоопарк, перетворившись на дослідну сільськогосподарську станцію, здобув Асканії її славу. З розумної дитячої розваги виросла інституція, що відіграє чималу практичну наукову й культурну роль в господарстві України і поза її межами. Першою ідеєю, що захопила Фальц-Фейна, була ідея акліматизації, цілком нова на той час. Його не задовольняло тримання звичайних наших тварин, або завезених, по загонах чи в клітках, він мріяв про життя їх і розмноження майже на волі.

Купуючи або привозячи з спеціальних експедицій переважно молодих тварин, він спочатку тримав їх по маленьких загонах, далі переводив до більших, ще далі – до великої, в 70 гектарів, загородженої ділянки степу; нарешті – у відкритий степ під доглядом пастухів-верхівців.

Наслідки були блискучі: тварини не тільки росли, почували себе добре, а й розмножувалися, стаючи поступово майже свійськими. Першою твариною, над акліматизацією якої багато працював Фальц-Фейн, була сайга, яка ще за часів Гоголя жила, на півдні України в дикому стані. Сайга, розмножуючись, збільшувала в деякі роки табун майже вдвоє. Правда, захворювання на пастерульоз часто зводило нанівець всі досягнення.

Досліди з акліматизацією європейського зубра, та американського бізона дали також добрі результати, при чому ці тварини давали помісі з рогатою худобою та між собою. Згодом пощастило привезти з Монголії дикого коня Пржевальського. Це окремий вид коня, якого вважали за тарпана, що наприкінці вісімдесятих років водився на півдні України, але був знищений людиною. Кінь Пржевальського знов таки добре акліматизувався і давав помісь з нашим звичайним конем. Ці нові тварини були придатні для верхової їзди і для поповнення табуна.

У 1893 р. Фальц-Фейн одержує славетну помісь зебри й коня – зеброїдів; у цьому ж році починає плодитися антилопа нільгау; в 1894 р. – гірський корсиканський баран-муфлон та африканська антилопа-канна. Далі акліматизуються африканські, антилопи: бубал, блесбок, бейса, гну чорна та ін.; з індійських – антилопа гарна. Добре прижилися різні олені: марали кримські, так звані свинячі олені, олень Дибовського; далі – гривисті барани, яки, з гризунів – мара, з, сумчастих кенгуру і т. д.

Одночасно з акліматизацією ссавців ішла й акліматизація птахів. Почали розмножуватися африканський струсь, американський нанду, австралійський ему, при чому були переборені надзвичайні труднощі з інкубаторним вирощуванням молоді. Численні види лебедів, гусей, качок, фазанів, фламінго та інших птахів знайшли тут свою другу батьківщину. Спокій і піклування людини зробили те, що дикі птахи самі почали оселюватися в Асканії. Особливу велику роль почала відотравати Асканія для перелітних птахів як місце доброго відпочинку. Важко собі уявити, яку кількість птахів вміщає Асканія восени та весною.

Не всі згадані тварини акліматизувалися в рівній мірі. Одна, зберігаючи прекрасний вигляд, живуть багато років, наприклад, фламінто або чорнодзьоба ка зарка, але не роблять навіть спроби утворювати гнізда; інші, наприклад, африканські струсі, відкладають яйця, але чомусь погано їх висиджують; ще інші поведуться зовсім так, як на батьківщині.

Всі ці ускладнення дуже утруднювали роботу працівників Асканії. Поруч з акліматизацією йшло й одомашнення тварин. Для цього молодь, що тільки народилася, відбиралася від матері, наприклад, антилопи, сайги, і вигодовувалася козами. Для цього треба було виявити безліч технічної винахідливості, бо теля часто-густо в кілька разів було більше за козу, що його годувала.

Акліматизація й одомашнення переслідували і практичні цілі. Наприклад, антилопа-канна використовується в Африці на м'ясо, яка вважається найсмачнішим. В Асканії ж цю сильну тварину потали використовувати як робочу худобу.

Добре розмножувалася південноамериканська лама, яка дуже добре ходить під в'юком по горах. Досліди з іноземними господарськими тваринами – тибетським яком, індійським зебу, бантенгом також дали прекрасні результати.

Важливу роль відбирали також досліди з штучним заплідненням. Насамперед вони дали практичні результати: племінний плідник (кінь, бик тощо) при цьому методі може запліднити в 8 разів більше самоць, отже порідність табуна можна поліпшити надзвичайно швидко. Цим таки методам, були здобуті помісі, якісно кращі за своїх батьків, але які нормально не одержуються. Наприклад, помісі бика і зубра, бізона і бика, зубро-бізона-бика, коня та зебри їв півтора рази сильніші за своїх батьків.

Одержали тут також помісі муфлона і вівці, оленекози і джейрана, сірого гуся з полярним білим, нільського – з огар'ю канадської казарки з сірим гусем, сірого журавля з манчжурським і багато інших.

Ми, на жаль, не маємо змоги спинятися на всіх досягненнях Фальц-Фейна; відмітимо тільки, що господарство його мало 400 коней, 1.000 волів, 400 корів, 120 верблюдів, 200 свиней та 45.000 овець.

Витрати на зоопарк становили перед війною щороку пересічно 40.000 карб, (про прибутки відомостей, на жаль, нема). Персонал його сягав до 11 осіб саме в зоопарку, 6 осіб працювали в степу і 3 в ботанічному садку.

Коли настала революція, а далі громадянська війна, большевики врахували значення Асканії, і з надзвичайними труднощами Асканія була врятована, хоч і зазнала чималих пошкоджень. В 1919 р. вона була оголошена державним заповідником, а в 1921 перетворена на науково-дослідний інститут.

Дальша історія Асканії – це цілий ланцюг досягнень, праці ентузіастів, впертої боротьби за збереження її скарбів, поруч з явним і прихованим грабуванням різними авантюрами, пройдисвітами і просто злочинцями та занепадом її в наслідок «роботи» псевдонауковців.

Господарство занепало; не зважаючи на півмільйонів і більші державні дотації Асканія щороку мала дефіцит. Площа заповідника весь час зменшувалась; навіть «науковці» в своїх «працях» намагались довести, що заповідність степу не можна зберегти, не випасаючи на ньому худоби. При обчисленнях раніше враховували скільки овець пасеться на гектарі степу і тепер же почали рахувати скільки гектарів треба для випасу однієї вівці. Стан господарчої справи можна зрозуміти з короткої, але змістовної фрази асканійського зоолога О.О.Шуммера: «З усіх господарських тварин Асканії не давав збитків лише один верблюд і то завдяки тому, що він не доїться».

Роботу наукової частини всіляко затискували; наслідки багатьох років праці зводилися нанівець, досліді лишались незакінченими. Наприклад, світовий унікум – помісь бантенга з яком – був забитий на м'ясо, і злочинці не догадалися зберегти хоч би скелет його або череп.

Проте, не можна вимагати від людей того, що вище їх розуму. Що можна, довести адміністраторові; який офіційно звертається до Української Академії Наук (в 1940 р.) з доповідною запискою, де доводиться потреба забити на м'ясо всіх асканійських оленів, маралів, оленебиків тощо числом 176 голів! [4].

Асканія Нова та її завдання.

Не зважаючи на несприятливі умови, цілий ряд вчених успішно продовжували попередні роботи і навіть починали нові. Були одержані нові помісі: бантенга з бикам сірої

української породи, його ж – з биком червоної німецької породи, зебу – з сірою українською, карликового зебу – з червоною німецькою, коня Пржевальського – з зеброю Чапмана тощо.

Вивчення цих помісей, як і згаданих раніше, дає великі нації, що кінець-кінцем ми розуміємо, чому одні помісі плідні, а інші не дають плідних нащадків. Зрозумівши все це, ми зможемо, очевидно, керувати цим явищем.

Роботи з штучним заплідненням продовжувалися, відкриваючи широкі практичні можливості. Досить сказати, що звичайна вівця, запліднена гірським бараном, родить ягня, що може набрати до 25 пудів ваги. Проте, цих ефектів досягти нелегко, і треба багато попрацювати, щоб вирвати від природи те, що нам потрібно.

Брак місця не дозволяє нам спинитися з достатньою увагою на всіх досягненнях Асканії за час її існування та на її можливостях. Скажемо тільки, що вона могла б мати першорядне значення і як зразкове тваринництво, і як науково-дослідна інституція сільськогосподарського напрямку, і як взагалі наукова інституція, що вивчає всебічно природу краю.

Той, хто бачить розкішних струсів, які гордо ступають по безкрайому степу; той, хто дивиться на дзеркальну поверхню ставка, на якій відбилися химерні фігури рожевих фламінго; хто чує над головою гомін тисяч різноманітних птахів; хто мовчазно стоїть серед ковильового степу, степу наших дідів, Тараса Бульби і бачить зебр, оленебиків, антилоп, джейранів, сайгаків, гну, лам, верблюдів, зубрів і багато інших тварин – той, очевидно, знайде що один аргумент, який підкреслює користь Асканії.

Наші висновки такі:

1) Асканія Нова не може загинути. Може загинути її інвентар, можуть бути знищені її скарби, але ідея – життєва, вона відродиться, і ми повинні докласти всіх зусиль, щоб якнайскоріше здійснити її.

2) Асканія Нова, що історично і природньо склалася з досить різних частин, і надалі мусить бути чимсь єдиним, підпорядкованим єдиній меті – зберегти цей куточок природи недоторканим і довести, якими шляхами від цієї природи можна здобути її багатства і в кілька разів їх збільшити. Отже, тут збігаються дві ідеї: охорона природи і якнайкраще її використання.

3) Асканія мусить знову набути першорядного економічного значення, як зразкове тваринницьке господарство, і ним підвести ґрунт під свою економіку, щоб зумовити розвиток інших галузей господарства. На перший час, очевидно, будуть потрібні дотації в формі короткочасних кредитів. Все має бути спрямоване на здорову економію коштів, на здорову економіку всієї справи; марнотратства державних коштів надалі не можна допускати.

4) Крім тваринництва, що має бути основним джерелом прибутків, Асканія мусить мати недоторканий степ, не менший за той, що був при Фальц-Фейні. Коли раніше це могла зробити одна людина, то держана, що має мільйони гектарів, очевидно, не пошкодує віддати кілька сотень (а може й тисяч) гектарів, щоб зберегти їх в природньому стані, тим більше, що охорона їх не може коштувати дуже дорого. Цей цілинний степ мусить стати степовим заповідником, пам'яткою природи, що зберігає в собі природні багатства, джерелом, з якого науковці різних фахів будуть черпати потрібні їм матеріали.

5) Асканський зоопарк з його тваринами в загонах, вольєрах та ставках або в напівдомашньому ставні на волі повинен: а) постачати іншим зоопаркам та мисливським господарствам певних тварин; б) продовжувати роботи над акліматизацією тварин – і тих, над якими ми вже провадили дослідження, і над новими – і добитися реалізації своїх досягнень; в) продовжити роботи в галузі гібридизації, штучного запліднення та опрацювання інших методів одержання нащадків з вищими, ніж у їх батьків, показниками, – тобто роботи науково дослідної лабораторії, дальші шляхи якої підкаже саме життя.

б) Асканійський музей повинен висвітлювати відвідувачам історію, сучасний стан та завдання цієї інституції, нагромаджувати наукові фонди, по змозі їх опрацьовувати; виготовляти й розподіляти, зрозуміло, не безкоштовно, рівний матеріал, звичайний для Асканії, але надзвичайно цікавий і потрібний для інших інституцій України (як музеї, лабораторії тощо), а саме: шкури, скелети, черепи, окремі кістки, роги, яйця, ембріони тощо.

Поруч із згаданими відділами можуть і бути й інші, але всі вони повинні тверезо дибитися на справу і насамперед і розвивати свою працю не в надії на безконечні дотації держави, а коштом самої, Асканії, коштом прибуткових підприємств тощо.

У Асканії Нова є вже велика історія, є і великі можливості. Отже, можна бути певними, що знайдуться і тепер ентузіасти цієї справи, які продовжать роботу енергійного і талановитого Ф.Е.Фальц-Фейна.

Треба тільки розв'язати цим людям руки для праці, надати їм відповідного авторитету і довір'я, допомогти їм звільнитися від тягара багатьох паразитів в Асканії, які по суті пожирали не тільки безліч грошей, що їх відпускала їм держава, а й наслідки роботи науковців Асканії (пожирали, як ми бачили, не тільки в метафоричному, а й в буквальному значенні цього слова).

Треба допомогти цим новим ентузіастам матеріально, звернути увагу всіх на важливість цього культурного закладу і, нарешті, створити такі умови, які показали б, що заповідники України можуть жити нормальним життям, займаючи певне почесне місце в державній системі, збагачуючи економічно і культурно країну, зберігаючи ділянки незайманої природи, де так вільно дихається і думається.

С.ПАРАМОНОВ, доктор біологічних наук [5].

Сторіччя наукової праці в Асканії Новій.

На кінець минулого року припадає сторіччя з часу закінчення знаменитих дослідів у Асканії Новій, нині відомому в пілому святі заповіднику України.

В ті давні часи Асканія була величезним маєтком герцога Ангальт-Кеттенського. Бажаючи поставити господарство на науковій основі, герцог відрядив із Німеччини до маєтку не тільки хліборобів, але й ученого німця Франца Теецмана. Протягом десяти років в Асканії вивчали клімат, ґрунти, рослинність, сільське господарство. Агроном за освітою, Теецман по суті був першим геоботаніком, основоположником того напрямку дослідження рослинності, що почав у нас розвиватися тільки останніми десятиріччями. Мало того, Теецман був універсальним дослідником природи, вченим того властивого для Німеччини масштабу, найяскравішим представником якого був геніальний Олександр Гумбольдт (1769 – 1859). Різноманітність знань таких вчених була далека від дилетантизму.

Дані про природу місцевості, що їх зібрав Теецман, підтвердилися останніми роками в наслідок праці цілого ряду спеціалістів. Навіть список асканійських рослин був складений майже вичерпно.

В одному припустив помилку Франц Теецман. Спостерігаючи посуху, яка тривала двадцять місяців, він висловив надто песимістичну думку про долю сільського господарства в цьому найпосушливішому районі українських степів. Але песимізм Теецмана був спростований у 90-х роках минулого сторіччя тодішнім власником Асканії Нової, пізніше відомим акліматизатором і гібридизатором Фрідріхом Фальцфейном. Фальцфейн збудував у своєму маєтку три артезіанські колодязі. Це дало змогу не тільки забезпечити водою господарство, але й створити в Асканії чудовий зоопарк, а також ботанічний сад, де росте чимало вологолюбних рослин. Отже знання та енергія дали змогу видатним німцям, які «працювали на користь нашої країни, подолати сили природи і перетворити віковичний дикий степ, колишній половецький степ Дешт-і-Кіпчак, на культурний оазис, на райський сад, за визначенням багатьох авторів.

Ш. [6].

Свята для кожного українця – в Україні та поза неї суцього, земля Канева з могилою пророка українського народу Тараса Григоровича Шевченка. Має вона також величезне

значення, як пам'ятка природи сучасності та різних геологічних періодів історії нашої України. М.Прокопович в своїй статті «Канів», детально та цікаво розповів цю історію та географію святої землі Канівщини.

Канів. Навряд чи знайдеться в Україні людина, яка б не знала його. Тут, над сивим Дніпром, на оточеній струнками тополями високій горі опочиває вічним сном Великий Кобзар. Тисячі українців щорічно приїжджають сюди, щоб вшанувати його пам'ять, і у кожного на все життя залишаться спогади про чудові краєвиди цієї мальовничої місцевості. Темні грабові ліси зеленим килимом одягають гори, перерізані глибокими ярами, які утворюють своєрідний гірський ландшафт з ефектними стрімкими урвищами, прямовисними стінами... Подекуди такі розмиті ділянки нагадують легендарні середньовічні фортеці, руїни, замки... На сонячних узліссях, серед барвистих квітів, в золотих променях сонця клекоче життя – жваво метушаться комахи, поспішають ящірки, безугавно співають птахи. В лісах до цього часу збереглася сила дрібних тварин: зайців, борсуків, лисиць, вивірок, їжаків тощо. Трапляються й косулі.

Є на Канівщині і степи. Саме тут проходить межова лісостепова смуга, саме тут вченому найзручніше прослідкувати взаємовідносини між лісом і степом. А на луках Дніпра та Росі гніздиться сила водоплавних птахів, серед них багато мисливських.

З прадавніх часів людство заселяло Канівщину. Часто можна знайти тут знаряддя первісної людини, людини кам'яної доби: давні незграбні вістря для списів, кам'яні ножі та новітні, зроблені з відполірованого каміння сокири, молотки, грубі уламки ліпного посуду, костяні гачки та голки. Багато назв місцевості і зараз нагадують про її велике історичне минуле – Скифське городище, Велике і Мале, Княжа гора тощо. Багато цікавого було знайдено тут під час розкопок, що їх провів акад. Біляшевський. Ще й зараз подекуди можна знайти бойові сокири київських часів; трапляються і грецькі монети, які свідчать про жваві торговельні стосунки, що відбувалися тут на шляху «із Варяг в Греки»...

Населення пам'ятає силу пісень, легенд, оповідань про гайдамаччину, козаків, про Шевченка...

На жаль, однак, в той час, як Канівщина, точніш район Канівських дислокацій, широко відомий Канівських дислокацій, широко відомий у світовій геологічній літературі, більшість одвідувачів мало що знає про нього, про внутрішню геологічну будову цього чудовою куточка батьківщини. Здавен приваблювала ця місцевість увагу геологів, які, вивчаючи різні шари гірських порід, відновлювали історію давноминулих часів землі. Географічно це – вузька смуга, що тягнеться на протязі 70 – 75 км від м. Трактемирова вздовж Дніпра до Мошенського пасма включно. В той час, як на великих площах Придніров'я, в урвищах річок і ярів, можна спостерігати лише наймолодші гірські породи, вік яких сягає 40 – 50 мільйонів років, тут високо піднято більш давні породи (до 130 мільйонів років), глибоко занурені в інших місцевостях. Це різноманітні глини, піски, пісковики – поклади прадавніх морів, межі яких істотно відрізнялися від сучасних (наприклад, «крейдяне» море, що 100 мільйонів років тому затоплювало Канівщину і тягнулось широкою смугою).

В давніх морських покладах Канева часто можна знайти рештки тварин, які населявали прадавні моря, але тепер зникли – вимерли. Лише на підставі вивчення таких решток (скам'янілостей, відбитків тощо) можна зробити більш-менш певні висновки про саме існування таких тварин, їх будову, зовнішність. Так приходимо до висновку, що в давній морях Канівщини жила величезна кількість м'якунів белемнітів, рештки яких широко відомі під назвою «чортових пальців», амонітів, хижих акул, зуби яких місцеве населення зовсім помилково зве вовчими, а в останні часи існування так званого крейдяного моря, його заселявала незчисленна кількість мікроскопічно малих тваринок – форамініфер, з черепашок яких утворились поклади білої крейди. Після відступу крейдяного моря на протязі 40 мільйонів років Канівщина являє собою суходіл, який згодом було затоплено так званим Канівським морем, що захоплювало великі площі на терені України. Таку назву

це море одержало тому, що поклади його – піски і пісковики — добре розвинуті в Каневі, було вперше тут знайдено і вивчено. Так само наступне море – Бучакське, одержало свою назву від с. Бучака, розташованого на Канівщині. І канівські і бучакські поклади майже скрізь в Україні занурені нижче рівня річок, отже їх можна добре дослідити лише саме тут, в районі канівських дислокацій. Молодші за бучанські поклади збереглися в Каневі лише місцями: 350 – 400 тисяч років тому, там, де зараз здіймаються канівські гори, клекотали сиві хвилі прадавнього Дніпра, річище якого було проходило значно західніше за сучасне. Могутня річка розмила всі ці поклади, відклавши натомість грубу товщу давніх річкових пісків, в яких часто трапляються кістки вимерлих тварин: первісного бізона, велетенського оленя, давнього слона (ікли його сягають 1,5 – 2 м завдовжки, а кістки кінцівок дорівнюють височині 10 – 11-річної дитини). Знахідки кісток, тут такі звичайні, що населення майже не звертає на них уваги... хіба що до війни їх купували заготовчі контори утильсировини по 50 коп за кг для використання в цукровому виробництві.

Щось коло 300 тисяч років тому підсоння Європи стало таким холодним, що з далекої півночі на південь поволі насунулись величезні льодовики, які вкривали при найбільшому своєму поширенні $\frac{1}{4}$ до всіх суходолів. Особливо далеко та південь просунулись льодовики долиною Дніпра, де вони сягали району Катеринослава. Отже Канівщина в ті часи була вкрита могутньою льодовиковою поволокою, свідками якої є численні «валуни» – відполіровані та обточені льодовиком під час його руху уламки північних скель, принесені льодом з далекої Фінляндії. Поволі стало тепліше. Розтанув великий льодовик, і в стінах та напівпустелях, що утворилися на його місці, з пилу, який переносився вітром, – утворилася наймолодша гірська порода Канівщини «лес» – чудове підґрунтя для родючої чорноземлі.

Світову славу здобула Канівщина завдяки так званій дислокації шарів гірських порід, які тут наочно можна спостерігати. Звичайно шари порід залягають поземо і лише в сучасних (Карпати) або давніх (Донбас) горах в наслідок «тектонічних», тобто

горотворчих процесів, вони зім'яті в фалди, насунуті, один на один, розірвані скидами. Ці порушення і звемо дислокаціями.

Надзвичайна інтенсивність дислокацій шарів на Канівщині привела вчених до думки про те, що місцеві гори є справжні тектонічні, лише дуже незначні «зародкові» гори. За найновішими гіпотезами ці дислокації виникли в наслідок лушіння льодовиком перешкод на своєму шляху під час просування та південь. Однак, ще й сьогодні таємниця канівських гір – питання про їх походження – остаточно не розв'язана. Для цього потрібні нові детальні спостереження, можливі лише в умовах стаціонарної роботи.

З сучасних геологічних процесів найбільшу увагу заслуговує діяльність ярів, що сягають тут величезних розмірів (окремі вододіли здіймаються на 90 – 100 м над їх дном, а простопадні урвища сягають 20 – 40, а іноді і 50 м) і густою мережею прорізують гори. Часом вершки протилежних ярів перерізують свої вододіли, утворюючи окремі ізольовані ділянки землі. Це значно утруднює сполучення і сільськогосподарські роботи. Яри – величезне лихо народного господарства району: крім утруднювання сполучення, знищення великих земельних площ, вони знижують родючість земель, дренують підземні води, утворюють мілини в річищах річок. Особливо шкідлива діяльність ярів у басейні Росі, де виноси їх ледве не щорічно перетворюють на пустирі і болота тисячі десятин нив, городів, сіножатів, садків, руйнуючи садиби та хати, а часте загачування річки спричиняє великі поводи та пересування річища (на початку ХХ ст. загачена мулом Рось пересунула своє річище на 7 – 10 км, і з того часу гирло її, розташоване коло с. Пекарі, перемістилось до с. Хрещатик).

Жахливі і величні скажені потоки виникають у ярах через зливи. Гуркіт каміння, що його перекочує вода, нагадує тоді арталерійську стрілянину. Лихо тому, хто заздалегідь не вийде з яру, каліцтво, а іноді й смерть загрожує йому... Цікаво, що розквіт цієї бурхливої яркової діяльності почався зовсім недавно, в кінці ХІХ ст., в зв'язку з хижацьким знищенням лісів. Необережність людини викликала знищення величезних цінностей!

Така в стислих рисах геологічна будова околиць Великої могили, цього своєрідного природнього геологічного музею, в якому, хоч його і вивчають геологи вже більш 100 років, багато дечого залишається не вивченим. Не можна недооцінити значення глибокого вивчення цієї місцевості для розв'язання цілого ряду теоретичних і практичних питань геології України і розміщення корисних копалин на її терені: «Район канівських дислокацій – це розгорнута, могутнім рухом книга Природи, в якій яскравими літерами вписана захоплююча по своїй цікавості історія геологічного життя частини земної незначного обрубу нашого краю, який проте повинен прислужитися в дальшому до освітлення будови широких просторів його» (акад. Резніченко). І зараз для нас першочерговим є завдання не лише розібрати до кінця кожний рядок, кожну літеру цієї дорогоцінної книги, а також зберегти її на сотні років для нащадків. В Західній Європі такі місцевості здавна оголошено державою заповідниками. Над вивченням їх працюють спеціальні науковці, їх пильно охороняють. Всі можливості зберегти Канівщину є і в нас: слід негайно відновити роботу Середньо-Дніпровського заповідника, створеного на базі маєтку акад. Біляшевського, і налагодити охорону лісів, знищення яких неодмінно приведе до нового катастрофічного розвитку яркової діяльності [7].

Побуваємо в Ірдині, розглянемо її паливні ресурси України, стаття автора Г.Гусятинського.

З усіх кутків світу...

Війна ставить перед кожним народом актуальне питання – інтенсивно використати всі природні багатства краю. Паливо – тверде і рідке – має незвичайно важливе значення для кожної промисловости. З-поміж усіх паливних ресурсів України слід звернути особливу увагу на торф, що ним така багата Черкащина.

Зараз, як відомо, у Великонімеччині, та й у всій Західній Європі, цілком по-новому використовують торф через промислове його перероблення в кокс, різні масла та високоякісний бензин для літакових моторів.

Отже може прийти день, коли на порядку дня стане питання широкої розробки торфовищ на Україні взагалі, а ірдинських зложищ зокрема, та їх промислове перероблення. Тому то не зайвим буде в цьому нарисі ознайомити наше широке суспільство з геологічною та геоботанічною природою Ірдипя й показати одну з багатьох корисних копалин нашого краю.

1. Походження торфовища.

Болото Ірдинь має 55 кілометрів й від 1,5 до 3 кілометрів ширини. Площа його становить 7.378 га. Ірдинь містить у собі величезну кількість – 50 мільйонів куб. метрів – торфу високої якості.

Розташоване болото Ірдинь у глибокій щілиноподібній низині, затисненій між високим піднесенням Мошногірського кряжу та невисокою пісковою низиною з хвилястим рел'єфом (терасою).

Мошногірський кряж, болото Ірдинь та знижена піскова тераса з південного сходу, болота мають рівнобіжний напрям від Дніпра на південний захід. У південно-західному краю масиву знаходиться місто Сміла на річці Тясмині, до північно східного краю болота прилягає село Будище. Мошногірський кряж «відокремлює болото Ірдинь, від заплавини р. Вільшанки: Умови топографічні такі: на південному заході підноситься не широка, але висока смуга Мошногірського кряжу, що являє собою градоване висохсе піднесення, прорізане мережею балок та ярів, укритих листвяним лісом (чудові краєвиди!). На південний схід під болота Ірдинь на зниженій, пісковій, хвилястій терасі великі площі вкриті сосновими лісами. Рівний рел'єф болота і відсутність ухилу в певному напрямку вказують на те, що Ірдин не є болото звичайного походження, а що воно утворилось від заростання справжньої заплавини торфом.

Походження болота Ірдинь треба пов'язати з тектонічними, рухами земної поверхні й віднести до часів утворення Канівських дислокацій та Мошногірського кряжу. За дослідженнями вчених (проф. Оппоков, акад. Різниченко) вважаємо, що болото Ірдинь

утворилося в старому Дніпровому річищі, яке Дніпро був залишив у наслідок підняття земної кори висе в потретичну добу. На думку академіка Різниченка горотворчі процеси не припинилися й тепер, вони стають то слабішими, то сильнішими. Доказом цього є те, що наш старий Дніпро де кілька разів міняв своє русло.

Отже болото Ірдинь являє собою заплавіну, що становить базу ерозії (розмивання) для численних ярів Мошногірського кряжу, вкритого листвяним лісом. Геологічні поклади та ґрунти, що оточують болото з боків, мають безпосередній вплив на його, життя. Так, Мошногірський кряж постачає матеріал багатий, на карбонати (вуглекислі солі) та інші солі, що вимиваються з його суглинкуватих ґрунтів, а піскове піднесення тераса, вкрита сосновим лісом, постачає, крім піску, кремнезем та невелику кількість гумінових речовин (перегній). На всьому болоті трапляється вапно в невеликій кількості, більше під Мошногірським кряжем. Фосфор є майже у всіх зразках у досить значній кількості. Калій та натрій досить помітні – до 2,2 %.

Отже, завдяки ярам Мошногірського кряжу, торф, що знаходиться біля нього, значно мінералізований. Мінеральні речовини, що приносяться ярами, мають значення для харчування рослин торфовища.

Глибина залягання торфу на всьому, болоті не однакова. У горішній частині глибини торфу незначні. На мінеральному ложі є прошарок мінерально-торфових покладів з перших часів заростання. Загальна глибина торфу від 70 см до 1 метра. Вільхове торфовище розвинулось тут раніше, ніж у центральній частині. Схема еволюції торфовища має такий вигляд; на споді мінерально-торфовий прошарок, вище торф очеретовий, далі осоковий та осоково-вільховий, горішний шар вільховий.

У центральній частині болота пересічна глибина торфу 3,5 метри. На мінеральному ложі болота лежать на 30 – 40 см мінерально-торфові на шарування; вище – шар очеретового торфу, який досягає значної глибоки (2—3 метри); верхній шар торфу осоковий та осоково-моховий.

У долішній частині болота стадія заростання молодша від попередніх. Як і в інших місцях, спіднє нашарування – мінерально-торфове, вище – очеретове, горішне нашарування – мохово - осокове, що має зовсім незначну грубину, бо ця стадія заростання ще зовсім молода; пересічна глибина торфу тут 1,5 метри.

Таким чином, болото Ірдинь, маючи значні глибини торфу при невеликій мінералізації та попільності, придатне для торфорозробки в більшій своїй частині.

2. Рослинність Ірдиня.

Розвиток рослинного вкриття болота Ірдинь треба розглядати на тлі геологічних та інших природних чинників. Поскілки болото Ірдинь заплавиного походження, спостерігаємо в ньому багато різних стадій розвитку торфовища та рослинного вкриття. Процес заповнення долини торфом відбувався так:

У найглибших місцях була багата флора з водоростей – стрілолиста, кувшинок та водяного лютика – там, де була більш-менш помітна течія; у спокійніших місцях до них приєднуються тілоріз, водяні лілеї, водяні сосонки, ряска та інші види. Протягом деякого часу, почали з'являтися рослини надводні: ситняк, очерет, роги. Пловуча та прикріплена рослинність річкових вод від міряє, осідає на дно й перемішується з тваринним населенням та мінеральними частинками, які приносились верхніми водами і змиванням з берегів піскової тераси, а особливо з Мошногірського кряжу. Цей мінералізований торф ми й знаходимо на дні ірдинського торфовища.

Поступінне мільчання водоймища дало ґрунт для розвитку очерету. Від берегів і в більш мілких місцях очерет посувається на водоймище, пускає свої переплетені коріння й цим дає ґрунт для нових рослин. Таким чином утворюються пловучі острови – «плави». Навесні буває, що течія відірве шматок плаву і ці пловучі острови дають початок новим, очеретовим заростям. У цій стадії заростання зовнішній вигляд річки міняється, вода починає йти попід очеретовими плавами, утворює протоки, де ростуть білі лілеї, тілоріз. На очеретових плавах росте переважно стрілолист, манник, рогіз, ситняк, багновий хвощ.

Очеретові плави дають багато матеріялу для утворення торфу. На стає час, коли інші рослини витискують очерет, що зв'язано із стоком вод. Очерет завжди потребує свіжої, збагаченої киснем води, а коли утворюються застої води через природне заростання протоків очерет ступнево починає зникати й на його місце з'являються більш пристосовані рослини, як от, наприклад, мох, який витискує попередніх хазяїв тим, що закриває поверхню болота густим килимом і, не даючи доступу кисня до коренів очерету, вбивав його. Таким чином зарості очерету починають відогравати двугорядну роль в угрупованні рослин. Моховий плав являє собою грубий килим із стеблинок моху, товщу якого пронизують рослини, що ростуть на ньому.

До мохово-осокового болота Ірдиня приєднується в значній кількості болотяне різнозілля: бобівник, калушниця, шабельник, м'ятик та інші рослини. У місцях, де мінеральне підґрунтя знаходиться близько до поверхні торфовища, а також на мокрих мінеральних берегах оселяються вільшанки, що наступають на мінералізоване торфовище. Завдяки цьому на болоті Ірдинь, особливо в північній його частині, маємо великий розвиток вільшаників.

Найбільшу площу болота Ірдинь захопило мохово-осокове угруповання, що знаходиться в південно західній частині. Між греблями Мошнянською та Вовча гать воно переходить у вільшаники.

На мохово-осоковому болоті поширені: осоки, багновий хвощ, папороть болотяний, бобівник, вовче тіло, плакун-трава, жовтець великий, жеруха болотяна, пухівки вузьколисті, незабудька болотяна та інші рослини.

На такому болоті зустрічаються кущі лози або берези із сосною, зарослі мохом. Часто мохово-осокове болото буває відділене від берега смугою заростів лози, вільхи, крушини, берези з різноманітною рослинністю, серед якої найбільше трапляються: образки, верболоз звичайний, плакун-трава, болотяна бузина, рогіз широколистий, осока побережна, осока ситевидна, вероніка, болотяна частуха та інші.

Серед мохово-осокового болота зустрічаються невеличкі клаптики очеретових заростів та невеликі ділянки вкриті лозою. Також серед мохово-осокового болота на нижчих місцях зустрічаються невеличкі озерця («вікна») з деякими видами рослинності.

Біля Іванової греблі є вільшаники з різноманітною болотяною рослинністю. Біля м. Сміли болото переходить в очеретяно-рогозові плавні. У північній частині болота найбільш характерним і поширеним типом є вільхове болото – вільховий ліс. Цей вільховий ліс особливо став заростати болото після того, як у 1911 році було прокопано канал на протязі 12 кілометрів до Дніпра. Тепер вільху здебільша вирубано і там знаходиться корнева порость, що дуже гарно росте, утворюючи непролазні нетри; місцями, де вільхи не рубують, вона досягає 12 – 15 метрів висоти, падає, гниє й поволі заростає торфом. Що до зіллястої рослинності, то тут найбільш поширені: щавель, прибережний, глісник, очерет звичайний, осока, крушина і особливо кропива, що досягає 3,5 метрів, та хміль, який в'ється по вільхах.

Цей тип болота знаходиться в північній частині, в районі колишнього Мошногірського монастиря.

На болоті зустрічаються мінеральні острови, переважно вкриті дубовими лісами. Основна канава, що була проведена в 1911 році, вплинула на рослинне укриття болота в той спосіб, що пришила до дна колишні плавні.

Отже рослинне укриття, що здебільша вкриває, болото Ірдинь у двох угрупованнях (вільхове та мохово-осокове), вказує на переважання площ із мінералізованим торфові, але є досить значна кількість площ торфодобування, особливо в середній частині болота.

Економіка біжучого часу виявить рентабельність торфодобування або культури цього цікавого болота на Україні [8].

Прогуляємося по парках Вінничини.

Багата й красива природа Вінничини. У пишній зелені садів, лісів і парків тонуть її міста... і села. Мальовничі пейзажі прикрашають її терени.

Не останнє місце серед цієї краси посідають садово-паркові масиви з прекрасними представниками акліматизованих дерев та кушів чужої фльори. В околицях Вінниці є два великі парки: – П'ятничанський і парк колишньої психіатричної лікарні (нині Вальдгоф). У П'ятничансько му парку, окрім гарних дерев подільської лісової фльори, збереглося багато рідкісних чужоземних деревних порід, цілком акліматизованих у нас.

У парку росте рідкісне букове дерево. Таких дерев ніде в іншому місці Вінниці та її околицях немає. Бук росте, дико лише в тепліших країнах. Це дуже гарне дерево з темносірою рівною корою і густим темнозеленим, твердим і вверху блискучим листям, яйцюватої форми. Його деревина дуже міцна й придатна для спеціального оброблення. З дьогтю буку добувають важливі ліки для хворих на легені – креозот та гваякол.

Ростут тут також досить цікаві для Вінничини дерева: пухнастий клен з пишним і широким листям, береза, широколистий дуб з великим гострокутнім листям, явори у дві обійми та широколиста липа.

По близу невеличкого ставу ростуть величезні ялини й плакуча іва, явори, звичайні сосни, північно-американський сірий та червоний горіхи, Веймутові сосни, (теж з Північної Америки) з дуже довгими темно зеленими шпильками, зібраними по разом, і два чудові екземпляри північно-американського гікорі, що дає дуже цінну деревину.

Тут же ростуть декілька дуже гарних модрин. Це шпилькове дерево має тендітні яснозелені тоненькі шпильки-листочки у в'язках по 30 – 40 шпильок, які на зиму жовтіють та обсипаються так само, як і листя наших дерев. Модрина має особливо ніжний запах шпилькового дерева, однак інший, ніж у сосни та ялини. Це – гірське дерево Західної Європи, що росте тепер у дикому стані в Альпах та Карпатах. При сприятливих умовах дерево може вирости до 50 метрів заввишки. Деревина модрини у воді не псується, а, навпаки, стає міцніша та тривкіша.

З кущових порід у цьому парку слід відзначити завезені з Північної Америки кущі білої сніжної ягоди.

На правому березі р. Бога, в районі, так званих, «Садок» (околиця Вінниці), простягся до р. Вишні гарний парк. Вальдгоф (колишній парк психіатричної лікарні). Він починається довгою алеєю з струнких пірамідальних тополь, кінських каштанів та ялин. Чудовий краєвид відкривається з цього парку на ріку Бог і р. Вишню з високого скелястого берега парку. Тут є декілька відмін ялин, а на скелях можна, побачити прекрасний комплекс ксерофітових (посухостійких) рослин.

Жовтий кінський каштан, що росте серед тополевої алеї, досить добре акліматизувався у нашому краю. Є навіть у парку справжній каштан, однак люті морози останніх років знівечили його, (і він змушений давати щороку нові пагони).

Найвідомішим парком на Вінничині є Немирівський парк, закладений ще на початку ХІХ століття. У ньому є близько 100 порід дерев і кущів, які успішно акліматизувалися в умовах Поділля.

З Америки, Китаю, Японії, Африки привозилися сюди рідкісні дерева та квіти. Парк згодом став найбільшим і найкрасивішим серед парків Вінничини. Наявність ставка, мальовничі пейзажі його околиць, палац цікавий архітектурою і багата флора роблять парк справжнім ботанічним заповідником.

У наші дні в парку прекрасно збереглися такі дерева: горобина середня, модрина, гледичія (Північна Америка), справжній фруктовий кізіл, чудовий платан (це дерево може рости до 2.000 років, його листя нагадує наш клен), японський ясен, японське священне дерево гінгко, цукровий клен, з весняного соку якого в Північній Америці роблять цукор, татарський медоносний клен, кілька хороших екземплярів кентуккійського кавового дерева (Північна Америка) і пірамідальний дуб.

Як і в П'ятничанському парку, тут ростуть бук, чорний горіх, Веймутова сосна, червоний дуб. Ці цікаві куточки природи старанно оберігаються від нищення.

«Н. У.» Ап. Трембовецький [9].

Запаси дикої рослинної сировини в Україні

З усіх кутків світу.

Проф. М. Михайловський.

Перекази майже всіх народів зокрема високо-поетичні «Метаморфози» Овідія – донесли до наших часів спогади про т. зв. «золотий вік» в історії людства. Ми не знаємо всіх подробиць цієї легендарної доби, але кажуть, що люди тоді були кращими, сердечнішими й в повній мірі заслуговували на ту назву, що дав людині геніальний Лінней – «*homo sapiens*» (розумна людина), і яка за наших часів часто звучить гіркою іронією...

Перекази розповідають, що в ті далекі часи люди більше були зв'язані з природою і володіли більшим знанням щодо тих численних скарбів, якими так охоче ділиться природа з людиною. Ці знання тепер в значній мірі втрачені. Зокрема широкі верстви нашого українського суспільства навряд чи уявляють собі вповні ті неосяжні багатства, що їх криє в собі флора нашої Батьківщини. Хотілося б на них звернути увагу нашого громадянства в інтересах нашого народнього здоров'я й сили, нашого народнього господарства.

Розгляньмо, отже, коротко ті запаси дикої рослинної сировини, що є в Україні – по окремих групах корисних для людини рослин.

I. Чинбарні рослини.

Загальновідомими чинбарними рослинами є передовсім **дуб**, кора якого містить до 5 – 6 % високоякісних таннінів і **різноманітні види верб** з пересічним змістом таннінів в 9 %, але який в де-яких випадках (по весні й по першому році життя гілочок) підвищується до 18 – 20 %. Далі слід назвати **березу бородавчасту**, в якій зміст таннінів майже однаковий з вербами, і **ліщину** (лісовий горішник), кора якої має до 8 % таннінів.

Всі щойно вказані рослини мають широкі ареали (площу) розповсюдження й не є характерними саме для України. Але ж Батьківщина наша крім цього має ще чимало своїх власних чинбарних рослин. На першому місці серед них слід поставити дорогоцінний **сумах-скомпію** (рай дерево) – досить звичайний чагарник на півдні нашого Степу. Крім того на Дінці у Святих Гір між селом, Богородичним і хутором Закотиним є ізольована

смуга в 40 кілометрів завдовжки. Здичавілу скомпію можна бачити також біля станції Борки залізної дороги Харків – Лозова. В листях сумаха (інакше «шевського дерева») є від 15 до 25 відсотків високоякісних таннідів, особливо придатних для чиньби таких цінних шкір, як сап'ян.

На півдні України – по степах – надibuємо ще одну чинбарну рослину – **кермек** з групи т. зв. «перекоти-поле». Ця рослина під час цвітіння нагадує собою один величезний букет фіялково-блакитних квіточок і містить в собі 9 – 10 відсотків таннідів.

Ми зазначили вище загально, так би мовити, визнані чинбарні рослини. Але ж флора України може крім того похвалитися цілим списком таких самих рослин, що до цього часу ще не вживаються за своїм призначенням, хоч є вони дуже цінними. Подаємо нижче найважливіші з них.

1. **Гребінник**, або **Вивішник** (*Geum urbanum*) звичайна напівбур'янова росліща, масово в нас розп. всюджена. Підземні частини мають до 40 % чинбарних речовин.

2. **Журавельник кривавий** (або вовча ступа, вовчі лапки, вовчук) – дуже звичайна рослина листв'яйих, зокрема дубових лісів. У підземних частинах до 18 % таннідів.

3. **Звіробій** (інакше заяча кравця, молодецька кров, криштальна, матері Божої сльозки). Всі частини з успіхом замінюють вербову кору.

4. **Плакун-трава**, або твердяк, підбережник, також чорний залізняк. Її пурпурові квітки в серпні масами можна бачити по вогких місцях. Дає прекрасну чинбарну сировину.

5. **Рачина кашка** з родини гречковик (*Polygonum bistorta*). Звичайна рослина вогких луків. Підземні частини мають до 20 % таннідів.

6. **Котики** – звичайнісінький, досить надокучливий бур'ян (*Trifolium arvense*). Має особливо багато таннідів під час цвітіння.

7. **Подорожник** (ранник, порізішк, стягач, трипутись, бабка). Масово розповсюджена рослина. Якістю не поступається перед дубовою корою.

8. **Болотяні півники** (*Iris pseudacorus*) – висока рослина, з декоративними жовтими квітками. Кореневище містить багато ташнідів.

9. **Приворотень** (*Alchemilla vulgaris*) – низенька травка з родини розоцвітих. Танніди високої якості містяться в підземних частинах.

10. **Реп'яшки полбові**, або гладиш ник, парило, кожушка (*Agrimonia eupatorium*). Цвіте скрізь у другу половину літа. Всі частини рослини багаті на танніди.

Чинбарними рослинами є також **байбарис, чорна вільха, ясень, осика, чорна тополя, терен, груша, жостер, ожина, горобина**, а з трав – **кінський щавій**.

Всі згадані рослини у нас, на жаль, належать покищо до категорії «невикористаних можливостей» нашої багатющої Батьківщини України.

II. Лікарські рослини.

Флора земної кулі нараховує близько 850 видів т. зв. «офіційних» лікарських рослин – цебто таких, що входять до списків фармакопей. З них в Україні росте до 140 видів (на самій лише Полтавщині до 100).

Серед них почесне місце займає лікарська валер'яна (овер'ян або мар'яна, ще відхасник) надзвичайно мінлива рослина. В Україні росте де-кілька її видів. По вогких і заболочених луках болотяні валеріани гола та пухнаста, а по високих сухих горбах та луках росте, так звана, російська валер'яна з довгими підземними гонами, яка є характерною для листяних лісів, узліссів та розквітає раніше інших видів валер'яни. Найкращу лікарську сировину дають два останні види валер'яни, надто українська, що містить в собі до 1,9 % етерової олії.

Не менше значення має і білосніжна запашна **конвалія** – звичайнісінька, але дорогоцінна рослина Полісся й Лісостепу. Вона так широко розповсюджена в нас, що доводиться лише дивуватися високій ціні конвалієвих крапель по аптеках. Ця висока ціна зайвий доказ невміння належним чином використовувати рослинні скарби нашої природи!

Крім офіційних лікарських рослин ми нараховуємо ще в Україні до 360 різних рослин, що застосовуються в медицині народній. На них мусимо звернути особливу увагу, їх бо знали вже наші діди й прадіди, в списках цих рослин звучить народня наша спостережливість і мудрість; Не маючи змоги привести тут усіх рослин народньої медицини, спинимось лише на двох-трьох цікавих прикладах. Ось, приміром, перевірений засіб для зміцнення волосся – вмивання одваром з суміщу листів і квіток **синьоцвіту** (*Ajuga reptans*), **материнки**, **ромашки й коріння лопухів**. На нашу думку офіційна медицина аж ніяк не зможе заперечувати проти цього старого народнього українського рецепту! Спиртову настійку з коріння **петрова батоба** разом з корінням **сухозолотиці** (*Sanguisorba officinalis*) і травою **ведмежого вуха** (*Verbascum thapsus*) рекомендує наш народ проти шлункових хвороб. Проти золотухи – чай з листів **чорної порички**, квіток і трави **братків** (*Viola tricolor*) і молодих листів **грецького горішника**.

До 20 трав записано нами в різних місцевостях України як ліки проти малярії серед них **деревій**, **білий ромен**, **біловус** (*Nardus stricta*), **сорочі лапки** (*Primula officinalis*), **марунка** (*Pyrethrum parthenium*), **жалива кропива** (настійка з часником). Чай з **безсмертників** (*Helichrysum arenarium*) – засіб проти хвороб печінки. Чай з **чебреця** ліки проти ревматизму й т. д.

«Свого не цурайтеся» скажімо ми і словами Кобзаря України. Більше уваги до вивчення рослин української народньої медицини!

III. Технічні рослини.

Дуже багата флора українська на різні технічні рослини. Деякі з них у нас животіють у невизнаному стані... бур'янів. Кому, наприклад, відомо, що жалива **кропива** є цінною текстильною рослиною, яка в Угорщині має честь бути об'єктом державних заготовлень. Хто підрахував, скільки тон каучука маємоми на межах, край доріг, на смітниках у вигляді **жовтих молочаїв**, **козельків**, **хондріли**, у вигляді **блакитних дзвоників**?

Звичайний чагарник наших дубрав **бруслина** (*Evonymus verrucosa*) має в коріннях своїх стільки гутаперчі, що сміливо може конкурувати на світовому ринкові з визнаним доставником гутаперчі – тропічною евкомією. А запаси бруслини, або проскурника в нас майже безмежні. За нашим підрахунком в околицях Харкова на одному гектарі дубняків пересічно є від 4.000 до 5.000 кущів бруслини.

А фарбувальні рослини наші? Більш-менш у пошані – і то раз на рік – **цибуля**, її бо лусками фарбують крашанки на Великдень. А чи багатьом відомо, що кора **берези** дає червону фарбу, таксамо, як і корінь пахучої **медової трави** (дрібноцвіта, чи медяника, *Calium verum*)? З коріння **кінського щавію** можна добувати жовту фарбу, а в непоказній травичці з родини молочайних, яку наш нарід зве «**бажаною травою**» (*Mercurialis perennis*), міститься не більше й не менше, як славетне дитя далеких тропиків дорогоцінне індиго.

До технічних рослин належить ще й т. зв. **собаче мило** (або ще – натягач, стягач, чистуха, лат. *Saponaria officinalis*), корінь якого дає прекрасний сурогат мила. Чому він досі широко не застосовується задача, яку трудно розв'язати!

Справжнім «технічним універмагом» є т. зв. **солодкий корінь** (вербець солодкий, солодець, солодика або лякориця – (*Glycerhiza glabra*). Коріння солодця використовуються в виробництві цукерків, в броварстві, у винокуренні, в медицині, домішуються до багатьох сортів тютюну. Вони ж застосовуються, нарешті, і в вогнегасниках, як речовина, що утворює багато піни. Рештки солодкого кореня після витягання, екстрактивних речовин, є чудовою сировиною для фабрикування картону й пергаменту. Останніми часами виявлено, що ці рештки є також цінним ізоляційним матеріалом, що не пропускає ані тепла, ані звуку. Зарослі солодкого корення на півдні України є остільки великими, що немає рації його штучно культивувати, як це робиться в багатьох інших країнах.

Не можна де згадати наприкінці й за **очерет**, із стеблин якого формується цінний будівельний матеріал т. зв. «камишіт».

IV. Олійні та етеро-олійні рослини.

Якщо ми, говоримо тут про невикористані рослинні ресурси нашої Батьківщини, то аж ніяк не можна обійти мовчанкою той факт, що ціла низка бур'янів із родини хрестоцвітних, бур'янів, які в нас масово розповсюджені – **рижій, свиріпц, суріпка, гріцики, польовий тарабан** (вередник, чорне ребро, волоски, дзвонець лат. – *Thlaspi arvense*) – являють собою високо цінні олійні рослини. Присутність олії сягає в рижію до 36 %, а в інших названих рослинах коливається від 50 до 35 відсотків.

Пощастило серед них одному, лише рижієві, якого запроваджено в культуру досить давно. Великі площі зайняті під рижієм на Лівобережжі – в районах Яготина, Пирятина, Ромодана, Лубен. Денеде на Чернігівщині в невеликій кількості сіють свиріпу. Всі ж останні рослини до цього часу провадять безправне існування, хоча безперечно заслуговували б на кращу долю.

Дуже багата Україна й на запашні, т. зв. етеро-олійні рослини. Майже відсутні в нас рослини з неприємними індолоїдними запахами, що нагадують запах гнилого м'яса, фекалій. Тут можна вказати хіба лише на т. зв. **аруми** та на **хвалильник** (філільник або царська борідка – *Aristolochia clematis*). Як не дивно, але й в ароматі всім відомого **ясмина** часто-густо виразно помітний цей неприємний індолоїдний відтінок.

Порівнююче небагато в нас також представників другої групи неприємних запахів т. зв. аміноїдних, що віддають ам'яком і тухлими оселедцями (трішетіламіном). Такі запахи мають, наприклад, спори відомого бича сільського господарства – **вонючої сажки**, також **горобини, глоду**.

Навпаки – рослин з приємними ароматами – бензолоїдними, парафіноїдними й терлепоїдними – Україна налічує дуже й дуже багато. Бензолоїдні аромати мають **фіялки, конвалії**, парафіноїдні – **троянда, липа**, популярна в піснях українських **рута**, всі рослини з т. зв. медовими запахами. Терпеноїдні запахи спостерігаємо в **м'яти**, в **чорнобривців**, у **шпилькових** дерев. Аромат **любистка** є сумішкою бензолоїдних і терпеноїдних запахів.

V. Дикі їстівні рослини.

В далекі дні свого студентства автор цих рядків, побившись в заклад, цілий місяць перебував на Алтаї наодиниці з природою в т. зв. «**черні**» (цілинному лісі), не маючи з собою нічого, крім малого намету, казанка, коробки сірників і складного ножики. Цей досвід сміливо можна було би повторити й в, Україні, дика бо фльора нашої Батьківщини містить за нашими підрахунками щось біля 180 їстівних рослин, з яких споживаються ті чи інші частини. Не будемо, звичайно, їх тут всі перелічувати й обмежимося лише найцікавішими.

Мало кому, наприклад, відомо, що серед наших диких злаків є такі, що дають їстівні крупи й, навіть, борошно. На першому серед них місці, безперечно, стоїть т. зв. **манна трава**, або лепешняк, два види якого хиткий й складчастий – досить звичайні по наших вогких луках. Крупа із зерен манної трави містить в собі до 75 % крохмалю й цукру, до 10 % білків, 0,43 % жирів і особливо рекомендується для дієтичного харчування слабих та хворих, їстівні зерна мають далі близькі родичі проса – **кров'яна пальчатка й плоскуха** (куряче просо), **канаркова трава** і, нарешті, лісовий злак – **просянка розкидиста**.

Цікаво, що в деяких господарствах, які з презирством відмовились сіяти «куряче» просо (ще б пак!), цей самий злак залюбки висівався, коли насіння його купувалося під екзотичною назвою проса... «японського»!

Гадаємо, що для більшості читачів буде теж новиною, що всі види **лопухів** (*Lappa*) мають в своїх коріннях від 19 до 45 % інуліну, містять в собі цукор і жири, цебто являють собою неабияку споживчу цінність.

По берегах річок, озер, ставків, по болотах всюди зустрічаємо ми т. зв. **стрілолист**, або водяну стрілицю, чи то човник (*Sagittaria sagittaefolia*). Кошієвища та бульби його містять 55 % крохмалю, 1,8 % декстрину, 5,5 % передукованого цукру (сахароза та гафіноза) і 0,7 % цукру редукованого (глюкоза, фруктоза, галактоза). В Японії стрілолист спеціально

культивується, як їстівна рослина. Бульби споживаються в вареному й печеному стані і на смак дуже нагадують каштани.

Багаті на крохмаль (до 25 %) також корневища видів **рогози** (Typha). Вони споживаються в печеному вигляді.

На поважну увагу заслуговує наша болотяна, рослина **сусак** (осітняк, або жаб'яча цибуля – *Vitomis umbellatus*), бо містить в корневищах жирів до 4 %, білків до 14 %, крохмалю і цукрових речовин до 60 %. На Кавказі й в Бесарабії ці корневища залюбки споживаються в печеному й смаженому вигляді, їстівні також корневища **білої водяної «лілеї»** (білого латаття), і мають в собі до 20 % крохмалю.

А хіба можна оминати мовчанкою невичерпні запаси наших дикоростучих плодів? Візьмим хоча би **дику грушу**. За нашими підрахунками на одному гектарі дубових лісів зустрічається пересічно 50 – 60 грушевих дерев. Дика груша має в нас чимало різних, ще мало вивчених форм і рас, що деякі з них заслуговують на велику увагу. Підлісок наших дубняків у значній мірі складається з кущів дикого горішника – **ліщини**. На одному гектарі можна знайти до 215 кущів. Приймаючи середню урожайність з одного куща в 3,5 кілограмів, матимемо запас горіхів на гектарі близько 0,7 тонн. Горіхи містять в собі до 72 % жирів і до 19 % білкових речовин. Українські форми й раси ліщини ще мало вивчені.

Не можна не згадати також про плоди **гльоду, терену, черемхи, бай барису, шипшини, ожини, бузини, калини, горобини...** Всі ці багатства відсотків на 50 – 70 гниють у нас на корені й марно пропадають.

Майже зовсім не відомі широким верствам українського суспільства плоди т. зв. **«жидівської вишні»** – **фізаліса** з родини пасльонових. Ягоди фізаліса – з вишню завбільшки – бурштинового або червоного забарвлення, знаходяться в сухій червоній оболонці й дуже смачні, надто в підмороженому стані. У Франції з них у великій кількості готують цукати.

Фльора українська містить до того ще біля 40 диких рослин, що дають смачні овочі та саляти, до 20 рослин, з листя яких можна готувати чай, до 40 рослин, що використовуються як прянощі. Особливо хотілося би рекомендувати наслідувати приклад Німеччини, де з давніх давен великою популярністю користується смачний й корисний чай з і листя місцевих рослин – **суниць, малини, ожини, терену, чорної порічки, м'яти, чебреця**. Листя складається в купи й в'яне протягом 24 годин. Далі його розчавлюють дерев'яними котками, побризкують водою, складають в торбинки, в яких протягом 2 – 3 днів у теплій хаті проходить процес ферментації. Потім листя висушується в затінку, й чай готовий для споживання.

VI. Дикі декоративні рослини.

Наш огляд був би неповним, якби, ми не згадали ще про наші численні декоративні рослини. Недаремно ж таки нашу Україну споконвіку звать «квітучою».

Дуже багато з квіток наших так і просяться на садові клумби без будь-якого перероблення їх з боку людини – надто весняних квіток. В одному з харківських парків робили ми досвід з клумбами, які виключно склалися з місцевих декоративних квіток – і відвідувачі часто-густо не хотіли вірити, що перед їх очима звичайні рослини наших рідних луків і лісів.

Не можемо відмовити собі в потісі навести тут для закінчення список наших українських диких декоративних красунь.

Полісся: Анемони – біла (*Anemone nemorosa*) і блакитна (*Heratica trilsba*). Майник (заяча кров, або заячі вушка – *Maianthemum*). Конвалія.

Лісостеп: Проліски (*Scilla cernua*). Фритілярії. Білий ромен (*Chrysanthemum leucantment*). Косарики (зрадники, півоніики, красні півники – *Cladiolus imbricatus*). Анемони – лісова (*Anemone silvestris*) і сон (*Pulsatilla patens*). Дзвоник брусквинолистний. Тульпан Біберштейна. Першоцвіти – просерень, божі ручки, сорочі лапки, ключики – *Primula officinalis*. Коров'як фіялковий (*Verbascum phoeniceum*).

Степ: Горицвіт-адоніс. Півонія-воронець. Тульпан Шренків. Ломоніс (забийкруча, порушна трава, стулистник, циганка, галай-зілля, лат. *Clematis integrifolia*).

Ми просимо вибачення в читачів за те, що нарис наш трохи затягнувся. Але нам, за всяку ціну хотілося би привернути увагу на те, які насправжки невичерпні творчі можливості криє в собі природа Батьківщини нашої, і як ми по суті ще мало знаємо цю природу... Коли наша замітка бодай би до певної міри зацікавила українське громадянство й звернула увагу його на скарби наших луків, ланів, лісів ми вважали б, що наша мета досягнена вповні [10].

КАРТИНИ ПРИРОДИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНЬОГО КАВКАЗУ.

У зв'язку з просуванням Німецької Армії по території північно-західного Кавказу, ця країна в сучасний момент викликає загальний інтерес. Подаємо нижче деякі картини її природи, що ми їх спостерігали під час неодноразових відвідувань.

Природнім кордоном країни є річка Кубань, що починається у вершини гордовитого двоголового Ельбруса, за сотню кілометрів, видного зі степу, мов, якийсь далекий, неприступний, мовчазний білий гігант. Описуючи широку дугу, Кубань протікає повз станицю Невиномиську, Армавір, Краснодар. Біля гирла утворює вона дельту з величезними непрохідними плавнями – заростями очерету, рогази й куги. Однієї рогази тут біля 70 тисяч гектарів з промисловим запасом близько 93 тисячі тонн. Неосяжна кількість всякої птиці, дикі кабани знаходять собі надійний притулок у цих і кубанських «джунглях».

Населення Кубані, як відомо, українське. Український кольорит козачих станиць, співучі звуки української мови – все це справляє враження чогось рідного, близького.

З берегів Кубані ясно майорять на обрії, – надто в ранкові години, осяяні і рожевими проміннями Сонця, сніжно-білі вершини головного кавказького хребта. Лише по їх сталих контурах можна відрізнити їх від смуги хмар.

Дві залізниці ведуть з Кубані на берег Чорного моря, одна з Краснодару до важливого торговельного й стратегічного пункту Новоросійська, друга – від Армавіру до Туапсе. В цьому ж самому Туапсе закінчується також великий нафтопровід із Майкопу.

Берег Чорного моря від Анапи до Туапсе є повним кліматичним аналогом південного берега Криму. Майже однакова флора, приблизно та ж сама фауна. Відрізняє, проте, цю країну від Криму наявність так званої понтійської азалії, яка в кінці травня й на початку червня устигає плямами розтопленого золота своїх великих пахучих квіток всі узгір'я. Азалія містить в собі багато етерової олії, що має отруйні мед з її квіток ще грецький історик Ксенофонт назвав «п'яним» медом.

Дуже цікаво, що ця кавказька красуня, як її поетично називав небіжчик академік Тутківський, має ще відокремлену від Кавказу площу поширення в правобережному українському Поліссі – в районі Коростеня й Олевська. Серед міських селян азалія відома тут під влучною «кольоритною» назвою «драпошмаку». Як дісталася сюди на Волинь ця кавказька рослина є до цього часу і нерозв'язаною ботанічною загадкою. В усякім разі, її присутність на Україні, свідчить за те, що в, она могла б бути і чудовою прикрасою наших садків.

Залізниця Армавір – Туапсе є єдиним рейковим шляхом, який перерізує головний кавказький хребет – правда, в його не високій частині, через перевал – Гойтх, покритий заростями знайомої нам азалії, і серед яких виглядають великі кавказькі конвалії з рожевою серединою квіток. Крутими й химерними закрутами, дикими тісними з нависшими над ними скелями, серед численних водоспадів стрімголов мчить поїзд вниз з перевалу Гойтх, і, наче захекавшись, спиняється в болотистій низині у вокзалу Туапсе. Далі на південний схід дорога йде просто по самісінькому берегу моря й солоні бризки морської води під час прибою сягають аж до вікон вагону. З кожним кілометром місцевість набуває виразнішого південного характеру. Біля Сочі починається вже район справжніх субтропіків.

Інший, дуже цікавий шлях, приступний лише добре тренованому пішоходу, веде на берег моря з Кубані, починаючи з нафтоносного Майкопу через великий кавказький заповідник. Вузькими стежками серед первісної недоторканої природи дремучого вікового лісу, де, зберігається багато рідких звірів, подорожній, перевалив хребет у Псашхо, попадає в грецько-естонське селище Красна Поляна. Звідти надзвичайно мальовниче шосе вузькою тіщиною річки Мзимти («Скаженнь») спускається на берег моря до Адлера – місця загибелі декрабрита-письменника Бестужева-Марлинського.

Трикутник Майкоп – Сочі – Туапсе, в якому міститься заповідник, є найхарактернішою й найцікавішою зоною північно-західнього Кавказу. Великі багатства криються в її розкішних лісах. На одному з перших по значенню місць слід поставити насадження їстівного каштану. За нашими обслідуваннями вартість плодів каштану в одному лише Сочинському районі становить вельми солідну цифру в 50.000 золотих карбованців щорічно. Майже єдиними споживачами цих смачних і споживних плодів до цього часу і були лише... ведмеді, що їх частенько можна зустріти по лісах.

Багато тут і буку, що дає чудову меблю та їстівні горіхи. Вздимаються вгору стрункі велетні-піхти Нордмена, що сягають до 75 метрів заввишки. Тут же оригінальне дерево – колхідська стафелія. Крони її білих квіток квасять в бочках, як капусту, одержуючи надзвичайно смачний продукт «джонджолі».

Де-не-де по лісах трапляються гаї з грецького горіха, велетенських черешень, яблунь, аличі. Це все рештки садків черкесів, великих майстрів садівництва, вивівших багато найцікавіших плодкових сортів. Цей свободолюбивий народ, як відомо, не підкорився царату й ввесь, поголовно переселився до Турції. Сади здичавіли, дерева обплуталися плющем і різноманітними ліянами-смілаксом, клема і тісом. По бувших доріжках розрослася і лікарська вічно-зелена лавровишня, кавказька «пальма», самшит з твердою, як кістка, деревиною, фіолетові рододендрони. Ближче до моря – суцільні зарості благородного лавра.

Скрізь дзюрчать мінеральні джерела. Назви їх, що закінчуються на «псе», нагадують про живший тут колись хоробрий черкеський народ («псе» – по черкеському вода).

Вище над лісовою зоною простяглася розкішні килими субальпійських і альпійських луків з різнобарвними генціанами, дзвониками, орликами, незабудками. Трудно забути цю красу тому, хто має щастя нею милуватися!

Професор М. Михайловський [11].

Розглянемо «Рибальство на наших річках».

Окрім оспіваного Гоголем і Шевченком нашого чудового Дніпра на Полтавщині є ще чималі річки. Котляревським оспівана Ворскла. Гарні річки Псьол, Сула, Удай, Орель і інші. Всі вони впадають в Дніпро. Береги їх, навіть кожної зокрема, не однакові – місцями піщані, а місцями – чорноземні, а відтак і грузькі. По берегах їх здебільшого ростуть ситняги, очерети, трапляється і лепеха.

Уширочінь і наглибину вони також не скрізь однакові. Удай у сел Іванівні, Лиски і Дехтярі має великі розливи до 3 км, які влітку не висихають. В цих розливах водяться дикі гуси, качки, лиски, бекаси, дикі кури і інша дичина.

За цими розливами ідуть болота тверді і трясовинні, які весною заливаються водою. Посеред річки є й островки, які зветься плавами від слова «плавати», але вони вже тепер не плавають, бо на них ростуть верби і вільхи, коріння яких досягши ґрунту землі, зробили їх стійкими. Років п'ятдесят тому всі ці річки кишіли раками. На базарах раки продавались мішками. Мішок коштував 30 коп.

Були спеціальні перекупки, які скуповували ці раки, варили їх і продавали. Звалились вони рашницями. Наприкінці XIX сторіччя раки загинули від хвороби, що названа раковою чумою. Тепер раків їв наших річках мало і то не в усіх є.

Всі наші річки були на рибу багаті, але жидо-большевики і тут приклали свої брудні руки і багато пошкодили. У наших річках водяться карасі, щуки, лини, окуні, плітки, в'юни і т. інші, а у Ворсклі і Пслі водяться коропи, соми і в'язі і дуже великі. Аматору-риболову

Калутару не раз щастило вудочками у Ворсклі ловити коропів вагою до 10 кг. Щоб не бути голословним, він кожний раз в присутності сусідів важив таких коропів.

Ловля риби провадилась у всяку пору року різними засобами, в залежності від глибини річки. Ні в одній із річок так просто без жодних пристосувань не ловилась риба, як в Орелі. Ця річка на всьому своєму шляхові однаково вузька і однаково неглибока. Тому в Орелі риба ловиться виключно вбхід тенетами.

У Ворсклі – вудочками і в'ятерями. Вудочками ловлять виключно риболови- аматори. У Пелі, Сулі та Удаю риба ловиться в'ятерами, криланами і сачками, а там, де дозволяють умови, і тенетами.

Зимова ловля риби провадиться тільки в Удаї. Там перегачують гречаною або гороховою соломою річку, лишаячи в цих перегачуваннях хвирточки, в які вставляють в'ятері проти течії. Такі перегачування звуться ізами.

Коли на початку зими вода в річці замерзає, риба йде по течії річки і, зустрічаючи на своєму шляху перешкоду і бажаючи її обійти, попадає у в'ятер. Коло цих хвирточок вода не замерзає цілу зиму, але взимку риба вже не ловиться. Ловля в ізах в'ятерями риби проводиться не більше десяти-дванадцяти днів, і коли риба йде по течії. Потім ізи, як засіб для ловлі риби, втрачають своє призначення до початку слідуєчої зими.

Взимку ловиться виключно в'юн. Засіб його ловлі такий. Коли лід стає вже товстим, вирубується кругла ополонка, в яку вставляється козубка, сплетена з лози, що прикривається рівною кулевою соломою, зверху її кладеться крижина, що вирубана з ополонки, потім загортається снігом. Такі ополонки звуться «духами». В залежності від уходу за цими «духами» і догляду за ними, залежить і ловля в'юнів.

В'юн має надто мало м'яса і вся цінність його в ікрі. Жареним і вареним він однаково смачний. В'юн придбав славу гарного споживного продукту в пісному борщі, якому він надає особливого пахучого і приємного смаку, але перед цим, як покласти в борщ, його треба обмокнути в борошно і покласти на гарячу черинь в печі або на плиті, що зветься

«забудити», після цього головка в'юна відкидається і він кладеться на сковороду, змазану олією і піджарюється, а тоді вже кладеться в борщ.

Крім річок на Полтавщині було багато і ставків. У ставках заведена та ж риба, як і в наших річках, за винятком щуки, якої як хижої риби не розводять у ставках, бо вона поїдає багато малої риби і не дає можливості успішно розмножуватись рибі.

Що в наших річках багато було риби, стверджується таким фактом: в 1891 році весна і літо були занадто засушливі. Вже на початку червня розливи річок, що у звичайні роки не висихали, висохли і та риба, яка не встигла перебратись до пересихання заливу у річку, була одрізана від неї і загинула. Місцями по річці Удай можна було бачити десятки тонн загинулої великої і малої риби, що не встигла завчасно допливти до річки.

Жидо-більшевики виловлювали багато риби в усіх великих і малих річках і ставках. У свіжому виді доставляли в Полтаву на склепи «Рибозбуту», але ще по дорозі її багато гинуло, гинула вона і на склепах «Рибозбуту», а вночі вивозили її на звалку. Але по крамницях її майже не було, а коли іноді і попадала сюди, то вона потрапляла до жидів. Ні селянин, ні робітник, ні службовець мали змоги придбати свіжої риби, та и солоня була занадто вже рідким явищем і то, як правило, з душком, а через те тільки і не перехоплювалась тодішніми володарями-жидами.

Будемо надіятись, що з відродженням нашого сільського господарства ми будемо споживати і рибу. Індивідуальне господарство зробить це можливим.

Ф.Фісун [11].

Таким чином, ми бачимо прекрасні заповідні місця України, описані на сторінках українських газет періоду Другої світової війни.

ВИСНОВКИ

Отже, ми бачимо, що географія України на сторінках української преси періоду Другої світової війни розкрита надзвичайно повно, інформативно, специфічно, цікаво. Україна була розірвана між нацистської Німеччиною та її союзниками, які бачили в ній свій новий простір та колонію, природу, багатства та населення, якої вони використовували у своїх загарбницьких цілях. В талановитих статтях українських географів та кореспондентів різних газет описано економічні, соціально-економічні процеси в Україні. З любов'ю та повною закоханістю в свою країну розказано про різні міста, місця України. Надзвичайно цікавими для читача є вісті з українських земель та міст України. Ці вісті сповна наповнені фактами, розповідями про різні події та процеси в Україні.

Особливо теплими і інформативними є матеріали про український народ, його історію, географію, розселення, особливості господарювання, етнографічні особливості та багато іншого. Цифри розвитку господарства різних країн світу та України показують нам історичний та географічний розвиток людства, його господарську структуру та виробництво.

Рельєф України, Карпати, Кримські гори, височини, низовини, річки, геологія, клімат та багато всього іншого детально описано в книзі.

Страшним та повністю, абсолютно неприйнятним є в матеріалах газет антисемітська, антиєврейська ненависна, образлива пропаганда. Страшним холодом віє від матеріалів газет із статистикою населення міст України, де євреї знищені зовсім або майже знищені.

Вартими уваги є, фактично, всі матеріали газет, наведені в книзі з географії України. Особливо науковими є статті по геології України та заповідній справі в нашій державі.

Для більшої наочності наведено багато фотографій міст та місць України із українських газет періоду Другої світової війни.

Україна – це прекрасна держава в центрі Європи повинна бути завжди незалежною та український народ повинен добре пам'ятати свою історію та знати географію України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:**ВСТУП**

1. Коваль Г.П. Євреї на сторінках українських газет періоду нацистської окупації в 1941 – 1942 роках / Геннадій Павлович Коваль. – Миколаїв: Іліон, 2019. – 266 с.
2. Коваль Г. П. Преса окупованої України про євреїв. Перша частина. / Коваль Геннадій Павлович. – Миколаїв – 2020. – 494 с.
3. Коваль Г. П. Преса окупованої України про євреїв. Друга частина. / Коваль Геннадій Павлович. – Миколаїв – 2020. – 322 с.
4. Вирок польового суду від 7.2.1942 року. Службовий 1-й поліцейський загін. Проскурів, 11.2.1942 року // Нове життя (Старокостянтинів). – 1942. – № 13 (31), 7 березня.
5. Український вісник (Берлін). – 1944. – № 31 – 33 (155 – 157), 22 грудня.
6. Волинь (Рівне). – 1941. – №14, 9 листопада.

РОЗДІЛ 1. ПРЕСА УКРАЇНИ ПЕРІОДУ НАЦИСТСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ

1. Deutsche Bug-Zeitung (Nikolajew). – 1943. – №61, 4 August.
2. Там само. – № 71, 8 September.
3. Електронний код доступу: <https://www.google.com/search?>
4. Електронний код доступу: Українська преса в Генерал-Губернаторстві // Львівські вісті. – 1941. – № 89, 20 листопада.
5. Преса в Україні // Український вісник (Берлін). – 1943. – № 22 (121), 31 жовтня.
6. Український вісник (Берлін). – 1942. – № 9 (91), 6 вересня.
7. М.С. „Казакія” // Український вісник (Берлін). – 1942. – № 6 (88), 26 липня.
8. Д.Квітка. Значення рідної преси // Український вісник (Берлін). – 1942. – № 7 (89), 9 серпня.
9. Електронний код доступу: <https://libraria.ua/all-titles/group/445/>
10. 7 років існування «Українського Вісника». (З-нагоди сотого числа «УВ») // Український вісник (Берлін). – 1943. – №1 (100), 10 січня.

11. Українська преса в Німеччині // Нова Україна (Полтава). – 1943. – №65 (379), 27 березня.
12. Ukraine Post. – 1942. – № 12, 3 Oktober.
13. Український вісник (Берлін). – 1944. – № 31 – 33 (155 – 157), 22 грудня.
14. Волинь (Рівне). – 1941. – №14, 9 листопада.
15. Коваль Г.П. Євреї на сторінках українських газет періоду нацистської окупації в 1941 – 1942 роках / Геннадій Павлович Коваль. – Миколаїв: Іліон, 2019. – 266 с.
16. Коваль Г. П. Преса окупованої України про євреїв. Перша частина. / Коваль Геннадій Павлович. – Миколаїв – 2020. – 494 с.
17. Коваль Г. П. Преса окупованої України про євреїв. Друга частина. / Коваль Геннадій Павлович. – Миколаїв – 2020. – 322 с.
18. Вирок польового суду від 7.2. 1942 року. Службовий 1-й поліцейський загін. Проскурів, 11.2.1942 року // Нове життя (Старокостянтинів). – 1942. – № 13 (31), 7 березня.

РОЗДІЛ 2. ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ В ШКОЛІ

1. Український вісник (Берлін). – 1941. – № 18 (64), 7 липня.
2. Проф. В.В.Кістяківський. Географія в школі України минулих часів і перші настанови на майбутнє // Українське Слово (Київ). – 1941. – № 48, 4 листопада.
3. В. Яровенко. Про викладання географії в школі. Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1941. – № 14, 26 жовтня.
4. Українські Вісті (Кіровоград). – 1942. – № 3 (39), 10 січня.
5. Юхим Терехуха. Формация української економічно-географічної думки // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 1 (125), 31 січня.
6. Юхим Терехуха. Формация української економічно-географічної думки // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 2 (126), 13 лютого.
7. Юхим Терехуха. Окремішність України як самостійної економічно-географічної одиниці // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 12 (136), 16 липня.

8. Юхим Терехуха. Окремішність України як самостійної економічно-географічної одиниці // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 13 (137), 30 липня.

9. Анатоль Курдидик. Краєзнавство в Україні і його доля в УРСР // Український вісник (Берлін). – 1945. – № 2 (160), 12 січня.

РОЗДІЛ 3. МІНЕРАЛЬНІ БАГАТСТВА УКРАЇНИ

1. Мінеральні скарби України. Геологічна будова // Дзвін волі (Біла Церква). – 1942. – № 52 (67), 6 вересня.

2. Мінеральні скарби України (Продовження). II Корисні копалини // Дзвін волі (Біла Церква). – 1942. – № 53 (68), 11 вересня.

3. М. Мінеральні багатства України // Відродження (Тараща). – 1942. – № 106 (134), 4 жовтня.

4. М. Мінеральні багатства України (закінчення) // Відродження (Тараща). – 1942. – № 107 (135), 8 жовтня.

5. Проф. Д-р Іван Чинченко. Манганова промисловість в Україні // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 18 – 19 (142 – 143), 10 вересня.

6. А.Б. Донецький басейн // Український вісник (Берлін). – 1941. – № 37 (81), 23 листопада.

7. Юхим Терехуха Вугілля чорні діаманти Донеччини // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 7 (131), 23 квітня.

8. К.Панько. Професор, доктор технічних наук. Київський гірно-геологічний інститут. М. Вінниця Використання підземних і наземних багатств Побужжя // Вінницькі вісті. – 1942. – №39 (81), 17 травня.

9. О.П. Правобережжя (Економічна довідка) // Вільне слово (Дрогобич). – 1941. – № 21, 24 серпня.

10. Про сіль. Нове українське слово (Київ). – 1942. – № 29 (44), 7 лютого.

РОЗДІЛ 4. ТОПОНОМАСТИКА УКРАЇНИ

1. Максиміліян Плечко. До топономастики краєвидів та осель України // Український Вісник (Берлін). – 1944. – № 22 – 23 (146 – 147), 7 жовтня.
2. Перейменування вулиць // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 18 (52), 27 лютого.
3. Назви вулиць у Станиславові // Львівські вісті. – 1941. – № 101, 4 грудня.
4. Я.Дніпров. Про царську площу та «швидкі» темпи міської управи // Українське Слово (Київ). – 1941. – № 48, 4 листопада.
5. Максиміліян Плечко. До справи адміністративно-територіального поділу України // Український вісник (Берлін). – 1945. – №1 (159), 5 січня.

РОЗДІЛ 5. ГЕОГРАФІЧНІ ОБ'ЄКТИ УКРАЇНИ.

1. Василь Штуль. Україна в цифрах // Волинь (Рівне). – 1942. – № 2 (30), 7 січня.
2. Україна – країни майбутнього // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1941. – № 27, 10 грудня.
3. О.Т. Учїтеся, брати мої! Рїзьба української землі // Холмська земля (Кракїв). – 1944. – № 12, 19 березня.
4. О.Т. Учїтеся, брати мої! Наводнення й підсоння України // Холмська Земля (Кракїв). – 1944. – № 13, 26 березня.
5. Проф. С.Іллічевський. Природа України // Нова Україна (Полтава). – 1943. – № 123 (437), 22 серпня.
6. Ю.Теребуха. Дніпро // Український вісник. – 1944. – № 6 (130), 9 квітня.
7. Де Дніпро котить хвилі. Дніпро – найбільша ріка Україна // Рідна земля. – 1942. – № 15 (27), 12 квітня.
8. Після Волги – Дніпро. 2.200 кілометрів мав велика річна – важлива артерія сполуки // Уманський голос. – 1941. – № 3, 7 вересня.
9. Дніпро // Воля Покуття (Коломия). – 1941. – № 28, 23 – 26 листопада.
10. Дніпро // Нова доба (Бердичів). – 1942. – № 10 (73), 15 січня.

11. Водна артерія України // Український голос (Проскурів). – 1942. – № 22(48), 15 березня.
12. Нове життя (Старокостянтинів). – 1943. – № 2 (85), 10 січня.
13. Дзвін волі. – 1943. – № 2, 7 січня.
14. Гайсинська газета. – 1943. – № 01, 17 січня.
15. Костопільські вісті. – 1943. – № 1, 3 січня.
16. Калинівські вісті. – 1943. – № 1, 1 січня.
17. Подолянин. – 1943. – № 107 – 8, 7 січня.
18. Миргородські вісті. – 1943. – № 4, 13 січня.
19. Нова доба (Берлін). – 1943. – № 3, 17 січня.
20. Нова доба (Бердичів). – 1943. – № 1, 1 січня.
21. Верхньодніпровська газета. – 1943. – № 2, 6 січня.
22. Волинь. – 1942. – № 102, 31 грудня.
23. Золотоніські вісті. – 1943. – № 3, 10 січня.
24. Павлоградська газета. Обласні вісті. – 1943. – № 1, 1 січня.
25. Ружинський вісник. – 1943. – № 2, 7 січня.
26. Тижневик Барської округи. – 1943. – № 2, 7 січня.
27. Український голос (Луцьк). – 1943. – № 2, 7 січня.
28. Хабнівські Вісті. – 1943. – № 4, 14 січня.
29. Звягельське слово. – 1943. – № 84, 13 січня.
30. Українські новини. – 1943. – № 2, 6 січня.
31. Ап.Трембовецький. Тиха ріка Бог // Український вісник. – 1944. – № 34 (158), 29 грудня.

РОЗДІЛ 6. ГОСПОДАРСЬКА СТРУКТУРА УКРАЇНИ – УКРАЇНА В ЦИФРАХ.

1. Український вісник (Берлін). – 1942. – № 9 (91), 6 вересня.
2. Др. інж. Сергій Володимирів. Міське населення України // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 31 – 33 (155 – 157), 22 грудня.

3. Ап.Трембовецький. Дідусь Поділля // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 9 (133), 28 травня.
4. Статистична розвідка // Український вісник (Берлін). – 1942. – № 7 (89), 9 серпня.
5. Світ цифр. Др. Інж. С.Володимирів. Україна // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 1 (125), 31 січня.
6. Світ цифр. Під редакцією Др. Інж. С. Володимирова. Ч. II. Українці // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 4 (128), 12 березня
7. Світ цифр. Під редакцією Др. Інж. С.Володимирова. Ч. III. Релігії світу
7. Український вісник (Берлін). – 1944. – № 5 (129), 26 березня.
8. Світ цифр. Під редакцією Др. Інж. С.Володимирова. ч. IV. «Велика мандрівка народів» // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 9 (133), 28 травня.
9. Світ цифр. Під редакцією Др. Інж. С.Володимирова. У. Молоко // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 10 (134), 18 червня.

РОЗДІЛ 7. КОРОТКІ ВІДОМОСТІ ПРО МІСТА ТА МІСЦЯ УКРАЇНИ

1. Стан населення на Землі // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 34 (68), 19 квітня.
2. Д.Гонта. Україна в новому європейському порядку // Український вісник. – 1941. – № 30, 5 жовтня.
3. Український вісник (Берлін). – 1942. – № 1, 17 травня.
4. Місто Берестя та його початки // Наше слово (Брест-Літовськ). – 1942. – № 24, 25 вересня.
5. Відбудова Криму // Український вісник (Берлін). – 1942. – № 10 (92), 20 вересня.
6. Український вісник (Берлін). – 1942. – № 11 (93), 4 жовтня.
7. Кордони Рейхскомісаріату України // Донецька газета. – 1942. – № 14, 15 березня.
8. Розмежування між Рейхскомісаріатом України та Румунією // Дніпропетровська газета. – 1942. – № 113 (118), 19 травня.
9. Васильківські вісті. – 1943. – № 13 (104), 4 березня.

10. Переяславські вісті. – 1943. – № 18 (93), 6 березня.
11. Розширення Рейхскомісаріату // Відродження (Тараща). – 1942. – № 99 (127), 10 вересня.
12. Величина Райхскомісаріату України // Український вісник (Берлін). – 1943. – № 6 (105), 21 березня.
13. Зміни в адміністративній структурі Райхскомісаріату України // Український вісник (Берлін). – 1943. – № 15 (114), 25 липня.
14. Українські новини (Сміла). – 1943. – № 55 (184), 14 липня.
15. Там само. – № 47 (176), 16 червня.
16. Павлоградська газета. Обласні вісті. – 1943. – № 26 (107), 16 червня.
17. Хабнівські Вісті. – 1943. – № 46 (70), 20 червня.
18. Організація Бесарабії та Буковини // Український вісник (Берлін). – 1941. – № 30, 5 жовтня.
19. Трансністрія // Український вісник (Берлін). – 1943. – № 11 (110), 30 травня.
20. Трансністрія. Господарське значіння // Рідна земля. – 1942. – № 7 (19), 15 лютого.
21. Відбудова на Дністрі // Голос (Берлін). – 1942. – № 44 (94), 20 грудня.
22. Український Голос (Проскурів). – 1942. – № 15 (41), 19 лютого.
23. Український голос (Луцьк). – 1942. – № 8 (23), 19 лютого.
24. Нова Шепетівщина. – 1942. – № 12, 15 лютого.
25. Нове життя (Старокостянтинів). – 1942. – № 12 (30), 3 березня.
26. У звільненій Трансністрії // Самбірські вісті. – 1941. – № 24, 26 жовтня.
27. Життя в Одесі // Нова Україна (Полтава). – 1943. – № 123 (437), 22 серпня.
28. Кент. Румунська господарка між Дністром і Богом. Румуни не мають заміру затримати «Трансністрію» назавжди // Український Вісник (Берлін). – 1943. – № 17 (116), 22 серпня.
29. Одеса відживає // Нова доба (Берлін). – 1942. – № 49 (69), 6 грудня.
30. Наше слово (Брест). – 1942. – № 35, 6 грудня.

31. Нова доба (Берлін). – 1942. – № 45 (65), 8 листопада.
32. Нові дні (Сновськ). – 1943. – № 21 (68), 13 березня.
33. Нова Шепетівщина. – 1943. – № 87, 12 листопада.
34. Нова Україна (Полтава). – 1943. – № 96 (410), 23 травня.
35. Світанок (Бердянськ). – 1943. – № 25 (75), 16 червня.
36. Українські новини (Сміла). – 1942. – № 88 (114), 4 листопада.
37. Покарання за незаконний перехід кордону, окружний комісар карає // Новий час (Вознесенськ). – 1943. – № 77 (179), 25 вересня.
38. Українські новини (Сміла). – 1943. – № 55 (184), 14 липня.
39. Населення Києва // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 72 (106), 3 вересня.
40. Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1941. – № 13, 23 жовтня.
41. Харків // Волинь (Рівне). – 1941. – № 6, 5 жовтня.
42. Харків // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1941. – № 15, 30 жовтня.
43. Дніпропетровськ // Вільне слово (Дрогобич). – 1941. – № 23, 29 серпня.
44. Український вісник (Берлін). – 1942. – № 3 (85), 14 червня.
45. Дніпропетровське // Український вісник (Берлін). – 1943. – № 16 (115), 8 серпня.
46. Населення Кіровограду // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 47 (81), 4 червня.
47. Населення міста Херсона // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 59 (93), 16 липня.
48. Полтава // Вільне Слово (Дрогобич). – 1941. – № 35 – 36, 27 вересня.
49. В.М. Симферопіль // Українське Слово (Київ). – 1941. – № 48, 4 листопада.
50. Дніпровий. Фізико-географічний нарис Кіровоградської області // Українські (Кіровоградські) вісті. – 1942. – № 9 (45), 31 січня.
51. Український вісник (Берлін). – 1942. – № 9 (91), 6 вересня.

РОЗДІЛ 8. ГОСПОДАРСТВО УКРАЇНИ

1. Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 47 (81), 4 червня.
2. 93.000 італійських плугів для України // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 50 (84), 14 червня.
3. Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 53 (87), 25 червня.
4. Коні для нових генеральних округ // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 59 (93), 16 липня.
5. Гірництво на Україні // Подолянин (Кам'янець-Подільський). – 1942. – № 79 (113), 27 вересня.
6. Подолянин. – 1942. – № 101 (135), 13 грудня.
7. Гіганти Донбасу // Подолянин. – 1942. – № 102 (136), 17 грудня.
8. Вирощування коней у Дніпропетровській генеральній окрузі // Новий час (Вознесенськ). – 1943. – № 77 (179), 25 вересня.
9. Найбільш багатонаціональне місто України // Нове життя (Старокостянтинів). – 1942. – № 12 (30), 3 березня.
10. Нове життя (Старокостянтинів). – 1942. – № 13 (31), 7 березня.
11. Годівля коня в Генеральній Губернії // Холмська земля. – 1944. – № 30, 23 липня.
12. Настанови щодо вирощування свиней // Миргородські вісті. – 1943. – № 4 (148), 13 січня.
13. Український Вісник. – 1943. – № 16 (115), 8 серпня.
14. Миргородські вісті. – 1943. – №52 (186), 13 липня.
15. Переяславські Вісті. – 1943. – №55 (130), 17 липня.
16. Голос Полтавщини. – 1943. – №87 (267), 21 липня.
17. Український голос (Проскурів). – 1943. – №58 (292), 18 липня.
18. Іванківські вісті. – 1943. – №30 (45), 25 липня.
19. Горохівські вісті. – 1943. – № 20, 17 липня.

20. Олександрійські вісті. – 1943. – №53 (154), 21 липня.
21. Олевські вісті. – 1943. – №29 (74), 17 липня.
22. Промінь (Нікополь). – 1943. – №54 (177), 21 липня.
23. Рідне слово (Звенигородка). – 1943. – №66 (227), 25 липня.
24. Уманський голос. – 1943. – № 57 (196), 22 липня.
25. Український вісник (Берлін). – 1943. – № 16 (115), 8 серпня.
26. Український голос (Луцьк). – 1943. – № 30 (97), 16 липня.
27. М – к [27]. Новий варіант старої історії // Український Вісник (Берлін). – 1943. – № 17 (116), 22 серпня.
28. К. Розбудова Вознесенська. (З розмови з паном Гебїтскомісаром фон Геннінгом) // Новий час (Вознесенськ). – 1942. – № 54, 11 липня.
29. Праця українського видавництва в 1943 році // Холмська земля. – 1944. – № 30, 23 липня.
30. Населення Дрогобицької округи // Холмська земля. – 1944. – № 25, 18 червня.
31. Український вісник (Берлін). – 1943. – № 18 (117), 5 вересня.
32. Там само. – № 19 (118), 19 вересня.
33. Там само. – № 17 (116), 22 серпня.
34. Український вісник (Берлін). – 1942. – № 5 (87), 12 липня.
35. Там само. – № 6 (88), 26 липня.
36. Там само. – № 9 (91), 6 вересня.
37. Український вісник (Берлін). – 1943. – № 9 (109), 2 травня.
38. Український вісник (Берлін). – 1942. – № 12 (94), 18 жовтня.
39. Український вісник (Берлін). – 1943. – № 3 (102), 7 лютого.
40. Там само. – № 19 (118), 19 вересня.
41. Там само. – № 15 (114), 25 липня.

42. Мгр. Іляріон Калиневич. Відень. Значіння чорноморських та озівських портів для України // Український вісник (Берлін). – 1943. – № 6 (105), 21 березня.

43. П. Під українським сонцем // Український вісник (Берлін). – 1944. – №7 (131), 23 квітня.

РОЗДІЛ 9. ПО УКРАЇНІ МИЛІЙ, УКРАЇНСЬКИЙ НАРОД

1. Французька книжка про Україну // Наше життя (Авгсбург). – 1947. – № 10 (105), 18 березня.

2. Чужинці про українську вдачу // Нова Україна (Харків). – 1943. – № 1 (315), 1 січня.

3. Наші дні (Львів). – 1943. – № 12, 1 грудня.

4. Українське населення Карпат // Український голос (Проскурів). – 1942. – № 9 (35), 29 січня.

5. Українське населення Карпат // Українські Вісті (Кіровоград). – 1942. – № 3 (39), 10 січня.

6. Проф. П.Ковалів. „Народ" і „Народність." // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 6 (130), 9 квітня.

7. М.І. Расові та етнографічні прикмети українського народу // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 5 (129), 26 березня.

8. П. Етнографічні особливості українського народу // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 7 (131), 23 квітня.

9. Расові та етнографічні прикмети українського народу // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 8 (132), 14 травня.

10. П. Петренко Учений громадянин (Пам'яті Ф. Вовка) // Український вісник. – 1944. – № 5 (129), 26 березня.

11. Доц. інж. Софієвський. Харчування підсоветських українців // Український вісник (Берлін). – 1945. – № 3 (161), 19 січня.

12. Дніпровий. Фізико-географічний нарис Кіровоградської області // Українські (Кіровоградські) вісті. – 1942. – № 9 (45), 31 січня.

13. Зелений клин // Нове життя (Старокостянтинів). – 1942. – № 12 (30), 3 березня.

14. Борис Майлів. Зелений Клин // Українське слово (Київ). – 1941. – № 69, 28 листопада.

РОЗДІЛ 10. ЗАПОВІДНІ МІСЦЯ УКРАЇНИ

1. Проф. М. Михайловський. Українські заповідники природи // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 8 (132), 14 травня.

2. Тваринний парк в Новій Асканії // Український вісник (Берлін). – 1943. – № 19 (118), 19 вересня.

3. Василь Орлик. Асканія Нова // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 31 – 33 (155 – 157), 22 грудня.

4. С. Парамонов, доктор біологічних наук. Асканія Нова та її завдання // Нове українське слово (Київ). – 1942. – № 3 (18), 4 січня.

5. С. Парамонов, доктор біологічних наук. Асканія Нова та її завдання // Нове українське слово (Київ). – 1942. – № 4 (19), 6 січня.

6. Ш. Сторіччя наукової праці в Асканії Новій // Нове українське слово (Київ). – 1942. – № 29 (44), 7 лютого.

7. М. Прокопович. Канів // Нове українське слово (Київ). – 1942. – № 24 (39), 1 лютого.

8. Г. Гусятинський. Ірдинь – паливні ресурси України // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 8 (132), 14 травня.

9. Ап. Трембовецький. Парки Вінничини // Український вісник (Берлін). – 1943. – № 20 (119), 3 жовтня.

10. Проф. М. Михайловський. Запаси дикої рослинної сировини в Україні // Український вісник (Берлін). – 1944. – № 11 (135), 2 липня.

11. Професор М. Михайловський. Картини природи Північно-Західного Кавказу // Голос Полтавщини. – 1942. – № 101 (119), 16 серпня.